

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Filozofická fakulta

Historický ústav

Jaroslav Dibelka

**Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství na
třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století**

Venkované jako aktéři všedního života ve světle trestně právní agendy

disertační práce

školitel: prof. PhDr. Václav Bůžek, CSc.

České Budějovice 2010

Prohlašuji, že jsem předloženou disertační práci *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství na třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století* vypracoval samostatně za použití uvedených pramenů a literatury.

České Budějovice 20. ledna 2010

.....

Poděkování

Za vstřícnost, řadu cenných rad a připomínek i trpělivost při vedení práce bych na tomto místě rád poděkoval především svému školiteli prof. PhDr. Václavu Bůžkovi, CSc. Můj dík za různé náměty a nezištné konzultace patří také PhDr. Josefu Grulichovi, PhD., PhDr. Pavlu Matlasovi i dalším kolegům z doktorského semináře Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity. Za nevšední ochotu děkuji i pracovníkům Státního oblastního archivu v Třeboni. Svým rodičům a Andrejce jsem pak vděčný za oporu, kterou mi při psaní práce poskytli.

V centru zájmu předložené disertační práce stanuli konkrétní muži a ženy, kteří byli na treboňském panství v období přelomu 17. a 18. století obviněni z různých sexuálních deliktů. Po nezbytném úvodním vymezení tématu a kritickém zhodnocení pramenů a literatury byly přiblíženy delikty smilstva a cizoložství prostřednictvím normativních pramenů. Následně se pozornost za využití metod historické antropologie zaměřila na konkrétní provinilce jako aktéry dějin. Vlastním cílem práce bylo přiblížit se prostřednictvím jimi užívaných obranných strategií k obecným vzorcům chování a jednání soudobých venkovanů a pokusit se o náhlednutí do jejich myšlenkového světa. Provinění, kterého se dopustili, je totiž nutilo bránit svoji čest a s ní úzce spojený sociální status. Skutečnost, zda byl mimomanželský vztah v rámci vesnické společnosti akceptován, pak byla závislá na kodexu ctnostného jednání, který uznávali soudobí venkované. Dochovaná trestně právní agenda vedená o těchto případech tak historikovi nabízí nejen pohled na konkrétní osudy provinilců, ale i možnost přiblížit se hodnotovému žebříčku raně novověkého vesničana. Nezbytně nutné je však mít stále na paměti nejen výhody, ale také omezení, které vyplývají z práce s dochovanými výslechovými protokoly.

The particular men and women stand in the focus of this dissertation. They were accused of different sexual offences in the domain of Trebon at the turn of the 17th and 18th centuries. The introduction contains the assessment of the boundaries of the topic and it critically considers the sources and literature. In the next part, the offences of fornication and adultery are examined through the views of legal sources. Afterwards, the focus is changed to particular culprits as the actors of history while the methods of historical anthropology were used. The very aim of the work was to examine the villagers' common behavior patterns and conduct by means of their own defense strategies and to look inside their inner world of thoughts. As they committed above mentioned offences, they were forced to defend their honor and social status. The answer to the question, whether an extramarital relationship was accepted in the frame of rural society, depended on the code of honorable conduct as recognized by the villagers themselves. Preserved criminal-law agenda for this kind of cases offers to a historian a view on lives of particular culprits and also a possibility to closely examine the set of values own to an Early modern age villager. However, it is necessary to keep in mind that there are advantages and also disadvantages connected with working with the preserved records of interrogation.

OBSAH

I. Úvod	6
I.1 Česká historiografie o dějinách venkova v kontextu středoevropského bádání	6
I.2 Vývoj bádání o okrajových skupinách obyvatelstva a jeho hlavní směr v evropském kontextu	18
I.3 Základní pojmy užívané v práci a jejich vymezení	39
I.4 Stručná hospodářská a geografická charakteristika panství Třeboň	48
I.5 Prameny a jejich kritika	56
II. Delikty smilstva a cizoložství řečí normativních pramenů	67
III. Čest v ohrožení vlivem nezodpovědného jednání individua	85
IV. Obranné strategie žen a mužů obviněných ze smilstva	101
V. Obranné strategie žen a mužů obviněných z cizoložství	136
VI. Raně novověké individuum v síti sociální kontroly na venkově	147
VI.1 Principy fungování sociální kontroly	147
VI.2 Kultura mladých	161
VI.3 Reflexe pohlavního styku a těhotenství	166
VII. Závěr	171
Seznam zkratk	178
Seznam pramenů a literatury	179
Resümee	209

I. Úvod

I.1 Česká historiografie o dějinách venkova v kontextu středoevropského bádání

Dějiny venkova byly ve druhé polovině 20. století až do roku 1989 v českém dějepisectví vykládány většinou všudypřítomnou optikou historického materialismu a představovaly jedno z hlavních témat historického bádání.¹ Společenské změny, které nastaly po tomto roce, s sebou přinesly i změněný přístup historického bádání k venkovu v 17. a 18. století. Nešlo přitom jen o metodologické inovace v rámci výzkumu problematiky venkova, ale především šlo o nový pohled na dosud tabuizované nebo alespoň značně zkreslené bádání o raně novověké šlechtě a církvi. Bezprostředním důsledkem byl značný pokles počtu prací, které se zabývaly venkovskou problematikou.²

Kořeny českého bádání o venkově spadají do druhé poloviny 19. století, přičemž je nutné zdůraznit neustálý kontakt s německým prostředím, který se projevoval především z české strany přijímáním různých vlivů a stereotypů, ale také i existencí vzájemných nedorozumění. Až do druhé poloviny 20. století se zájem historiků, kteří se zabývali dějinami venkovského obyvatelstva v Čechách i Německu ubíral stejným směrem. Byly totiž vydávány rozsáhlé edice normativních pramenů, které do značné míry předurčily vývoj bádání o venkově na dlouhá desetiletí dopředu.³ Tento typ pramenů většinou neodrážel skutečné vztahy v soudobé společnosti, ale řada historiků přesto přijala jednostranný vrchnostenský pohled, který nahrazoval rozmanitou soudobou skutečnost. S případy nadhodnocení věrohodnosti normativních pramenů se

---

¹ Přehled bádání o venkově, které bylo ovlivněno optikou historického materialismu, předložil Jiří MIKULEC, *Dějiny venkovského poddaného lidu v 17. a 18. století a česká historiografie posledních dvaceti let*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 88, 1990, s. 119-130.

² Stručný vývoj středoevropského historického bádání v posledním desetiletí i možné perspektivy dalšího výzkumu nastínili Václav BŮŽEK – Katrin KELLER – Eva KOWALSKÁ – Géza PÁLFFY, *Společnost zemí habsburské monarchie 1526-1740 v české, maďarské, rakouské a slovenské historické vědě posledního desetiletí*, ČČH 104, 2006, s. 485-526.

³ Srov. Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské (1350-1626, 1627-1698, 1698-1780, 1781-1850, 1388-1779)*, Archiv český (dále jen AČ) 22-25 a 29, Praha 1905, 1906, 1908, 1910 a 1913. Dále také Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.-XIX. století*, Praha 1930.

je přitom možné v dějepisectví setkat i v dnešní době, což zároveň autorům umožňuje snazší konstruování určitých modelů, jakým je například i sociální disciplinace.⁴

Také česká kulturní historie, která vznikla na přelomu 19. a 20. století, přinesla jen málo zásadních prací vážících se k venkovské problematice. Jejím problémem byl přitom především nedostatek teoreticky ukotvených prací a naopak vznik jiných, které se zabývaly v podstatě jen sběrem a tříděním kulturně historických faktů bez jakékoli následné interpretace. Navíc měla v bádání tehdejších historiků převahu spíše městská problematika oproti venkovské.⁵ Tento směr byl postupem času přiveden do slepé uličky, k čemuž značnou měrou přispělo i nepochopení či odmítnutí ze strany vedoucích představitelů takzvané Gollovy školy.⁶ Zírtem spoluzaložený časopis *Český lid* se stal postupem času etnografickým periodikem, což vedlo k tomu, že bádání o venkovské kultuře bylo v následujících desetiletích většinou vnímáno přinejlepším jako sběr různých artefaktů a ponecháno etnografii.

V první polovině 20. století se poměrně rychle rozvíjelo jen české agrárně historické bádání, jehož výsledky byly publikovány především v časopisech jako *Selský archiv* či *Časopis pro dějiny venkova*. V nich byly vedle studií zároveň zveřejňovány také edice, které doplňovaly předchozí práce Josefa Kalouska. Především na vydaném materiálu

---

⁴ Například Thomas WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung durch Grundherren in den österreichischen und böhmischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert*, *Zeitschrift für historische Forschung* (dále jen ZHF) 19, 1992, s. 317-339. Pro české prostředí je typickým příkladem práce Jaroslava PÁNKA, *Polizey und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Böhmen und Mähren*, in: Michael Stolleis (ed.), *Policey im Europa der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996, s. 317-331.

⁵ Blíže Pavel HIML, *Die „armben Leüte“ und die Macht. Die Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680-1781)*, Stuttgart 2003, s. 19-20. Autor tu rovněž porovnal vývoj soudobé české a německé kulturní historie, která se zabývala venkovem.

⁶ K takzvané Gollově škole dodnes nejpřehledněji František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997. Dále i Bohumil JIROUŠEK, *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*, České Budějovice 2006.

založil v této době svoji jedinečnou syntézu Kamil Krofta.⁷ Ve své práci rozčlenil raný novověk v Čechách podle důležitých historických událostí, přičemž základními milníky se mu staly Bílá hora (1620) a nástup Marie Terezie (1740). Tato periodizace, ve které Krofta ještě použil selské povstání roku 1680 a začátek josefínských reforem (1781), přetrvala v české historiografii v podstatě dodnes. Krofta věnoval hlavní pozornost především vztahu mezi poddanými a vrchností. Zkoumal právní postavení poddaných, jejich zatížení státními daněmi a poddanskými povinnostmi, způsoby odporu proti vrchnosti i následné zásahy osvícenské monarchie. Zastával také mínění, že po roce 1620 ztratila formálně trvajícím vesnická samospráva své kompetence ve prospěch místních vrchností a samostatný prostor k jednání přiznával poddaným vlastně jen v rozdílných formách odporu proti vrchnosti. Kroftovo pojetí bylo následně v českém dějepisectví přijímáno a raženo i ve druhé polovině 20. století.

Jen o něco dříve byla vydána i další zásadní práce pro dějiny venkova v raném novověku, kterou byla Pekařova *Kniha o Kosti*.⁸ Autor v ní přinesl mimo jiné detailní analýzu právních, hospodářských a sociálních vztahů na jednom východočeském panství a zabýval se tu také vzrůstajícím daňovým zatížením poddaných. Na základě práce se soudobou právní terminologií však rozhodně odmítl tvrzení, že by český sedlák byl nevolníkem. Nevolnictví ostatně v jeho římsko – právním smyslu ztotožňoval s otroctvím či bezprávností.⁹

Pekař byl výjimečným historikem i v tom smyslu, že se již v této době zabýval myšlenkovým světem raně novověkého vesničana, přičemž východiskem k těmto výzkumům pro něho byly dochované deníkové selské záznamy.¹⁰ Další podněty v tomto ohledu vzešly ve třicátých letech i z okruhu historiků a literárních vědců, kteří zkoumali středověkou a barokní literaturu, ale také literární druhy, které byly rozšířeny na venkově. Důležité příspěvky v tomto ohledu publikoval především Pekařův žák Zdeněk Kalista, jenž sdílel představu svého učitele o vlastním myšlenkovém světě

---

⁷ Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1919.

⁸ Josef PEKAŘ, *Kniha o Kosti* I-II, Praha 1909, 1911, Praha 1935, Praha 1942, Praha 1970 a Praha 1998 včetně 3. dílu.

⁹ TÝŽ, *Kniha o Kosti*, Praha 1970, s. 267.

¹⁰ TÝŽ, *Paměti Františka Jana Vaváka*, ČČH 13, 1907, s. 434-439; 22, 1916, s. 192-216.

každé dějinné epochy. Požadoval proto od historiků, na rozdíl od pozitivistické vědy, aby zkoumali i změny různých myšlenkových a pocitových kategorií v čase a podrobovali kritice i změny obsahu výrazů. Průkopnický působící náměty jsou patrné hlavně v jeho pracích o jihočeském baroku.¹¹

Pekař i Kalista se zároveň ve svých dílech výrazně zabývali i změnami náboženských poměrů v Čechách 16. až 18. století a jejich působením na široké vrstvy obyvatelstva. Nutno však poznamenat, že témata jako rekatolizace či konfesionalizace byla v první polovině 20. století bádána především z církevně dějinného pohledu, zatímco po roce 1948 podléhala silné ideologizaci. Přesto již předtím poznali někteří historici, že rekatolizaci jako písemně zdokumentovaný hluboký zásah do myšlenkového světa raně novověkých prostých lidí je možné jen velmi obtížně zrekonstruovat.¹² Ve druhé polovině 20. století byl církevní radikalismus v souladu s panujícím výkladem dějin líčen jako moderní ideologie svobody. Přesto v českém dějepisectví zažilo již v osmdesátých letech bádání o rekatolizaci a lidové zbožnosti zcela nový, ideologicky i konfesionálně nezatížený vzestup, což umožnilo vznik jednoho z dosud nejinspirativnějších přístupů ke kultuře venkovské společnosti v Čechách.¹³ Problém rekatolizace představuje dodnes v českém dějepisectví velmi konfliktní téma a otázky po její úspěšnosti ve venkovském prostředí nebyly dodnes uspokojivě zodpovězeny.¹⁴

Již před druhou světovou válkou vedl historiky zájem o právní postavení a především dědickou praxi poddaných k pozemkovým knihám, které tyto převody

---

¹¹ Zdeněk KALISTA, *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*, Praha 1994; TÝŽ, *Tvář baroka*, Praha 1994; TÝŽ, *Úvod do politické ideologie českého baroka*, Praha 1934.

¹² Na příkladu nonkonformních skupin, takzvaných blouznivců, se o to pokusil František Kutnar, který se pokusil zachytit základní rysy jejich myšlení. František KUTNAR, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu*, Praha 1948.

¹³ Zásadní prací je v tomto ohledu již studie Jana P. KUČERY, *Příspěvek k problémům lidového náboženství v 17. a 18. století*, Sborník historický (dále jen SH) 23, 1975, s. 5-35. Nejnověji Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Praha 2006.

¹⁴ K této problematice srov. Jiří MIKULEC, *Pobělohorská rekatolizace – téma stále problematické*, ČČH 96, 1998, s. 824-830.

dokumentovaly a do určité míry poskytovaly i obraz o hmotné kultuře poddaných.¹⁵ Ve druhé polovině 20. století se rozvinul tento směr bádání do značné míry jako protiklad k tehdejší etnografii, která se zabývala spíše lidovou kulturou, ale bez ohledu na nové přístupy v bádání.¹⁶ Tím však bylo historické bádání o vesnické kultuře nadlouho omezeno v podstatě jen na výzkum hmotné kultury.¹⁷ Výjimku paradoxně představovala rozsáhlá práce *Dějiny hmotné kultury*, která vznikla pod vedením Josefa Petráně. Přes svůj název si totiž všímala i rodinného a každodenního života na venkově či všednosti vesnické samosprávy.¹⁸ V posledních dvou desetiletích pak s oporou v urbářích, pozůstalostních inventářích a gruntovních knihách pronikali k hmotné kultuře selských gruntů a peněžnímu hospodaření venkovanů s občasnými pokusy o náhled do jejich myšlenkového světa i další badatelé.¹⁹

---

¹⁵ František VACEK, *Urbáře a pozemkové knihy*, Časopis pro dějiny venkova 13, 1926, s. 8-31; František HRUBÝ, *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, ČČH 33, 1927, s. 21-59, 263-306; Miloslav VOLF, *Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí*, Zprávy Českého zemského archivu 8, 1939, s. 43-108.

¹⁶ Toto uzavření se české etnografie vůči významným metodologickým inovacím trvá v podstatě dodnes. Tak nebyla nijak výrazně diskutována a zohledněna ani studie Lydie PETRÁŇOVÉ, *Nové historickoantropologické proudy evropského národopisu (K problémům integrované „historické sociální vědy“)*, Český lid (dále jen ČL) 78, 1991, s. 21-29.

¹⁷ Srov. Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963; Josef HANZAL, *Předbělohorské poddanské inventáře*, ČL 50, 1963, s. 169-174; týž, *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*, Sborník archivních prací (dále jen SAP) 14, 1964, s. 39-57.

¹⁸ Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury I*, Praha 1985

¹⁹ Josef VAŘEKA – Lydia PETRÁŇOVÁ – Alena PLESSINGEROVÁ, *Mobiliář venkovského domu v Čechách od konce středověku do počátků národního obrození*, ČL 75, 1988, s. 202-211; Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *Rolník v evropské tradiční kultuře*, Praha 2000. K peněžnímu hospodaření venkovanů především Bronislav CHOCHOLÁČ, *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*, Brno 1999; TÝŽ, *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*, ČČH 99, 2001, s. 59-84; TÝŽ, *Grundbücher in Böhmen und Mähren*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien – München 2004, s. 530-539.

Zhruba od padesátých let byla velmi živá také diskuse o právním postavení poddaných po roce 1620 stejně jako teoretická a v celé řadě evropských zemí vedená debata o nevolnictví a takzvaném „druhém nevolnictví“.²⁰ Tento směr bádání byl nepochybně ovlivněn vznikem moderních hospodářských a sociálních dějin v padesátých a šedesátých letech 20. století, nicméně vzbuzoval značný zájem minimálně do osmdesátých let a diskuse o tomto problému je v podstatě dodnes neuzavřená.²¹ Zkoumány byly především takové jevy, jež byly viděny jako rozhodující pro stále pevnější vázanost poddaných na panství a vzrůstající podřízenost vesničanů pod vrchnostenskou moc, a to zhruba od poloviny 17. století. Na jedné straně byla brána v úvahu různá vrchnostenská omezení poddanské mobility, na druhé vzrůstající zatížení poddaných a zároveň zvyšování ekonomické soběstačnosti panství.²² Typické pro tento přístup ale bylo, že byly opět zkoumány jen normativní prameny. Ohled však nebyl brán na možnost skutečného prosazení v nich obsažených povinností, takže docházelo k jednoznačnému zkreslení předkládaných badatelských výsledků.²³ Právě na tento metodologický problém a na nutnost oproštění se ze zajetí literárních a legislativních pramenů upozornila nejnověji anglická historička Sheilagh Ogilvie.²⁴ Hlavní přínos studie spočívá v rozboru problematiky vesnické obce, která je však

---

²⁰ Rozborem terminologie k této problematice se zabýval Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993, s. 9-23.

²¹ Blíže J. MIKULEC, *Dějiny*, s. 122. Nejdůkladněji se terminologickým otázkám z oblasti poddanství věnoval Josef VÁLKA, „Zrušení nevolnictví“ roku 1781 (*Termín a skutečnost „nevolnictví“ v dějinách a historiografii*), Jižní Morava (dále jen JM) 17, 1981, s. 110-120. Dále TÝŽ, *K typologii „druhého nevolnictví“*, *Historické štúdie* 17, 1972, s. 179-189.

²² Srov. tento přístup ještě u Markuse CERMANA, *Gutsherrschaft vor dem „Weissen Berg“*. *Zur Verschärfung der Erbuntertänigkeit in Nordböhmen 1380 bis 1620*, in: Jan Peters (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997, s. 91-109.

²³ Například Josef KOČÍ, *Robotní povinnosti poddaných v českých zemích po třicetileté válce*, ČsČH 11, 1963, s. 331-340.

²⁴ Sheilagh OGILVIE, *Vesnická obec a tzv. „druhé nevolnictví“ v raně novověkých Čechách*, ČČH 107, 2009, s. 46-94. Dále i TÁŽ, *A bitter living. Women, markets and social capital in early modern Germany*, Oxford 2003; TÁŽ, *Communities and „the second serfdom“ in early modern Bohemia*, *Past & Present* 187, 2005, s. 69-119; TÁŽ – Markus CERMAN, *The position of inmates in seventeenth century Bohemia*, *Histoire sociale* 28, 1995, s. 333-346.

nahlížena nikoliv shora (od vrchnosti), jak bývá většinou zvykem, ale z jejího samotného nitra. Také podle mínění autorky sice dokládají představy vzdělaných současníků o tom, jak měly fungovat vztahy mezi vrchnostenskou kanceláří a obecní samosprávou, jejich prostřednictvím však není nikdy možné prokázat, jak tomu skutečně bylo. Její studie se ve vztahu k problematice „druhého nevolnictví“ zároveň přiklání k stále častěji přijímané teorii „dualismu“, podle níž tyto vztahy požadovaly silnou šlechtu i vesnickou obec. Popírá ale tezi, že by „druhé nevolnictví“ znamenalo postupnou transformaci vesnických institucí ve vrchnostenský nástroj.²⁵ Autorka přehodnotila dosud v české historiografii široce akceptovanou teorii, že během „druhého nevolnictví“ byla vrchnost silná, zatímco vesnické obce slabé, neboť česká šlechta posilovala svoji moc na jejich úkor. Tento názor zastávali čeští historikové publikující mezi lety 1945 až 1989 stejně jako badatelé, kteří zveřejňovali své výzkumy v období, jež předcházelo nebo následovalo uvedenému časovému rozmezí.²⁶

Podobně jako v západoevropském dějepisectví se těšila i v novějším českém, a to především marxistickém bádání, velké oblibě selská povstání a různé formy protestů. Vyžadován však byl výklad těchto událostí podle konceptu třídního boje v takzvaném přechodném období mezi feudalismem a kapitalismem.²⁷ České studie soustředily svoji pozornost především na velká povstání v letech 1680 a 1775, a proto byl detailní výzkum veden hlavně pro severočeský a východočeský region.²⁸ Řada prací vznikla zvláště u příležitosti 200. výročí povstání roku 1775 v polovině sedmdesátých let 20. století. Nejvýznamnější z nich byla bezpochyby monografie Josefa Petráně, který s bohatým využitím pramenů posuzoval povstání ze širokých společenských

---

²⁵ Tamtéž, s. 91.

²⁶ V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*; Josef VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*, Praha 1962. V mnohém inspirující přehled problematiky podal P. HIML, *Die „armen Leute“*, s. 17-34.

²⁷ K marxistickému bádání Winfried SCHULZE, *Europäische und deutsche Bauernrevolten der frühen Neuzeit – Probleme der vergleichenden Betrachtung*, in: týž (ed.), *Europäische Bauernrevolten der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1982, s. 10-60. Typickou prací, ve které nabývají rolnické revolty podobu třídního boje, je Josef KOČÍ, *Boje venkovského lidu v období temna*, Praha 1953. Kočího přístup se odráží i v monografii Jaroslava KAŠPÁRA, *Nevolnické povstání v Čechách roku 1680*, Praha 1965.

²⁸ Přehled literatury, která se váže k selským povstáním, podal J. MIKULEC, *Dějiny*, s. 123-125.

souvislostí, v některých případech upřesnil jeho faktografii a v průběhu celé své studie nepustil ze zřetele poměr státu k poddanskému problému.²⁹ Úskalí tohoto přístupu však neleží zřejmě ani tak v jednostranné interpretaci, nýbrž mnohem hlouběji, a to v celkovém způsobu pohledu jednotlivých autorů na dějiny. Vztah mezi vrchností a poddanými stejně jako reflexe panství z pohledu vesničana byly totiž vždy viděny jen z perspektivy protestu. Odmítavý postoj venkovanů k jednotlivým vrchnostenským nařízením a požadavkům byl pak často neopodstatněně rozšířen na celý sociální systém panství.³⁰ O postižení mentality povstalých sedláků se pokusil – inspirován francouzskou historiografií – Josef Válka.³¹

V osmdesátých letech 20. století se výzkum obrátil i ke studiu raně novověkého soudnictví. Na rozdíl od soudobých právních dějin však pozornost směřovala k nejnižším stupňům tehdejšího právního systému – k městským hrdelním soudům, které vykonávaly svoji moc také nad vesnickým obyvatelstvem. Tyto práce se ale, jak bude později podrobněji zmíněno, soustředily především na přiblížení institucionální stránky a význam případného výzkumu aktového materiálu s ohledem na každodennost okrajových skupin obyvatelstva či obranné strategie, které lidé v případě ohrožení

---

²⁹ Josef PETRÁŇ, *Nevolnické povstání 1775*, Prolegomena edice pramenů, Praha 1972. Moravskou problematikou povstání se zabýval Jindřich OBRŠLÍK, *Nevolnické povstání r. 1775 na Jižní Moravě (K 200. výročí vydání robotního patentu)*, JM 11, 1975, s. 16-30. Jako formu antifeudálního třídního boje líčil selské povstání například Jiří TYWONIAK, *Konopištská rebelie r. 1775*, Benešov 1985; Jan TOMAN, *Poddanské nepokoje a vzpoury na Prácheňsku v letech 1771-1776*, Jihočeský sborník historický (dále jen JSH) 51, 1982, s. 1-14.

³⁰ P. HIML, *Die „armben Leüte“*, s. 28. Z novějších prací se chováním a jednáním individua i kolektivu venkovanů v době vyhocených sociálních konfliktů s vrchností zabýval Jaroslav ČECHURA, *Broumovská rebelie*, Praha 1997; TÝŽ, *Selské rebelie roku 1680*, Praha 2001; TÝŽ, *Černínové versus Kysibelští*, Praha 2003. Jeho práce však trpí přílišnou popisností, přičemž jen málo prostoru je věnováno interpretaci předložených poznatků.

³¹ Josef VÁLKA, *Sedláci a moc I-II*, Dějiny a současnost (dále jen DAS) 16, 1994, č. 3-4, s. 27-30, 16-20.

užívali, byl zmíněn jen ve vedlejší rovině. Podobně zůstal nepovšimnut i možný výzkum konfliktů, které se odehrávaly pod rovinou soudních institucí.³²

Zhruba ve stejném čase je možné také sledovat postupný příklon historiografie k tématům, jako jsou rodina, příbuzenství, sousedství, vesnice a pro české prostředí obzvláště důležité panství. Přitom lze vysledovat dva způsoby uchopení těchto problémů, které ale vždy zdůrazňují roli jednajícího subjektu. V prvním směru bádání o obyvatelstvu na venkově našly široké uplatnění především metodické přístupy historické demografie. Autoři se pokoušeli přiblížit životní prostor venkovanů, a to především pohledem zvenčí. S oporou ve statistickém vyhodnocování pramenů – zvláště matrik – kladli důraz na studium přirozené měny obyvatelstva, rodinných struktur a životních cyklů v delších časových epochách.³³ Ačkoli i zde je zdůrazněna role jednajícího subjektu, pozornost byla věnována hlavně takzvanému demografickému jednání. V rámci tzv. „sociální integrované vědy“ – s pomocí historie, etnologie, historické demografie a sociologie – začal být kladen stále větší důraz na individualizaci zkoumaného objektu uvnitř strukturovaných skupin i jejich nejnižší jednotky – rodiny. Na možnosti výzkumu evropských rodinných forem upozornil svojí typologií anglický historik Peter Laslett, který prosazoval myšlenku, že začlenění služebnictva a učedníků do užšího okruhu rodiny hospodáře bylo charakteristickým rysem rodící se protoindustriální společnosti.³⁴

---

³²Jaroslav Pánek shrnul své výzkumy o problematice městského hrdelního soudnictví v raném novověku, na nichž se významnou měrou podílela i Eva Procházková, ve studii Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia)*, ČsČH 32, 1984, s. 693-728.

³³ Například Peter BECKER, *Leben und Lieben in einem kalten Land. Sexualität im Spannungsfeld von Ökonomie und Demographie. Das Beispiel St. Lambrecht 1600-1850*, Frankfurt am Main 1990; Michael MITTERAUER, *Familie und Arbeitstellung. Historisch-vergleichende Studien*, Wien – Köln 1992; TÝŽ, *Peasant and non-peasant family forms in relation to the physical environment and the local economy*, in: Richard L. Rudolph (ed.), *The European family and society: Historical studies*, Liverpool 1995, s. 26-48.

³⁴ Peter LASLETT, *The world we have lost*, London 1965; Peter LASLETT – Richard WALL (edd.), *Household and family in past time*, Cambridge 1972.

Obdobným směrem se ubíralo historickodemograficky zaměřené bádání o sociálních dějinách venkovského obyvatelstva i v české historické vědě, která se věnovala přirozené měně obyvatelstva od 16. do 18. století s důrazem na porodnost, sňatečnost a úmrtnost.³⁵ Tento pohled, který v českém prostředí jednoznačně převažuje, se obohacoval o rekonstrukci rodin, přičemž kromě záznamů v matrikách čerpala historiografie z údajů poddanských a sirotčích seznamů.³⁶ Na možnost využití matričních zápisů pro historický výzkum ostatně poukázal již v meziválečném období Josef Vítězslav Šimák. Matriční zápisy doporučoval rozepisovat na samostatné lístky, aby mohly být použitelné při rodopisném bádání i zjišťování odlišných populačních, náboženských a národnostních poměrů v zemi. Zároveň upozornil také na případné studium sociálního rozvrstvení obyvatelstva či onomastické výzkumy. Jeho koncepce se ale ve své době nesešla s výraznější odezvou.³⁷

Na mladší historickodemograficky orientovanou větev českého dějepisceví navazoval rozsáhlý výzkum proměn sociálního, demografického a hospodářského chování i jednání venkovského obyvatelstva v Čechách od 16. do přelomu 18. a 19. století, jenž vznikl společnou prací rakouských, českých a britských historiků.³⁸

V souvislosti s ověřováním platnosti teorií protoindustrializace v několika českých regionech se historickodemografické přístupy od konce devadesátých let zabývají

---

³⁵ Přehled nejdůležitějších studií a poznatků podala Pavla HORSKÁ, *Česká historická demografie*, ČČH 89, 1991, s. 519-532; Josef GRULICH, *Historická demografie a dějiny rodiny v Evropě a v České republice po roce 1950*, *Historická demografie* (dále jen HD) 26, 2002, s. 123-146.

³⁶ Ludmila FIALOVÁ – Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Jiří MUSIL – Milan STLOUKAL, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 75-192; Eduard MAUR – Lumír DOKOUPIL – Ludmila FIALOVÁ – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999.

³⁷ Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Jak těžiti z farních matrik*, *Od Ještěda k Troskám* 1, 1922/23, s. 135-140.

³⁸ Výsledky bádání shrnuli Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650-1730*, ČČH 98, 2000, s. 737-774; Markus CERMAN – Hermann ZEITLHOFER (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*, Wien – München 2002; Markus CERMAN – Robert LUFT (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*, München 2004.

i interpretací životního cyklu venkovanů.³⁹ Franklin Mendels spatřoval v sedmdesátých letech 20. století pod pojmem protoindustrializace rychlý nárůst tradičními formami organizovaného, avšak tržně zaměřeného venkovského průmyslu v 16. až 18. století.⁴⁰ Postupně se v této době měly konstituovat některé oblasti s agrární produkcí určenou pro místní spotřebu, ve kterých se stále větší měrou rozšiřovala textilní výroba jako zdroj obživy hlavně zemědělsky nesoběstačných vrstev populace. Právě na těchto územích se podle Mendelse utvářela moderní společnost. Klíčové místo v procesu protoindustrializace však měla i nadále zaujímat domácnost, která se stala přímým pojítkem mezi výrobním procesem na jedné a rodinou jako jednotkou demografické reprodukce na druhé straně.⁴¹ V souvislosti s tímto prvkem protoindustrializace se na jistou dobu prosadil i dnes již překonaný göttingenský model.⁴² Rodina, respektive domácnost, byla jeho prostřednictvím vnímána jako jednotka fungující na základě dělby práce, která předurčovala vnitřní strukturu domácnosti i demografické chování

---

³⁹ Nejnověji Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008. Dále i Markus CERMAN, *Mitteleuropa und die „europäischen Muster“*. *Heiratsverhalten und Familienstruktur in Mitteleuropa, 16.-19. Jahrhundert*, in: Josef Ehmer – Tamara K. Hareven – Richard Wall (edd.), *Historische Familienforschung. Ergebnisse und Kontroversen*, Frankfurt am Main – New York 1997, s. 327-346; Dana ŠTEFANOVÁ – Hermann ZEITLHOFER, *Alter und Generationsbeziehungen in Böhmen. Zum Ausgedinge in nord- und südböhmischen Dörfern in der Frühen Neuzeit*, in: Josef Ehmer – Peter Gutschner (edd.), *Das Alter im Spiel der Generationen. Historische und sozialwissenschaftliche Beiträge*, Wien 2000, s. 231-258; Dana ŠTEFANOVÁ, *Zur Stellung von Witwen in ländlichen Gesellschaft der Frühen Neuzeit zwischen 1558 und 1750*, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, České Budějovice 2001, s. 197-217.

⁴⁰ Blíže Franklin F. MENDELS, *Proto-industrialization: The first phase of the industrialization process*, *The Journal of Economic History* 32, 1972, s. 241-269.

⁴¹ Nejen české bádání shrnul Milan MYŠKA, *Protoindustrializace (Čtvrtstoletá bilance jednoho historického paradigmatu)*, ČČH 92, 1994, s. 759-774.

⁴² Srov. například Peter KRIEDTE – Hans MEDICK – Jürgen SCHLUMBOHM, *Industrialisierung vor der Industrialisierung. Gewerbliche Warenproduktion auf dem Lande in der Formationsperiode des Kapitalismus*, Göttingen 1977; TÍŽ, *Proto-industrialization revisited: demography, social structure and modern domestic industry*, *Continuity and Change* 8, 1993, s. 217-252.

jejích členů. Další výzkumy však prokázaly, že ke kooperaci založené na společné dělbě práce nemuselo docházet jen uvnitř rodiny, ale mohla nastat i mezi jednotlivými domácnostmi. Ty se však nemusely přizpůsobovat požadavkům práce a přežití prostřednictvím uzavření sňatku a následného zplození legitimního potomstva.⁴³

V posledních letech se začíná prosazovat výzkum migrací, který byl dlouhou dobu poznamenán pokřiveným marxistickým topoi o připoutávání nevolníků k půdě, jež vycházelo ze stereotypního čtení normativních pramenů a postrádalo vědeckou reflexi v běžné každodenní životní praxi venkovanů. Z těchto důvodů se nachází teprve na svém začátku.⁴⁴

Další směr bádání se rozvinul v posledních dvou desetiletích především v německém a švýcarském prostředí.⁴⁵ Jeho recepce je však zatím v českém prostředí do značné míry výjimečná.⁴⁶ Ve středu zájmu se tu ocitli hlavně za využití metod historické antropologie konkrétní vesničané a jejich rodiny. Cílem výzkumů bývá rekonstruovat kolektivní a individuální postoje těchto lidí v rámci vesnického mikrokosmu. V novějším bádání se tak dostal do popředí „malý člověk“, který je zkoumán v protikladu k velkým historickým osobnostem i neosobním vývojovým

---

⁴³ Kriticky k demografickému modelu protoindustrializace Roger S. SCHOFIELD, *Family structure, demographic behaviour and economic growth*, in: John S. Walter – Roger S. Schofield (edd.), *Famine, disease and the social order in early modern society*, Cambridge 1989, s. 279-304; Edward A. WRIGLEY, *The growth of population in 18th century England. A conundrum resolved*, Past and Present 98, 1983, s. 121-150. Na složitost a variabilitu struktury protoindustriální domácnosti poukazyval i John HAJNAL, *Two kinds of pre-industrial household formation system*, in: Richard Wall (ed.), *Family forms in historical Europe*, Cambridge 1983, s. 65-104.

⁴⁴ Eduard MAUR – Josef GRULICH (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, HD 30, 2006 – suplement.

⁴⁵ Rainer BECK, *Unterfinning. Ländliche Welt vor Anbruch der Moderne*, München 1993; Hans MEDICK, *Weben und Überleben in Laichingen 1650-1900. Lokalgeschichte als Allgemeine Geschichte*, Göttingen 1996; Susanna SCHNYDER-BURGHARTZ, *Alltag und Lebensformen auf der Basler Landschaft um 1700. Vorindustrielle, ländliche Kultur und Gesellschaft aus mikrohistorischer Perspektive – Bretzwill und das obere Waldenburger Amt von 1690 bis 1750*, Liestal 1992.

⁴⁶ Zcela zásadní a zatím výjimečnou prací v tomto ohledu je studie Pavla Himla, který detailně zkoumal život poddaných na českokrumlovském panství. P. HIML, *Die „armen Leute“*.

tendencím. Psaní neznalý obyvatel raně novověkého venkova či chudí lidé žijící na některém panství představují významné téma současného historiografického bádání.

Ruku v ruce se vstupem výrazu „malý člověk“ do dějepisectví zároveň docházelo také k odkrytí dalších pramenů či spíše k jinému způsobu čtení těch již známých. Nicméně počáteční fascinace ze styku s živými, konkrétními lidmi raně novověkého venkova postupem času v historiografii ustoupila určité opatrnosti v přístupu k dochovaným pramenům, jež musí být vždy podrobeny důkladné kritice. Při bližším pohledu bude ale i v rámci této práce patrné, že lidé, o nichž pojednává, ve skutečnosti malí nejsou. Třeba již jen z toho důvodu, že byla jejich existence či určité jednání zachyceno v soudobých pramenech, což může historikovi ve svém důsledku umožnit přiblížení se každodennímu životu venkovana raného novověku.

I.2 Vývoj bádání o okrajových skupinách obyvatelstva a jeho hlavní směry v evropském kontextu

Jeden z možných směrů výzkumu tehdejší venkovské společnosti představuje práce s trestně právními prameny. Zatímco v českém dějepisectví byl tento přístup ve vztahu k venkovu ještě v nedávné době vnímán jako spíše okrajová záležitost, která byla v centru pozornosti několika právních historiků a regionálních badatelů, věnovala naopak západoevropská historiografie problematice raně novověké kriminality v souvislosti s každodenním životem soudobých venkovanů svůj výrazný zájem. České studium pramenů trestně právní povahy má ale přesto již poměrně dlouhou tradici, která sahá až hluboko do 19. století. Veřejnost přitom nejdříve přijímala publikovaná fakta o vývoji kriminality svých předků se značnými rozpaky, protože jakékoli hlubší proniknutí do pramenů, jež vznikly činnostmi hrdelních tribunálů, přinášelo poznatky zcela protichůdné přežívajícímu, romanticky idealizovanému pohledu na národní minulost. O této skutečnosti svědčí i nadčasová redakční poznámka Jana Erazima Vocela, kterou připojil k drobné Ehrenbergerově edici solnické smolné knihy roku 1847: *„Pevně doufám, že nám to nikdo za zlé pokládati nebude, když tím i tmavou stránku bývalosti české poněkud odhaliti se odvažujeme. Toliko podrobnosti, líčící veškeré stránky života staročeského, tudíž i rmutné, nám pravdivý obraz dávných časů vlasti naší*

poskytnouti mohou“.⁴⁷ Ve druhé polovině 19. století přispěli i někteří další historici vydáváním pramenů tohoto typu k rozšíření heuristické základny pro poznání starších českých dějin.⁴⁸

O zvýšení zájmu o problematiku trestního práva se ve druhé polovině 19. století výrazně zasloužili Josef Svátek, Zikmund Winter a Čeněk Zíbrt, kteří svým pojetím kulturní historie ovlivnili řadu badatelů. Josef Svátek se soustředil na čtenářsky přitažlivé popisy životů raně novověkých katů a různých poprav, které vykonali. Věnoval se i problematice penězokazectví. Jeho výzkumy je však nutné pokládat za značně nespolehlivé, protože pro něho nebylo problémem volně domýšlet svá vyprávění v místech, pro která postrádal pramennou oporu.⁴⁹ O čtivosti jeho prací však svědčí skutečnost, že jsou i dnes opakovaně vydávány.⁵⁰ Značně spolehlivější jsou práce Zikmunda Wintera, který se pokusil začlenit problematiku hrdelního soudnictví do obrazu vnitřního života českých měst 15. a 16. století, stejně jako Čenka Zíbrta, jenž se zabýval kromě jiného podobou trestů za určitá provinění.⁵¹

Na jejich činnost navázali především lokální badatelé, kteří využívali „hrůzyplných“ příběhů k obohacování svých místních monografií.⁵² Ve většině těchto prací šlo ale o pouhé převyprávění pramenů bez jakékoli jejich kritiky či pokusu o interpretaci. Přesto jsou to příspěvky, které mohou mít i dnes svoji určitou

---

⁴⁷ Josef EHRENBERGER (ed.), *Výpisky ze Smolné knihy města Solnice*, Časopis Českého muzea (dále jen ČČM) 21, 1847, s. 608. První edicí, která vyšla v českém odborném časopise, je pravděpodobně anonymní vydání záznamu o popravě poddaných ze Šamonice v Písku, *Hrdelní příběh český z XVI. století*, ČČM 6, 1832, s. 314-327.

⁴⁸ František MAREŠ (ed.), *Popravčí kniha pánův z Rožmberka*, Praha 1878.

⁴⁹ Josef SVÁTEK, *Jak trestali padělatele mincí v Čechách*, in: *Obrazy z kulturních dějin českých I*, Praha 1891, s. 191-214; TÝŽ, *K dějinám katů a poprav v Čechách*, in: *Obrazy z kulturních dějin českých II*, Praha 1891, s. 121-215.

⁵⁰ TÝŽ, *Dějiny poprav a katů v Čechách*, Praha 2004; TÝŽ, *Paměti kata Mydláře*, Praha 2004.

⁵¹ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I – II*, Praha 1890-1892; Čeněk ZÍBRT, *Zpráva Jana Jeníka z Bratřic o trestech lidu poddaného ve století 18. a trestech řemeslníků nepoctivých*, ČL 4, 1895, s. 119-122. Seznam řady prací Čenka Zíbrta vydal Ludvík KUNZ, *Soupis prací Zíbrtova Českého lidu*, Praha 1960.

⁵² Blíže k těmto monografiím a jejich autorům Jaroslav PÁNEK, *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617-1751*, Praha 1977, s. 16 an.

hodnotu, protože některé prameny, s nimiž tito badatelé pracovali, jsou již v současnosti nenávratně ztraceny. Zájemcům o tuto problematiku se potom nabízí k využití právě tyto práce. Musí k nim však přistupovat s co největší opatrností.

Nový impuls do práce se spisy trestně právní agendy vnesly až ve třicátých letech 20. století práce Františka Jílka – Oberpfalcera, který z výzkumu jazyka smolných knih vytěžil zásadní poznatky k dějinám českého jazyka.⁵³ Podobně poukázal na možné využití hmotných pramenů dochovaných jako důsledek činnosti hrdelních soudů Richard Horna, jenž tím přispěl k rozvoji české právní archeologie.⁵⁴ Významnou úlohu však hrála v první polovině 20. století především ediční činnost některých badatelů, která se projevila vydáním celé řady smolných knih různých českých měst a městeček. Za druhé světové války přepsal právník Emil Pavel Lány řadu východočeských a středočeských pramenů a jako první přišel s podnětem k vydání všech památek městského hrdelního soudnictví v Čechách. Z důvodu autorova úmrtí roku 1945 však nemohly práce projít jeho korekturou; jsou tak zatíženy četnými omyly a chybami.⁵⁵ Ačkoli i k jiným tehdejšími edičním počínům by bylo možné vznést řadu námitek, zůstává skutečností, že tyto práce je možné, podobně jako příspěvky autorů 19. století, s jistou opatrností využít především jako pramen pro další bádání.⁵⁶

---

⁵³ František JÍLEK OBERPFALCER (ed.), *Jazyk knih černých, jinak smolných*, Praha 1935; Týž, *Vyznání na mučidlech. Texty ze starých knih černých, jinak smolných*, Praha 1937.

⁵⁴ Richard HORNA, *Pranýř. O některých zachovaných pranýřích v našich a okolních zemích*, Praha 1941.

⁵⁵ Emil Pavel LÁNY (ed.), *Knihy černé, jinak smolné při hrdelním soudu v městě Bystrém od r. 1625*, Liberec 1946; Týž, *Knihy smolné založené léta 1588 (Dobruška)*, Liberec 1947; Týž, *Smolná, jinak černá kniha města Solnice 1569 – 1721*, Liberec 1948; Týž, *Knihy černé, jinak smolné města Smidar 1631 – 1729*, Liberec 1948.

⁵⁶ Jan POHL (ed.), *Knihy černé nebo smolné královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630*, Rokycany 1911; Jan RENNEN (ed.), *Knihy černé královského města Rakovník*, Rakovník 1927; Josef STRAKA (ed.), *Z tábořské knihy černé*, Tábor 1937.

Ve druhé polovině 20. století vyšla řada dalších edic někdy značně odlišné kvality.⁵⁷ Vzorovou zůstává do dnešní doby především Pánkova edice smolné knihy městečka Divišova.⁵⁸ Vydány byly také téměř všechny významnější jihomoravské smolné knihy.⁵⁹ Období druhé poloviny 20. století bylo také dobou vzniku dodnes velmi cenných prací, které směřovaly do oblasti právních dějin.⁶⁰ Zkoumány byly pod poněkud jednostrannou soudobou optikou třídního boje i čarodějnické procesy.⁶¹

---

⁵⁷ Jana BARTOŠÍKOVÁ (ed.), *Krevní kniha městečka Morkovic*, Studie Muzea Kroměřížska 91, 1992, s. 115-148; Zdeněk BIČÍK (ed.), *Knihy smolné*, Hradec Králové 1969; Marie a Zdeněk BISINGEROVI (edd.), *Kutnohorský manuál práva útrpného 1521 – 1571 (smolná kniha)*, Práce z Okresního archivu v Kutné Hoře, 1987; Petros CIRONIS (ed.), *Knihy černá neb smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573 – 1630 s přílohou pozdějších čarodějnických procesů*, Rokycany 1994; Jindřich FRANCEK (ed.), *Chlumecké hrdelní příběhy*, Praha – Litomyšl 1993; Miroslav MARADA (ed.), *Smolná kniha města Lipníka*, Sborník Státního okresního archivu v Přerově 2, 1994; Bohumír ROEDL (ed.), *Smolné knihy města Loun*, Sborník Okresního archivu v Lounech 6, 1993; Věra VAŇKOVÁ (ed.), *Smolná kniha města Dvora Králové nad Labem, Krkonoše – Podkrkonoší* 1972, s. 138-149.

⁵⁸ J. PÁNEK (ed.), *Smolná kniha*.

⁵⁹ Ivan ŠTARHA – Jan SKUTIL (edd.), *Letovická kniha naučení*, Vlastivědná ročenka Okresního archivu v Blansku 1973, s. 81-120; Antonín VERBÍK (ed.), *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Uherské Hradiště 1970; TÝŽ, *Krevní kniha městečka Bojkovic*, Uherské Hradiště 1971; Antonín VERBÍK – Ivan ŠTARHA – Edmund KNEŠL (edd.), *Černá kniha města Velké Bíteše*, Brno 1979; Antonín VERBÍK – Ivan ŠTARHA (edd.), *Smolná kniha velkobítešská 1536 – 1636*, Brno 1973.

⁶⁰ Karel MALÝ, *České právo v minulosti*, Praha 1995; TÝŽ, *K českému trestnímu právu 15. – 16. století*, Praha 1962; TÝŽ, *Trestní právo v Čechách v 15. – 16. století*, Praha 1979; Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1914*, Praha 1970. Některé cenné poznatky k průběhu trestního řízení přinesly i příspěvky Jiřího Klaboucha a Václava Šolleho. Blíže Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví (Jak se dříve soudívalo)*, Praha 1967; Václav ŠOLLE, *Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích*, SAP 12, 1962, s. 87-142. Organizaci hrdelních soudů v Čechách se věnoval Bohumil ROUČKA, *Poznámka k mapě hrdelních soudů v Čechách v první a ve druhé polovině 18. století*, Právněhistorické studie 3, 1957, s. 115-135.

⁶¹ Josef KOČÍ, *Čarodějnické procesy v době temna*, DAS 2, 1960, č. 3, s. 38-41; TÝŽ, *Čarodějnické procesy. Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16. – 18. století*, Praha 1973; Bedřich ŠINDELÁŘ, *Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás*, Sborník prací

Zcela zásadním a ojedinělým se ukázal výzkum, který podnikli v regionu mezi Sázavou a Brdy Jaroslav Pánek s Evou Procházkovou. Řada jejich studií zabývajících se činnostmi jednotlivých hrdelních soudů přispěla k přesunu zájmu badatelů ze smolných knih i na jiné trestně právní prameny.⁶² Závěry deset let trvajícího snažení shrnul Pánek v metodologicky nosné studii *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách*.⁶³ Pokusil se tu o klasifikaci trestných činů, přiblížil organizaci, územní i personální kompetence hrdelních soudů a sociálně ekonomické zázemí nezbytné pro jejich činnost. Průkopnickou hodnotu této studii přitom nelze upřít ani s ohledem na kritické výtky Petra Kreuze, které se oprávněně týkaly nežádoucího zobecnění Pánkových výzkumů vykonaných především pro 17. a 18. století na dobu předbělohorskou. Kreuz také poukazoval na příliš široké vymezení pojmu hrdelní soudnictví v tomto článku.⁶⁴

V polovině devadesátých let minulého století se konala současně s tematickou výstavou ve Východočeském muzeu v Pardubicích konference, která se zabývala problematikou hrdelního soudnictví v českých zemích v 16. až 18. století.

---

filosofické fakulty brněnské university – C 17, Brno 1970, s. 89-107; TÝŽ, *K třídnímu pozadí severomoravských a slezských „honů na čarodějnice“ po třicetileté válce*, Časopis Matice moravské (dále jen ČMM) 95, 1976, s. 265-283.

⁶² Jaroslav PÁNEK, *Hrdelní soudnictví města Příbramě v 17. a 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního soudnictví v Čechách a k metodice studia jeho dějin)*, Středočeský sborník historický (dále jen SSH) 13, 1978, s. 87-195; TÝŽ, *Hrdelní soudnictví městečka Čechtice v 17. a 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice smolných spisů)*, SSH 12, 1977, s. 129-181; TÝŽ, *Hrdelní soudnictví městečka Neveklova v 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice patrimoniálních trestněprávních pramenů)*, SSH 14, 1979, s. 71-109; Jaroslav PÁNEK – Eva PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví města Sedlčan v 15. – 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice soudní praxe na lobkovickém dominiu)*, Vlastivědný sborník Podbrdská 16, 1979, s. 23-87; TÁŽ, *Hrdelní soudnictví města Benešova v 16. – 18. století*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka (dále jen SVPP) 21, 1980, s. 211-254.

⁶³ J. PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví*, s. 693-728.

⁶⁴ Petr KREUZ, *K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech doby předbělohorské*, in: *Hrdelní soudnictví českých zemí 16. – 18. století*, Praha 1996, s. 65.

V souvislosti s jejím konáním byl připraven i soupis pramenů a literatury, který se i přes svoji neúplnost stal cennou pomůckou pro budoucí badatele, kteří se budou zabývat touto problematikou.⁶⁵ Zároveň autoři poukázali na dynamický vývoj dějin kriminality v Evropě a vznesli požadavek po bádání pro českou historiografii zcela nových nebo po novém uchopení starších témat – mechanismů kriminalizace, pronásledování etnických a sociálních minorit, ženské kriminality, ovlivňování zločinnosti státem, církví, rodinou i lidovou kulturou.⁶⁶

Právě stopy takového pozměněného badatelského přístupu evropských historiků k trestně právním pramenům a snahu o kladení nových, dosud v souvislosti s těmito prameny neužívaných otázek, lze nalézt již od počátku sedmdesátých let 20. století především v pracích francouzských a britských historiků.⁶⁷ Ve Velké Británii se začalo v této době objevovat množství studií, které se zabývaly z různých pohledů dějinami kriminality a trestně právního systému, což dokonce vedlo Joannu Innesovou a Johna Stylese roku 1986 k vyjádření o jisté „kriminální vlně“ zaplavující britskou historiografii.⁶⁸ Tato tendence přitom neustala ani v dnešní době; lze ji pozorovat i při pohledu na současné práce, které se vztahují k období raného novověku. Právě nové metodické formulace a způsob kladení otázek, které vzešly z těchto oblastí, měly pro evropské bádání často předlohovou a iniciační funkci.

---

⁶⁵ Jindřich FRANCEK – Tomáš ŠIMEK (edd.), *Hrdelní soudnictví českých zemí. Soupis pramenů a literatury*, Zámrsk – Pardubice 1995.

⁶⁶ Srov. Jaroslav PÁNEK, *Dějiny kriminality a hrdelního soudnictví v evropském kontextu (Středověk a raný novověk)*, in: tamtéž, s. 3-14.

⁶⁷ Soupis nejdůležitějších prací a stručné zhodnocení dosavadního britského bádání podal Peter WETTMANN – JUNGLUT, *Von Robin Hood zu Jack the Ripper. Kriminalität und Strafrecht in England vom 14. bis 19. Jahrhundert*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 69-88. Pro francouzské bádání potom Henrik HALBLEIB, *Kriminalitätsgeschichte in Frankreich*, in: tamtéž, s. 89-120.

⁶⁸ Joanna INNES – John STYLES, *The crime wave: recent writing on crime and criminal Justice in eighteenth-century England*, *Journal of British Studies* 25, 1986, s. 380.

Podobně tomu bylo i v historiografiích německy mluvících zemí, které se začaly zabývat hlouběji touto problematikou za využití nových metodologických podnětů v podstatě až v devadesátých letech 20. století.⁶⁹ Jako příčina tohoto opoždění bývá označována zaostalost sociálních a právních dějin v tomto prostoru ve zmiňovaném období. Stejně se poukazuje i na fragmentárnost a menší zhodnotitelnost pramenné základny v porovnání s anglickým či francouzským prostředím.⁷⁰ Těžiště německého bádání však přesto leželo již od počátku v 16. až 18. století. Andreasi Blauertovi a Gerdu Schwerhoffovi se podařilo v roce 1990 založit *Arbeitskreis zur Historischen Kriminalitätsforschung in der Vormoderne*, jehož členové se scházeli každý rok na pravidelných workshopech.⁷¹

Politická a právní roztříštěnost Římsko-německé říše ve sledovaném období však již z principu přispěla ke značné regionální ohraničenosti bádání, což ve svém důsledku zároveň značně ztížilo možné srovnání jednotlivých studií. Právě rozdílné institucionální podmínky v různých oblastech vedly k tomu, že politickoprávní roztříštěnosti Říše odpovídá i dnešní územní ohraničenost studií o kriminalitě v jednotlivých oblastech.⁷² Pro pozdně středověké období byla napsána řada studií, které se zabývaly kriminalitou v jednotlivých říšských městech. Tato skutečnost byla pochopitelně podmíněna lepší dochovaností pramenů městské provenience.⁷³

---

⁶⁹ K této historiografii řadím příspěvky německých, rakouských a švýcarských historiků, které se vztahovaly ke kriminálním dějinám, či spíše byly sepsány na základě práce s prameny trestně právní provenience.

⁷⁰ Srov. Gerd SCHWERHOFF, *Kriminalitätsgeschichte im deutschen Sprachraum. Zum Profil eines „verspäteten“ Forschungszweiges*, in: A. Blauert – G. Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge*, s. 21-68.

⁷¹ Andreas BLAUERT – Gerd SCHWERHOFF, *Crime and History. The German Workshop „Historische Kriminalitätsforschung in der Vormoderne“*, *Crime, Histoire et Sociétés* 2, 1998, s. 137-140.

⁷² Blíže Helga SCHNABEL – SCHÜLE, *Institutionelle und gesellschaftliche Rahmenbedingungen der Strafgerichtsbarkeit in den Territorien des Reiches*, in: Heinz Mohnhaupt – Dieter Simon (edd.), *Vorträge zur Justizforschung*, Bd. 2, Frankfurt am Mainz 1993, 147-173.

⁷³ Výběrově Susanna BURGHARTZ, *Leib, Ehre, und Gut. Delinquenz in Zürich Ende des 14. Jahrhunderts*, Zürich 1990; Helmut MARTIN, *Verbrechen und Strafen in der spätmittelalterlichen*

Mnohem příznivější pramenná situace pro raně novověké období dovolila vzniknout studiím, které se týkaly nejen činnosti soudů ve městech, ale zároveň i soudnictví v různých oblastech Říše.⁷⁴

Z této doby pochází i řada mikrostudí, které se - zčásti podle vzoru anglických *community studies* - zabývaly důkladnou analýzou kriminality v jednotlivých vesnicích nebo úředních obvodech země. Za zvláštní zmínku tu jistě stojí studie Michaela Franka věžící se k hrabství Lippe, která bývá někdy přirovnávána k slavnému Ladorieho Montaignou.⁷⁵ Pozoruhodná je pak v německém bádání určitá zdrženlivost k bádání v dlouhých časových periodách. Jen velmi málo prací překročilo rok 1800.⁷⁶ Je však nutné zdůraznit, že všechny předešlé typy studií jsou

---

Chronistik Nürnbergs, Köln 1996; Karin SCHNEIDER – FERBER, *Das Achtbuch als Spiegel für städtische Konfliktsituationen? Kriminalität in Augsburg ca. 1348-1378*, Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben 86, 1993, s. 45-114.

⁷⁴ K problematice kriminality ve městech Joachim EIBACH, *Städtische Gewaltkriminalität im Ancien Régime. Frankfurt am Main im europäischen Kontext*, Zeitschrift für Historische Forschung 25, 1998, s. 359-382; Carl Albin HOFFMANN, *Strukturen und Quellen des Augsburger reichstädtischen Strafgerichtswesens in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben 88, 1995, s. 57-108; Gerd SCHWERHOFF, *Köln im Kreuzverhör. Kriminalität, Herrschaft und Gesellschaft in einer frühneuzeitlichen Stadt*, Bonn – Berlin 1991. Ke kriminalitě v různých oblastech Říše Peter – Michael HAHN, *Die Gerichtspraxis der altständischen Gesellschaft im Zeitalter des „Absolutismus“*. Die Gutachtertätigkeit der Helmstedter Juristenfakultät für die brandenburgisch – preussischen Territorien 1675-1710, Berlin 1989; Karl HÄRTER, *Regionale Strukturen und Entwicklungslinien frühneuzeitlicher Straffjustiz in einem geistlichen Territorium: Die Kurmainzer Cent Starkenburg*, Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde 54, 1996, s. 111-163; Bernd D. PLAUM, *Strafrecht, Kriminalpolitik und Kriminalität im Fürstentum Siegen 1750-1810*, St. Katharinen 1990, Ulinka RUBLACK, *Magd, Metz'oder Mörderin. Frauen vor frühneuzeitlichen Gerichten*, Frankfurt am Main 1998.

⁷⁵ Michael FRANK, *Dörfliche Gesellschaft und Kriminalität. Das Fallbeispiel Lippe 1650-1800*, Paderborn 1995; Ulrike GLEIXNER, „Das Mensch“ und „der Kerl“. *Die Konstruktion von Geschlecht in Unzuchtsverfahren der Frühen Neuzeit (1700-1760)*, Frankfurt am Main 1994; Michaela HOHKAMP, *Herrschaft in der Herrschaft. Die vorderösterreichische Obervogtei Triberg von 1737 bis 1780*, Göttingen 1998.

⁷⁶ Výjimku v obou oblastech tvoří práce Peter WETTMANN – JUNGBLUT, *Der nächste Weg zum Galgen? Studien zur Eigentumskriminalität in Südwestdeutschland 1550-1850*, Saarbrücken 1997.

pokládány za zcela legitimní a mohou být do budoucna východiskem i pro české bádání. Jen podrobný výzkum ve zvolených lokalitách následně povede ke vzájemnému porovnání dosažených výsledků. V žádném případě však nesmí docházet k předčasnému zobecňování takto získaných poznatků, protože je nutné brát vždy v úvahu jedinečnost zkoumaného prostoru a jeho zvláštnosti. Jen tak se je možné vyhnout nežádoucímu zkreslení.

Práce s prameny trestně právní povahy a jejich nová interpretace může posloužit také k přiblížení myšlenkového světa raně novověkého člověka, jeho hodnot, každodenního chování i obranných strategií v případě, kdy byl ohrožen posunem na okraj společnosti. Tento způsob práce s prameny však již nesměřuje jen do oblasti právních dějin, ale naopak vychází z historickoantropologických východisek a je neocenitelný i pro gender history či mikrohistorii.⁷⁷ V německém prostoru jsou příznaky tohoto odklonu zcela jasné. V popředí zájmu historiků se ocitl konkrétní člověk a jeho životní zkušenost místo pokusů o rekonstrukci různých neexistujících abstraktních struktur. Podobně jsou přibližovány různé sociální praktiky v konkrétním prostoru namísto tvorby určitých liduprázdných systémů.⁷⁸ Příznačný je především odklon badatelů od různých kvantitativních metod ke kvalitativním. Také zde větší práce obsahují statistiky a grafy; určitá vědecká skepse vůči statistické pramenné analýze tu však je sledovatelná.⁷⁹

Druhým neodmyslitelným příznakem je intenzivní využívání soudních akt k výzkumu jednotlivých aktérů a jejich strategií jednání. V této oblasti se přitom střetávají dvě zcela protichůdné tendence. Jednu z nich zastávají historici, kteří zdůrazňují, že každý člověk stál vždy před raně novověkým soudem s jednoznačným motivem, kterým byla snaha stylizovat svoji vlastní roli ve

---

⁷⁷ Srov. R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie*.

⁷⁸ K diskusím na toto téma Rebekka HABERMAS – Nils MINKMAR (edd.), *Das Schwein des Häuptlings. Sechs Aufsätze zur historischen Anthropologie*, Berlin 1992; Wolfgang HARDTWIG–Hans-Ulrich WEHLER (edd.), *Kulturgeschichte heute*, Göttingen 1996; Thomas MERGEL – Thomas WELSKOPP (edd.), *Geschichte zwischen Kultur und Gesellschaft. Beiträge zur Theoriedebatte*, München 1997.

⁷⁹ H. SCHNABEL – SCHÜLE, *Institutionelle und gesellschaftliche Rahmenbedingungen*, s. 150.

vyšetřovaném případě do podoby, kterou očekávala vrchnost. Potom směl doufat v milost nebo alespoň mírnější trest. Takoví lidé měli všechny důvody, aby své předchozí jednání před soudem zapřeli nebo alespoň vylíčili v lepší podobě. Přesto však nejsou tato vyznání bezcenná, protože umožňují nahlédnout do myšlenkového světa raně novověkého člověka a přiblížit se k jeho obranným strategiím v případě ohrožení.⁸⁰

Druhou skupinu tvoří práce, které se prostřednictvím těchto pramenů snaží o přiblížení ke každodennímu životu těchto lidí. Typickým příkladem takových přístupů je Carlo Ginzburg a jeho slavný Menocchio. Tento furlánský mlynář si „po svém“ vykládal obsah vypůjčených i vlastních knih, což ho dovedlo až k vytvoření si vlastní, zcela originální představy o světě. Jeho kosmologie byla naprosto odlišná od té oficiální, kterou proti němu argumentoval inkviziční tribunál, před nějž se Menocchio zásluhou svých názorů dostal. Mlynářova kosmologie vycházela z představy zrození Boha a andělů z prvotní hmoty, kterou v lidovém pojetí měli představovat červi vzeší ze sýra. Ginzburg tak dospěl k protichůdnému obrazu lidové a oficiální kultury, se kterou se ztotožňovala soudobá společnost.⁸¹ Ve svém bádání kladl důraz na výzkum výsledkových protokolů, přičemž informace v nich obsažené ale pokládal, na rozdíl od historiků, kteří zkoumají hlavně obranné strategie vyslychaných, za mnohem bližší skutečnému životu.⁸² Každý z těchto

---

⁸⁰ Natalie ZEMON DAVIS, *Der Kopf in der Schlinge. Gnadensuche und ihre Erzähler*, Frankfurt am Main 1991; U. GLEIXNER, „Das Mensch“; Otto ULBRICHT, *Kindsmörderinnen vor Gericht. Verteidigungsstrategien von Frauen in Norddeutschland 1680-1810*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Mit den Waffen der Justiz. Zur Kriminalitätsgeschichte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1993.

⁸¹ K problematice lidové kultury srov. dále Michail Michajlovič BACHTIN, *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha 1975; Peter BURKE, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005; Aron J. GUREVIČ, *Nebe, peklo, svět*, Praha 1996.

⁸² Carlo GINZBURG, *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000. Dále srov. Giovanni LEVI, *On Microhistory*, in: Peter Burke (ed.), *New Perspectives of Historical Writing*, Oxford 1991, s. 93-113; U. RUBLACK, *Magd*; Norbert SCHINDLER, *Die Ramingsteiner Bettlerhochzeit von 1688/89. Armut, Sexualität und Hexenpolitik in einem Salzburger Bergwerksort*

přístupů má samozřejmě své klady a zápory; nelze objektivně rozhodnout v něčí prospěch. Záleží proto na konkrétní osobě každého badatele, jak se s otázkou zamlčování a klamání v těchto pramenech vypořádá. Uvedené výhrady však nemění nic na důležitosti a významu této pramenné skupiny.

Velmi oblíbenou problematikou se zároveň stalo sledování rozdílů mezi oficiální normou a zcela odlišnou raně novověkou soudní praxí. S tím souvisela otázka funkční logiky trestního práva. Němečtí sociologové Heinz Steinert a Hubert Treiber mluvili na konci sedmdesátých let 20. století v této souvislosti o určitém vzdání se sankcí v praktické činnosti soudobých soudů, které však byly v případě nutnosti či potřeby jejich exemplárního použití zakotveny v raně novověkých zákonících.⁸³ Příčina tohoto stavu přitom bývá spatřována nejen v nedostatečných možnostech prosazování ze strany tehdejšího státu. Již nízký počet a profesionalita lidí spjatých s trestním právem činily uvedení těchto norem do skutečného života nemožné.⁸⁴ Situaci navíc komplikovala i provázanost různých úředníků s vesnickou komunitou, s níž byli v každodenním kontaktu a do níž leckdy sami patřili. Proto často zavírali oči před různými proviněními nebo rozhodovali s ohledem na sociální status obviněných.⁸⁵

Za další důvod tohoto stavu bývá považována i chybějící spolupráce při pronásledování pachatelů mezi různými vrchnostmi, kterým v jejím důsledku stačilo často jen překročit hranice, aby se vyhnuli vyšetřování. Jen pozvolna se přitom vyvíjely různé metody pronásledování a formy nadteritoriální spolupráce

---

des 17. Jahrhunderts, Historische Anthropologie 2, 1994, s. 165-192; Otto ULBRICHT, *Die Welt eines Bettlers um 1775*. Johann Gottfried Kästner, Historische Anthropologie 2, 1994, 371-398.

⁸³ Heinz STEINERT – Hubert TREIBER, *Versuch, die These von der strafrechtlichen Ausrottungspolitik im Spätmittelalter „auszurotten“*, Kriminalogisches Journal 10, 1978, s. 81-106.

⁸⁴ Andrea BENDLAGE – Peter SCHUSTER, *Hüter der Ordnung. Ürger, Rat und Polizei in Nürnberg im 15. und 16. Jahrhundert*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 82, 1995, s. 37-55.

⁸⁵ M. FRANK, *Dörfliche Gesellschaft*, s. 155 an.; M. HOHKAMP, *Herrschaft*; Ulinka RUBLACK, *Frühneuzeitliche Staatlichkeit und lokale Herrschaftspraxis in Württemberg*, Zeitschrift für Historische Forschung 24, 1997, s. 347-376; David SABEAN, *Das zweischneidige Schwert. Herrschaft und Widerspruch im Württemberg der frühen Neuzeit*, Berlin 1986, s. 23 an.

v podobě různých zatykačů a společných vizitací, což představuje také jedno z těžišť výzkumu současného historického bádání.⁸⁶ V centru pozornosti navíc stojí stále více konkrétní osoba delikventa. Domorodý provinilec totiž mohl leckdy doufat v odvrácení trestu mnohem spíše než člověk, který byl v daném místě neznámý. Výzkumy se zaměřují i na podobu sociálního kapitálu jednotlivých provinilců, který nacházel svoje využití například v různých přímluvách zasílaných soudu.⁸⁷ Sociálním kapitálem je rozuměn souhrn sociálních kontaktů, kterých mohl jedinec využít ke svému hmotnému nebo nehmotnému prospěchu. Jedinec ho mohl rozmnožovat tak, že vyhledával a vytvářel nové kontakty s takovými osobami, které již nějaký sociální, hmotný nebo finanční kapitál vlastnily.⁸⁸ Z toho důvodu se velká pozornost věnuje řadě mechanismů sociální kontroly, čímž je však význam soudů značně zpochybněn. Jednoduché rozčlenění na vrchnost jako vykonavatele sankcí a vesničany jako objekt těchto trestů je v tomto pohledu značně rozrušeno.⁸⁹

V důsledku těchto zjištění došlo k částečnému odklonu zájmu o klasické formy „těžké“ kriminality ke „kriminalitě každodenní“, která odrážela ve své podstatě v mnohem větší míře všední situace. V centru pozornosti historiků se ocitly přečiny, které byly neodmyslitelnou součástí každodennosti venkovského života. Místo ojedinělých vražd byla proto například zkoumána reflexe různých mravnostních či drobných majetkových přestupků proti vrchnostenským normám, protože právě tyto malé delikty nabízejí dnešnímu badateli velké možnosti pro jejich následnou

---

⁸⁶ Uwe DANKER, *Räuberbanden im Alten Reich um 1700. Ein Beitrag zur Geschichte von Herrschaft und Kriminalität in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1988; Martin SCHEUTZ, „Galgenvögel“, *Randständige oder bewunderte Helden? „Kleine“ Räuber im Niederösterreich des 18. Jahrhunderts*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 112, 2004, s. 314-346; Monika SPICKER – BECK, *Räuber, Mordbrenner, umschweifendes Gesind. Zur Kriminalität im 16. Jahrhundert*, Freiburg im Breisgau 1995.

⁸⁷ S. BURGHARTZ, *Leib*, s. 150.

⁸⁸ Pojem zavedl Francouz Pierre Bourdieu, který hovořil například ještě o kapitálu kulturním, symbolickém nebo lingvistickém. Srov. Jan JANDOUREK, *Sociologický slovník*, Praha 2001, s. 119.

⁸⁹ Martin DINGES, *Frühneuzeitliche Justiz. Justizphantasien und Justiznutzung am Beispiel von Klagen bei der Pariser Polizei im 18. Jahrhundert*, in: Heinz Mohnhaupt – Dieter Simon (edd.), *Vorträge zur Justizforschung*, Frankfurt am Main 1992, s. 269-292.

interpretaci. Ta může vést i k přiblížení se myšlenkovému světu soudobého venkovana.⁹⁰ Do popředí pozornosti historiků v současnosti vstupují hlavně písemnosti nižších soudů. Činnost těchto soudů byla zaměřena především na urovnání vzájemných sporů a znovunastolení klidu v obci. Ulinka Rublack ukázala ve své studii o ženách před württemberskými soudy, jak významnou úlohu měly pro konstituování případného obvinění z nitra obce různé vesnické povídačky, klepy a pomluvy, které však určitě neměly podobu nekontrolovaného tlachání. Ve chvíli, kdy byly předloženy jasné důkazy, se tyto řeči mohly změnit v křik, který vrchnost jen stěží oslyšela.⁹¹

Zájem badatelů se dále soustředil v posledních letech především na okruh afektivních násilných přečinů (Gewaltdelikte), které byly chápány hlavně jako možný soudobý způsob řešení konfliktů. Leckdy nepodléhaly důsledné faktické kriminalizaci ze strany soudu. Tyto Gewaltdelikte přitom sahaly od prostého zabití přes různé lehčí či těžší formy zranění až k urážce, která byla v raně novověké společnosti vnímána jako rovnocenná k fyzickému poranění.⁹² Právě bádání k tomuto tématu je mimořádně hojné. Zdůrazňuje ritualizovaný charakter takového násilného jednání a jeho zakořenění v motivu obrany vlastní cti.⁹³ Rituálem jsou rozuměny formalizované způsoby jednání, jež jsou prováděny kolektivně podle

---

⁹⁰ Otto ULBRICHT, *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit*, Köln 1995, s. 139.

⁹¹ U. RUBLACK, *Magd*.

⁹² K umění urážky ukázkově Martin DINGES, *Der Maurermeister und der Finanzrichter. Ehre, Geld und soziale Kontrolle im Paris des 18. Jahrhunderts*, Göttingen 1994. Dále i Ralf-Peter FUCHS, *Ehrkämpfe. Injurienprozesse in der Frühen Neuzeit und ihre Interpretationsmöglichkeiten*, Rheinisch – westfälische Zeitschrift für Volkskunde 42, 1997, s. 29-50.

⁹³ Richard VAN DÜLMEN, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*, Praha 2003; Michael FRANK, *Dörfliche Gesellschaft*; Mark HÄBERLEIN, *Tod auf der Herrentrinkstube. Ehre und Gewalt in der Augsburger Führungsschicht (1500-1620)*, in: Sybille Backmann (ed.), *Ehrkonzepte in der Frühen Neuzeit. Identitäten und Abgrenzungen*, Berlin 1998, s. 148-169; Bernhard MÜLLER-WIRTHMANN, *Raufhändel. Gewalt und Ehre auf dem Dorf*, in: Richard van Dülmen (ed.), *Kultur der einfachen Leute*, München 1983, s. 79-111; Walter RUMMEL, *Verletzung von Körper, Ehre und Eigentum. Varianten im Umgang mit Gewalt in Dörfern des 17. Jahrhunderts*, in: A. Blauert – G. Schwerhoff (edd.), *Mit den Waffen*, s. 86-114.

daných pravidel a nesměřují k výrobě předmětů nebo změně situace, ale k symbolické proměně této situace. Vlastní ritualizací je proces, kterým se upevňují způsoby chování, takže se toto chování změnilo v kulturní formu tohoto chování.⁹⁴ Tato forma násilí přitom v těchto studiích není líčena jen jako exkluzivní model jednání chudých, ale naopak patřila i k nejvyšším reprezentantům příslušné komunity.⁹⁵

Podobně stojí v centru zájmu také problematika zčásti profesionálně vykonávaného loupežnictví a zlodějství, při jehož potírání byla naopak represivní snaha trestního práva poměrně jednoznačně a jasně viditelná. Odklon od romantického vidění různých německých lupičů, které dřívější bádání někdy vnímalo jako sociální rebely a jejich jednání touto optikou jako určitou formu sociálního protestu, předznamenala již práce Uwe Dankera z osmdesátých let 20. století, který podrobil tyto teze neúprosné kritice a dokázal jejich neudržitelnost.⁹⁶ Výzkumu byl následně podroben každodenní život těchto lidí, navzájem domluvené symbolické rozpoznávací znaky členů takových skupin, způsob odívání, podobně jako jejich časté, většinou však neúspěšné snahy o průnik a integraci do světa majority.⁹⁷ Příčina vykořeněnosti těchto lidí přitom bývá chápána jako důsledek různých socioekonomických krizí, které v podobě zvýšení počtu obyvatel, hladomorů i zdražování postihly raně novověkou společnost, a to především v 18. století. Zohledněno je i působení vrchností, které se snažily přimět obyvatele

---

⁹⁴ Příkladem může být ustálený způsob omluvy nebo vyjádření lítosti při neštěstí. Srov. J. JANDOUREK, *Sociologický slovník*, s. 205.

⁹⁵ M. HÄBERLEIN, *Tod*.

⁹⁶ Uwe DANKER, *Räuberbanden*. Za poslední větší práci, v níž je zahrnuta ona romantická teze o životě těchto lupičů, bývá považován Carsten KÜTHER, *Räuber und Gauner in Deutschland. Das organisierte Bandenwesen im 18. und 19. Jahrhundert*, Göttingen 1976.

⁹⁷ Gerhard AMMERER, *Heimat Strasse. Vaganten im Österreich des Ancien Régime*, Wien – München 2003; Robert JÜTTE, *Abbild und soziale Wirklichkeit des Bettler- und Gaunertums zu Beginn der Neuzeit. Sozial-, mentalitäts- und sprachgeschichtliche Studien zum Liber Vagatorum (1510)*, Köln 1988; Harald SIEBENMORGEN (ed.), *Schurke oder Held? Historische Räuber und Räuberbanden. Katalog zur Ausstellung des Badischen Landesmuseums Karlsruhe von 27. September 1995 bis zum 7. Januar 1996*, Sigmaringen 1995; M. SPICKER – BECK, *Räuber*.

k usedlému způsobu života. Právě pauperizace a vrchnostenská represe mohly uvést v chod proces marginalizace konkrétního individua. Postupem času vnímala většinová společnost žebráctví a později dokonce i neusedlý způsob života jako jednání stále více kriminálně podezřelé.⁹⁸ Stranou pozornosti historického bádání samozřejmě nezůstala ani problematika Cikánů, kteří měli podle soudobých zákonů podléhat drakonickým trestům. Také zde však výsledky výzkumů ukazují, že tyto represivní zásahy byly spíše exemplárního charakteru. Jejich prosazování bránily bohaté styky Cikánů s vesnickým obyvatelstvem i těžkopádnost předmoderní justice.⁹⁹

Nad prameny trestně právní provenience se však, jak poznamenal Otto Ulbricht, setkaly i dva tak dynamické směry současného dějepisectví, které představují sociální dějiny kriminality a gender history.¹⁰⁰ V západoevropské historické vědě nebyl přitom gender přijímán bez rozpaků. Problém představoval již samotný pojem gender, zejména v neanglosaském světě. V německé historiografii se nakonec ujal pro pojem gender history překlad *Geschlechtergeschichte*.¹⁰¹ Řada novějších

---

⁹⁸ Robert JÜTTE, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, Cambridge 1993; TÝŽ, *Dutzbetterinnen und Sündfegerinnen. Kriminelle Bettelpraktiken von Frauen in der Frühen Neuzeit*, in: O. Ulbricht (ed.), *Von Huren*, s. 117-137; Wolfgang SEIDENSPINNER, *Bettler, Landstreicher und Räuber. Das 18. Jahrhundert und die Bandenkriminalität*, in: Harald Siebenmorgen, Schurke, s. 27-38; TÝŽ, *Mythos Gegengesellschaft. Erkundungen in der Subkultur der Jauner*, Münster 1998.

⁹⁹ Podle Michaela Franka sloužily tyto zákony k zastrašení Cikánů, ale v praxi nebyly téměř využívány. Blíže Michael FRANK, *Obrigkeithliche Anordnungen zur Abwehr der Sinti und deren Realisierung im Alltag*, in: Karin Bott-Bodenhausen (ed.), *Sinti in der Grafschaft Lippe. Studien zur Geschichte der „Zigeuner“ im 18. Jahrhundert*, München 1988, s. 116. Dále Thomas FRICKE, *Zigeuner im Zeitalter des Absolutismus. Bilanz einer einseitigen Überlieferung*, Pfaffenweiler 1996; Martin RHEINHEIMER, „*In die Erde könnten sie nicht kriechen*“. *Zigeunerverfolgung im frühneuzeitlichen Schleswig – Holstein*, *Historische Anthropologie* 4, 1996, s. 330-358.

¹⁰⁰ O. ULBRICHT (ed.), *Von Huren*, s. 4.

¹⁰¹ V řadě jazyků se objevily snahy tento pojem buď převzít v jeho anglické podobě, nebo uzpůsobit jazyku národnímu. V románských jazycích se tak vyskytují pojmy *genre*, *género* či *genere*. V národních historiografiích se spíše prosazoval několikaslovný nebo komplexní překlad, kromě zmiňovaných *Geschlechtergeschichte* například *construction des identités sexuées*. K vývoji gender history blíže Daniela TINKOVÁ, „*Žena*“ – *prázdna kategorie? Od (wo)men's history k gender*

historických prací, které vycházejí z výzkumu soudních akt, je úzce spjata právě s konceptem genderu.¹⁰² Trestně právní spisy jsou dokonce někdy považovány za hlavní pramenou základnu pro gender history.¹⁰³ Z okruhu badatelů, kteří se zabývali touto problematikou, zároveň také vzešly výtky ohledně nekritické práce s kriminálními statistikami a příliš zjednodušujícího objasňování ženské kriminality. Autorky jako Susanna Burghartz, Claudia Ulbrich a Heide Wunder se také přimlouvaly za větší zohlednění základních genderových stereotypů.¹⁰⁴ Příčinu dekriminizační tendence 18. století vůči deliktům čarodějnictví, infanticidia a sexuálním prohrěškům někteří historici vidí právě v postupné změně obrazu ženy v očích soudobé společnosti, kdy byla stereotypní představa hříchuplné, biologicky k přestupku předurčené ženy postupně nahrazena obrazem nevinné oběti společenských vztahů, která by měla být brána jurisdikcí v ochranu. Tato představa ženy – oběti dlouho setrvala i v odborné literatuře.¹⁰⁵

---

history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 19-32. Dále Jana RATAJOVÁ, *Gender history jako alternativní koncept dějin*, in: tamtéž, s. 33-40; Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v raném novověku*, Praha 2008.

¹⁰² U. GLEIXNER, „*Das Mensch*“; Claudia JARZEBOWSKI, *Inzest. Verwandtschaft und Sexualität im 18. Jahrhundert*, Köln 2006; U. RUBLACK, *Magd*; O. ULBRICHT (ed.), *Von Huren*.

¹⁰³ Srov. Sabine ALFING – Christine SCHEDENSACK, *Frauenalltag im frühneuzeitlichen Münster*, Bielefeld 1994.

¹⁰⁴ Susanna BURGHARTZ, „*Geschlecht*“ und „*Kriminalität*“ – *ein fruchtbares Verhältnis?*, in: Rudolf Jaun – Brigitte Studer (edd.), *weiblich – männlich. Geschlechterverhältnisse in der Schweiz: Rechtsprechung, Diskurs, Praktiken*, Zürich 1995, s. 23-31; Claudia ULBRICH, „*Kriminalität*“ und „*Weiblichkeit*“ *in der Frühen Neuzeit. Kritische Bemerkungen zum Forschungsstand*, in: Martina Althoff – Sybille Kappel (edd.), *Geschlechterverhältnis und Kriminologie*, Weinheim 1995, s. 208-220; Heide WUNDER, „*Weibliche Kriminalität*“ *in der Frühen Neuzeit. Überlegungen aus der Sicht der Geschlechtergeschichte*, in: O. Ulbricht, *Von Huren*, s. 39-61.

¹⁰⁵ Wolfgang BEHRINGER, *Weibliche Kriminalität in Kurbayern in der Frühen Neuzeit*, in: O. Ulbricht, *Von Huren*, s. 69.

Obrat moderní historické vědy ke konkrétnímu člověku, který se pohyboval v určitém životním prostoru označovaném německými historiografiemi jako *Handlungsspielraum*, však více tematizoval i problematiku ženy – pachatelky. V centru pozornosti historiků se přitom – vedle čarodějnictví – ocitl zločin genderově podmíněný, tedy infanticidium. Badatelé blíže osvětlili individuální motivy provinilých žen i sociální podmínky, v nichž se pohybovaly. Pozornost věnovali i nárůstu počtu těchto zločinů v období mezi koncem 16. a první polovinou 18. století.¹⁰⁶ S tímto problémem úzce souvisel výzkum, který se věnoval problematice předmanželské sexuality a případné následné ilegitemitě narozených. Přihlížel zároveň k metodám historické demografie.¹⁰⁷ Jako pole možného konfliktu mezi oběma pohlavími však byla tematizována nejen oblast předmanželské sexuality, ale také vlastního manželství. Soudní protokoly umožňují nahlédnout na motivaci manželských sporů, které často vyústily v brutální použití násilí mužů proti ženám.¹⁰⁸

---

¹⁰⁶ Richard VAN DÜLMEN, *Frauen vor Gericht. Kindsmord in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1991; Andreas MAISCH, „Wider die natürliche Pflicht und eigeplanzte Liebe“. *Illegitimität und Kindsmord in Württemberg im 17. und 18. Jahrhundert*, Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte 56, 1997, s. 65-103; Markus MEUMANN, *Findelkinder, Waisenhäuser, Kindsmord. Unversorgte Kinder in der frühneuzeitlichen Gesellschaft*, München 1995; U. RUBLACK, *Magd*; Otto ULBRICHT, *Kindsmord und Aufklärung in Deutschland*, München 1990.

¹⁰⁷ Srov. Rainer BECK, *Illegitimität und voreheliche Sexualität auf dem Land. Unterfinning, 1671 – 1770*, in: R. van Dülmen (ed.), *Kultur*, s. 112-150; Peter BECKER, *Leben und Lieben in einem kalten Land. Sexualität im Spannungsfeld von Ökonomie und Demographie. Das Beispiel St. Lambrecht 1600-1850*, Frankfurt am Main 1990; Stefan BREIT, „Leichtfertigkeit“ und ländliche Gesellschaft: *voreheliche Sexualität in der frühen Neuzeit*, München 1991; U. GLEIXNER, „Das Mensch“; Peter KLAMMER, „In Unehren beschlaffen“. *Unzucht vor kirchlicher und weltlicher Gerichtsbarkeit im frühneuzeitlicher Salzburger Lungau*, Frankfurt am Main 2004; Andreas MAISCH, „Unzucht“ und „Liederlichkeit“. *Sozialdisziplinierung und Illegitimität im Württemberg der Frühneuzeit*, in: Norbert Haag (ed.), *Ländliche Frömmigkeit. Konfessionkulturen und Lebenswelten 1500 – 1850*, Stuttgart 2002, s. 279-306.

¹⁰⁸ Rebekka HABERMAS, *Frauen und Männer im Kampf um Leib, Ökonomie, und Recht*, in: Richard van Dülmen (ed.), *Dynamik der Tradition*, Frankfurt am Main 1992, s. 109-136; M. HOHKAMP, *Häusliche Gewalt. Beispiele aus einer ländlichen Region des mittleren Schwarzwaldes*

Vedle klasických ženských (čarodějnicví a infanticidium) i sexuálních deliktů se navíc bádání obrací stále více k problematice kriminality, která se donedávna vnímala jako téměř výlučně mužská záležitost. Zájem se soustřeďuje na ženy, které byly členkami různých lupičských band. Jak dokázal Andreas Blauert na příkladu lupičky *Alte Lisel*, mohly některé ženy stanout i v jejich čele, což do určité míry opět ovlivňuje možnou konstrukci kategorie gender v daném období.¹⁰⁹ Z genderového aspektu byla zkoumána také problematika sodomie.¹¹⁰

V posledním desetiletí vyšlo i v českém prostředí několik prací, především badatelů mladší generace, které je možné považovat za příklad uplatňování teoretických konceptů a metodologických podnětů západoevropské historiografie v českém prostoru. Popravními rituály a především jejich právní relevantností v předbělohorských městech se zabýval Petr Kreuz, jenž zároveň došel k názoru, že popravní rituál byl již v této době divadlem práva. Plnil totiž úlohu obecného preventivního opatření, které mělo nejen odstrašovat budoucí pachatele trestné činnosti, ale jeho cílem bylo také prostřednictvím veřejné prezentace výsledků neveřejného jednání městského soudu upevňovat právní jistotu obyvatelstva.¹¹¹ Na

---

im 18. Jahrhundert, in: Thomas Lindenberger – Alfred Lüdtke (edd.), *Physische Gewalt. Studien zur Geschichte der Neuzeit*, Frankfurt am Main 1995, s. 276-302; U. RUBLACK, *Magd*.

¹⁰⁹ Srov. Andreas BLAUERT, *Sackgreifer und Beutelschneider. Die Diebesbande der Alten Lisel, ihre Streifzüge um den Bodensee und ihr Prozess 1732*, Konstanz 1993; Monika MACHNICKI, „*Sie trug stets das Brecheisen unter dem Rock*“ – aber hat sie es auch benutzt? Zur Rolle der Frauen in Räuberbanden des 18. und 19. Jahrhunderts, in: H. Siebenmorgen (ed.), *Schurke*, s. 143-153; Wolfgang SCHEFFKNECHT, „Arme Weiber“. *Bemerkungen zur Rolle der Frau in den Unterschichten und vagierenden Randgruppen der frühneuzeitlichen Gesellschaft*, in: Alois Niederstätter – Wolfgang Scheffknecht (edd.), *Hexe oder Hausfrau. Das Bild der Frau in der Geschichte Vorarlbergs*, Sigmaringendorf 1991, s. 77-109.

¹¹⁰ Susanne HEHENBERGER, *Unkeusch wider die Natur. Sodomieprozesse im frühneuzeitlichen Österreich*, Wien 2006; Bernd-Ulrich HERGEMÖLLER (ed.), „*Sodom und Gomorrha*“. *Zur Alltagswirklichkeit und Verfolgung Homosexueller im Mittelalter*, Hamburg 1998.

¹¹¹ Petr KREUZ, *Poprava jako divadlo práva? K otázce právní relevance popravního rituálu v českých městech doby předbělohorské*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice 2000, s. 421-457. K podobnému závěru došel i Pavel Matlas pro panství Hluboká – Pavel MATLAS, *Hrdelní*

nesoulad mezi psanou normou a skutečnou soudní praxí poukázal ve svých výzkumech ovlivněných především německy psanou historiografií Pavel Matlas.¹¹² Nekritická práce s normativními prameny a nadhodnocení jejich vypovídací hodnoty může usnadňovat konstruování určitých modelů, jakým je například i sociální disciplinace. Gerhard Oestreich, který viděl raně novověké budování státu jako postupnou disciplinaci všech oblastí veřejného života, totiž zařadil právě sociální disciplinaci spolu s racionalizací a civilizací společnosti mezi tři základní procesy kulturního vývoje v raném novověku.¹¹³ Oestreichova koncepce umožnila lépe vysvětlit některé prvky utváření moderního státu a také jeho postupnou byrokratizaci. Již Heinz Schilling ale kritizoval jeho závěry, protože autor do značné míry přecenil schopnosti vrchnosti uvést normy do skutečného života. Zároveň také dostatečně nevysvětlil motivaci této disciplinace a nebral příliš v úvahu možnosti jejího prosazování směrem „zdola“.¹¹⁴ Problémem pro historika navíc zůstává skutečnost, že mnohem podrobněji jsou v pramenech zachyceny vrstvy společnosti, které měly tuto

---

soudnictví na panství Hluboká nad Vltavou (1661-1765), (Rigorózní práce), České Budějovice 2004, s. 162-172. Tato práce vyšla v upravené verzi TÝŽ, *Hrdelní soudnictví na panství Hluboká nad Vltavou (1661-1765)*, SAP 57, 2007, s. 3-156. Srov. i přepracované vydání Richard VAN DÜLMEN, *Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale der frühen Neuzeit*, München 1995.

¹¹² Blíže Pavel MATLAS, *Delikt smilstva a jeho postih na schwarzenberském panství Hluboká nad Vltavou*, Archivum Trebonense, 2006, s. 76-96; TÝŽ, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007, s. 291-313; TÝŽ, *Rychlá cesta na popraviště. Trestní řízení a popravní rituál v Čechách na sklonku 17. století*, DAS 29, 2007, č. 9, s. 40-43.

¹¹³ Srov. Gerhard OESTREICH, *Reichsverfassung und europäisches Staatensystem 1648-1789*, in: týž (ed.), *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Ausgewählte Aufsätze*, Berlin 1969, s. 235-252, zde s. 236 an. Dále také Winfried SCHULZE, *Gerhard Oestreichs Begriff „Sozialdisziplinierung in der Frühen Neuzeit“*, *Zeitschrift für historische Forschung* 14, 1987, s. 265-302, s. 291.

¹¹⁴ Heinz SCHILLING, *Disziplinierung oder „Selbstregulierung der Untertanen“*. *Ein Plädoyer für die Doppelperspektive von Makro- und Mikrohistorie bei der Erforschung der frühmoderne Kirchengeschichte*, *Historische Zeitschrift* 64, 1997, s. 675-691, s. 679.

disciplinaci vykonávat. Pramenná základna, jež by zachycovala její objekty, je naopak znatelně chudší. Dochované výslechové protokoly představují v tomto ohledu výjimku.

Pozornost byla věnována v českém dějepisectví i problematice neusedlých skupin obyvatelstva, především raně novověkým Cikánům. V souladu s poznatky západoevropského bádání bylo i v jejich případech zjištěno, že také na území Čech se norma, která nařizovala jejich pronásledování a velmi kruté tresty v případě dopadnutí, výrazně lišila od skutečné soudní praxe.¹¹⁵ Na příkladu Cikánů a různých jiných tuláků bylo ukázáno ve velmi zdařilé práci Pavla Himla *Zrození vagabunda*, jak pozvolna se vyvíjely různé metody jejich pronásledování a formy nadteritoriální spolupráce v podobě různých zatykačů a společných vizitací, které byly navíc komplikovány provázaností těchto konkrétních lidí s prostředím, v němž se pohybovali.¹¹⁶ Himl se tu historickoantropologickou optikou zaměřil na osudy konkrétních, většinou neusedlých lidí, kteří v jeho práci zalidnili jihočeský prostor. Přiblížil zároveň, v českém prostředí zcela nově, i některé jejich strategie, jejichž užitím se snažili vyhnout možnému dopadnutí. Zdařilost práce tak spočívá především v inovativním využití západoevropských metodologických přístupů v českém kontextu. Stranou zájmu bádání nezůstali ani Cikáni na Moravě; také zde byly zjištěny velmi zajímavé poznatky ohledně jejich možné tolerance na některých

---

¹¹⁵ Pavel Himl bezpečně prokázal na případech několika dopadených Cikánů, že rozsudek uvedený v ortelním manuálu ještě zdaleka neznamenal, že byl skutečně vykonán. Srov. Pavel HIML, *Milost místo smrti (v procesech s Cikány v Čechách první poloviny 18. století) aneb jak nepočítat s historií*, Dějiny – teorie – kultura 2, 2005, č. 1, s. 7-43. V souladu s tímto zjištěním jsou i bližší okolnosti případu zlodějské skupiny mladých Cikánů kolem Ludvíka Zelenky a Jana Leignera, Jaroslav DIBELKA, „Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?“ *Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí*, in: E. Maur – J. Grulich (edd.), *Dějiny migrací*, s. 189-204. Pavel Himl vedl polemiku především s prací Evy Procházkové, která v ní nebrala v úvahu právě výše zmíněnou možnost. Důsledkem bylo značné nadsazení počtu obětí v období proticikánské perzekuce. Srov. Eva PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. století (na základě rozboru ortelních manuálů pražského apelačního soudu)*, SAP 42, 1992, s. 307-410.

¹¹⁶ Srov. Pavel HIML, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007.

tamních panstvích.¹¹⁷ Naopak jiné potulné skupiny obyvatelstva, jež se pohybovaly na okraji soudobé společnosti, zůstávají zatím téměř nepovšimnuty i dnešní českou historiografií.¹¹⁸

Ženám, které se ocitly před raně novověkými soudy z důvodu spáchání různých sexuálních deliktů a leckdy i následného infanticidia, se věnovala ve svých studiích Daniela Tinková.¹¹⁹ Svůj výzkum zúročila v knize *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, která stojí svým metodologickým zaměřením na pomezí mezi dějinami idejí a kulturní antropologií. Ovlivněna francouzskými vzory tu zvláštní pozornost věnovala postupné dekriminálnímu náboženských a mravnostních zločinů, sebevraždy a infanticidia v průběhu 18. století, a to na úrovni legislativní normy, faktické soudní praxe a intelektuálního diskursu o tomto problému.¹²⁰ Také

---

¹¹⁷ Blíže Jiří HANZAL, *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*, Praha 2004. Především na období 19. a 20. století jsou zaměřeny práce Ctibora Nečase. Srov. Ctibor NEČAS, *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945)*, Brno 2005; TÝŽ, *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945*, Brno 1981; TÝŽ, *Romové v České republice včera a dnes*, Olomouc 1993.

¹¹⁸ Výjimkou zůstává již poněkud starší, ale velmi zajímavá studie Jaroslav PÁNEK, *Spiknutí rybníkářů proti Petru Vokovi z Rožmberka v roce 1569*, in: Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek (edd.), *Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, Praha 1991, s. 245-249. Srov. i Jaroslav DIBELKA, *Příběh Johany Peřkové. Každodenní život tulačky a zlodějky v první polovině 18. století*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina*, s. 315-332; Jana KOUTNÁ, *Ženy na scestí. Příspěvek k životu tulaček, zlodějek a taškářek v první polovině 18. století*, Vodňany a Vodňansko 5, 2002, s. 59-74. O stručné zhodnocení dosavadního středoevropského výzkumu o zbojnictví se pokusil Adam VOTRUBA, *Zbojník před soudem historie. Stručný přehled středoevropského bádání o zbojnictví*, Kuděj 8, 2006, s. 69-84.

¹¹⁹ Daniela TINKOVÁ, *Předcházet či trestat? Problém infanticidia v osvícenské společnosti*, ČČH 101, 2003, s. 27-76; TÁŽ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, HD 27, 2003, s. 133-172.

¹²⁰ TÁŽ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004. Srov. i TÁŽ, *Dobrovolná smrt a elita Francouzské revoluce*, ČČH 95, 1997, s. 1-34; TÁŽ, *The Suicide, His Body and His Soul In The Age Of Reason*, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (edd.), *Menschen – Handlungen –*

Tinková se navíc zasazuje o podrobnější výzkum pramenů trestně právní povahy právě s důrazem na jednání a obranné strategie konkrétního člověka, který se ocitl v krizové situaci.¹²¹ Zvýšený zájem o problematiku lidí z okraje společnosti se odrazil v posledním desetiletí i ve vydání řady většinou popisných popularizačních knih bez větší vědecké hodnoty, které se tímto tématem zabývají.¹²²

I.3 Základní pojmy užívané v práci a jejich vymezení

České bádání, jak je patrné, tedy zatím směřovalo především k výzkumu vlastní kriminality a poněkud stranou zájmu zůstával konkrétní člověk, který se ocitl na okraji soudobé společnosti. Tato disertační práce naopak, v českém prostředí poměrně nově, využívá především historickoantropologických metodologických přístupů. Inspirace při bádání byla proto hledána hlavně v západoevropské historiografii.¹²³ Ve středu pozornosti stanuli konkrétní muži a ženy, kteří byli na třeboňském panství ve zkoumaném období obviněni z různých sexuálních deliktů. Cílem práce je pak především přiblížit proces jejich postupné marginalizace, přičemž tímto pojmem je rozuměn možný posun na okraj soudobé společnosti

---

Strukturen. Historisch – anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften, České Budějovice 2001, s. 295-324.

¹²¹ Srov. takto zaměřené práce Jaroslav DIBELKA, *Obranné strategie „zmrhaných“ žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století*, HD 31, 2007, s. 5-20; TÝŽ, *Tajemství rodiny Hlučných. Obranné strategie žen obviněných z infanticidia*, DAS 29, 2007, č. 9, s. 37-39; TÝŽ, *K novým možnostem studia trestněprávní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650-1750)*, ČČH 106, 2008, s. 19-53.

¹²² Za zmínku stojí práce Jindřicha Francka, které jsou sice značně popisného charakteru, ale vynikají velmi podrobnými seznamy především české literatury, jež mohou být cenným vodítkem pro další badatele. Blíže Jindřich FRANCEK, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 1999; TÝŽ, *Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*, Praha 2000; TÝŽ, *Dějiny loupežnictva*, Praha 2002. Naopak zcela populárně zaměřené jsou knihy milevského historika Vladimíra Šindeláře, který v podstatě jen volně bez jakékoli kritiky pramenů převyprávěl některé soudní případy dochované ve zdejších archivech. Srov. Vladimír ŠINDELÁŘ, *Hrdelní příběhy z Prácheňska*, Praha 2006; TÝŽ, *Hrdelní příběhy Tábořské. Pitaval z města nad Jordánem*, Praha 2004; TÝŽ, *Zkažená krev*, Praha 2007.

¹²³ Srov. Richard VAN DÜLMEN.: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002.

v důsledku provinění proti normě.¹²⁴ Práce si zároveň klade otázku, zda byl tento jev nevratný. Vyznačení hranice, kdy už bylo dotyčného možné zařadit na okraj společnosti, je přitom značně obtížné. Každá taková osoba je ale pro historika důležitá, protože málokdo vypovídá o hodnotách a postojích své společnosti a své kultury jako ten, kdo je vědomě či nevědomě porušil. Pokud taková kultura či společnost cítily potřebu viníka odhalit, odsoudit a následně potrestat, nebo dokonce odstranit, vyplývá z toho, že hodnota, již dotyčný porušil, byla platná a uznávaná. Jestliže se naopak snaha trestat vytrácela, znamenalo to určitý posun v názorech společnosti na daný skutek. Určité hodnoty buď ztrácely svůj význam, nebo je lidé do té míry přijali vnitřně za své, že již nepocíťovali nutnost je okázale chránit.¹²⁵ Hranice okraje společnosti tedy nebyla ničím stálým, ale měnila se v průběhu času. Právě jednání v souladu s očekávanými vzorci chování bylo nezbytným předpokladem toho, aby se člověk neocítl v nebezpečí, že bude z její majoritní části vydělen.

Práce zároveň pracuje s hypotézou, že snahou vyslýchaných bylo především přesvědčit vyslýchající, že jejich chování co nejvíce odpovídalo stereotypům požadovaného a tolerovaného chování v očích majoritní společnosti. Této skutečnosti by měly být následně přizpůsobeny i obranné strategie, které obvinění při snaze své jednání obhájit využívali. Jak však v konkrétních případech tyto strategie vypadaly, jakým způsobem a při jakých příležitostech je obvinění používali? Lišily se formy institucionálního a mimoinstitucionálního řešení těchto sporů? Jak bylo reflektováno mravnostní provinění proti normě v očích venkovské komunity? Sdílela a ztotožňovala se se světem hodnot, který se snažila prosadit vrchnost v podobě psané normy? Poškozovalo spáchání mravnostního přečinu nejdůležitější část majetku člověka ve stavovské společnosti, kterou je rozuměna jeho čest?

---

¹²⁴ Blíže Daniela TINKOVÁ, *Kde začíná a končí okraj? K otázce dekriminalizace v osvětské době*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, České Budějovice 2006, s. 569-572.

¹²⁵ Tamtéž, s. 570.

Zde již vede jen krok k pokusu přiblížit se prostřednictvím trestně právních pramenů i ke každodennímu životu venkovanů a k jimi očekávanému chování v možných krizových situacích, které hrozily nebezpečím, že mohou v případě jejich nevhodného způsobu řešení spustit proces marginalizace zúčastněných.¹²⁶ Tento problém ale nespočíval jen v provinění poddaného vůči normě. Ke střetům a názorovým třenicím v tomto ohledu docházelo i v rámci zkoumané vesnické komunity. V předložené práci bude pozornost věnována nejen takzvané „kultuře mladých“, která byla do určité míry v opozici k onomu tolerovanému chování, ale také neshodám a nedorozuměním mezi vedoucími představiteli vesnické obce a jejími dalšími obyvateli.¹²⁷

Pojem kultura je v této práci užíván v antropologickém pojetí. Není proto pojímána jako sféra vyčleněná z materiálních, ekonomických a sociálních zájmů, nýbrž jako tvořivá síla formující život jako takový. Zahrnuje životní způsoby, vzorce vnímání a formy dorozumívání různých skupin, stavů a pohlaví. Práce tak nevychází z uzavřeného pojetí kultury, na níž se stejnou měrou podílejí všichni lidé. Venkované a šlechta nemohou být poměřováni podle stejného pojetí kultury, protože podléhali odlišným životním podmínkám a sledovali různé zájmy. Různorodost životních praktik a rozdílných duchovních konstrukcí pak již nedovoluje mluvit o jedné, nýbrž pouze o mnoha kulturách. Hodnota kultury také

---

¹²⁶ K diskusi o dějinách každodennosti například Detlev PEUKERT, *Neuere Alltagsgeschichte und Historische Anthropologie*, in: H. Süssmuth (ed.), *Historische Anthropologie. Der Mensch in der Geschichte*, Göttingen 1984, s. 57-72; Franz J. BRÜGGEMEIER – Jürgen KOCKA (edd.), *„Geschichte von unten – Geschichte von innen“*. *Kontroversen um die Alltagsgeschichte*, Hagen 1985. Především ale Alfred LÜDTKE (ed.), *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*, Frankfurt am Main – New York 1989. Pro dějiny každodennosti je obecně charakteristická nejen koncentrace na každodenní život obyčejných lidí, ale také zájem o subjektivitu životních zkušeností. Cílem je na subjekt orientovaná analýza světa jeho zkušenosti. Tím se nové bádání o každodennosti dostalo nad rámec výzkumu materiální kultury, výživy, spotřebního chování, odívání či bydlení. Historikové každodennosti chtějí dějiny pozorovat, popisovat a analyzovat „zdola“ a „zevnitř“.

¹²⁷ Pojem „kultura mladých“ (Jugendkultur) použil například Rainer BECK, *Voreheliche Sexualität*, s. 138-142.

již není poměřována hierarchicky podle elitních evropských vzorů, ale podle hodnoty a významu, který má pro konkrétního člověka či jednotlivé skupiny.¹²⁸

Předložená práce pojímá zároveň každého člověka jako spolutvůrce struktur a jako takovému mu přiznává roli jak předmětu, tak „nositele“ dějin.¹²⁹ Přestože je prostor pro individuální jednání často nepatrný, neexistuje v dějinách žádná nadvláda objektivních faktorů nebo žádný deterministický proces, který by vylučoval veškerou tvůrčí svobodu a úplně si podmaňoval myšlení a jednání člověka. Člověk je více než pouhý objekt dějin, protože navazuje samostatné vztahy a utváří svůj život natolik aktivně, jak je to jen možné.¹³⁰ Právě tento objev subjektivity v dějinách odhalil hranice vypovídací schopnosti tradičních politických a sociálních dějin, stejně jako různých normativních a hromadných pramenů. Naopak vyzdvihl i důležitost využití trestně právních pramenů, jak tomu bude i v rámci této práce.

Dějiny těla a sexuality představují v současnosti jedno z centrálních témat historickoantropologického bádání. Jakkoliv skromné jsou prameny zachycující sexuální praxi venkovanů a jakkoliv problematické je vyvozovat z nich závěry pro hodnocení každodenních poměrů, zájem o tuto problematiku v západoevropské historiografii v posledních letech stoupal. Jakým způsobem byly nahlíženy a vymezovány vlastní pojmy „sexualita“ a „ilegitimita“, které stojí i ve středu zájmu této práce?

Demografické studie, které se zabývaly problematikou nemanželských dětí, se v podstatě shodly v názoru, že v období 16. a 17. století došlo v Evropě k relativně výraznému poklesu podílu nemanželských i předmanželských počtů. Naopak ve druhé polovině 18. století jejich počet opět radikálně vzrostl.¹³¹ Jak však tento jev vysvětlit? V tom se již historikové značně rozcházejí. Vzestup počtu svobodných

---

¹²⁸ Blíže R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 39.

¹²⁹ Srov. k této problematice například sborníky A. LÜDTKE (ed.), *Alltagsgeschichte*; Martin RHEINHEIMER (ed.), *Subjektive Welten. Wahrnehmung und Identität in der Neuzeit*, Neumünster 1998.

¹³⁰ R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 40-41.

¹³¹ Blíže D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 135.

matek, které je možné nalézt v matrikách, bývá dáván do souvislosti s osvícenstvím, s proměnou staré tradiční společnosti v moderní a má být jejím výrazným rysem. Je však možné tento problém takto interpretovat? Edward Shorter viděl v pozadí změněný přístup k předmanželským a mimomanželským sexuálním vztahům, a to především ze strany žen. V jeho pojetí souvisel především se šířením kapitalistického tržního hospodářství v pozdním 18. století, které přineslo na trh práce více pracovních možností. Ty však byly často podmíněny nutností trávit více času mimo domov či důvěrně známé prostředí, což mělo podle Shortera znamenat pro lidi nejen více možností k seznámení, ale také určité „osvobození“ žen, které se staly přístupnější k navazování volnějších sexuálních vztahů, což vše vedlo k postupné rezignaci na tradiční ideál cudnosti.¹³² Shorter však našel až doposud jen velmi málo přívrženců této teorie. Jednoznačně na jeho stranu se vlastně postavil jen J. Michael Phayer se svojí knihou, která se však zabývala pozdějším obdobím.¹³³

Naopak řada autorů se postavila proti této tezi. Podle nich totiž právě střetávání tradičních postojů s prostředím měnících se hospodářských vztahů mělo vést svobodné ženy k větší zodpovědnosti. V jejich pojetí to byla právě ekonomická deprivace a geografická mobilita, které stály za vytvořením nestabilní situace ve společnosti, v jejímž důsledku se ženy staly mnohem nechráněnějšími, než byly v období tradiční společnosti.¹³⁴ Co to ale jsou ony „tradiční postoje“ a „vzorce chování“, vůči kterým se měli lidé ve druhé polovině 18. století vymezovat? V jejich definici dosud nebylo v zahraničním bádání dosaženo souladu, v českém se v podstatě tímto tématem podrobněji nikdo nezabýval. V dalších částech práce se

---

¹³² Blíže Edward SHORTER, *Die Geburt der modernen Familie*, Hamburg 1977.

¹³³ Srov. J. Michael PHAYER, *Sexual Liberation and Religion in Nineteenth Century Europe*, Totowa 1977.

¹³⁴ Louise A. TILLY – Joan W. SCOTT – Miriam COHEN, *Women's Work and European Fertility Patterns*, *Journal of Interdisciplinary History* (dále jen JIH) 7, 1976, s. 447-476.

pokusím o jejich přiblížení na příkladu poddaných převážně třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století.¹³⁵

Edward Shorter se tak rovněž v jedné ze svých studií, která se zabývala problematikou „ilegitimity“ v bavorském prostředí, dostal do určité kontroverze s W. Robertem Leem v otázce, jak tu vypadaly ony „tradiční postoje“ předtím, než byl v dochovaných písemnostech zaznamenán nárůst počtu svobodných matek.¹³⁶ Lee zastával názor, že mimomanželské sexuální vztahy se odjakživa nalézaly s morálkou vesnické společnosti v určité shodě. Teprve normy, produkované činností církve a státu především po tridentském koncilu, k nim měly zakládat jistý odpor. Když bylo později pronásledování sexuálních deliktů ze strany státu zmírněno a roku 1808 v Bavorsku dokonce zastaveno, byla tím podle něho splněna důležitá podmínka pro to, aby vyšla najevo existence řady sexuálních vztahů, které byly předtím hlavně s ohledem na normu skrývány. Důležitá je v celém sporu především skutečnost, že Lee se domníval, že nemanželské sexuální vztahy v tradiční společnosti také existovaly. Shorterova hypotéza o „tradiční cudnosti“ se mu zdála značně nepřesvědčivá.¹³⁷ Podle něho jen lidé v tradiční společnosti užívali častěji preventivních opatření, aby zabránili nechtěnému otěhotnění, zatímco později již ne. Tím však vyvstává další problém s interpretací číselných údajů pro

---

¹³⁵ Přes všechnu opatrnost jsem si ale vědom skutečnosti, že se výzkumu nikdy nemůže podařit zachytit „autentický“ život. Ať se vědecká interpretace přiblíží skutečnosti jakkoli těsně, vyvolaná představa o světě vždy zůstane subjektivní konstrukcí, jež může realitě odpovídat pouze přibližně. Výroky a popisy konkrétních lidí je proto možné opatrně interpretovat pouze v sociálním kontextu. Tato metoda kontextualizace světů lidské zkušenosti a osobních svědectví ale zároveň umožňuje přezkoumat rozsah individuálního a jedinečného, prověřit hranice platnosti norem a tím vlastně komplexněji vyložit i samotné „velké“ děje a struktury. Blíže R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 84.

¹³⁶ Srov. W. Robert LEE, *Bastardy and Socioeconomic Structure of South Germany*, JIH 7, 1977, s. 403-425; Edward SHORTER, *Bastardy in South Germany: A Comment*, JIH 8, 1978, s. 459-469 a následnou reakci autora předešlé studie W. Robert LEE, *Bastardy in South Germany: A Reply*, JIH 8, 1978, s. 471-476.

¹³⁷ Výrazem „tradiční cudnost“ tu překládám Shorterův pojem „traditionelle Keuschheit“.

toto období – je možné z nižšího počtu zaznamenaných nemanželských dětí usuzovat na určitou sexuální zdrženlivost vlastní tradiční společnosti?

Vrchnostenské snahy o prosazení předmanželské sexuální zdrženlivosti poddaných mohou současníkům připadat do značné míry nepochopitelné. Jak známo, vyznačovalo se mnoho evropských zemí v 17. a 18. století poměrně vysokým sňatkovým věkem. Mladí muži a ženy vstupovali do manželství obvykle ve věku 25-30 let. Žádnou výjimkou však nebyly ani sňatky starších osob, a to je ještě prokazatelné, že značná část lidí do stavu manželského během svého života vůbec nevstoupila.¹³⁸ Také na území jižních Čech převažovali v raném novověku muži a ženy, jejichž sňatkový věk byl mezi 25-29 lety.¹³⁹ Ženy (15-19 let) i muži (20-24 let) z vesnic a městeček se zemědělským zázemím uzavírali přitom sňatky dříve než obyvatelé měst a městeček s rozvinutým řemeslnickým i obchodnickým zázemím. I zde však současně platilo, že ženy se zpravidla vdávaly dříve než muži.¹⁴⁰ Otázkou však zůstává, zda mohl být za takových podmínek zákaz sexuálních styků mimo manželství skutečně dodržován. Tento problém se citlivě dotýká našich dnešních představ o sexualitě jako základní životní potřebě, čímž se dostávají nařízení o předmanželské cudnosti do výrazného rozporu s vědomím o poměrně vysokém sňatkovém věku soudobé populace.

Nižší počet prokazatelně narozených nemanželských dětí v této době však může být interpretován nejen jako důkaz předmanželské sexuální abstinence obyvatel

---

¹³⁸ Blíže John HAJNAL, *European Marriage Patterns in Perspective*, in: D. V. Glass – D. E. C. Eversley (edd.), *Population in History. Essays in Historical Demography*, London 1965, s. 101-143.

¹³⁹ Srov. Markus CERMAN, *Bohemia after the thirty years' war: some theses on population structure, marriage and family*, *Journal of Family History* 19, 1994, s. 149-175; Josef GRULICH – Hermann ZEITLHOFER, *Lebensformen und soziale Muster in Südböhmen im 16. und 17. Jahrhundert*, *JSH* 66-67, 1997-1998, s. 43-64; TÍŽ, *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století (Příspěvek k sociální každodennosti poddaných v období raného novověku)*, *HD* 23, 1999, s. 31-84; Pavla HORSKÁ, *K historickému modelu středoevropské rodiny*, *Demografie* 31, 1989, s. 137-143; Jan HORSKÝ, *Studium historického utváření rodiny v 16.-18. století*, *Demografie* 38, 1996, s. 165-172; Eduard MAUR, *Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté*, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 3, 1972, s. 9-80.

¹⁴⁰ Srov. J. GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva*, s. 243-244.

raně novověkého venkovského prostředí, ale také jinými způsoby. W. Robert Lee tvrdil, že neprovdaní muži a ženy mohli provozovat sexuální styky, ale museli dávat pozor, aby tyto kontakty nevyšly najevo. Podle něho znali tehdejší lidé různé antikoncepční praktiky a ženy mohly zároveň své těhotenství řešit potratem či zabitím novorozeněte ihned po porodu.¹⁴¹ Další možností je, že mladí se skutečně do určité míry drželi zákazů a omezili svůj pohlavní život jen na sexuální jednání, které nevedlo k otěhotnění. Určité skupině mužů se pak nabízela příležitost orientovat se na vdané ženy, které případné dítě, jež ze vztahu vzešlo, mohly připsat svým mužům.¹⁴² Každá z těchto teorií je přitom doposud životaschopná a má své odpůrce i zastánce.

Člověk ostatně může, co se týká definování sexuality, poněkud zjednodušeně hovořit o dvou základních koncepcích, které se navzájem nacházejí v patrném rozporu. Našemu dnešnímu vnímání je spíše blízká její představa v podobě určité univerzální konstanty, vždy přítomné životní potřeby, jež je stimulovaná prostřednictvím různých situací a podnětů, ale v průběhu staletí doznává jen nepatrných změn. Zastánci tohoto pojetí se přiklánějí k názoru, že případná pohlavní zdrženlivost je vždy důsledkem nějakých vnějších vlivů, které si nějakým způsobem vynucují redukci sexuálního života. Jejich úspěšnost při jejím prosazování pak závisí na formě postihu po odhalení provinění. V úvahu však pro ně nepřipadá hovořit o skutečné sexuální zdrženlivosti mladých lidí v 17. a v 18. století.¹⁴³ Pro obhájce opačné pozice, kterým je například právě Edward Shorter, jsou jedincovy sexuální dispozice silněji ovlivněny konkrétními kulturními podmínkami v dané době. Lidé v 17. až 18. století by tak obvykle vedli od dnešního vnímání podstatně odlišný, vlastně do značné míry jiný, erotický život, který byl

---

¹⁴¹ W. R. LEE, *Bastardy*, s. 424.

¹⁴² Tento způsob řešení problému nabídl ve formě homosexuality, autoerotiky a heterosexuálních vztahů se vdanými ženami ve své práci Jean-Louis FLANDRIN, *Späte Heirat und Sexuelleben*, in: C. Honegger (ed.), M. Bloch, F. Braudel, L. Febvre u. a., *Schrift und Materie der Geschichte, Vorschläge zur systematischen Aneignung historischer Prozesse*, Frankfurt am Main 1977, s. 272-310.

¹⁴³ Blíže R. BECK, *Illegitimität*, s. 120.

určován jinými společenskými podmínkami a méně tělesně zaměřen. Ona „tradiční cudnost“ by pak za předpokladu přijetí této hypotézy byla spíše myslitelná a tělesná sexualita by byla úzce spjatá až se samotným sňatkem a dobou po něm.

Podobně je nutné se blíže zastavit i u definice termínu „ilegitimita“ („nemanželskost“), který je navzdory zdánlivé průzračnosti značně problematický. Ve velké části předtridentské Evropy bylo totiž samotné zasnoubení mnohem důležitější než následné posvěcení svazku církevním sňatkem, přičemž toto povědomí mezi obyvateli přetrvávalo ještě dlouhou dobu po konání tridentského koncilu. Jestliže tedy historik bude používat slova „ilegitimita“ a „nemanželskost“ jako synonyma, vystavuje se riziku, že, slovy Jacka Goodyho, „přejal hledisko církve, nikoli aktérů.“¹⁴⁴ Dodatečná legitimizace svazku pozdějším sňatkem rodičů, kteří již přivedli na svět jedno i více „nelegitimních“ dětí tuto „ilegitimitu“ rovněž relativizuje. „Ilegitimita“ představuje formu plození, která je důsledkem porušení daných pravidel nebo přímo trestného činu, ke kterému může dojít nedovoleným stykem mezi nesezdanými osobami, může být důsledkem cizoložství i incestu. Také ti, kteří porušili složený slib celibátu, porušovali legitimitu. Ilegitimitu mohly zakládat i „*kastovní důvody*“ (zákaz styku s otroky), v Evropě zřídka.¹⁴⁵

Zakládající pravidla pro „ilegitimitu“ závisela na normách populační a rodinné regulace, přičemž pro Evropu přinesl tu nejdůležitější bezpochyby tridentský koncil, po němž se v katolických zemích stal církví posvěcený sňatek jedinou legitimní formou uzavření manželství. Od 16. století se stále více kladl důraz na „Sittlichkeit“ („mravnost“), která původně zahrnovala křesťanské formy chování, ale v průběhu času, a to zejména v 18. století, dostala jasný sémantický význam mravnosti sexuální, která byla součástí veřejné morálky.¹⁴⁶ Jak by ale bylo možné vysvětlit nízký počet porodů nemanželských dětí v Evropě zhruba od 16. do první poloviny 18. století a jejich následný prudký nárůst? Již zmiňovaný Jean-Louis

---

¹⁴⁴ D. Tinková, *Ilegitimita*, s. 135.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 135. Daniela Tinková navrhl počítat mezi „*kastovní důvody*“ v habsburské monarchii podle normy stíhané „*tělesné obcování se Židy a nekřesťany*“, které mohlo vyústit podle zákonů až k vynešení trestu smrti.

¹⁴⁶ Isabelle HULL, *Sex, Marriage and Civil Society in Germany 1750-1815*, Oxford 1995, s. 93.

Flandrin viděl příčinu snížení počtu nemanželských porodů v raném novověku ve zvýšeném tlaku vrchností.¹⁴⁷ Rainer Beck toto jeho tvrzení poněkud relativizoval s tím, že spíše šlo o sepětí vrchnostenských a venkovských organizací, které usilovaly o moralizaci společnosti.¹⁴⁸ Podobně Peter Becker také odmítl jednostranné vysvětlení tlakem vrchnosti; je naopak přesvědčen o výběrové spontánní recepci vrchnostenských norem v obcích.¹⁴⁹ Jiné práce naopak nezapřou výrazné ovlivnění Norbertem Eliasem a jeho teorií o civilizačním procesu.¹⁵⁰ Günther Pallaver v této souvislosti kladl pokles výskytu ilegitivity do souvislosti s inovací justice a kontrolních mechanismů, které napomohly k převedení „vnějšího donucení“ k „donucení vnitřnímu“.¹⁵¹ Martin Ingram podobně na základě analýzy soudních protokolů odvodil postupnou internalizaci hodnotových vzorců vedoucích k marginalizaci ilegitivity.¹⁵² Jak by však bylo potom možné vysvětlit zcela opačný trend z druhé poloviny 18. století, který však již nestál v centru zájmu této práce?

Kromě výše zmíněného Shorterova pojetí přišel David Sabean s odvážnou tezí, podle níž bylo nemanželské těhotenství vědomým kalkulem ze strany matky, která si ve svém dítěti doufala zajistit budoucího živitele.¹⁵³ S tímto názorem ale řada badatelů nesouhlasí, spíše se domnívá, že růst ilegitivity byl především následkem absence či selhání antikoncepčních praktik.¹⁵⁴ Také tato teorie má ovšem své mezery, protože výskyt nižšího počtu nemanželských dětí v předešlém období může vysvětlit prakticky jen odkazem na pohlavní zdrženlivost v dřívějších dobách. Podle

---

¹⁴⁷ J.-L. FLANDRIN, *Späte Heirat und Sexualeben*, s. 272-310.

¹⁴⁸ R. BECK, *Illegitimität*, s. 112-150.

¹⁴⁹ P. BECKER, *Leben und Lieben*.

¹⁵⁰ V českém vydání Norbert ELIAS, *O procesu civilizace I-II*, Praha 2007.

¹⁵¹ Günther PALLAVER, *Das Ende der schammlosen Zeit. Die Verdrängung der Sexualität in der frühen Neuzeit am Beispiel Tirols*, Wien 1987.

¹⁵² Martin INGRAM, *Church Courts, Sex and Marriage in England, 1570-1640*, Cambridge 1987.

¹⁵³ David SABEAN, *Unehelichkeit: Ein Aspekt sozialer Reproduktion kleinbäuerlicher Produzenten. Zu einer Analyse dörflicher Quellen um 1800*, in: Robert M. Berdahl a kol. (edd.), *Klassen und Kultur. Sozialanthropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung*, Frankfurt am Main 1982, s. 54-76.

¹⁵⁴ Například P. BECKER, *Leben und Lieben*.

autora této práce se tak jeví nejpravděpodobnější vysvětlení, že v každé z uvedených teorií se nachází jeden z dílčích podnětů, jež dohromady ve svém důsledku vedly k výrazným změnám v nahlížení ilegitimity, které jsou sledovatelné ve druhé polovině 18. století. Také platnost tohoto tvrzení by měla být ověřena v dalším textu.

I.4 Stručná hospodářská a geografická charakteristika panství Třeboň

Pro panství Třeboň je pro sledované období dochovaná celá řada rozmanitých pramenů, jejichž podrobná kritika bude provedena v následující podkapitole. V zásadě lze říci, že takto dochovaná pramenná základna je v českém prostředí dokonce výjimkou.¹⁵⁵ Právě příhodná hustota pramenů umožňuje kladení si celé řady otázek z historickoantropologického úhlu pohledu, přičemž badatel má naději, že se alespoň na část z nich dočká přibližné odpovědi. Výběr panství je zároveň i v souladu se směřováním historickoantropologického bádání, které projevuje zvláštní zálibu v malých prostorech, sociálních skupinách a méně se zajímá o makrohistorické výzkumy. Cílem není zachycení detailů v celku, ale naopak jde o přiblížení detailů celku.¹⁵⁶

Na malých prostorech a jednotkách, které většinou představují životní prostor konkrétních lidí, přičemž jedním z nich může být i panství Třeboň, se badatelé mohou pokusit demonstrovat vzájemné prolínání různých rozsáhlých oblastí skutečnosti a vůbec odkrýt životní souvislosti, které jsou makroanalýzou nezachytitelné.¹⁵⁷ Právě na jednotlivých případech mohou být podrobně dešifrovány subjektivní duševní stavy, o jejichž detailní poznání se historická antropologie stále snaží. Lze říci, že rehabilitace subjektu v dějinách je možná právě pouze na základě

---

¹⁵⁵ Této skutečnosti si povšiml i Jaroslav ČECHURA, *Kriminalita a každodennost v raném novověku. Jižní Čechy 1650-1770*, Praha 2008, s. 15.

¹⁵⁶ Srov. dnes už klasické práce C. GINZBURG, *Sýr a červi*; Emanuel LE ROY LADURIE, *Masopust v Romansu*, Praha 2001; TÝŽ, *Montaillou, okcitánská vesnice v letech 1294-1324*, Praha 2005; Robert DARNTON, *Das grosse Katzenmassaker. Streifzüge durch die französische Kultur vor der Revolution*, München 1989; Natalie ZEMON DAVIS, *The Return of Martin Guerre*, Cambridge 1983.

¹⁵⁷ Blíže R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 45.

analýzy malých jednotek a oblastí, jakou představuje i raně novověké panství Třeboň. Za využití dochovaných písemností trestně právní provenience je možné zpřístupnit individuální perspektivu konkrétních lidí, samostatnost a tvořivost jejich myšlení a jednání v prostoru, který bude nyní blíže charakterizován.

Okolo poloviny 17. století patřila k schwarzenberskému třeboňskému panství tři města (Třeboň, Lomnice nad Lužnicí, Veselí nad Lužnicí), tři městečka (Dolní Bukovsko, Ledenice, Mezimostí), 51 nebo 59 vesnic, několik dvorů náležejících vrchnosti, vrchnostenským úředníkům i různé samoty v lesích u Třeboně.¹⁵⁸ Se zhruba 5100 obyvateli, bez dětí do sedmi let, bylo Třeboňsko v této době po Českém Krumlově druhým nejlidnatějším panstvím v Bechyňském kraji. Srovnání stavu po třicetileté válce se soupisem obyvatel části panství z roku 1586 prokázalo určité proměny demografických a sociálních poměrů. Patrný byl především nedostatek dětí přítomných doma a znatelné bylo i posílení počtu příslušníků nižších sociálních vrstev – čeledí a podruhů.¹⁵⁹ Výrazný byl i úbytek obydlených poddanských usedlostí, protože berní rula jich udávala jen 1067, oproti 313 pustým, což byly pouhé dvě třetiny počtu hospodářů z počátku 17. století.¹⁶⁰ Jeho příčinou bylo nejen válečné zpuštění, ale také zmenšení panství v důsledku separace pozemkového majetku kanonií v Třeboni a Borovanech, které byly obnoveny na počátku třicátých let. Až do svého zrušení v období josefinských reforem byly potom oba kláštery, co se týče správy majetku, samostatné, navenek byly ale podřízeny vrchní správě třeboňského panství. Na této situaci nic nezměnily ani

---

¹⁵⁸ Soupis poddaných podle víry z roku 1651 uváděl 51 vesnic, Berní rula z roku 1654 uváděla 59 vesnic. Srov. Zdena KOKOŠKOVÁ – Helena SEDLÁČKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Bechyňsko* 1-3, Praha 1997, s. 7, 539-709; Karel DOSKOČIL (ed.), *Berní rula. 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí, osad a samot k berní rule*, Praha 1953, s. 39-41; Anna KUBÍKOVÁ, *Panství Třeboň ve světle berní ruly a její revizitace*, JSH 55, 1986, s. 144-160. Značně rozporuplný výklad situace na Třeboňsku na základě berní ruly podal Antonín HAAS, *Velikost lidských sídel v Budějovickém kraji v letech 1654-1910*, JSH 37, 1958, s. 39.

¹⁵⁹ Blíže Jan HORSKÝ – Miloš SLÁDEK, *Rodinné, sociální a demografické poměry v poddanských vsích na panství Třeboň v letech 1586 a 1651*, HD 17, 1993, s. 71-109.

¹⁶⁰ Srov. A. KUBÍKOVÁ, *Panství Třeboň*, s. 145-146.

neúspěšné pokusy probošta Norberta Hermanna o dosažení úplné nezávislosti třeboňské kanonie na panství Schwarzenberků. V dochovaných výslechových protokolech, které se týkaly mravnostních deliktů, je samozřejmě možné setkat se i s klášterními poddanými, kteří přicházeli s poddanými třeboňského panství do každodenního kontaktu.¹⁶¹

Autoři berní ruly hodnotili hospodářskou situaci třeboňských poddaných v této době velmi optimisticky: „*Možnosti lidí poddaných na tomto panství veliký sme našli.*“ Kromě rozsahu obdělávané půdy a množství chovaného dobytka uváděli i další možnosti výdělku – rybniční hospodaření, vaření piva, pálení pálenky. Poukázali také na výhodnou strategickou polohu měst a městeček u hlavních silničních tahů, která lidem skýtala možnou obživu prostřednictvím obchodu se solí, formanství či dopravy ryb. Blízkost vesnic trhům ve městech a městečkách měla usnadňovat prodej přebytků z poddanského hospodaření. Členy vizitační komise také zaujala úrodná zemědělská půda, kterou měla tvořit především pšeničná pole.¹⁶²

Již komisaři, kteří prováděli revizitaci prvního českého katastru, zaujali k optimistickému vyznění zprávy svých předchůdců roku 1679 značně kritický postoj. Podle nich byla hospodářská situace na třeboňském panství v berní rule značně nadhodnocena, a to především kvůli přecenění role nezemědělských výdělečných činností – obchodu, dopravy ryb a obchodu se solí. Těm se mohlo podle jejich zjištění věnovat jen velmi málo poddaných. Podobně byl nadhodnocen i potenciál agrárního hospodaření na rustikálu. Revizitační komise také poukázala na značně odlišnou kvalitu zemědělské půdy na různých místech panství. Nejúrodnější a nejhodnotnější podle ní byla půda v oblasti veselských blat (Veselí, Záblatí, Horusice), naopak nepříliš kvalitní byla v jižní části panství směřující k rakouským hranicím, zvláště v okolí Suchdola. Zmínila i záporný vliv vlhkého prostředí, tedy vysoký podíl mokřadů a bahnitých půd, podobně jako časté mlhy a mrazy, které poškozovaly úrodu. Podíl poustek (283) na celkovém počtu poddanských

---

¹⁶¹ Blíže Jaroslav KADLEC, *Klášter augustiniánských kanovníků v Třeboni*, Praha 2004, s. 173-180.

¹⁶² A. KUBÍKOVÁ, *Panství Třeboň*, s. 150.

hospodářství klesl podle revizitační komise z původních 23 % na 17 %. Z tohoto počtu však 61 poustek údajně zpustlo mezi lety 1654-1679 z důvodu úmrtí hospodáře, jeho zběhnutí či neschopnosti pokračovat v hospodaření kvůli vysokému věku či zchudnutí.¹⁶³ Nově zachytili komisaři panství zvětšené o jednu ves a především město Soběslav, které k němu sice patřilo již dříve, ale kvůli rozsáhlé správní autonomii bylo uváděno v pramenech většinou odděleně.¹⁶⁴ Značná část pramenů, které se dochovaly ke zkoumané trestně právní problematice pro třeboňské panství, se přitom nějakým způsobem vázala právě k tomuto městu. Jako jedno z možných vysvětlení této skutečnosti se nabízí i zvláštní postavení Soběslavi v rámci panství.¹⁶⁵

Každodenní život obyvatel třeboňského panství ve druhé polovině 17. století ale nebyl poznamenán jen spory města s třeboňskou kanonií. Bez problémů nebyly ani vztahy mezi poddanými a vrchnostenskými úředníky. Jednotlivé úřady a instituce působící na panství se v rámci poválečné konzolidace snažily o co největší prosazení svých vlastních hospodářských zájmů. Město Třeboň se tak ocitlo v pozici obránce svých starých výsad. Dlouholetý primas Vavřinec Benedikt Mecer dokonce obvinil na stránkách Třeboňských pamětí vrchního hejtmana panství Eliáše Mayerhofferera, že by prý rád „*všecky privilegia městský zrušil, sousedy z Třeboně vyhnal a sedlákův nasázel*.“ Z těchto slov je možné vytušit snahu vrchnostenské správy o výraznější podřízení poddaných včetně obyvatel měst a městeček a o prosazení vlastních ekonomických zájmů. Nelze přitom jednoznačně říci, zda si byl Mecer vědom rozdílu mezi hospodářskou politikou schwarzenberské vrchnosti a

---

¹⁶³ Tamtéž, s. 150-152.

¹⁶⁴ Soběslav byla původně součástí choustnického panství, které však Petr Vok z Rožmberka v devadesátých letech 16. století postupně rozprodal a ponechal si z něj pouze toto město, jež připojil k Třeboňsku. V průběhu 16. století zaznamenala Soběslav značný ekonomický rozvoj a politickou emancipaci, což vyvrcholilo roku 1594 udělením privilegia, které ji postavilo pomalu na roveň královských měst. Srov. A. SEDLÁČEK, *Hrady III*, s. 164.

¹⁶⁵ Této skutečnosti si povšiml ve své jinak značně rozporuplné práci i J. ČECHURA, *Kriminalita a každodennost*, s. 18-25. Jeho kniha se totiž vyznačuje přílišnou popisností s jen minimální snahou o interpretaci, která je navíc do značné míry zkreslena neznalostí hlubšího kontextu jednotlivých případů.

přístupem značně idealizovaného Petra Voka. Zatímco ta první byla spojena s posílením poddanského svazku a jejím cílem bylo přebudování poničeného panství v efektivně fungující, byrokraticky řízený velkostatek, Petr Vok naopak ve snaze o dosažení okamžitého zisku uděloval poddanským městům značné výsady. V pamětech proti sobě nestáli poslední Rožmberk a kníže Schwarzenberk, ale naopak mnohem patrnější je kontrast mezi postojem současné vrchnosti a jejich správců. Schwarzenberk je líčen jako spravedlivá vrchnost, která svým úředníkům nařizuje zachovávat privilegia měst a městeček a nerozšiřovat jejich „staré povinnosti“. Za vše mohou svévolně jednající a vůle milostivé vrchnosti nedbající vrchnostenští úředníci, jejichž vzorovým příkladem byl podle autora kritizovaný hejtman Mayerhoffer.¹⁶⁶

Prameny úřední povahy nicméně naznačují, že Mecerova charakteristika hejtmanova jednání mohla do určité míry odpovídat skutečnosti. Mayerhoffer měl dokonce kvůli přehnaně tvrdému zacházení s poddanými i spory s majitelem panství Janem Adolfem ze Schwarzenberku, který mu připomínal, že s poddanými je třeba jednat mírněji a ne je přetěžovat nepřiměřenými robotami na úkor jejich vlastního hospodaření. Postoj Jana Adolfa tu byl sice motivován vědomím zodpovědnosti za své poddané, ale především sledováním vlastních zájmů. Úbytek poddaných na třeboňském panství v šedesátých letech 17. století, jehož důsledkem byly nižší výnosy panství, totiž dával do souvislosti právě s nadměrnými robotami.¹⁶⁷ Propojení etického pohledu na věc s logickou ekonomickou úvahou

---

¹⁶⁶ Jaroslav KOLÁR (ed.), *Mezi kronikářstvím a zábavnou prózou. (Třeboňské paměti Vavřince Benedikta Mecera)*, Strahovská knihovna 4, 1969, s. 111-151, zde s. 142-143. K možné idealizaci panovníka a vrchnosti v očích poddaných blíže J. VÁLKA, *Sedláci a moc I-II*.

¹⁶⁷ K problematice zbíhání poddaných po třicetileté válce srov. Bedřich ŠINDELÁŘ, *K otázce zběhlých poddaných u nás. Přehled opatření proti poddanským zběhům od 13.-18. století*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 57, 1949, s. 163-175, 214-227; TÝŽ, *Útěk poddaných z Čech na Moravu po třicetileté válce*, Praha 1985; TÝŽ, *Zbíhání poddaných v českých zemích po třicetileté válce (několik poznámek a dokumentů)*, ČMM 100, 1981, s. 101-126; Miroslav TOEGEL, *Zbíhání poddaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. století*, SH 7, 1959, s. 191-226. Nově Josef GRULICH, *Motivace migrací a mobility venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 17. až 18. století*, in: V. Bůžek – J. Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina*, s. 275-284; TÝŽ, *Selský*

vyjádřil Jan Adolf svým přesvědčením, že přiměřené zacházení s poddanými povede k Božímu požehnání a uchování poddaných, a tím i k většímu a trvalejšímu užítku, jenž překoná momentální zisk.¹⁶⁸ Podobný přístup se projevuje i v korespondenci jeho syna Ferdinanda, který vládl třeboňskému panství v letech 1683-1703.¹⁶⁹

Bylo by však omylem nahlížet vlivem těchto zjištění vrchnost pod nějakým idealizujícím filantropickým úhlem, jak dokládá dochovaná agenda o propouštění poddanských synů ke studiu. Ferdinand ze Schwarzenberku i jeho syn Adam František totiž jednoznačně upřednostňovali před studiem jejich využití jako pracovní síly v zemědělství nebo řemesle. Při případném umožnění studia pak brali ohled především na další uplatnění studovaných osob v hospodářské a správní praxi dominia.¹⁷⁰ Také ze zjištění, že na schwarzenberském patronátu převažovali duchovní správci, kteří z něho pocházeli, je možné vyvodit, že obdobnou strategii mohli Schwarzenberkové sledovat i při podpoře poddaných, kteří studovali filozofii a teologii, ačkoli tato z jejich pohledu neužitečná vzdělání spíše odmítali. Postoj k poddaným tak byl určen hlavně ohledem na ekonomický prospěch panství. Tento pragmatismus vedl k využívání lidských zdrojů především jako pracovní síly, v užší míře pak pro ekonomicko – správní aparát panství nebo duchovní službu.¹⁷¹

---

grunt a jeho obyvatelé mezi normou a skutečností. Sonda do českých poddanských poměrů v 17. a 18. století, in: V. Bůžek – P. Král, *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, s. 555-568.

¹⁶⁸ Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, Archiv český 23, Praha 1906, s. 405-408.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 513.

¹⁷⁰ Blíže Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*, (Disertační práce), Brno 2008, s. 50-51.

¹⁷¹ Pavla STUHLÁ, *Personální tabely duchovních z panství Netolice, Prachovice – Volary, Protivín a Vimperk pro léta 1733 až 1770*, Muzejní a vlastivědná práce 40, 2002, s. 213-224. Zájem o efektivní využití poddanské pracovní síly dokládá i podrobná evidence všech vesnických poddaných, v níž Jan Adolf ze Schwarzenberka přeměnil roku 1661 dosavadní soupisy sirotků. Blíže Karel DUDÁČEK – Ludmila FIALOVÁ – Marie RÉPÁSOVÁ – Miloš SLÁDEK, *On using the 1661-1839 lists of subjects the Třeboň dominion to study the age of the population*, HD 13, 1989, s. 63-71.

Schwarzenberkové se o dění na panství živě zajímali, ačkoli na něm trvale nesídlili, neboť byli vázáni službou u panovnického dvora.¹⁷² Ostatně právě Třeboň představovala první pozemkovou državu jejich rodu v jižních Čechách a základ budoucího rozsáhlého dominia. Cílevědomě tu budovali fungující a efektivní vrchnostenskou správu a hospodaření, snažili se vytvořit z panství ekonomicky prosperující celek s početnou populací. Stejně systematicky jako ve vnitřní výstavbě dominia postupovali i v jeho územním rozšiřování.

Třeboňské panství hraničilo na počátku sedmdesátých let 17. století na severu s vesnicemi města Soběslavi, na severozápadě se statky Bzí, Žimutice a Zálší, na severovýchodě se statkem Hamr (-Val), na východě s rozsáhlým slavatovským panstvím Jindřichův Hradec, na západě s vesnicemi královského města České Budějovice a také se schwarzenberským panstvím Hluboká, na jihu s buquoyskými Novými Hrady, na jihozápadě s eggenberským Českým Krumlovem a na jihovýchodě s Dolními Rakousy (panství Schwartzbach/Tušť a Weitra/Vitoraz) a také slavatovskou Novou Bystřicí. Z velké části tedy sousedilo se statky jiných šlechtických rodů. Zatímco za Rožmberků a Švamberků bylo součástí souvislého celku panství, v období habsburské držby (1622-1660) bylo obklopeno pozemkovým majetkem jiných cizích vrchností. Tuto izolaci narušil až Jan Adolf ze Schwarzenberku, když roku 1661 odkoupil od hraběte Bartoloměje Marradase sousední Hlubokou. Roku 1719 pak získali Schwarzenberkové eggenberské dědictví, které zahrnovalo na jihozápadě i Českokrumlovsko, čímž výrazně rozšířili své jihočeské dominium. Příslušnost sousedních panství ke stejné vrchnosti navíc výrazně usnadňovala pohyb osob, peněz i zboží stejně jako chod farní organizace.¹⁷³ Brzy po spojení eggenberských a schwarzenberských panství proto vydal Adam František ze Schwarzenberku nařízení, které mělo umožňovat snazší stěhování poddaných uvnitř jeho pozemkové držby.¹⁷⁴

---

¹⁷² Srov. Rostislav SMÍŠEK, „Dvorská“ kariéra očima knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku, JSH 73, 2004, s. 94-120.

¹⁷³ P. PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*, s. 52.

¹⁷⁴ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 24, s. 119-120.

Nerozšiřovalo se však jen celé schwarzenberské dominium, nýbrž i třeboňské panství, a to především přikupováním drobných sousedních statků. Roku 1672 byl přikoupen statek Bzí s Branovicemi, 1675 Žimutice, 1693 Vřesná (tento statek byl roku 1735 prodán), 1706 Němčice, 1709 Zborov, 1731 Hamr a Val a roku 1732 vsi Lomec a Hůrka. Zatímco roku 1677 činil příjem panství 37 600 zlatých, roku 1721 (pro panství Třeboň s inkorporovaným statkem Bzí) již 66 726 zlatých.¹⁷⁵ Podobně se zvyšoval i počet obyvatel. Na počátku 18. století žilo na Třeboňsku zhruba 8500 obyvatel starších 10 let, což ve srovnání s polovinou 17. století představuje nárůst o více jak 65 %.¹⁷⁶ V těchto kulisách, pro které byl typický především výrazný růst počtu obyvatel, se odehrávaly příběhy lidí, kteří se ve zkoumaném období dostali kvůli svému jednání do rozporu se soudobou normou a představují těžiště této práce.

I.5 Prameny a jejich kritika

Pro možný výzkum chování lidí, kteří byli ve zkoumaném období obviněni z různých mravnostních deliktů, a také okolností, které tyto skutky provázely, se samozřejmě hned zpočátku nabídly v třeboňském archivu v mimořádné hojnosti dochované prameny trestně právní provenience.¹⁷⁷ Právě raně novověké soudy měly být hlavním místem společenské produkce pravdy, takže první zdání nasvědčovalo tomu, že práce s výslechovými protokoly, které tvoří většinu dochovaných písemností, i kritika těchto pramenů, bude záležitostí jednoduchou, snad až

---

¹⁷⁵ Tyto údaje uvedl ve svém přehledu Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. – 18. století*, Praha 1957, s. 238-239. Je však nutné je brát s určitou rezervou.

¹⁷⁶ Srovnání do určité míry zkreslila skutečnost, že údaje pro polovinu 17. století zahrnovaly děti nad sedm let. Srov. Z. KOKOŠKOVÁ – H. SEDLÁČKOVÁ – M. ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Bechyňsko* 1-3, s. 7, 539-709. Údaj z roku 1702 vychází z repartice solní přírážky. O. PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba*, s. 305.

¹⁷⁷ Pro problematiku cizoložství a smilstva se jednalo o kartony Státní oblastní archiv Třeboň (dále SOA), Velkostatek Třeboň (dále Vs), sign. IB 5BP 27-47. Výsledky obviněných z infanticidia se nacházejí v kartonech IB 5BC 9-11, z incestu IB 5BC 18.

formální.¹⁷⁸ Již jejich první čtení však v autorovi nechalo, podobně jako u jiných badatelů, poněkud matoucí a podivnou zkušenost.¹⁷⁹

S drobnými rozdíly vystupovali z desítek dochovaných protokolů stále stejní nebo velmi si podobní muži a ženy.¹⁸⁰ Obvinění, jejichž způsob života byl jistě velmi rozdílný, již s ohledem na jejich pohlaví, věk, sociální příslušnost či životní zkušenosti, se zdáli ve výslechových protokolech doslova rozpuštěni v určité jednotvárné schematické typy. Cesta k hlubšímu a konkrétnějšímu poznání jejich jednání, obranných strategií a okolnostem případů je totiž možná až po důsledné dekonstrukci těchto protokolů.¹⁸¹ Poté mohou nabídnout tyto písemnosti nejen

---

¹⁷⁸ Pro citaci česky psaných archivních pramenů jsem zvolil transkripční přístup. Do hranatých závorek byly doplněny části textu, které ve výslechových protokolech chybí. Často se vyskytující a obecně používané zkratky byly však důsledně rozepisovány, podobně jako označení měnových jednotek a latinsky či česky psané názvy měsíců. V původním tvaru byly ponechány ty hláskové skupiny, kde psaná forma mohla ovlivnit výslovnost nebo kde ji napodobovala. Většina mluvnických tvarů byla upravena podle současného úzu. Podoba „sem“ – „jsem“ byla ponechána v podobě, v jaké se vyskytuje v konkrétním výslechovém protokolu. Zvláště dlouhá souvětí byla kvůli lepší přehlednosti a srozumitelnosti textu rozdělena do více samostatných vět, přičemž bylo přihlíženo k tomu, aby nedošlo ke změně smyslu výpovědi. Jména osob byla také převedena do současného úzu, v případě pochyb byla ponechána v původní podobě a v uvozovkách. Datace jednotlivých citací v závorkách odkazuje s nejvyšší možnou přesností na čas provedení výslechu. Německy psané archivní prameny byly transliterovány. K citačním zásadám užitým při prepisu pramenů srov. Josef HRDLIČKA (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003, s. 249-250.

¹⁷⁹ Srov. Ulrike GLEIXNER, *Geschlechterdifferenzen und die Faktizität des Fiktionalen. Zur Dekonstruktion frühneuzeitlicher Verhörprotokolle*, Werkstatt Geschichte 11, 1995, s. 65-70.

¹⁸⁰ Srov. S. BREIT, „Leichtfertigkeit“, s. 128-132; U. GLEIXNER, „Das Mensch“, s. 69-117; Martin SCHEUTZ, *Frühneuzeitliche Gerichtsakten als „Ego“ – Dokumente. Eine Problematische Zuschreibung am Beispiel der Gäminger aus dem 18. Jahrhundert*, in: Thomas Winkelbauer (ed.): *Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*, s. 119-120.

¹⁸¹ Dekonstrukci definoval nejlépe Jacques Derrida jako specifický průnik do jazykové tradice, kdy je respektován fakt, že sám tento průnik je tradicí ovlivněn. Základem je přesvědčení, že jazyk sám není nositelem ideálně precizních výrazů, ale že je v čase proměnnou strukturou. K pojmu dekonstrukce blíže Robert AUDI (ed.), *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge 1995, zde s. 181-182.

přiblížení se ke konkrétnímu životnímu běhu raně novověkého individua, ale také ke každodennosti různých sociálních vrstev venkovského obyvatelstva.¹⁸²

Trestně právní prameny je nutné vnímat jako svébytný literární druh. Interpretace pak musí brát ohled na jejich podobu a zvláštní kontext vzniku. O přesném průběhu vedení výslechů i konkrétní situaci u soudu je toho přitom i v 18. století známo jen velmi málo. Jisté je, že neobvyklé „jeviště“ výpovědi obviněných i svědků jistě do značné míry ovlivňovalo, třebaže se s přímými zmínkami o tom lze setkat v pramenech jen výjimečně.¹⁸³ Předpokladem možné interpretace je tak dvojnásobná analýza, která se ptá nejdříve po struktuře textu a potom po obsahovém významu jednotlivých slov. Pro výpovědi obviněných byl přitom stanoven určitý juristický rámeček. Výslechové protokoly pořizovali v českém i německém jazyce přímo městští radové poddanských městeček nebo úředníci ve vrchnostenské kanceláři v Třeboni či zámku Bzí na stejnojmenném inkorporovaném panství. Pro badatele je samozřejmě mnohem výhodnější, když se mu do rukou dostane protokol, který pořídil, většinou česky, písař při městské radě v nějakém z poddanských měst, protože takový text často nebyl ve zkoumaném období vlivem nižší kompetentnosti těchto lidí, kteří často ani neměli alespoň minimální právnické vzdělání, dostatečně formalizován.¹⁸⁴ Pro svoji „nedokonalost“ tak skýtá mnohem

---

K dekonstrukci pramenů trestně právní agendy srov. U. GLEIXNER, „*Das Mensch*“, s. 16-18. V českém prostředí pracoval s tímto pojmem Jiří HRBEK, *Absolutismus. Konstrukce a dekonstrukce jednoho historického pojmu*, ČČH 105, 2007, s. 643-689.

¹⁸² Blíže Wolfgang BEHRINGER, *Gegenreformation als Generationskonflikt oder: Verhörprotokolle und andere administrative Quellen zur Mentalitätsgeschichte*, in: Winfried Schulze (ed.), *Annäherung an den Menschen in der Geschichte (Selbstzeugnisse der Neuzeit 2)*, Berlin 1996, s. 275-293; Richard VAN DÜLMEN, *Die Entdeckung des Individuums 1500-1800*, Frankfurt am Mainz 1997, s. 53-57; M. SCHEUTZ, *Frühneuzeitliche Gerichtsakten*, s. 99.

¹⁸³ Martin SCHEUTZ, *Alltag und Kriminalität. Disziplinierungsversuche im steirisch-österreichischen Grenzgebiet im 18. Jahrhundert*, Wien 2001, s. 69.

¹⁸⁴ Vrchní hejtman schwarzenberských panství Theobald Karel Siebert z Liliensteinu káral v lednu roku 1693 městskou radu Soběslavi kvůli nekompetentnosti jejího písaře (31. 1. 1693): „...znát, že tam schází písař městský, jenž snad ani examina formírovati neumí, a celý proces by formírovati uměti měl? Jestliby do toho trefiti nemohli, ať mně oznámí, tak jim formulam, jak takoví lidé

větší možnosti interpretace, protože v něm mohou být uvedeny informace, které písař ve vrchnostenské kanceláři pokládal za nedůležité, a tudíž je nezaznamenal. Kolem roku 1720 se pak formalizace výslechových protokolů na třeboňském panství stávala stále důslednější, což s ohledem na téma této práce snižuje jejich vypovídací hodnotu.

V samotném výslechovém protokolu je přitom možné rozlišit čtyři časové roviny, které se dají rekonstruovat pomocí kategorií významu a času.¹⁸⁵ První z těchto rovin byla doba do vlastního začátku výslechu. Právě v této fázi jsou schovány předdějiny soudního projednávání, které se odehrály v konkrétní vesnici či poddanském městě. Tento úsek, který je v protokolu retrospektivně dokumentován, mohl trvat i několik měsíců či dokonce let. Druhou rovinu pak představuje konkrétní den, kdy se uskutečnilo vyslýchání podezřelých. Tento čas je znám zásluhou pozdějšího zápisu skrze datum, které je jasně zaznamenáno v textu. Třetí rovinou pak bylo vlastní sepsání výpovědí, které se nemuselo uskutečnit přímo v místě výslechu, ani v přítomnosti dotazovaných. Koncept byl písařem přenesen do formy čistopisu, přičemž někdy docházelo také k výrazným zásahům do textu, které mohly značně pozměnit konečné vyznění výpovědi.¹⁸⁶ Vzhledem k vlastnímu smyslu přepisu by doslovné zaznamenání výpovědí ostatně nebylo

---

examinírování býti mají, odešlu, a nebo tu věc ke zdejšímu právu potáhnu.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 27. Vadilo mu především, že neměl v případě ženatého hrncířského mistra Jakuba Hrdličky, který údajně obtěžkal děvečku Zuzanu Vejsadovou, k dispozici její výpověď, což mu znemožňovalo zaujmout k němu nějaké stanovisko. O tom, že se problém vlekl delší dobu, svědčí i jeho další kritické psaní z června téhož roku (2. 5. 1693): „Psaní s přiloženým dosti neforemným examinem Jana Buzka a Judity Peršlový v příčině od nich spáchaného smilstva jsem náležitě dostal a vyrozumívám z examinu, že obouch vyznání jedno s druhým se nesrovnává, též že pan písař examen náležitý postaviti neumí. A protož, aby budoucně takoví delinquentes [!] lépeji examinírování a pravda examinírována býti mohla, jemu teď jeden examen pro exemplari odsílám, jak v tom pokračovati, jak otázky skládané býti a jak, když se v vyznání nesrovnávají, osoby konfrontýrované býti mají.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 32.

¹⁸⁵ Blíže U. GLEIXNER, *Das Mensch*, s. 26-27. Tento její koncept přejal například M. SCHEUTZ, *Alltag*, s. 69-70.

¹⁸⁶ M. SCHEUTZ, *Alltag*, s. 69.

výhodné ani pro příjemce textu. Patrná je naopak snaha většiny písařů redukovat záznam jen na skutečnosti, které byly pro vyšetřující důležité. Tyto čistopisy byly totiž posílány do schwarzenberské kanceláře ve Vídni, kde bylo následně na jejich základě rozhodováno o dalším průběhu vyšetřování.¹⁸⁷ Tato fáze přepisu konceptu, která mohla být velmi důležitá pro reflexi konkrétního případu, je přitom v protokolu zcela skryta. Čtvrtá rovina je patrná v různých dodatečných okrajových poznámkách, které bývají v textu připsány menším písmem. Uvedené čtyři roviny se následně v textu sloučily v určitou fiktivní časovou a prostorovou rovinu, jejímž výsledkem je vlastní text protokolu, který měl odpovídat byrokratickým požadavkům.

Zkoumané výslechové protokoly mají většinou responsoriální formu. Otázky, na něž podezřelý nebo svědek odpovídal, se netýkaly jen vyšetřovaného přečinu (ad specialia), měly zjistit i základní údaje o obviněném a jeho životě (ad generalia). Právě otázky ad generalia tvořily stereotypní úvod většiny výslechových protokolů.¹⁸⁸ Pozdější recipient textu tu mohl zjistit údaje o jménu, příjmení, místě narození, věku, jménu rodičů, rodinném stavu i dosavadních místech služby vyslýchaného.¹⁸⁹ Ačkoli se obvinění často pokoušeli o zapření svého pravého jména, případně alespoň ve svých výpovědích zamlčovali některá předchozí provinění a potrestání ve snaze dosáhnout mírnějšího trestu, jejich šance na úspěch se v průběhu 18. století postupem času stále více snižovala. Příčinou byl především nárůst korespondence mezi jednotlivými soudními instancemi, a to i přes hranice

---

¹⁸⁷ Srov. například jen řadu písemností v SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 27-47, která o tom podává jednoznačný důkaz.

¹⁸⁸ Blíže W. SCHULZE (ed.), *Annäherung*, s. 417-450; Gerd SCHWERHOFF, *Aktenkundig und gerichtsnotorisch. Einführung in die Historische Kriminalitätsforschung*, Tübingen 1999, s. 61-68. K možnostem písaře změnit zápisem znění výpovědi srov. i Andrea GRIESEBNER, *Konkurrierende Wahrheiten. Malefizprozesse vor dem Landgericht Perchtoldsdorf im 18. Jahrhundert*, Wien 2000, s. 107-143.

¹⁸⁹ V jihočeském prostředí se neobjevují otázky po náboženském vyznání vyslýchaného, jak to pro rakouské prostředí prokázal M. SCHEUTZ, *Alltag*, s. 70. Podle mého názoru bylo katolické vyznání schwarzenberských poddaných považováno za zcela samozřejmé a z toho důvodu se na ně ani nikdo v mnou sledovaných případech netázal.

panství.¹⁹⁰ Teprve po tomto silně formalizovaném úvodu následovaly otázky, které mířily přímo ke spáchanému deliktu.

Při systematickém porovnání většiny protokolů, především těch vzniklých ve vrchnostenské kanceláři, je patrné jejich silné ztvárnění osobou písaře. Nejen otázky, ale i odpovědi si totiž jsou obdivuhodně podobné. Lze přitom jen stěží věřit tomu, že by všichni vyslýchaní vypovídali téměř stejně.¹⁹¹ Otázky i odpovědi jsou jasně zaznamenány, objevují se tu i latinské výrazy a občas prvky dialektu.¹⁹² Také užívání středníku ve výpovědích ukazuje zřetelně na jejich krácení. Tyto odpovědi přitom zaznamenal písař za využití různých stylistických prostředků – shrnutí, zdůraznění, komentáře. Zaznamenával především to, co potřeboval. Následně tvořil novou, zkrácenou, přesnou formu. V písemném přepracování někdy charakterizoval i od něho vnímané jednání obviněných při výslechu. Zapisoval jejich pláč, smích, zlobu či vzdychání.

Jasným důkazem zprostředkující role písaře mezi ústní výpovědí vyslýchaného a jejím písemným zaznamenáním je i častá přítomnost omluvných latinských výrazů, jako byly například „reverendo“ nebo „salva venia“, v dochovaných výslechových protokolech. Zároveň jsou ale i dokladem poměrně přesného zápisu původní výpovědi, která následuje po těchto výrazech.¹⁹³ Jejich užití v sobě totiž

---

¹⁹⁰ K tomuto tématu srov. P. HIML, *Zrození vagabunda*; J. DIBELKA, *Příběh Johany Peřkové*, s. 315-317; TÝŽ, *„Kde my se máme podít*, s. 189-195; M. SCHEUTZ, *„Galgenvögel“*, s. 314-320.

¹⁹¹ Důkaz pro přejímání částí textů z již dříve vyhotovených výslechových protokolů podala Helga SCHNABEL-SCHÜLE, *Überwachen und Strafen im Teritorialstaat. Bedingungen und Auswirkungen des Systems strafrechtlicher Sanktionen im frühneuzeitlichen Württemberg*, Köln-Weimar-Wien 1997, s. 25 an.

¹⁹² Srov. výpověď Mariány z Hůrek (1685): „...a velikou mocí mě porazil na pánovo postel a dvakráte za ten čas se mnou skutek učinil.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 31. Podobně Judita Volavková udávala místo, kde se provinila (1688): „V postřihačovo stodole na seně a hned sem ztěhoměla.“ Tamtéž. Voršila, dcera Vavřince Korbele ze vsi Hlíny, pak svého „souložníka“ označila slovy (17. 8. 1689): „Bernard, Krávovo syn ze Hlíny, kde jsem tohoto roku sloužila.“ Tamtéž.

¹⁹³ Srov. zprávu městské rady městečka Mezimostí (7. 5. 1707), která se týkala „...Matěje Jouzy, který s Mariánou Vandovou, poddanou Jeho Milosti knížecí, S. V. skutku tělesného proti šestému Božímu přikázání jse jest dopustil.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 33. Podobně i zpráva hejtmána panství, která se týkala

nese negativní hodnocení písaře pro následující část textu, přičemž právě prostřednictvím užití omluvných prostředků se dotyčný alespoň v grafické podobě snažil od těchto z jeho pohledu nevhodných slov distancovat. Použitím takové distanční floskule dával jasně najevo, že následně zaznamenaná slova vyšla z úst vyslychaného.¹⁹⁴ Tímto označením byly opatřovány především různé urážky a nadávky, nepočestná řemesla, slova, která měla spojitost se sexuálním životem či nějakou nečistotou, ale také některé druhy oděvu, zvířata a jako nečisté vnímané části těla.¹⁹⁵ Podle rakouského historika Martina Scheutze se v těchto případech projevoval postupující civilizační proces a v důsledku toho i posun hranic vnímání hanby. Písař se prostřednictvím užití omluvného výrazu měl již dopředu snažit varovat čtenáře před následnou písemnou urážkou jeho očí. Scheutz se zároveň snažil prokázat, že v písemnostech nižších soudů se je možné setkat v průběhu 18. století s výrazy, které již u vyšších instancí nebyly zaznamenávány.¹⁹⁶

řezníka Jana Bucháčka, jenž se bránil vzít si za manželku Mařenu Davidovou (3. 5. 1716): „*Pročež on Bucháček z ohledu slibu Mařeně neučiněného, jako také mnoho praveného pacholka, který ji Mařenu ponejprv S. V. obtěžkal, manželstva se odporuje.*“ Tamtéž.

¹⁹⁴ Blíže M. SCHEUTZ, *Alltag*, s. 71.

¹⁹⁵ Rozina Stroblová ze samoty u Radostic popisovala své údajné znásilnění (24. 4. 1691): „*Er mir nachgefolget, undt nachdeme ich das malter aufgeschüttet, mit gewaldt unter einerstiegen in der obern mühle (dass ich mir auch eine grosen beüle aufm Kopf aufgeschlagen/ niedergeworffen, undt der gestaldt genötigter weise mit mir verfahren, das auch also gleich S. V. das bluth von mir geschossen, unndt ich also schier in ohnmachten ligen geblieben.*“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 32. Juliána Štěrbová ze Zalin se poprvé dopustila pohlavního styku s Matoušem Joužanem z Kramolína, když „*dahe ich bey dem königsberger Mayerhoff S. V. die schwein gehüttet.*“ Dotyčný se ke skutku přiznal a vzpomínal, že Juliána k němu přišla, „*und gleich sich neben mier niedergesetzt, und da ich zu ihr gesaget, sie solte mir ein wenig S. V. lausen ist sie auch nicht entgegen gewesen, mir es zuthun, wehrenden lausen aber hat sie mich öfters pflegen zuküzeln, und allerhand anzeigen zur lieb zu geben.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 38, (1723). Netolický poddaný Matyáš Vozábal se několikrát provinil s Mariánou Švejdivou, z toho „*zweimal in S. V. kühestall.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 39, (3. 3. 1727).

¹⁹⁶ M. SCHEUTZ, *Alltag*, s. 72-73. Americký historik David Waren Sabeau dokonce rozčlenil tato záporně vnímaná slova do čtyř okruhů, ke kterým se měla významově vztahovat. Byly to blasfémie a klení, nemravnost, urážka a zneuctění, znečištění a skatologie. David W. SABEAN, *Soziale*

Výslechové protokoly ale nejsou zdaleka jediným typem trestně právních pramenů, se kterým se je možné v dochovaném aktovém materiálu pro třeboňské panství setkat. Pokud se vyznání obviněného a svědků lišila, došlo ke konfrontaci, která byla i s případným komentářem k chování osob zapsána. Stranou pozornosti nezůstal ale během výzkumu ani zbylý dochovaný materiál, který představovala hlavně korespondence vrchního hejtmána panství s místem centrální správy ve Vídni. Ta obsahovala především návrhy případného potrestání provinilců a jejich schválení nebo opravy. Dále byla využita i jeho korespondence s hejtmany různých, především okolních, panství, která se týkala konkrétních provinilých osob, a vzájemná korespondence vrchního hejtmána panství s městskými radami poddanských městeček, jež se zabývala jednotlivými případy. Různé přímluvy za pachatele mravnostních deliktů ze strany jejich příbuzných či známých jsou bohužel dochovány téměř jen pro druhou polovinu 17. století.

Práce s dochovanými trestně právními písemnostmi v sobě skrývá i úskalí, jakým způsobem je možné informace v nich obsažené dále zpřístupnit. Na čtenáře této práce proto mohou působit rušivě dlouhé citace v poznámkovém aparátu, které jsou však podle mého mínění nezbytné. Každý dochovaný případ byl totiž svým způsobem neopakovatelný a jedinečný. Případné krácení by proto mohlo znamenat nemístné zkreslení podaných výpovědí. V úvahu tedy přicházely další dvě možnosti, a to buď celý příběh parafrázovat do hlavního textu nebo zvolit právě formu dlouhých citací. Převyprávění konkrétního případu by však znamenalo značné narušení jeho autenticity, a opět by tudíž hrozilo nebezpečí zkreslení, protože samotnou parafrázi by byla výpověď značně deformována. Nejmenším zlem se proto autorovi jevilo zvolit formu citace z pramene, která je sice obsáhlá, ale umožní čtenáři konfrontovat výpověď soudobého venkovana s úhlem pohledu autora na celý případ, přičemž každá drobnost zaznamenaná v dochovaných trestně

Distanzierungen. Ritualisierte Gestik in deutscher bürokratischer Prosa der Frühen Neuzeit, Historische Anthropologie 4, 1996, s. 216-233, zde s. 224.

právních písemnostech mohla být pro vývoj dalšího průběhu vyšetřování velmi důležitá a zároveň odkazovala i k soudobé venkovské každodennosti.¹⁹⁷

Vlastní jméno, znalost původu (rodičů), místní a vrchnostenská příslušnost a věk patřily i ve venkovském prostředí 17. a 18. století k základním osobním charakterizačním znakům.¹⁹⁸ Tyto znaky však nebyly pro poddané stejně důležité a existovala mezi nimi určitá hierarchie, kterou je možné rekonstruovat i na základě výslechových protokolů dochovaných ze zkoumaného období. Zatímco znalost křestního jména byla zcela běžná, se svým příjmením lidé tak ztotožnění nebyli.¹⁹⁹ Pouze jedním jménem byly často označovány právě provinilé ženy, které se ocitly před soudem, ale i další osoby v závislém postavení. Identifikovány byly podle manžela, otce nebo hospodáře, aniž by ovšem přijímaly jeho příjmení.²⁰⁰ Již tato identifikace ženy podle jí nějakým způsobem blízkého muže svědčí o tom, jak velmi se v této době lišil sociální status muže a ženy. Vždyť o matkách vyslychaných osob jsou většinou dochovány zprávy pouze tehdy, pokud se na ně vyslychající výslovně zeptali.

Znalost vlastního věku nebyla v této době zřejmě příliš rozšířená. Je to pochopitelné, protože lidi ke svému každodennímu životu svůj věk znát nepotřebovali. Pokud se však ocitli v nějaké výjimečné životní situaci, jakou určitě výslech byl, bývali tázáni i na tento charakterizační znak. Většina z nich měla alespoň přibližné povědomí o svém stáří, které získala pravděpodobně od svých rodičů či příbuzných.²⁰¹ Někteří

---

¹⁹⁷ Podobný způsob práce s trestně právními prameny zvolili i M. FRANK, *Dörfliche Gesellschaft*; U. GLEIXNER, „*Das Mensch*“ und „*der Kerl*“. *Die Konstruktion von Geschlecht in Unzuchtsverfahren der Frühen Neuzeit (1700-1760)*, Frankfurt am Main 1994; P. KLAMMER, „*In Unehren beschlaffen*“.

¹⁹⁸ Pavel HIML, *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestněprávních pramenů*, Opera historica 4, 1995, s. 160.

¹⁹⁹ „*Já se jmenuju Dorota a přímení nevím...*“, SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 33.

²⁰⁰ „*Kateřina, pastejře drahotěšického dcera...*“, tamtéž; „*Voršila, Matěje Šafáře dcera...*“, tamtéž; „*Mně říkají Eva, jsem pozůstalá po nebožtíku Pavlovi Žaludovi ze vsi Kojákovice...*“, tamtéž, sign. IB 5BP 42.

²⁰¹ „*Dorota Vesnická mně říkají, sem stáří asi 36 let, sama vlastně nevím.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 32, (27. 3. 1693); „*Jmenuji se Kateřina, mám asi 26 let...*“, tamtéž, sign. IB 5BC 9, (4. 10. 1715); „*Kateřina Pichová, z Bukovska rodilá, 25 neb 26 let jsem stará.*“ Tamtéž, sign. IB 5BC 10, (18. 7. 1743); „*Franta Vrchota, to já nevím, asi k 20 letům mně bude...*“, tamtéž, sign. IB 5BP 42, (27. 3. 1693).

z vyslychaných dokonce uváděli svůj věk naprosto přesně.²⁰² Tento poskytovaný údaj je však třeba podrobit kritice, protože mnohdy nemuselo jít o skutečnou znalost jako spíše o snahu vyhovět vyslychajícím poskytnutím přesného data. Našli se však i takoví, kteří o svém věku neměli ani ponětí. Zdůvodňovali to často tím, že si to přece nemohou pamatovat.²⁰³ Paměť totiž hrála v životě lidí v raném novověku velmi důležitou roli a často usměrňovala jejich jednání i náhled na ostatní lidi.²⁰⁴ Někteří z vyslychaných, především ti starší, tak určovali svůj věk za pomoci nějaké události, kterou si díky její výjimečnosti pamatovali.²⁰⁵

Příslušnost poddaného k panství, vrchnosti a k určité vsi nepředstavovala jen skutečnost právní, ale i důležitý sebeidentifikační znak. I u osob, které sloužily na jiných panstvích nebo se jako vojáci, čeledí či tuláci dostaly na vzdálená místa v Čechách i v cizině, přetrvávalo zřetelné povědomí o vlastní pozemkové vrchnosti.²⁰⁶ Lidé nemohli žít vytrženi ze sociální sítě vztahů. Bylo pro ně důležité být součástí této sítě, která je sice vystavovala sociální kontrole, ale v případě ohrožení od ní mohli očekávat alespoň minimální pomoc. Tyto vazby pro ně byly mnohem důležitější než třeba znalost jejich vlastního věku. Svoji příslušnost si proto velmi dobře

---

²⁰² „Judita Peršlová. Je mi 26 let.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 32, (1. 6. 1693).

²⁰³ „Alžběta mně říkájí. Nemohu dojista věděti, kolik let mám.“ Tamtéž, (27. 5. 1698); „Veruna Hlučná, já nevím, jak jsem stará...“, tamtéž, sign. IB 5BC 10, (28. 6. 1737); „Eva Hlučná, ani nepamatuji, jak stará jsem, ..., nevím taky, jak stará je moje dcera, zda-li 18, 19 neb 20 let.“, tamtéž (28. 6. 1737).

²⁰⁴ K paměti jako základnímu stavebnímu prvku identity jednotlivce a sociální skupiny v raném novověku nejnověji pro šlechtické prostředí Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2008. Srov. také Peter BURKE, *Historie jako sociální paměť*, in: týž (ed.), *Variety kulturních dějin*, Praha 2006, s. 50-66, zde s. 51; Patrick GREARY, *Paměť*, in: Jacques Le Goff – Jean-Claude Schmitt (edd.), *Encyklopedie středověku*, Praha 1999, s. 464-474.

²⁰⁵ „Mariana Kašírková, to já nevím, vdaná jsem již 32 léta, a když jsem se vdávala, myslím, že mně bylo asi 20 let...“, SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 10, (18. 7. 1743).

²⁰⁶ P. HIML, *Myšlení*, s. 160.

pamatovali.²⁰⁷ Svědectvím, jak pro ně byla významná, je i to, že podle ní datovali významné události svého osobního života a každou změnu citlivě vnímali.

Při výzkumu zkoumané problematiky by historik, pokud je to možné, neměl vystačit jen s trestně právní agendou. Pro případné srovnání a doplnění získaných poznatků se mu nabízejí především evidenční prameny, z nichž nejdůležitější jsou v tomto případě pravděpodobně matriky. Ty mohou sloužit jako cenný zdroj informací, který prostřednictvím zápisů o jednotlivých sňatcích, křtech a pohřbech umožňuje poznat rodinné i sociální zázemí osob, se kterými se badatel setkává v pramenech trestně právní provenience. Nevýhodou práce s těmito prameny je její značná časová náročnost, přičemž úspěch při identifikaci a hledání konkrétní osoby není nikdy zaručen.²⁰⁸

Matrika narozených dochovaná pro zkoumané období pro třeboňské panství se ukázala jako velmi obtížně využitelná, protože matky svobodných dětí tu sice byly zapsány samostatně v jejím závěru, ale jen pod svými křestními jmény, což značně komplikuje jejich identifikaci.²⁰⁹ Přesto se podařilo zjistit, že svobodné matky zaznamenané v matrice se často nepřekrývají se ženami, které stanuly před vyslychajícími. Ve výslechových protokolech se je možné setkat s dívkami, které nejsou uvedeny v matrice, a naopak. Proč tomu tak je, nejsem zatím schopen vysvětlit. Tato problematika by jistě zasluhovala další výzkum.²¹⁰ Pro bližší

---

²⁰⁷ „Dorota po nebožtíku Jindrovi, asi 24 let stará, z Mazalova rozená, knížeti pánu poddaná.“, SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 18, (6. 5. 1724); „Veruna Mašková,..., a poddaná k panství bezskýmu ...“, tamtéž, sign. IB 5BC 10, (3. 1. 1734).

²⁰⁸ Na možnost využití evidenčních pramenů při zkoumání této problematiky poukázal J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 56-65. O praktickou realizaci této myšlenky se ve svých pracích pokusili Lenka ČERNÁ, *Smilnice a matky vražednice. Svobodné matky v 17. a 18. století*, České Budějovice 2008 (Diplomová práce); J. HANZAL, *Cikáni*.

²⁰⁹ SOA Třeboň, Sbírka římskokatolických matrik Jihočeského kraje, Farní úřad Třeboň, knihy č. 1-6.

²¹⁰ S podobným problémem se setkal na sousedním panství Hluboká i Pavel Matlas, kterému za potvrzení této domněnky děkuji.

poznání majetkových poměrů, ze kterých provinilé ženy pocházely, bylo namátkou využito rovněž pozemkových knih.²¹¹

---

²¹¹ Srov. například SOA Třeboň, Vs Třeboň, Okresní soud Třeboň, Pozemková kniha vsi Cep, č. 44; tamtéž, Pozemková kniha Suchdola nad Lužnicí, č. 18. Charakteristikou a rozdělením pozemkových knih se u nás zprvu zabýval V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 5-64. Autor na jejich základě provedl právně historický komparativní výzkum. Jednotlivé zápisy konfrontoval s dalšími prameny normativního charakteru, zejména s vrchnostenskými instrukcemi, sněmovními usneseními či poddanskými řády. Ve svém stěžejním díle ale Procházka opomenul moravské prostředí i problematiku finančního hospodaření poddaných, jemuž se nově věnoval Bronislav CHOCHOLÁČ, *Pozemkové knihy – neprávem opomíjený historický pramen*, in: *Historie a současnost veřejné správy*, Brno 1993, s. 8-11; TÝŽ, *Selské peníze*, s. 20-23.

II. Delikty smilstva a cizoložství řečí normativních pramenů

Cílem předložené práce je přiblížit jeden z možných postupů bádání o lidech z okraje společnosti na příkladu venkovanů, kteří se dopustili nelegitimních pohlavních styků na treboňském panství na přelomu 17. a 18. století, načež se ze svého jednání zpovídali před vrchnostenskými úředníky i svým okolím. V centru zájmu se ocitnou lidé, kteří se vlivem různých okolností, jež jejich skutky provázely, nějakým způsobem dostali do konfliktu se soudobou normou či s očekávanými vzorci chování. Právě tato skutečnost je, někdy jen načas, dostala do nepříjemného postavení, kdy byli nuceni bránit svoji čest a s ní úzce spojený sociální status.²¹² Cílem jejich obrany přitom bylo dosáhnout alespoň částečné legitimizace svého jednání, která byla především v případě deliktu smilstva spjata s institucí manželství. Jak byl ale vůbec vnímán rituál sňatku ve zkoumané době a jakými změnami procházela jeho reflexe? Kde byly třecí plochy, které mohly způsobit možné rozpory mezi stále více se prosazujícím oficiálním a lidovým pojetím sňatku?

Samotný svatební obřad byl vnímán jako jeden z nejdůležitějších přechodových rituálů v životě raně novověkého člověka.²¹³ V době před konáním tridentského koncilu bylo běžné, že uzavření sňatku předcházelo setkání obou zúčastněných stran – rodičů a jejich dětí. Na znak vzájemné důvěry si nejprve zúčastnění potřásli

---

²¹² K problematice cti blíže Martin DINGES, *Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte. Eine Sémantik im Übergang von Ancien Régime zur Moderne*, ZHF 16, 1989, s. 409-440. Významu cti v životě raně novověkého člověka bude věnována větší pozornost v následující části práce.

²¹³ Srov. Arnold VAN GENNEP, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, Praha 1997, s. 110-135. V českém kontextu věnovali badatelé svatebním zvyklostem pozornost především pro šlechtické prostředí. Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA, *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997, s. 80-97; Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002, s. 306-330; Martin HOLÝ, *Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650*, HD 27, 2003, s. 5-35; Pavel KRÁL, *Křtiny, svatby a pohřby. K vzájemné reflexi panovnických a šlechtických přechodových rituálů ve druhé polovině 16. a první polovině 17. století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003 (= Opera historica 10), s. 439-456.

pravícemi, aby mohlo dojít k symbolickému vložení dívčiny ruky do dlaně ženicha, které bylo doprovázeno i polibkem na ústa. Poté proběhla vzájemná výměna dárků formou různých prstenů či šatů, která potvrzovala slib sňatku.²¹⁴

Důležité pro následný vznik konfliktů v době potridentské bylo, že se zasnuby konaly v této době zpravidla bez účasti kněze, jen v rodinném kruhu. Uzavření sňatku proběhlo během svatební hostiny, která se obvykle konala v domě nevěstiniých rodičů. Vstup do manželství byl stvrzen výměnou snubních prstenů. Církevní požehnání v kostele, jež ale nebylo nezbytně nutné, následovalo až teprve po svatební noci, kterou novomanželé strávili v obydlí nevěstiniých rodičů. Samotná svatba nebyla ani tak doživotním závazkem vycházejícím od Boha jako spíše projevem vzájemné náklonnosti snoubenců.²¹⁵

K podstatným změnám, které ovlivnily rituál sňatku, však došlo během 24. zasedání tridentského koncilu, které trvalo po celý rok 1563. K závěrečnému vyhlášení dvanácti kánonů a „*dekretu o sňatkové reformě*“ o deseti kapitolách, který byl nazýván podle prvního slova *Tametsi* („*zatímco*“), dospělo konciliární jednání teprve 11. listopadu 1563. Od tohoto vyhlášení tridentského koncilu byl nadále vstup do manželství povolen jen v přítomnosti kněze, který znal snoubence i jejich rodiče. Toto nařízení mělo do značné míry zamezit možnosti uzavření tajného sňatku, který byl vnímán jako znatelná újma na rodinné cti.

Na území pražské arcidiecéze však byla ještě počátkem 17. století mnohá manželství uzavírána bez přítomnosti kněze, pouze v kruhu příbuzných a známých

---

²¹⁴ J. GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva*, s. 231.

²¹⁵ Proměna pojetí svatebního obřadu v době před- a potridentské byla dosud v českém dějepisectví zmiňována jen velmi okrajově. Josef GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*“ – *svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století)*, HD 24, 2000, s. 49-82; Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích IV. Venkovský lid. Národnostní otázka*, Praha 1999, s. 90-92; TÝŽ, *Tři ženy krále Vladislava*, Praha 1991, s. 24-26. Naopak je uváděna ve většině syntetizujících prací zahraničních autorů. Blíže Jean Claude BOLOGNE, *Svatby. Dějiny svatebních obřadů na zábavě*, Praha 1997, s. 141-177; Richard VAN DÜLMEN, *Fest der Liebe. Heirat und Ehe in der frühen Neuzeit*, in: týž (ed.), *Armut, Liebe, Ehre*, Frankfurt am Main 1988, s. 67-106; TÝŽ, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století) I. Dům a jeho lidé*, s. 137-162.

osob, ačkoli dekret o sňatkové reformě byl vyhlášen již roku 1563. S argumentací, která odkazuje na zažitý způsob předtridentského uzavírání sňatků, se je dokonce možné v dochovaných výslechových protokolech třeboňského panství setkat i na přelomu 17. a 18. století, jak bude blíže zmíněno níže. Prosazování jednotlivých závěrů tridentského koncilu se ukazuje jako dlouhodobá a často značně složitá záležitost, jejíž cíl byl jasný – šlo především o snahu o důslednější kontrolu věřících. Vlastní smysl manželství nebylo možné spatřovat v naplňování tělesného chtíče, ale v plození legitimního potomstva.²¹⁶

Ze zmiňovaného dekretu o sňatkové reformě vycházel obsah závěrečných ustanovení pražské synody z roku 1605. Jejich jednotící myšlenkou byla představa sňatku jako jedné z hlavních křesťanských svátostí. Ze strany církevních kruhů tu byla patrná snaha o změnu myšlení lidí; šlo tu o citelný zásah do samotné lidové kultury. Lidé, kteří za vlastní počátek manželství stále spíše považovali sepisování svatební smlouvy či svatební veselí, měli být nuceni do budoucna vznik manželství vnímat spíše skrze kněžské požehnání udělené v kostele za přítomnosti rodičů a svědků.²¹⁷ Katolická církev tak usilovala o dokonalejší kontrolu manželství.

Pokud uzavření sňatku nevedlo k odchodu poddaných z panství, ke ztrátě nároku na jejich děti či k úniku gruntovních peněz, vrchnost proti němu zpravidla nic nenamítala, a to zvláště v období po třicetileté válce, kdy panoval nedostatek populace i pracovních sil.²¹⁸ Snaha zabránit vzniku rodin bez dostatečného existenčního zabezpečení byla ze strany majitelů jednotlivých panství patrná až teprve na počátku 18. století, což souviselo se skutečností, že v této době byly překonány nepříznivé důsledky třicetileté války a v souvislosti s tím byl zaznamenán růst počtu nemajetného obyvatelstva.²¹⁹

---

²¹⁶ J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 233.

²¹⁷ P. BURKE, *Lidová kultura*, s. 221-245.

²¹⁸ Možnými důvody uzavření manželského svazku se na základě rozboru věkové struktury obyvatelstva zabýval Eduard MAUR, *Problémy demografické struktury v polovině 17. století*, ČsČH 19, 1971, s. 839-870, s. 852-858.

²¹⁹ K rostoucímu počtu obyvatel Třeboňska srov. Z. KOKOŠKOVÁ – H. SEDLÁČKOVÁ – M. ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Soupis poddaných podle víry*, s. 7, 539-709. Pro prokázání hypotézy o

Na některých panstvích se dokonce již od druhé poloviny 16. století, ačkoli to bylo v rozporu s církevním právem i usnesením tridentského koncilu, vyžadoval povinný souhlas vrchnosti s uzavřením sňatku poddaných.²²⁰ Manželství mezi poddanými různých vrchností pak bylo podmíněno získáním sňatkového povolení – zhostu, který majitelé panství obvykle udělovali na základě vzájemné reciprocity.²²¹

Kněz si měl před svatebním ceremoniálem ověřit, zda snoubenci vstupují do manželství dobrovolně a nejsou si vědomi důvodů, které by jim mohly zabránit v uzavření předpokládaného sňatku. V malých sídelních jednotkách totiž existovaly, jistě ne neoprávněné, obavy z legalizace určitého stupně pokrevnosti mezi oběma partnery.²²² U mužů měl zároveň duchovní zjistit, zda jejich vstupem do manželství nebude porušen dřívější slib duchovní čistoty (vůči církvi) nebo manželství (vůči jiné ženě). Nový sňatek neměl být uzavřen ani tehdy, jestliže došlo ke ztrátě předešlého partnera, která však nebyla jasně prokazatelná. Pokud byl dotyčný dlouhodobě nezvěstný, zpravidla se muselo určitou dobu čekat, než pražské arcibiskupství prohlásilo nezvěstnou osobu za zemřelou, případně o jejím skonu podal svědectví nějaký důvěryhodný člověk.²²³

---

stále obtížnější dosažitelnosti sňatku na třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století lze využít SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 27-47.

²²⁰ „Žádnej z poddanejch nemá synů a dcer svejch ženiti ani vdávati bez povolení panského, tolikéž i sirotci o své újmě dopustili-li se pak toho kdožkoli, podle vynesení zemského všecku spravedlnost svou propadá.“ František ŠTĚDRÝ, *Řád selský daný vrchnosti citolibské pro Chlumčany a Lišřany z r. 1608*, Sborník historického kroužku 20, 1919, s. 146-154, s. 150.

²²¹ Blíže J. GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva*, s. 236; Josef GRULICH – Hermann ZEITLHOFER, *Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení*, HD 22, 1998, s. 79-105; Eduard MAUR, *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, HD 8, 1983, s. 7-44, s. 18-21.

²²² Jiřina Psíková dokonce na panství vyšebrodského kláštera prokázala existenci rodových katastrů, které měly preventivně evidovat vzájemné příbuzenské svazky místního obyvatelstva. Blíže Jiřina PSÍKOVÁ, *Rodové katastry uložené ve státním archivu v Třeboni*, HD 8, 1983, s. 74-80.

²²³ Podobný problém musel řešit i vrchní hejtman třeboňského panství, když v březnu roku 1717 váhal v psaní vrchnosti, zda má obvinít Matese Bláhu, který obtěžkal vdanou Kateřinu Buršovou, z cizoložství nebo ze smilstva: „...aus dem dorff Drahotieschütz angehörige unterthan Mathes Blaha lediger bauen knecht, mit einer auch hiessig unterthanin Catharina Burschin aus dem dorff

Všechny výše uvedené změny pronikaly hlavně do každodenního života venkovské společnosti jen velmi pozvolna a ještě déle trvalo, než se s nimi tito lidé identifikovali. Argumentace poddaných dochovaná v trestně právní agendě třeboňského panství z přelomu 17. a 18. století ukazuje přežívání předtridentských zvyklostí a myšlenkových stereotypů, které se dostávaly do konfliktu se soudobou psanou normou. Obranné strategie obviněných při vysvětlování jejich mravnostních přestupků stále ještě leckdy odkazovaly k předtridentské době a poněkud překvapivě může působit skutečnost, že taková obrana byla, jak bude ukázáno dále, při vynášení rozsudků vrchností stále ještě akceptována a mohla vést k mírnějšímu potrestání provinilců.

Ve výslechových protokolech třeboňského panství vztahujícím se k mravnostním deliktům se historik setká s výpověďmi osob, které se nějakým způsobem dostaly do konfrontace s nastíněným ideálem uzavření manželství. Jejich největší podíl přitom tvoří lidé, kteří čelili obvinění ze smilstva. Lépe řečeno, v případě žen většinou nemohly být o přestoupení norem z důvodu jejich těhotenství žádné pochyby. Cílem jejich výpovědí spíše bylo, aby z nebezpečné situace vyvázly, pokud možno, s co nejmenší újmou na cti nebo aby byla případným sňatkem jejich čest opět „narovnána“. Jaké tresty ale vůbec hrozily podle soudobých normativních pramenů osobám, které se dopustily těchto přečinů? Byly normy opravdu uplatňovány ve skutečném každodenním životě? Dodržovali představitelé práva

---

Radenitz, von welcher ihr ehemann von 11 Jahren gut willig im Krieg gegangn, sich fleischlichen vermischt, und ein simplex adulterium committiret haben, nun ist zwahr nicht wissend, ob der Complicin ihr Ehemann von welchem sie vorgiebet schon lange zeit nichts gehöret zuhabn, annoch im leben seye, od nicht?“ SOA Třeboň, VS Třeboň, sign. IB 5BP 33. Naopak Kateřina Smolíková ze Suchdola, jejíž muž byl také vojákem, dostala, jak je možné vyvodit z psaní vrchnosti hejtmanu z 17. srpna 1720, povolení ke sňatku s Johanem Kollerem z Hrdlořez, od kterého byla „zmrhána“, po prokázání zprávy, že „laut eüers gehorsten berichts vom 14. currentis der dortige chirurgg Franciscus Fran. nicht allein bey dem bericht unserer stadt Wittingau (?) ausgesorget, sondern auch durch sein mit eingeschicktes original attestat unter (?) eines corper. aydts schriff. beständiget hat, dass der Veit Smolyk gewester innmann zu Suchenthall, nach dem er vor 10 Jahren von der herrschafft vor einen recrouten gegeben worden, schon A. 1705 als mousqvetaire von (?) infanterie Regt. zu Comacio in Wällischland gestorbn seye.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34.

zásady formulované ve vrchnostenských instrukcích nebo je měnili podle momentální potřeby?

Právě zásluhou valorizace manželství v důsledku závěrů tridentského koncilu se v průběhu 16. a 17. století začalo důsledněji kriminalizovat a stíhat i prosté smilstvo (stuprum, fornicatio) mezi svobodnými osobami. Vůči předtridentské době došlo k radikálnímu zesílení ostrakizace nemanželských dětí i svobodných matek. Ilegitimní status měl za následky řadu dalších záporných prvků. Matka často ztrácela zaměstnání a vyhlídky na sňatek, přijetí nemanželského dítěte do cechu zase vylučovala cechovní pravidla. Za prosté smilstvo byli například v Itálii trestáni zejména muži, v habsburské monarchii muži i ženy.²²⁴ Tento přečin, který se ještě neobjevoval v zákoníku Karla V. Constitutio Criminalis Carolina z roku 1532, definoval o necelé půl století Pavel Kristián z Koldína takto: „*Stuprum, smilstvo, kteréž se vykonává tehdaž, kdyžby panna aneb vdova od někoho sprzněna byla. A děje se dobrovolně, to jest, kdyžby panna aneb vdova sama k tomu svolila. A pokuta na smilníky starodávní jest metlami ven z města vymrskání.*“²²⁵ Koldínův zákoník schválil roku 1579 český zemský sněm jako kodifikaci městského práva v Království českém. Jeho využití pro zkoumání dané problematiky však nic nebrání, protože v něm až do počátku 18. století hledaly cennou inspiraci i patrimoniální soudy. Delikt smilstva se před hrdelními soudy tudíž objevoval jen zcela výjimečně, a to ještě většinou v kombinaci s těžším kriminálním chováním. Postih „*obecného kurevství*“ pak formálně zpřísnil roku 1707 Josef I., také on však povoloval hrdelní trest jen ve výjimečných případech.²²⁶ Ve zkoumaném období

---

²²⁴ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 140.

²²⁵ Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská království českého a markrabství Moravského spolu s krátkou jejich sumou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, Praha 1876, čl. M. XXX., s. 308.

²²⁶ „...takoví navyklí smilníci podle velikosti pohoršení, dlouhosti času tělesnou aneb dokonce hrdelní pokutou ztrestáni býti mohou.“ „*Jeho Milosti Římského císaře, etc. Josefa prvního Nové právo útrpné a hrdelní pro Království české*“ z let 1707-1708, článek 19, § 27. Dále jen Josefina.

1660-1740 nebyl na panství Třeboň nalezen jediný případ prostého smilstva, jehož aktéři by byli potrestáni kapitálním trestem.²²⁷

Snahy o vymýcení smilstva a nemanželských početí mezi poddanými jsou zhruba od poloviny 16. století patrné i na úrovni vrchnostenské – hrozba tresty se objevuje v celé řadě selských a městských policejních řádů v období 16. až 18. století. Nařízení sněmu českého o mravopověstnosti lidu selského z roku 1545, tedy ještě z doby předtridentské, tak nabádalo vrchnost, aby toho ze „*selských lidí*“, kdo byl postižen v konkubinátě, trestala pranýřem, výpraskem a cejchem.²²⁸ I další poddanské řády v 16. až 17. století zapovídaly „*smilstvo a cizoložstvo i jiné nečistoty*“, zakázané „*božskými i světskými pány*“ „*pod ztracením duše i těla*“. Svobodné osobě hrozily půlrokem vězení a metlami plus pokutou, již měla ustanovit vrchnost; nesvobodnou osobu měl dokonce čekat trest hrdelní, „*jiným ku příkladu*“.²²⁹

Zároveň se projevovaly i snahy, které usilovaly o důslednější kontrolu ženské venkovské populace a také o lepší evidenci provinilých těhotných žen. Příkladem mohou být „*rychtářské artykuly*“ rožmberského panství z roku 1560, jež požadovaly po rychtářích, aby zajistili dohled nad deliktem smilstva „*ohroženými*“ dívkami.²³⁰ „*Rozumné ženy*“ měly každý čtvrtrok prohlédnout všechny dívky, jestli

---

²²⁷ Srov. Zřízení meziříčské, které bylo vydáno Janem Jetřichem Berkou z Dubé pro město Velké Meziříčí a vesnice meziříčského panství okolo roku 1630. Také zde se poddaným, kteří by se provinili proti normě, hrozilo kapitálním trestem: „*Smilstvo a cizoložství i jiné nečistoty, jak božskými, tak i světskými právy tuze pod ztracením duše i těla, cti i statku zapověděné, aby se toho žádnéj jak z poddaných mých tak i čeládka jich, se nedopouštěli, též se přísně zapovídá; a bylo-li by co toho na kterým svobodném neb nesvobodném shledáno, ten jiným ku příkladu na hrdle trestán býti má.*“ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1627-1698*, AČ 23, Praha 1906, s. 105. Skutečnost každodenního života však byla zřejmě zcela jiná.

²²⁸ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1350-1626*, AČ 22, Praha 1905, s. 134.

²²⁹ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 139-141.

²³⁰ Ostatně právo členů městských rad nechat prohlédnout podezřelé dívky bylo zakotveno i v Koldínově zákoníku. V případě, že se těhotenství dívky nepotvrdilo, měl však být potrestán člověk, který ji falešně obvinil: „*Přísežní aneb konšelé jednohokaždého města, kdyžby se jim znáti*

některá z nich není těhotná, protože „mnohé děvečky i vdovy dopustíc se neřádu, a obtíženy jsou, a potom potracují děti a hubí je tejně.“²³¹ „Rozumnými ženami“ tu je nutné rozumět nejen porodní báby, ale vůbec všechny ženy, které nebyly prvorodičky, a měly tudíž zkušenosti s porodem.

Podobné opatření obsahoval i o sto let mladší jindřichohradecký urbář z roku 1660, podle kterého měly být všechny ženy, které neměly svého manžela, každý čtvrtrok ohledány „skrze ženy a hospodyně jejich“. V případě, že byla některá z žen shledána těhotná, měli být neprodleně informováni konšelé a rychtáři. Urbář sliboval trest panně i vdově, která by se „s kejm koliv dopustila, tak že by těhotná byla“, stejně jako jejich svůdci.²³² Dochovaný aktový materiál z této doby svědčí o tom, že alespoň na některých místech třeboňského panství byly ženy opravdu podrobovány prohlídkám. Vrchnost si od tohoto způsobu dohledu slibovala snížení počtu utajovaných těhotenství, které mělo ve svém důsledku přinést pokles případů infanticidia.²³³

Na některých panstvích se zjevně snažili o jisté formy evidence a snad i kontroly neprovdaných matek a jejich dětí, jak o tom svědčí stručná „kniha zmrhaných“, již vedli v průběhu let 1663-1670 na pardubickém panství a jež obsahovala i stručné záznamy o neprovdaných matkách. Ke každému roku tu bylo uvedeno několik jmen žen, které v této lokalitě zplodily a přivedly na svět nemanželské dítě. Zápisy zároveň uváděly, kde se žena a její děti vyskytovaly

---

dalo aneb skrze hodnověrné lidi na ně vznešeno bylo, že by některá panna pod právem jich k obtěžkání aneb k porušení přišla, mohau ji před sebe povolati a ženám poctivým dáti ji v soukromí ohledati. Pakliby se při ní toho nic nenašlo, a zpráva by o ní omylná byla: pannu na poctivosti opatří, a kdož takovou zprávu na lehkost její činil, toho skutečně vězením aneb jinou pokutou potrescí.“ J. JIREČEK (ed.), Práva městská, čl. M. XXXVII., s. 310

²³¹ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 22, s. 81.

²³² J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 23, s. 320.

²³³ Městská rada městečka Mezimostí informovala 9. září 1690 vrchního hejtmana panství: „Zprávu činíme, kterak dle povinnosti naší na všelijaké nepravosti proti Pánu Bohu pozor dáti máme. I dajíce dcerky městské, jakož i děvečky služebné skrze rozumné ženy přehledati, opět jedna jménem Běta, sirotek po nebožtíkovi Václavovi Kouřilovi, někdy sousedu našim, jest obtěžkána.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 31.

v následujících letech.²³⁴ Soupisy „zmrhaných“ osob jsou ostatně pro toto období dochovány, i když značně torzovitě, také pro třeboňské panství.²³⁵ Přesto jasně ukazují, že potrestání provinilců bylo oproti psané normě odlišné konkrétně případ od případu. Ohled byl přitom brán na majetkové poměry obviněných i na to, zda byl jejich skutek následně legalizován sňatkem.²³⁶

V úvodu dochovaných pozemkových knih třeboňského panství je možné pro toto období nalézt zásadu, že z dědického podílu ženy, která byla „zmrhána“, měla

---

²³⁴ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 142.

²³⁵ Městská rada Dolního Bukovska tak 27. srpna 1679 informovala vrchnost: „Dle milostivého nařízení poslušně jsme se zachovali a osoby takové, jenž přikázání boží přestoupily a ohavného smilstva se dopustily, v našem městě jsme vyhledati nepominuli. Nacházejí se toliko dvě: totiž Mariána, chromá dcera nebožtíka Samuele Lapáčka, ta před osmi lety s jedním synkem naším jménem Jiříkem Soukupem se zmrhala, kterýžto toho času neženatý byl a žádní krevní přátelé nejsou. Dítě náležité vokřtěno byvše umřelo, ta od ouřadu rychterního arestem toliko trestána byla. Druhá jest Juliána, dcera Jiřího Přesličky, ta před čtyřmi lety s jedním cizopanským se zmrhala, toho jistého z Milosti pan vrchní tam vzíti a v Třeboni do arestu dáti poručiti ráčil. Ten potomně z něho pryč utekl. Táž Juliána má děvče posavad živé a pro tu nešlechtnost její byla též toliko šatlavou ztrestána. A nyní se podruhé téhož skutku neřádného dopustila s jedním synem pastejře našeho a s těžkým životem jest, nejsou v jedné krevnosti a ten jistě jest oženěnej. O jinších, aby se co více u nás nacházelo, žádné zprávy dáti nevíme.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 31.

²³⁶ Soupis lidí, kteří se dopustili smilstva ve Veselí nad Lužnicí, tak obsahuje údaje o těchto osobách a jejich rozdílných trestech, které sice mohly být vyměřeny, ale nemusely být vykonány (26. 9. 1679): 1. „Anička, Jana Kratochvíle ze vsi Roseče dcera, hradecká poddaná, ten vohyzdný skutek smilstva učinila v Třeboni s Vítem, synem Huplovým, před osmi lety ponejprv a podruhý v kuchyni s Andresem Maličem před 3 lety. Pokuty podle zprávy její nedala a toliko zde na čas se zdržuje.“ 2. „Item Mariána Lapáčková, zdejší dcera, takový hřích spáchala s nějakým Bartlem v zámku Radeníně v létu 1677 v konec masopusta, týž pak jistý Bartl ušel a ona pokutu nedala žádnou.“ 3. „Zuzana, nebožtíka Řehoře Sýkory měštěnáina zdejšího dcera, se dopustila toho skutku smilstva 1678 při času svaté Trojici s Jakubem, synem nebožtíka Nikodýma Čermáka, též měštěnáina zdejšího, ...v stav svatého manželstva vstoupili a pokutu dali 10 [kop grošů míšeňských] a arestem šatlavním potrestáni byli.“ 4. „Item Kateřina, Víta podruha ze vsi Volešný pánův tejnských poddaná, ten hřích vohyzdný smilstva spáchala s Jakubem pacholkem z jednoty u Stráže léta 1678 při času svatého Jana, u Jana (?) souseda zdejšího v službě zůstávající, pokuty dala rychtáři a poslu právnímu 3 [kopy grošů míšeňských], k tomu arestem šatlavním trestána byla.“ Tamtéž.

jedna třetina propadnout vrchnosti, zbylé dvě třetiny byly určeny jejímu dítěti.²³⁷ Vrchnostenští úředníci ale prohřešky „zmrhaných“ žen sice do pozemkových knih občas zaznamenávali, pokuty, které měly propadnout ve prospěch panství, však ne vždy důsledně vymáhali a leckdy jim nechali vyplatit i celý dědický podíl. U neosedlých poddaných bez nemovitého majetku, kteří se živili výhradně námezdní prací, navíc nepřicházela tato forma postihu v úvahu vůbec.²³⁸

Peněžní tresty se proto podmiňovaly, případně byly ještě častěji nahrazovány jinými druhy trestů. Nejměrnější formou postihu za delikt smilstva bylo veřejné pokání. Vystání tohoto trestu nezpůsobilo poškozeným tělesnou ani majetkovou újmu, nebyli ani trvale vyřazeni z života počestné společnosti. Odpykáním trestu, který jim byl určen, potvrzovali lidé pravdivost toho, co jim bylo dáváno za vinu a zároveň varovali ostatní před tímto proviněním. Jelikož byli většinou trestáni v průběhu konání různých svátků či během jiných významných událostí v životě venkovské společnosti, bylo zajištěno i poměrně velké množství diváků, kteří se stali svědky jejich potrestání. Ti se měli poté zasloužit o to, aby se povědomí o jejich potrestání co nejvíce rozšířilo. Zvláště během prvních desetiletí své vlády vynášeli Schwarzenberkové tresty, které přikazovali delikventům, aby ve sváteční dny a o nedělích stáli v době bohoslužeb před kostely nebo na jiném veřejném místě a jako symbol své kajícího drželi v rukou černé rozžaté svíce. Veřejné pokání se však v případech mravnostní kriminality do značné míry míjelo účinkem a vrchnost od vynášení tohoto trestu postupně upouštěla.²³⁹ Ne vždy navíc museli duchovní

---

²³⁷ Ještě v úvodu pozemkové knihy Suchdola nad Lužnicí, která byla založena roku 1707 za panování Adama Františka ze Schwarzenberka, je uvedeno v 4. článku: „*Po jednej ženskej svobodnej osobě, kterážby s mužskou, též svobodnou osobou k pádu přišla, připsán býti má milostivé vrchnosti jeden díl, jí s dítětem 2 díly*“ a v 5. článku pak: „*Po zmrhané vdově připadne milostivé vrchnosti 1, jí pak 2 díly.*“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Os Třeboň, Pozemková kniha Suchdola nad Lužnicí, č. 18. Stejný zápis se nachází i v dalších pozemkových knihách.

²³⁸ Pro panství Hluboká nad Vltavou, které také v této době patřilo Schwarzenberkům, zjistil stejnou skutečnost P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 83.

²³⁹ Pavel Matlas datoval poslední takový způsob potrestání pro sousední hlubocké panství na rok 1687, kdy si tento trest odpykal bývalý radomilický rychtář. Tamtéž, s. 88.

v dané lokalitě souhlasit s touto formou trestu, což mohlo celou situaci ještě komplikovat.²⁴⁰

V prvních desetiletích vlády Schwarzenberků tak převažovaly, zřejmě i v důsledku stále ještě patrného nedostatku obyvatelstva následkem třicetileté války, mírnější formy postihu. V nižší trest mohli doufat zejména ti z pachatelů, kteří byli ochotni a schopni se oženit se svými protějšky. Případů nemanželských obtěžkání však stále zřetelně přibývalo. Jan Adolf ze Schwarzenberku proto vydal roku 1686 souhrnnou instrukci, která obsahovala návod, jak podobným případům předcházet. V první řadě nabádal duchovní, aby své farníky od těchto skutků veřejně odrazovali při bohoslužbách. Podobně měli být hejtmanem poučeni také vesničtí rychtáři a jejich prostřednictvím každý hospodář, který byl zodpovědný za svou čeleď. Pokud by se přece jen nechala nějaká žena pod slibem manželství svést a následně otěhotněla, nemělo se jí ze strany vrchnosti dostat žádné náhrady. Trest byl stanoven na jeden týden prací pro ženy a dva až tři týdny pro muže, kteří měli podle svých možností zaplatit rovněž náklady na zaopatření matky v šestinedělí, vyživení a výchovu dítěte (obvykle 5-7 zlatých) a poplatek za křest (1 zlatý 30 krejcarů). Pokud by dítě bezprostředně po porodu zemřelo, byl otec povinen zaplatit náklady za jeho pohřeb.²⁴¹

Na prahu 18. století došlo k jistému posunu směrem k ochraně těhotné dívky. František Adam Schwarzenberk místo trestu výslovně nařizoval svůdci, „s kým

---

²⁴⁰ Dnem 2. 2. 1687 je datován i poslední nalezený případ tohoto typu pro třeboňské panství, kdy byla městská rada Veselí nad Lužnicí instruována vrchním hejtmanem kvůli potrestání Anny Vrabcové: „...z jejich psaní jsem vyrozuměl, že tam opět skutek nepořádný mezi Annou, dcerou Vrabce, a pacholkem u Jana Filka sloužícím se stal. I poněvadž takové nešlechtnosti častěji se dějí, a proto pro budoucí uvarování se jich, tím přísněji trestané býti musejí, pročez při pánech nařizují, aby oba ty nešlechtníky po tři neděle u kostela farního, když se služby boží konají, s černou svíčkou a s metlou státi poručili. Pokudž by pak pan farář jejich, jak doslejšám, tomu dovoliti nechťel, tehdy ten trest u planýře v den trhovní konán býti moci bude. Jestliby pak ten pacholek ji Annu sobě vzíti neodporoval a k tomu se přivédsti mohl, přece jim arest tři týhodny prominouti býti nemůže, což páni jak vyříditi dáti, věděti budou.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 31.

²⁴¹ P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 90.

svobodná obtěžkala“, povinnost pojmout ji za manželku.²⁴² V „Pravidlech o nápadech po poddaných“, která měla platit na kumburském panství podle nařízení vydaného roku 1707, pak byl svůdce svobodné osoby i vdovy povinen odevzdat „milostivé vrchnosti jeden díl, a jí s dítětem dva díly.“²⁴³ Cílem bylo předejít osobním tragédiím nešťastných dívek, které někdy v bezvýchodné situaci zabily vlastní dítě a dopustily se tak infanticidia, které bylo nejen hrdelním zločinem, ale také smrtelným hříchem.²⁴⁴ Při snaze o důsledné uplatňování těchto nařízení však hejtman často narážel na zarputilý odpor mužů, kteří hledali různé záminky, jak se vyhnout sňatku i potrestání. Obranné strategie obviněných mužů i žen budou přiblíženy v následující části práce.

Odpor k nejpřísnějším možným sankcím byl u Schwarzenberků patrný také v případech recidivy. Nikdy proti těmto pachatelům nepovolili užití extrémních sankcí, jak to pro takové jedince navrhovala soudobá legislativa. Otázkou však zůstává, zda bylo toto jednání podmíněno jejich milosrdností či spíše obavami, že by se vydáním obviněného před hrdelní soud mohl proces neúměrně protáhnout, a tím by jim vznikly značné finanční náklady. Ženy, které se opakovaně dopustily smilstva, tak mohly být po vystání trestu doživotně vypovězeny ze všech schwarzenberských panství.²⁴⁵ O tom, že také v takových případech byla norma

---

²⁴² J. KALOUSEK, *Řády selské*, AČ 24, s. 25. Zde je otištěn knížecí reskript z 4. 9. 1706. V SOA Třeboň, VS Třeboň, sign. IB 5BP 33 je dochováno knížecí nařízení stejného obsahu vydané v Hluboké nad Vltavou 11. 9. 1706.

²⁴³ J. KALOUSEK, *Řády selské*, AČ 24, s. 29.

²⁴⁴ Pavel Kristián z Koldína definoval tento zločin takto: „*Také zabíjí ta, kteráž plod ze sebe vyhání, neb týž plod jakýmž pak koli způsobem v sobě udušuje a mrtví. Též, kteráž do záchodu, do studnice aneb jinam svůj plod mece a hází.*“ J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, čl. N. XXXV./III., s. 326.

²⁴⁵ Srov. případ Anny Skopcové, o jejímž vypovězení z Třeboně informoval městské rady ostatních měst na panství vrchní hejtman Zelenka (3. 12. 1718): „...poněvadž Anna Skopcová, dcerka zdejšího města Třeboně, v tělesných hříších se veřejně kochala, aby nadepsaná Anna Skopcová, k zamezení pohoršení a jiným jí podobným ku příkladu, netoliko od zdejšího města a panství Třeboně, ale všech ostatních panství knížecích zdeť v Čechách vypovězena byla, jakož se i skutečně vypovídá. Pročež, aby takové knížecí milostivé intenti a respective sententi slušně a poddaně poslušně zadosti se učinilo, nařizují tuto jménem a na místě častěj jmenované Jeho Vysoce

leckdy ve srovnání s každodenním životem zcela odlišná, svědčí skutečnost, že se bylo ve výslechových protokolech možné setkat se ženami, které již byly v minulosti z panství vyhnány a neměly by se na něm, pokud by byla norma důsledně dodržována, vyskytovat.²⁴⁶ Vypovězení se přitom nikdy nevztahovalo na muže. Jejich promiskuita byla zpravidla postihována prodloužením nebo zostřením trestu nucených prací. Třeboňský hejtman se také mohl řídit knížecí instrukcí z 11. prosince 1726, která jako možné řešení nabízela odvádění takových poddaných k vojsku. Panství se tak nejen zbavilo nepohodlného poddaného, ale splnilo tím navíc i svoji povinnost každoročně odvést určitý počet rekrutů.²⁴⁷

Osvícené knížecí Milosti pana, pána nás milostivějšího, při všech městech a městečkách též společných obyvatelův tohoto mně milostivě svěřeného panství, aby ta vypovězená Skopcová nyní, méněji budoucně, pod vyhrožování fustigati, kdyby se v jednom neb v druhym místě pod jurisdicci knížecí vynalézti dala, nikdež žádnym způsobem netrpěla, o čemž vědouc tak a nejináče se jeden každý vychovati vynasnaží.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 34. Srov. i vyhnání počtvrté „zmrhané“ Doroty Truhlářové, které zmiňoval knížecí reskript z 5. 9. 1722: „Anderen zum beyspiel von unserer alda-sigen herrschafft soforth abgeschafet, und verwiessen, anbey ihr ernstlich angedeütet werden, dass im fall sie sich ferner auf unsern aldasigen territoris betretten liesse, selbe hernach mit einer weith schärferen straff angesehen werden solle.“ Tamtéž.

²⁴⁶ Srov. výslech počtvrté obtěžkané Doroty Valentové (6. 5. 1727), která se přiznala: „*Ich heiss Dorothea bin eine hinterbl.e tochter nach dem seel Geörg Walenta von Zborow alt gegen 48 Jahr, und wurde vor ungefehr 5 Jahren meines üblen verhaltens und wandels halber von der hschafft verwiesen.*“ Své zadržení vysvětlovala tak, že ji ve Zborově zadržel místní rychtář, když tam byla navštívit své dítě, jinak prý zákaz dodržovala a zdržovala se v obci Srubec, která patřila Českým Budějovicím: „*Zu Srubez auff deren budweiserischen stadt gründen habe ich mich allezeit auffgehalten, öfters aber auch nacher Zborow alwo ich meine kinder gelassen, kommen, des vorhabens bey ihnen zu bleiben, dasiger richter hat mich jedoch keines weeges dulden wollen, sondn allezeit fort gewiesen.*“ Žena měla být potrestána 15 ranami karabáčem, a to ve třech po sobě následujících sobotách. Mělo se dbát na to, aby nebylo ublíženo budoucímu novorozeněti. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 37.

²⁴⁷ „*Wir können euch aber bey dieser gelegenheit, nicht unberührter lassen, was massen es alhier ein absehen hat, samb im bevorstehenden 1727tn Jahr in böheim vielleicht auff eine recrouten stellung, zu ergänzung derer kays völcker ankommen dörfte. Umb nun, wann sothane recrutirung, wovon man zwar annoch nichts eigentl weis, würckl erfolgen würde, mit der natural gestellung desto leichter auffkommen zu können, haben wir euch also dahin provisorie zu erinnern für nöthig*

Nejpozději od konce druhého desetiletí 18. století je možné pozorovat postupné zostřování trestů. Doba, kterou měli odsouzení muži strávit na nucených pracích, se začala výrazně prodlužovat.²⁴⁸ Vrchnost pravděpodobně nebyla daleko od pravdy, když se domnívala, že se někteří poddaní dopouštěli deliktu smilstva úmyslně s cílem, aby žena otěhotněla, protože měli za to, že poté stoupne jejich naděje na vstup do manželství. Svatební konsens byl totiž těmto párům většinou následně vydán. Z roku 1728 je tak dochován rozsudek vrchnosti, který právě s touto strategií poddaných počítal a snažil se jí zamezit vynesím ostrého trestu.²⁴⁹ Do tohoto roku byli muži většinou za prokázané smilstvo trestáni nucenými pracemi v trvání do čtyř týdnů, nyní se doba trestu obvykle zdvojnásobila. Zároveň se téměř přestaly vyskytovat úkolové tresty pro muže, z nichž velmi často zadávané bylo zejména v první polovině dvacátých let 18. století lámání zednického kamene,

---

befunden, dass ihr, bey der euch anvertrauten herrschafft, jedoch ohne dieses vorhaben denen unterthanen im geringsten vor der zeit zu offenbahren, alle nunndzig liederliche pursche, und sonder. fornicanten inzwischen wohl vormercken, und ad notam nehmen sollet, damit man allenfahls selbige als dann desto leichter zum stande bringen, und die hierzu taug. seyen würden, mit leichterem unkosten für recrouten stellen könnte. Welches aber in höchster geheimb bis zu seiner zeit gehalten werden solle, umb nicht etwa derley pursche ohnnöthiger weise ehender zum ausreis, und die guten unterthanen etwa zur liederligkeit dadurch zu veranlassen.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 38. K problematice násilného verbování jako prostředku disciplinace srov. M. SCHEUTZ, *Alltag*, s. 315-355.

²⁴⁸ Zhruba od roku 1720 je také patrná výraznější formalizace výslechových protokolů, ve kterých začínají být pravidelně zmiňovány i tresty provinilců.

²⁴⁹ Týká se Víta Fronka a Martina Maxy z Velkých Pořížan a jejich partnerek Kateřiny Moudré ze Svozné a Doroty Bendové, také z Velkých Pořížan (31. 1. 1728): „*Hingegen aber das ehrlos und liederliche gesindel durch öffters in solchen fällen von uns ex compassione erlangende heyraths condescendirung zu noch mehrern verfall in dieses ohne deme allenthalben sehr einreisende grobe laster ehender veranlasset, als da von, unserm verlangen nach, abgescröcket würde, ... heyraths consens anderen zum abscheu abgeschlagen.“* Muži byli zároveň jiným pro výstrahu odsouzení k osmitýdenním veřejným pracím na rybníku Hrádeček, ženám měli dát čtyři zlaté na výchovu dětí. Dotyčné měly odevzdat pět liber příze. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 37.

nejčastěji v objemu 6 sáhů.²⁵⁰ Naopak úkolový trest, který byl zadáván provinilým ženám a spočíval v odevzdání upředené příze potřebné pro tkaní lněného plátna, rokem 1728 nezanikl, v některých případech měla dokonce příze vydat na 10 liber plátna.²⁵¹ Také tento způsob potrestání však měl svá úskalí, jak prokazuje již psaní vrchnosti hejtmanovi panství z roku 1723. V něm mu nařizovala, aby ženy z movitějších rodin raději za svá provinění zaplatily peněžitou pokutu, protože odevzdaná příze byla leckdy velmi špatné kvality, takže z ní bylo více škody než užitku.²⁵² Nicméně i po vydání tohoto nařízení byly zřejmě peněžité tresty udělovány ženám jen zcela výjimečně. Ve třicátých letech 18. století se pak objevují v dochovaných pramenech zmínky o konkrétním způsobu potrestání provinilců stále vzácněji. Snad z toho lze soudit, že opět docházelo k postupnému zmírňování trestů.²⁵³

V mnohem závažnější situaci se však ocitli lidé, kteří byli obviněni z cizoložství. Inovace tridentského koncilu se samozřejmě nemohlo zdařit uvést do

---

²⁵⁰ Srov. případy Jakuba Dobeše, Pavla Bendy, Pavla Vojty (všichni 1725), Víta Bláhy, Michala Jouzana, Tomáše Lahůdky (všichni 1726) a dalších provinilců. Tamtéž.

²⁵¹ Pavel Matlas datoval první případ tohoto potrestání pro sousední hlubocké panství koncem roku 1721, kdy měla být odsouzena hlubocká poddaná Veronika Košťálová za smilstvo s Mikulášem Rohlíkem z třeboňské vsi Fráhelže k upředení příze potřebné pro utkání půl postavu lněného plátna a měla ji odevzdat ve vrchnostenské kanceláři na Hluboké. P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 86. V dataci se pravděpodobně jedná o přepis, protože rozsudek nad Veronikou Košťálovou je datován 12. 12. 1722. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 34.

²⁵² Srov. knížecí reskript hejtmanovi, v němž se psalo (20. 6. 1720): „...und weillen derley ehrverlustigte weibs persohnen die gespunst dergestalt in schlechter qualität lieffern, dass daraus mehr schaden als nuzen zuschaffen ist, als wäre ich der unterthänig gehorst jedoch in alle weege unvorgreif. meynung, dass die wohlhabendere dergleichen geschwächte persohn nach ausgestandenen 14 tägig arrest am gelde ad 2 oder 3 kgm gestraffet werden...“ Tamtéž, sign. IB 5BP 35.

²⁵³ Ostatně k tomuto závěru došel při svém výzkumu pro sousední panství Hluboká i P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 95. Autor tu prokázal průměrné zkrácení trestu nucených prací z doby dvou až tří měsíců na čtyři až šest týdnů. Přísnější několikaměsíční tresty měly být vyhrazeny jen pro zatvrzelé recidivní pachatele. Ke zmírnění mělo docházet i ve formě, respektive místě výkonu nucených prací.

praxe trvale ani plošně v celé oblasti, jíž se jeho závěry týkaly. Rozdíly jsou patrné v čase i prostoru a jsou známé – zatímco období 16. až 17. století bylo ve znamení větší přísnosti, kolem poloviny 18. století docházelo ke zmírnění. Srovnání je možné učinit i v synchronní perspektivě. Země se silným vlivem římskoprávní tradice, zejména Itálie a Francie, totiž projevovaly více shovívavosti vůči mužské nevázanosti. Ve Francii byly například za cizoložství trestně stíhány jen ženy. Ve středoevropském prostoru bylo naopak, zjevně vlivem starého germánského práva a reformace, kriminalizováno cizoložství u muže a ženy stejně. V severských zemích pro změnu vládla větší shovívavost s těhotnými matkami, které byly obcí přijímány.²⁵⁴

Toto provinění již od 16. století spadalo formálně do pravomoci hrdelních soudů a mohl za ně být uložen i hrdelní trest.²⁵⁵ Hrdelní řád císaře Josefa I. z roku 1707 pak omezil kapitální tresty jen na dvojité cizoložství. V ostatních případech, kdy jen jeden z pachatelů byl vázán manželským slibem, mohli soudci rozhodnout o potrestání podle svého uvážení.²⁵⁶ Na rozdíl od deliktu prostého smilstva cizoložníci neporušili jen soudobou normu, ale svým mimomanželským pohlavním stykem porušili také manželský slib. Vedle ohrožení vlastnických práv druhého z manželů, které měl manželský svazek chránit, se střetli i s oficiální katolickou ideologií.²⁵⁷

Není proto divu, že dobové právní normy nařizovaly pro tyto provinilce nejpřísnější sankce. Aby však mohli být odsouzeni k trestu smrti, musel být o jejich činu informován pražský apelační soud. Ten se ve svých rozsudcích většinou striktně držel litery zákona a nad usvědčenými pachateli zpravidla vynášel tento nejpřísnější trest. Později byly často tyto rozsudky formou císařovy milosti

---

²⁵⁴ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 139.

²⁵⁵ Koldínův zákoník tento přečin definoval takto: „*Adulterium, vel lex Julia, cizoložstvo, kteréž jest porušení lože cizího. A to cizoložstvo vlastně působí a děje se s ženou, kterážby muže svého měla, aneb muž zase, manželku svou vlastní maje, s cizí ženou by obýval. Pokuta hrdla ztracení.*“ J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, čl. M. XXIX., s. 308.

²⁵⁶ Josefina, čl. 19, § 24, Praha 1707.

²⁵⁷ Blíže H. SCHNABEL-SCHÜLE, *Überwachen*, s. 294-295.

zmírňovány a odsouzení si následně odpykali trest nucených prací.²⁵⁸ Přesto se patrimoniální úřady většinou snažily těmto složitým procesům vyhnout. Příčinou zřejmě ani tak nebylo jejich milosrdenství, jak se snažili Schwarzenberkové ve svých reskriptech hejtmanu panství nastínit, jako spíše obava z nákladného a zdoluhavého vyšetřování.

Za poddanská městečka, kde býval nedostatek finančních prostředků zvlášť citelný, přebírala totiž nakonec část nákladů spojených se zaopatřením pachatele ve vězení sama vrchnost. Při minimální stravovací dávce čtyři krejčary na den a několikaměsíční délce vyšetřování mohly tyto výdaje dosáhnout až mnoha desítek zlatých za jediného pachatele. K přímým finančním výdajům za stravu, případně lékařské zaopatření podezřelých ve vězení, je ještě navíc potřeba připočítat další komplikace, které mohly nastat při plnění urbaniálních povinností, odvádění kontribucí či splácení vejrunků těchto lidí. Dlužnou robotu sice vrchnostenští úředníci evidovali v očekávání jejího budoucího odpracování, vymáhání však bývalo v praxi velmi složité a mohlo trvat i několik let. Podobně tomu bylo i v případě kontribuce, kterou nakonec musela vrchnost zaplatit z důchodní pokladny panství. Z důvodu snahy všem těmto komplikacím předejít se proto vrchnost snažila ponechat si většinu těchto deliktů ve své jurisdikci.²⁵⁹

Neochota k vydávání poddaných před hrdelní soudy, kde by jim hrozil mnohem přísnější postih, stejně jako postupný odklon od tělesných a mrzačících trestů však neznamenala, že by vrchnost nevyužívala svých pravomocí nižší patrimoniální jurisdikce za cílem ukázněného obyvatelstva. O odvrácení zakázaného chování poddaných naopak usiloval vrchnostenský aparát jinými méně drastickými, ale efektivnějšími prostředky nové trestní strategie. V souladu s jejím prosazováním neměli již být provinilci odsuzováni k fyzické likvidaci či zmrzačení, ale spíše k nahrazování ztrát, jež společnosti způsobili. K takovému účelu se hodily především tresty nucených prací, které v první polovině 18. století na třeboňském panství zcela převažovaly. Pachatelé deliktu cizoložství podobně jako ti, kteří se

---

²⁵⁸ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 96-102.

²⁵⁹ TÝŽ, *Dvojím metrem*, s. 299-300.

dopustili smilstva, platili za svůj přečin hned dvakrát. V první řadě hodnotou vykonané práce, ale možná ještě spíše znaky, které navenek produkovali. Při letních opravách rybníčních děl, při sezónních stavebních pracích, při transportu do dolů a návratu domů, dokonce i v samotných ratibořských dolech, kde často pracovali společně s obyčejnými námezdními dělníky, všude byli vystaveni pohledům široké veřejnosti.²⁶⁰ Stávali se tak středem pozornosti a předmětem označování „počestných“ lidí, kteří měli stále na očích, jaký trest by je za případné přestoupení normy mohl čekat. To byl druhý, čistě morální účinek trestu.²⁶¹

Přesto je patrné, že se delikt cizoložství snažili Schwarzenberkové postihovat ostřeji než prosté smilstvo, jak je jasně patrné i ze zdůvodnění trestů.²⁶² Ve všech případech cizoložství se ale majitelům panství zabránit vydání svých poddaných k hrdelnímu soudu nepodařilo. Nabízí se tak otázka, zda skutečně šlo o neúspěch, nebo se v těchto případech rozhodli majitelé panství z nějakého důvodu úmyslně k přísnějšímu postupu vůči provinilcům? Pokud tomu tak skutečně bylo, podle jakých měřítek se pro vydání poddaných rozhodovali? Šlo jen o projev snahy exemplárním trestem zastrašit ostatní poddané? Tato skutečnost zůstává otázkou dalšího výzkumu.

---

²⁶⁰ Veřejností je rozuměna oblast života, která je odlišná jak od soukromé, tak od státní sféry. Veřejnost umožňuje vytvářet veřejné mínění, které plní určité funkce vůči státu. Historicky vzniklo právě v období 17. až 18. století. J. JANDOUREK, *Sociologický slovník*, s. 271.

²⁶¹ Blíže Michel FOUCAULT, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 2000, s. 195. Pro hlubocké panství blíže P. MATLAS, *Dvojím metrem*, s. 291-313.

²⁶² Srov. psaní hejtmana Sieberta z Liliensteinu do Soběslavi ohledně cizoložství hrnčíře Jakuba Hrdličky (únor 1693): „*Psaní přímluvčí od dodavatele tohoto spolusouseda jich Hrdličky jsem náležitě dostal a ačkoliv na jich přímluvu jemu Hrdličkovi ulevení pokuty rád bych učinil, však nic méně poněvadž takové delictum cizoložstva větší pokutu nežli fornicati dvou svobodnejch osob zasluhuje a pacholek svobodný děvku obtěžkající šest [kop grošů míšeňských] pokuty složití musí, musí disparitas mezi pokutami učiněna býti, aniž mohu nížeji než na dvacet zlatých z té jednou vyměřené pokuty condescendirovati, neb nedávno z Jeho Milosti nařízení podobný delinqvens z městys Ledenice mimo vystálého tří nedělního arestu tolikéž dvacet zlatých složití musel. Když on Hrdlička tam za sebe v Soběslavi rukojmí postaví, že takových dvacet zlatých složití chce, tehdy mu dovoluji, aby na termíny je u pana primasa skládal, však na ten způsob, aby v roce zcela zouplna zaplacené byly.*“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 27.

III. Čest v ohrožení vlivem nezodpovědného jednání individua

Čest či „*dobrá pověst*“ byla tím nejcennějším, co jedinec v této době měl.²⁶³ Byla předpokladem pro utěšené vztahy se sousedy, podmínkou pro úspěch v práci i zaměstnání, pro dobrou sňatkovou politiku i možné získání úřadu v městské nebo vesnické správě. Zakládala sociální status každého jednotlivce v jeho sociální skupině i obci. Čest byla sice závislá na ekonomických možnostech a společenském postavení, měla ovšem i svébytnou hodnotu sahající za sociální a ekonomický rámec. Její obrana proto byla zcela nezbytná.²⁶⁴

Jestliže se venkovan nebránil proti nařčení a obviněním, riskoval nejen ztrátu svého právního i společenského postavení, ale i výsměch a další urážky svého okolí. Obvinění vznesená ve sporech o čest musela být řádně prošetřena a vyvrácena nebo potvrzena. Před právem proto vystupovala i řada svědků. Naprostá většina sporů se odehrávala v krčmách nebo na veřejných prostranstvích.²⁶⁵ Ko konfliktům docházelo hlavně tam, kde se naskýkala příležitost k setkávání s ostatními obyvateli. Užívání jazyka mělo přitom při kontaktu osob zásadní roli. Ostřejší slovo či křivé obvinění padlo mnohdy zcela úmyslně, v reakci na dřívější spory či konflikty, za účelem pomstít se nebo způsobit protivníkovi potíže. Obsah a dosah hanlivých slov si uvědomoval útočník i oběť jeho urážek. Jazyk jako prostředek komunikace umožňoval vyjádřit se pomocí bohaté škály výrazových prostředků, a to od nadávek s citovým zabarvením přes vulgární výrazy až k sprostým výkřikům. Protože bylo pro útočníka důležité zasáhnout svou oběť co nejvíce, musel volit taková slova, která protivník znal a která označovala skutečnost obecně chápanou jako špatnou. Padala proto nejčastěji přirovnání k příslušníkům

---

²⁶³ Jako základní uznávanou hodnotu v rámci stavovské společnosti pojímal čest například Paul MÜNCH, *Grundwerte der frühneuzeitlichen Ständegesellschaft? Aufriss einer vernachlässigten Thematik*, in: Winfried Schulze (ed.), *Ständische Gesellschaft und Mobilität*, München 1988, s. 53-72, zde s. 71.

²⁶⁴ Blíže R. VAN DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 7-10; TÝŽ, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) II*, Praha 2006, s. 171-214.

²⁶⁵ Roli veřejnosti při útoku na čest i její obraně zdůraznil M. DINGES, *Die Ehre als Thema*, s. 423.

nejnižších vrstev společnosti a obvinění ze společensky nepřijatelného chování a jednání.²⁶⁶

Čest byla pojímána, a to především v souvislosti s rytířskou kulturou, jako duchovní statek, jehož absence znamenala pro jednotlivce nemalé následky. Její průkaznost se stávala postupem času nutnou výbavou i pro neprivilegovanou část společnosti.²⁶⁷ Frekvence užívání slova čest je přitom v dochovaných písemnostech i historických pracích zabývajících se touto problematikou neobyčejně vysoká, stejně jako množství významů, ve kterých se toto slovo užívalo. Mnohokrát právě přemíra užití pojmu čest vede k tomu, že výraz sám se v podstatě odchyluje od svého původního obsahu. Právě tuto skutečnost vystihl německý historik Martin Dinges slovy: „Čest připomíná lochnesskou příšeru, která se občas vynoří, všichni ji viděli, ale na nic si pak nevzpomínají.“²⁶⁸

Ačkoli byla provázaná s rodinou, rodem a stavem, nebyla čest vrozeným nebo jednou provždy nabytým statkem, který už nic nemohlo ohrozit, nýbrž představovala něco, co si lidé museli neustále střežit a chránit před každým znevážením. Individuum nebylo samo o sobě ctné, ale základem cti byla mínění, která měli o hodnotě člověka v první řadě jiní lidé z jeho sociálního okolí. Právě proto ji nelze vymezit obecně jako hodnotu mimo sociální kontext. Každý si byl vědom, že člověk sice není „počestný“ sám o sobě, ale kam až sahal prostor pro počestné jednání, jak těsné nebo naopak volné byly jeho hranice, to již kolísalo v závislosti na konkrétní osobě a situaci. Obecně však bylo důležité, aby se člověk choval pokud možno co nejvíce podle očekávaných vzorců chování.²⁶⁹

---

²⁶⁶ O určitou typologii urážek se pokusil M. FRANK, *Dörfliche Gesellschaft*, s. 335. Urážky rozdělil na 1. sexuální, 2. přirovnávající ke zvířatům, 3. zlodějské, 4. označující za nespolehlivého člověka, 5. šelmovské, 6. čarodějnické a za 7. národnostní.

²⁶⁷ Srov. Klaus SCHREINER – Gerd SCHWERHOFF, *Verletzte Ehre. Überlegungen zum einen Forschungskonzept*, in: K. Schreiner – G. Schwerhoff (edd.), *Verletzte Ehre: Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Köln 1995, s. 1-28.

²⁶⁸ M. DINGES, *Die Ehre als Thema*, s. 409.

²⁶⁹ Srov. již Friedrich ZUNKEL, *Ehre, Reputation*, in: Otto Brunner – Werner Conze – Reinhart Koselleck (edd.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 2, Stuttgart 1975, s. 1-63, zde s. 16 an. Ke studiu problematiky cti

Čest venkovana také nebyla jen jedna, ale člověk byl nositelem cti tolikrát, kolikrát se cítil být členem nějakého celku, vůči kterému se vymezoval, a definoval tak svoje pojetí a hodnotu vlastní cti. Zpochybnění cti individua a jeho obvinění z nečestnosti, z toho, že „nemá dobrou pověst“, tak v podstatě útočilo nejen na představu subjektu o sobě samém, ale také na kolektivní čest společnosti, jejichž byl součástí, ať šlo o rodinu, rod či cech. Právě odstranění těchto pochyb a uvedení všeho do původního stavu bylo následně jeho hlavní motivací ve snaze o obranu a „narovnání“ vlastní cti. Vlastnictví osobní cti totiž bylo nezbytnou podmínkou pro případnou integraci jednotlivce do určitého domu, vesnické společnosti nebo cechu. Jednotlivec potřeboval ostatní, aby existoval, protože obraz, který si dělal sám o sobě, byl nerozlišitelný od obrazu, jehož odraz získával od ostatních. Čest vymezovala jeho „hrací, jednacím prostor“ („*Spielraum*“), proto jakékoliv jeho narušení znamenalo určité sociální omezení.²⁷⁰

Moderní historiografii je čest zkoumána jako jev, který do značné míry přesahoval stavovské hranice. Na počátku výzkumu sice stála čest šlechtická, ale zájem o tuto kategorii se postupem času posunul i strukturálně níž. Podle Martina Dingese je to právě důraz na hodnotu cti, jenž do určité míry navzájem sblížoval šlechtickou i venkovskou společnost raného novověku. Čest byla pro Dingesse „fenomémem dlouhého trvání.“ Zároveň pracoval i s termínem „kód cti“, který pro něho byl komunikačním systémem k uspořádání sociálních vztahů, který se skládal ze slov, gest, úkonů i nadávek. Univerzální pojem cti však samozřejmě neexistoval, protože v každé kultuře má čest a v důsledku toho i tento kód jiný význam. Ze všeho uvedeného mu vyplynula nutnost konceptualizace cti jako součásti symbolického kapitálu jedince.²⁷¹

Zahraniční bádání v oblasti výzkumu kriminality a každodennosti proto zkoumá problematiku cti jako neoddělitelnou součást společenského vývoje. Svou pozornost

---

v českém prostředí na příkladu rychterních knih městečka Veselí nad Lužnicí srov. Jana SCHWALLEROVÁ, „Život a dobrá čest jedním krokem kráčeji.“ *Čest a každodennost ve Veselí nad Lužnicí v 17. a 18. století*, Kuděj 8, 2006, s. 26-45.

²⁷⁰ R. VAN DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 8.

²⁷¹ Blíže M. DINGES, *Die Ehre als Thema*, s. 409-440.

neorientuje jen na konkrétní projevy trestné činnosti, ale snaží se také tyto jevy postihnout celistvě se zřetelem na sociální prostředí, ze kterého vycházely. Využívá k tomu různých metodických postupů, od kvantitativních analýz až po historickoantropologické pojetí. Studium cti se rozpadá do několika okruhů, které tvoří například šlechtická čest, společenské souvislosti cti, nečestných povolání, duelů a marginálních skupin obyvatelstva, ale i takzvané genderové koncepty.²⁷²

Pro následnou část práce bylo důležité brát v potaz především okamžiky, kdy se čest konkrétních venkovanů ocitala v nebezpečí v důsledku jejich provinění proti mravnostním normám. Nutné je v těchto případech rozlišovat mezi výrazy „*infamia juris*“ a „*infamia facti*“.²⁷³ Snazší je jistě definovat první výraz, protože k infamii *juris* docházelo prostřednictvím platných zákonů a byla ukládána za provinění v nich obsažené. Infámie ve vlastním slova smyslu, která byla spojena s úplnou ztrátou cti, se týkala usvědčených a odsouzených viníků, o jejichž potrestání ale rozhodovala vrchnost. Mnohem složitější je situace s definicí *infamie facti*, která byla záležitostí veřejného mínění a jen do určité míry se překrývala s *infamii juris*.²⁷⁴ Znamenala druhá jmenovaná v případech mravnostní kriminality pro provinilce zároveň i *infamii facti* ze strany venkovské komunity?

---

²⁷² Srov. alespoň výběrově nejdůležitější práce, které podávají přehled o vývoji bádání o této problematice: M. DINGES, *Die Ehre als Thema*; Andreas GRIESSINGER, *Das symbolische Kapital der Ehre. Streikbewegungen und kollektives Bewusstsein deutscher Handwerksgelesen im 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main – Berlín – Vídeň 1981; R. VAN DÜLMEN, *Bezectní lidé*; Jutta NOWOSADTKO, *Die Ehre, die Unehre und das Staatsinteresse*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 44, 1993, s. 362-381.

²⁷³ Představu o rozdílnosti těchto dvou pojmů měl ostatně již norimberský patricij a barokní spisovatel Georg Philipp Harsdoerffer: „Hanba je dvojího druhu. 1. Když je člověk od kata trestán nějakým znamením hanby kvůli svému zlému jednání (*infamia juris*) 2. Když je zlý čin od okolí všeobecně záporně hodnocen a považován za ostudný (*infamia facti*). Tak je hýřil nebo kuplíř hodnocen jako ostudyhodný muž, aniž by již musel být nutně předtím trestán od vrchnosti.“ J. NOWOSADTKO, *Die Ehre*, s. 363.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 363.

Čest a počestnost raně novověkých žen byla přitom úzce svázána s jejich tělem; právě ona stojí i ve středu zájmu dochovaných výslechových protokolů.²⁷⁵ Samotný sexuální styk s mužem neznamenal ještě neodvolatelný krok k její ztrátě v případě, že po vykonaném skutku následoval sňatek. Jestliže tomu však tak nebylo, situace takových žen se značně vyostřila. Pro okolí ženy totiž tato skutečnost znamenala, že dotyčná žena se svým symbolickým kapitálem v podobě panenství nenakládala zodpovědně. Následkům svého jednání pak nemohla jen tak uniknout. Pokud totiž bylo její jednání okolím hodnoceno jako lehkomyšlné či nerozvážné („*Leichtfertigkeit*“), hrozilo jí, že bude vyloučena z kruhu „počestných“ lidí a ztratí svůj společenský status. To vše mohlo značně zhoršit její životní podmínky i perspektivu do budoucna.²⁷⁶

Proto bylo pro raně novověké venkovské ženy velmi důležité, aby prokázaly, že byly svým partnerem vlastně podvedeny a panenství neztratily v důsledku svého lehkomyšlného jednání. Jen pak mohly doufat, že bude jejich čest opět „*narovnána*“ a bude jim poskytnuta i určitá náhrada za ztracené panenství. O tom jak provázáno bylo panenství se ctí ženy, svědčila i poznámka hejtmana Theobalda Sieberta, když v psaní do Lomnice vysvětloval, že provinilá Juliána Chlupová nebude již jinak trestána, protože „*ona pak za svůj týž zlý skutek tím samým dosti ztrestána jest, že o svou čest přišla a panchartě živiti musí, proto ji z arestu propustiti mocti budou.*“²⁷⁷ Obviněné ženy se proto především snažily tvrdit, že k pohlavnímu styku svolily až po příslibu sňatku.²⁷⁸ S touto argumentací se je možné setkat ve většině

---

²⁷⁵ Srov. Susanna BURGHARTZ, *Rechte Jungfrauen oder unverschämte Tochter? Zur weiblichen Ehre im 16. Jahrhundert*, in: Karin Hausen – Heide Wunder (edd.), *Frauengeschichte - Geschlechtergeschichte*, Frankfurt am Main 1992, s. 173-183.

²⁷⁶ R. BECK, *Illegitimität*, s. 137.

²⁷⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 32, (květen 1691).

²⁷⁸ Například Voršila, dcera Vavřiny Korbele z Hlíny, tvrdila (17. 8. 1689): „*Sliboval, jestli že bych těhotná byla, že mě z toho vyvede.*“ Tamtéž, sign. IB BP 31; Juliana, dcera zeměděleho Pavla Chlupa z Jílovic, která sloužila v Lomnici (23. 5. 1691): „*Připovídal, že mě sobě za manželku veme.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 32; Magdalena Bružková, dcera Václava Bružka z Vřesné (nedatováno, okolo roku 1717): „*Er hat mir die ehe versprochen, sonst aber nichts gegeben.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 33; Mandelena, dcera Vavřiny Staňka z Novosedel (8. 8. 1718): „*Poněvadž je mně sliboval, že jsi*

dochovaných výslechových protokolů. Po svém „*souložníku*“ požadovaly, aby tento svůj slib dodržel, čímž by jim byla prostřednictvím následného sňatku jejich čest znovu navracena.²⁷⁹ O tom, že případný vstup do manželství skutečně měl tu moc dívku „*očistit*“, svědčí i dochovaná korespondence městských rad městeček na panství s hejtmanem. Ve Veselí nad Lužnicí se proto radní a purkmistr města přimlouvali za sňatek jistého Jakuba, který se učil pekařskému řemeslu u místního pekaře Petra Procházky, s Kateřinou, dcerou zemřelého měšťana Jiřího Dostrčila, protože „*naddotčené osoby jak sobě, tak přátelům svým hanbu učinily a z ní jináče vyvedené (ledaby skrze milostivou vrchnostenskou vůli) k stavu manželskému připuštěné a z toho skutku spáchaného zase očištěné nebyly.*“²⁸⁰

Provinění dívky neohrožovalo jen její osobní čest, ale mohlo mít záporný vliv i na hodnotu cti její rodiny a známých.²⁸¹ Nečekané otěhotnění dívky někdy vedlo

---

mě vezme a že se dá do poddanosti knížeti pánu a dále mně žádnéj úplatek nedal.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34; Rozina Mlčáková (nedatováno, okolo roku 1723): „*Aus purer lieb und weillen er mir zugleich die ehe versprochen hat.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 38.

²⁷⁹ Z této příčiny nechtěla upustit od svého sňatku s Martinem Herdou i Alžběta Soukupová ze Slavošovic, která právě tento důsledek jeho případného uskutečnění ve své výpovědi vyzdvihla: „*Er hat mir nichts geben, sondern mir die Ehe versprochen, und verlange auch anderst nichts, als das er seinen versprochen nach, mich nehme, und zu Ehren bringe.*“ Tamtéž, sign. IB 5 BP 32, (5. 12. 1698). Srov. i Voršila Novotná ze Záblatí (9. 3. 1723): „*Ich will nicht anders haben, als ihn dannen er muss mich wieder zu Ehren bringen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34. Na sňatku s pekařem Vojtěchem Hansbaurem trvala i Markéta Křížová z Ledenic, která byla obtěžkána během své služby v Soběslavi (22. 2. 1727): „*Já nechci žádnéj plat, toliko jeho osobu, poněvadž mně můj svět zkazil a čest vzal, mě ať hledí také z toho vyvésti, neb nic jiného nežádám a také nechci.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 39. Srov. i výpověď Ludmily Struntzové: „*Ich verlange von ihme nichts anderster, als die ehe, wo durch er mich hinwieder zu Ehrn bringe, ..., wann ich nur diesen schand fleck nicht mehr tragen dorffte.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 35.

²⁸⁰ Tamtéž, sign. IB 5BP 32, (10. 12. 1699).

²⁸¹ Právě na poškozenou čest dívky a v důsledku toho i celé rodiny poukazoval Jan Ignatius Cézár, když požadoval náhradu po třeboňském radním Adamu Štolendrovi, který se dopustil cizoložství s jeho sestrou Markétou (1673, blíže nedatováno): „*Nýbrž vedle spravedlivého soudu a svědomí, poněvadž on Markétu, vlastní sestru mou, k takové světské hanbě přivedl, svým nešlechetným cizoložstvem jí svět zmrhal a zkazil, její poctivost pannenskou nešlechetným svým skutkem porušil, která nad statek všeho mění v celém světě jest, ani on pan Adam Štolendr tak mocný býti nemůže, ani není, aby ji navrátil, život*

až k jejímu vyhnání z domova či vydědění, jako tomu bylo v případě Kateřiny Veselé, která sloužila v hostinci Bílá růže v Třeboni. Po zjištění své gravidity se vydala domů do Vodňan. Reakce jejích rodičů ji však přinutila vydat se opět brzy na cestu: „*Undt bin nach Haus nacher Wodnian gegangen, allwoh. mich weill in fahl gekommen meine stieff Mutter nicht anschauen, und mein Vatter erschliessen wollen, weill ich also zu Haus kein bleiben gehabt, bin ich wieder anhero gekommen.*“²⁸²

Každý takový příběh je však třeba posuzovat individuálně. Zejména z druhé poloviny 17. století se dochovalo i několik přímluvných listů za tyto ženy, především ze strany rodičů, kteří se tím snažili dosáhnout, aby byla jejich dcerám sňatkem čest opět navracena.²⁸³ Sňatek měl dívku přivést zpět mezi „počestné“ lidi a dát zapomenout na její předešlá provinění. Také zde bylo ovšem důležité prokázat existenci daného slibu manželství před jejím svolením k pohlavnímu styku. Mikuláš David z Veselí tak požadoval u hejtmana, aby donutil k sňatku jistého Johana Bukáčka, který měl „*zmrhat*“ pod slibem manželství jeho dceru. Ten se měl zdráhat svůj slib dodržet z toho důvodu, protože dívka byla již v minulosti jednou

---

její k horšímu živobytí skoro již ponoukl. Otcí vlastnímu, jejímu bratru, sestrám i všem krevním našim přátelům hanbu věčnou přinesl, pověst dobrou poctivou zlehčil a nás injuroval. K outratě mě veliký hájice svou injury a přátele mé všechny připravil. Pročež Vaši Milost poníženě prosím a žádám, pokudž možné jest, aby v této příčině mně vedle spravedlivého uvážení a soudu prostředek učiněn býti mohl. Mně satisfy za takovou snešenou křivdu, škody mé a outraty i také její věno jí obdařeno bylo.“
Tamtéž, sign. IB 5BP 27.

²⁸² Tamtéž, sign. IB 5BP 39.

²⁸³ Matěj Kotyza z městysu Lišov se přimlouval u hejtmana panství za svoji dceru Annu, která měla být „*obtěžkána*“ během své služby v Třeboni u ovdovělé Anny Beránkové, někdy označované i jako Machové. Viníkem měl být její syn Tomáš (okolo roku 1690): „*Nadřečený její syn až posaváde svobodný při své staré paní mateři, řemeslem řeznickým ji živíce a mé dceři před spáchaným oučinkem v slib manželský se zakázajíc, zůstává. I nemajíce já ponížený poddaný v té nastalé případnosti větší utočiště sobě berouc a zastání, jakožto k Vaší Milosti mně ten čas představeného milostivého ochránce, že k témuž dobrovolnému slibu s mou dcerou a přikrytí budoucí její hanby, ano i ještě šestero na živě majících v chudobě postavených dětí, mně zase k potěšení s svou vzáctnou osobou k prostředkování neobtížně sobě oblíbíc, nápomocen býti ráčíte...*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 31.

„zmrhaná“. Jak však dokazoval ve svém psaní otec dívky, tím, že si ji provinilý sklenář poté vzal, byla dívka od tohoto provinění očištěna a její čest byla znovuobnovena.²⁸⁴ Hejtman třeboňského panství uznal na základě této přímluvy nároky „zmrhané“ dívky za oprávněné: „*Pokud byla očištěna předešle, nevidím příčiny, proč by ji sobě za manželku vzítí neměl a po vystálém arestu a porovnání a složení nějaké skrovné pokuty cechu svoje řemeslo provozovati nemohl.*“²⁸⁵ Zásadní změna v celé situaci však nastala poté, kdy se dívka přiznala, že jí dotyčný Bucháček manželství výslovně neslibil. Na to reagoval hejtman dalším listem adresovaným městské radě Veselí, ve kterém již hovořil jen o hmotném vyrovnání: „...*pokud jí to nesliboval, tak ho není možné přinutit, ... nařizuju, by páni jeho Bucháčka k tomu přidrželi, an by jí zmrhanej k vychování a za křest dítěte práv byl a s ní se urovnal.*“²⁸⁶

V případě, že by si je jejich „souložník“ odmítl nebo nemohl vzít, proto usilovaly dívky alespoň o peněžitý příspěvek na výchovu dítěte, protože již tím, že muž připustil hmotné vyrovnání, se k dítěti v podstatě přiznal. Újma na cti tak byla o něco menší.²⁸⁷ Peníze měly v očích vesnického obyvatelstva tu vlastnost, že byly schopné ztracenou čest do jisté míry nahradit.²⁸⁸

---

²⁸⁴ „*Že Vaší Milost s touto stížností zanášeti se osměluji za milostivé odpuštění poníženě prosím a žádám, a to z příčiny následující, kterak Johan Bukáček, rodič a synek veselský, moji vlastní dceru obtěžkal a k hanbě přived. Ač sice předešle [s] svým nebožtíkem manželem také se takové věci dopustila, který svého řemesla sklenář byl, ale ten ji z toho vyvedl a za manželku pojal. Já pak jakožto vlastní otec její ucházejíce se k našemu vzáctnému magistrátu o zastání, poněvadž jí sliboval, že si ji za manželku pojme a k takovému pádu přivedl, aby co jest jí sliboval, z toho ji vyved. Dostanouce takovou odpověď, že oni ho k tomu nutiti (poněvadž prv v takovém pádu byla), nemohou, neupamatujíce se na to, že on ji nebožtík její manžel z toho pádu vyved. Vedle čehož přinuceně, poněvadž vzáctný magistrát mi na ruku státi nechce, k Vaší Milosti, jakožto k vyšší představené instanti, své outočiště vzítí a za přichránění a za zastání poníženě prositi, aby v tom prostředek, a ten jistý ji sobě za manželku pojal, učiniti ráčil.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 33, (duben 1716).

²⁸⁵ Tamtéž, (30. 4. 1716).

²⁸⁶ Tamtéž, (3. 5. 1716).

²⁸⁷ Srov. přímluvu špitálnice Doroty Volavkové za její dceru Juditu (12. 12. 1687): „*Že Vaší Milost s tímto spisem zaneprázdnňovati se neostejchám, k tomu mě nešťastnou ženu následující příčina nutí.*

Při prosazování svých požadavků však bylo pro ženy velmi důležité, aby mohly prokázat, že jsou „počestné.“ Pokud nebyl jejich dosavadní způsob života okolní komunitou takto vnímán, případně se již předešle nějak provinily, šance na úspěch se značně snižovala.²⁸⁹ Právě obvinění muži se leckdy snažili poukázat na jejich špatnou pověst a chování v minulosti ve snaze vyhnout se trestu. Ta měla být příčinou, proč nehodlali dostát svému slibu manželství. Jiřík Roydl z Lovětína proto popíral slib sňatku Mandaleně Staňkové, odmítal i hmotné vyrovnání a zdůrazňoval právě její špatnou pověst v rámci vesnice: „*Slyšel jsem, že je běhalka a kurva, že kdo přišel, připustila. Nechci sobě ji vzíti a nic dáti, neb byla běhalka a s jinýma skutek měla, což celé vsi povědomo. A již dostala jméno a jenom jí říkali: Nando, dej dundi.*“²⁹⁰

Tak jakož Vaší Milosti v dobré povědomosti odpočívati bude, jakým způsobem Ondřej Kolečků, syn ze vsi Lužnice, sloužící u pana Vojtěcha Seydle zdeť v městě Třeboni, dceru moji, jakožto mdlou a padlou osobu jest nenáležitě obtěžkal a v lehkost uvedl. Z té tehdy příčiny k Vaší Milosti, jakož k představené Milostivé vrchnosti, se v nejhlubší poddané pokoře poslušně a pro Boha žádám, že tejš mej všetečnej dceři Juditě její přečinění a pád netoliko milostivě prominouti, ale i naddotčeného Ondřeje, kterýž to ji podvedl a [k] pádu připravil, aby ji z takového zase vyvedl a sobě za manželku pojal, aneb pokudž by se to státi nemohlo, náležitým věnem zaopatřiti povinen byl...“ Tamtéž, sign. IB 5BP 31.

²⁸⁸ Tuto skutečnost potvrzuje i výpověď syna panského mušketýra Jiříka Němce, který udával jako příčinu svého smilstva s o mnoho starší vdovou Mariánou Kolbovou právě její domnělý značný majetek. Prý navíc jednal na přání svého otce: „*Můj otec dajíce mně na ruku, když ona z vojny přišla, abych k ní šel a předně na mého bratra, zdali ho na vojně viděla, se ptal. Přitom mně návštěví dal, že ona hodnou věc před rukama má, ačkoliv zmrhaná jest, abych ji sobě vzal a tudy sme do známosti spolu přišli.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34, (8. 6. 1720). Srov. J. DIBELKA, *Příběh Johany Peřkové*, s. 315-332. Také tato tulačka si byla velmi dobře vědomá, že peníze mohly do značné míry „zakrýt“ ztracenou čest.

²⁸⁹ Srov. J. NOWOSADTKO, *Die Ehre*, s. 364.

²⁹⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 34, (11. 8. 1718). Podobně se snažil své provinění s Kateřinou Vrchotovou zlehčit i Václav Sýkora (únor 1723): „*Dann ich kann nicht wiesen, ob nicht auch sie einem andern mehr fleischl. zugehalten habe, weillen sie ein wie mänigl. bekant frech und gehles weibs bild ist.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 38. Také Vít Brabenec si odmítl vzít předešle „zmrhanou“ Annu Turnovskou a zmiňoval se o tom, že mu to měl rozmlouvat kvůli jejímu prvnímu provinění sám farář (30. 9. 1697): „*Ich habe sie in Meinung zu heyratheren zu Chodow geschwängert,*

Zastání přitom mohli dotyční nalézt i u svých rodičů nebo hospodářů, kteří také hovořili o špatné pověsti provinilkyně, což stavělo dívku do pozice svůdkyně, která si za svůj „pád“ mohla v podstatě sama. Důraz byl přitom kladen především na její aktivní jednání.²⁹¹ Potvrzení špatné pověsti dívky zásluhou existence sociální kontroly ji tak mohlo zanechat ve velmi obtížné situaci a vyčlenit ji z okruhu „počestných“ lidí. Přímluvy rodičů za své dcery byly proto často směřovány především k vyvrácení různých „pomluv“, které podle jejich výkladu zmařily často již připravovanou svatbu.²⁹² Prokázání předešlého bezúhonného chování naopak

---

weillen sie aber eine zum fahl gebrachte person gewesen, hat mir d herr pfarrer zu Chodow, undt auch der herr pralath selber wieder rathen, man sagte mir auch, das sie wehr nur an sie setzet, scheinem versaget, dahero liesse ich die heyrath bleiben.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 32.

²⁹¹ Anna Hiersteinerová z Mezimostí v dopise hejtmanovi panství jasně zmiňovala pochybnou pověst „zmrhané“ dívky a snažila se o propuštění svého pacholka Voříška, který měl být v jejích očích její nevinnou obětí (12. 5. 1703): „*Co tak Hamsa, syn Jakuba Voříška, u mě na rok projednání jsouc Salve Venia s Maryánou Vaňkovou ze Vřesný skutku proti šestému božítmu přikázání jest se dopustil a nyní spolu oba v arestu Jeho Milosti knížecí u nás v městys Mezimostí zůstávají. Souce mně dobře povědom nadepsaný pacholek, který nikdá k takovému skutku nakloněn nebyl, nýbrž ona již předešlých let sem i tam běhala, co já ji znám a takovejch nešlechetnejch věcí vyhledávala. Sama se tomu divím, kterak do takového hříchu jeho jest přivedla. Jest mně dobře povědomo, že sama za ním lezla a tím vším větší vinu nežli on má. Z té tehdy příčiny k Vaší Milosti s tímto psaníčkem se utíkám a poníženež žádám, poněvadž nyní tak pilný čas k práci jest, že jej nedlouho v arestu držeti, nýbrž tím spíše jej zase ke mně k práci odeslati ráčíte. Jakožto mé milostivé vrchnosti prosím, souce té neomylné naděje, že má ponížená žádost skutkem naplněna bude, se těším a zůstávám.“* Tamtéž, sign. IB 5BP 32.

²⁹² Mandalena Hešíková z Ponědrážky si stěžovala hejtmanovi na kováře z Fráhelže z důvodu odmítnutí svatby s její dcerou vlivem různých pomluv a žádala sjednání nápravy (5. 6. 1717): „*Že tak všetečně Vaši Milost s tímto poníženým spisem zanášeti se osměluji, poníženež pro Boha za milostivé odpuštění prosím a žádám, však z příčiny následující, a to z takové, že učiníce slib a námluvy k stavu manželskému, Jiřík, kovář ze vsi Fráhelže, minulý rok při svaté Kateřině s mojí dcerou u přítomnosti rychtáře a konšelův, že sobě ji za manželku, až jen vejhost od své milostivé vrchnosti zálezské dosáhne, pojme. Kdež já sem mu jeho malé tři dítky přes tu zimu živila, čistila a jako jejich vlastní mateř opatrovala. Zatím ale učiníce řeč na tuž moji dceru ve vsi Ponědrážku, kde já zůstávám, jednoho sedláka jménem Jaroše žena, to takovou, že by měla bejt jedna nepoctivá osoba moje dcera a že týž ženy muž, totiž Jaroš, v těch a takových věcech s ní seznámení míti musí.*

zvyšovalo naději, že dívka vyjde z celé záležitosti relativně bez úhony. Provinilci se přitom, podobně jako Voršila Vondrášková ze Záblatí, odvolávali na existující sociální kontrolu a svědectví celé komunity, ve které žili: „*Dann die Zablater gemeinde weiss gar wohl, dass ich mich allezeit ehrlich auffgeföhret und niemahl im sinn geföhret habe.*“²⁹³ O tom, jak byla individuální čest provázána se ctí kolektivní, svědčí skutečnost, že špatná pověst rodiny v jejím okolí mohla být vztahována na dívku, která z ní pocházela. Otec Johana Glasera tak obsáhle zdůvodňoval hejtmanovi, proč si nepřeje, aby si jeho syn vzal Annu Pertzlovou. Poukazoval přitom na špatnou pověst a chování jejího otce i sourozenců a další nešvary v této rodině. Zdůrazňoval i jejich bezbožný život, který byl provázen četnými proviněními proti soudobým vrchnostenským normám.²⁹⁴

Kdež to jí zase Pávková žena vytejkala a vyčítala, o čemž pan Franc pŕjjezný dobrou povĕdomost mít bude, neb při takových rozepřech byl a právě se k tomu trefil. Může Vaší Milosti o tom dobrou zprávu dát, a tak tudy týž kovár sobě příčinu béře a se zpĕčuje dle jeho slibu a pŕjipovědi moji dceru za manželku pojmuti. Že jest jednou z kostela z města Veselí s tím Jarošem sedlákem šla a on, že ji měl za krk držeti, kdež nejni žádná pravda, neb s nima několik osob šlo. Ty dávají takové svědectví, že tomu tak nejni. Pročez poníženě Vaší Milost pro Boha prosím a žádám, aby se ke mnĕ a k mý dceři, jakožto k jednomu sirotku tak milostivĕ naklonili a v tom prostředek dle své mocnosti, aby týž na cti utrhoavĕ, jestli tomu tak a nebo ne dosvĕdĕovali a jí čest zase navrátili.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 33.

²⁹³ Tamtéž, sign. IB 5BP 36, (31. 7. 1724). Srov. přímluvu hejtmana u vrchnosti za jeho kuchařku Alžbětu Kamenickou, kde zdůrazňoval především její předchozí dobré chování (4. 6. 1719): „*Gnädigster herr herr, welchergestalten eines hiesigen burgers, und zugleich raths verwandens Lorenz Prechssels glasers eintziger Sohn Johannes, meine köchin Elisabeth Kamenitzkin, die ich vor 6 Jahren von einer adelichen persohn erkauffet, und von selbigen zeit in meinen diensten gehabt, dieselbe sich auch sonsten iederzeit from und getreü auffgeföhret, fertigen Jahres geschwängert, hat ein solches geruhen eüer durchleücht aus anshliesigen examinibus sich gehorst referiren zulassen...*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34.

²⁹⁴ „*Seindt der Anna ältern nembl die pertzlischen leüthe wildte, gottlose, sündhaffte=unruhig=undhandlhafftige leuthe, und ist bey ihnen nichts als hurerey, dieberey, fluchen, schworen, schelten, und gottslästern in schwung, ja sie können sich mit niemandt vertragen, und weiss unser gericht am besten was vor schand. Handl und diebstubn (das zwar schon vergangen) mit ihnen vorgeleffen, und vermittelst rasender mann, der weder dem gericht parritia leistet, gleich er zuwider allen verbott einstens die ziggeuner Jahr und tag auffgehalten, ist*

Také obvinění muži se při svých obhajobách snažili poukazovat, pokud to bylo možné, na svůj předešlý počestný život, který měl sloužit jako polehčující okolnost. Svě předchozí bezúhonné chování zdůrazňoval i právní posel Václav Fix (Fuchs), jenž byl nařčen ze smilstva s Dorotou Tužvaldovou, jež byla v arestu v Soběslavi kvůli podezření z infanticidia. Bránil se kromě jiného právě tím, že „*dost dlouhý čas v Soběslavi zůstával, proč jest skrze nic takového, dokud tam byl, obviněn nebyl.*“²⁹⁵

Pohlavní styk s dívkou, která již byla předešle „*zmrhaná*“ nebo byla nižšího sociálního postavení, navíc mohl být především pro řemeslníky velmi nebezpečný i z toho důvodu, protože jim hrozil postih ze strany jejich cechu.²⁹⁶ Ten jim mohl

---

auch gegen mir in tödlicher feindschaft verharrtet, massen er mir schon 3mahl aufs leben nachgangen, wo er mich einmahls, wann mich gott nicht sonderlich bewahret hitte, in beysein deren geschannen, die dem Pertzl mit gewalt zu gericht von welchen er aigens inniges weise entwichen wahrs führen wollen, mit dem trischl dem rest gegeben hette. Ja eben dessen saubere tochter oder meines sohns verführerin hat mir mit einen stein ebenfalls damahls meinem kopf zimbl treff=verwundet, undt gleich wie der opffl nicht weith von stamen falln(s) also arthen auch denen ältern alle kinder nach, zumahlen kein eintziges von dessen kindern das ehren cränzlein erlanget, dann die tochter betreffendt hat fenn einen braffen kerl also bemeistert damit er sie geschwängert, und an ihm hangendt geblieben, und obgleich der eine buhler gar in öesterreich wegen solcher thadt entflohen, so hat doch der Vatter die tochter nebst kindt auf einen halb waagen gesetzt und dem kerl auff orth und stell nach gesandt, dass also Noleus Volens der arme tropff sie hat heurathen müssen,. Also die Anna schon die dritte im fall kommendte tochter, die söhne aber seindt gleiches holtzes dann der eine hat sogar seine schwagerin geschwängert, der andere aber hat in öesterreich der audt von aus weggangen eine geschwängert, und ist ihme dein vernehmben nach allda sehr überergangend.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 40, (14. 2. 1728).

²⁹⁵ Dorotě Tužvaldové nakonec nebylo infanticidium prokázáno, ale i kvůli otěhotnění s Fixem v době vyšetřování byla následně doživotně vyhnána z panství (27. 1. 1719). Tamtéž, sign. IB 5BP 34, (20. 12. 1718). V žádném případě tedy nemůže být řeč o tom, že by byla popravena, jak se mylně domnívá J. ČECHURA, *Kriminalita a každodennost*, s. 132.

²⁹⁶ Této skutečnosti si však byly zřejmě dobře vědomé i dívky, které do takových riskantních vztahů vstupovaly. Srov. výpověď děvečky Anny z Drahotěšic (9. 1. 1690): „...a já také nechtěla mu býti po vůli, až před svatým Jiřím hospodář s hospodyní začaly líhati venku a on maje lepší přístup ke mně, vždy mě k tomu namlouval, a byť mě obtěžkal, že může dobře řemeslo bez cechu provozovat na Suchdole aneb jinde. Na to jsem já jemu odpověděla, že já jeho býti nemohu, jsouce on

obstavit jejich řemeslo, než se celá situace vyřešila, případně je dokonce z cechu úplně vyloučit.²⁹⁷ Projednávání takových případů proto bylo pro řemeslníky či adepty řemesla velmi ošemetné, přičemž je někdy patrná snaha vyřešit takové případy, pokud možno v tichosti, aby se předešlo dalším možným škodám. Vyslýchající ani provinilci totiž neměli z případného veřejného odhalení žádný užitek, takže během výslechů jistě někdy padaly i nabídky podobné té, kterou dostal během svého výslechu, jenž se týkal obtěžkání Alžběty Šoustalové, mlynářský tovaryš Václav Zmrhal, který se bránil vykonání údajného pohlavního styku přiznat: „*Mlč a nezapírej, raději jse přiznej, abych neměl příčinu tebe k právu dáti, kdežto snadno i vo tvý řemeslo přijíti bys mohl. Já ale zatajím tebe a postarám se, aby jse ta věc k její vrchnosti v tichosti srovnati a tebe od další pokuty zprostiti mohl, a tak jse rači pro uvarování dalšího zaprážnění dobrovolně přiznej, já tobě slibuji, že ti pomohu ode všeho.*“²⁹⁸

Důvod, proč mohla mít špatná pověst tak škodlivé následky, spočíval v roli „klepů“ a „pomluvy“ ve stavovské společnosti. Nikdo si nemohl dovolit nevěnovat jim pozornost, mohly totiž postavení jednotlivce ohrozit, ale také posílit. Sebehodnocení raně novověkého člověka bylo do značné míry závislé na úctě a vážnosti, kterým se těšil u veřejnosti. Nutností bylo takové chování, které platilo za počestné, a zároveň bdělost, protože hranice tolerance kolísaly podle situace a stavu dotyčné osoby.²⁹⁹ Platil zde příkaz hájit svou společenskou vážnost, bránit svoji čest a ohradit se proti každému útoku, přičemž se dodržovala klasická pravidla rituálního střetu. Případnému nařčení bylo proto třeba se bránit, jako v případě, kdy obvinil v Bukovsku syn místního pekaře syna řezníka z konání nepravostí s jednou místní dívkou. Oba muži byli nakonec potrestáni pokutou a právě jen své cechovní

řemeslníkem, že by to cech netrpěl. Nic on na to nedbal, předce o skutek se mnou vždy jednal, až na den svatého Jiří lahodně ke mně přijda v noci, se mnou mluvil a manželstvo sliboval, tu mě přemluvil a k skutku přivedl.“ Pavel Hrdlička, na nějž dívka učinila vyznání, však vše popřel. Tamtéž, sign. IB 5BP 31.

²⁹⁷ Blíže případ řezníka Jakuba Adama v Mezimostí (25. 10. 1730). Tamtéž, sign. IB 5BP 41.

²⁹⁸ Tamtéž, sign. IB 5BP 36, (29. 2. 1724).

²⁹⁹ R. VAN DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 8.

příslušnosti mohli děkovat za to, že nebyli nuceni za trest vyčistit městské vězení.³⁰⁰ Vynucené odvolání přesto nemuselo útočníka přimět k tomu, aby se považoval za poraženého. To, že v sobě našel odvalu ke smělé výzvě, mu naopak mohlo na jiné úrovni sloužit ke cti, zvláště v případě, když byl napadený odmítnut také svědky.

Případné oslyšení podobné pomluvy ale také nebylo jednoduše možné, protože by mohlo zanechat škodlivé následky na cti nařčeného. Dokonce i samotný rychtář, na třeboňském panství nazývaný rychtář ložní, který měl za povinnost řešit různé spory v rámci obce, se ne vždy vyhnul čest napadajícím výrazům. Podle instrukce měl „*sousedy spravedlivě, neohlídající se na přízeň neb nepřízeň, na dary neb nedary, na přátelství neb nepřátelství řídití a jak přespolečným, tak domácím lidem i bohatým k spravedlnostem jejich dopomáhati.*“ Důraz byl kladen především na dohled na veřejný pořádek, bezpečnost, mravnost a dodržování náboženských zvyklostí a křesťanského učení.³⁰¹ Jelikož mezi jeho povinnosti patřilo i oznamování provinilých dívek vrchnostenské kanceláři, mohl se i on o to snadněji dostat do sporu s ostatními lidmi, kteří samozřejmě sledovali jeho chování. Veselský ložní rychtář Cejc si dokonce stěžoval roku 1720 hejtmanovi panství, že když oznamoval veselskému purkmistrovi provinění svého pacholka, dostal odpověď, že by se vzhledem ke svému vlastnímu chování měl podobným udáním vyhnout.³⁰² Důležité bylo, že se urážka stala na veřejnosti, takže ji slyšeli i jiní lidé,

---

³⁰⁰ Bukovský rychtář o celém případě informoval hejtmana Höfflingera s tím, že pekařův syn nakonec nemohl své nařčení nijak prokázat, a tak „*jim předneseno bylo, kdyby jich obouch stran řemesla se nepovažovalo, pro takovej vejstupek, že by zasloužili, aby neřád ze šatlavy vyčistili, však by se to při nich nařizovati mělo.*“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 33, (okolo roku 1710).

³⁰¹ J. SCHWALLEROVÁ, „*Život a dobrá čest*“, s. 30.

³⁰² „*Vaše Milosti pane hejtmane mně vysoce nakloněný, Vaší Milosti tajiti nemohu, jakým tak způsobem mě náš pan primátor, když jsem jeho slušně žádal, aby Vaší Milosti, poněvadž bez toho do Třeboně citován jest, mého pacholka proti šestému přikázání přestoupení oznámil, on ale mně místo odpovědi následujícíma hanlivejma a cti utrhačícíma slovy potkal: co si ty rychtář, jeden šelma, hunchút a grobián si, kterak máš jiný trestat, když si sám šelma, žráč a vožralec. I poněvadž pak já sobě před Bohem a mé milostivé vrchnosti jist jsem, že jsem podobného nic neučinil, co by obmezené potupení zasloužilo a přes to všechno on ještě, když sem k němu, dle Vaší Milostí vzáctné dané rady dva sousedy poslal a zdaliž v svejch slovech stojí tázati dal, na slovech svejch, jak*

v tomto případě členové městské rady Veselí. Rychtář, který si byl dobře vědom možného ohrožení své cti, proto předložil hejtmanovi i jejich ověřené svědectví.³⁰³ Žádal purkmistrovu veřejnou omluvu a „narovnaní cti“. Zda bylo v pozadí tohoto sporu skutečné nemravné chování rychtáře, vzájemné antipatie mezi ním a purkmistrem nebo nějaké jiné důvody, ale zatím není možné zodpovědět.

Čest provinilců se v okamžiku jejich prozrazení sice ocitla v ohrožení, nelze však tvrdit, že o ni automaticky museli v důsledku svého jednání přijít. Důležité spíše bylo, zda byli ve vesnici považováni za „počestné“ a také jaké bylo jejich předešlé chování. Ohrožena byla přitom v těchto případech především čest a počestnost raně novověkých žen, která byla více svázána s jejich tělem. Pokud však následoval po sexuálním styku s mužem a následném zjištění těhotenství sňatek, situace byla do značné míry zachráněna. Naopak žena nemohla následkům svého jednání jen tak uniknout, pokud bylo jejím okolím hodnoceno jako lehkomyšlné či nerozvážné. Proto většina žen zaměřila svoji obhajobu především na prokázání skutečnosti, že byly svým partnerem v podstatě podvedeny, což jejich jednání

---

přiložené attestatum zní, pozůstává a mou čest tudy všanc dává. Pročež Vaši Milost poslušně následuju a žádám, by pro mě tu milost míti ráčili a řečeného pana primátora mocí ouřadu k tomu přidrželi, by on mně zlé činy a skutky, v jakých terminus týžez pozůstávají, proukázal. V neučinění pak toho mně mou nadevšecko sobě všímající čest dle vyměření práv restituíroval.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34, (3. 8. 1720).

³⁰³ Členové městské rady Václav Menšík a Jakub Zelenka tvrzení rychtáře v podstatě potvrdili, ačkoli nesouhlasili s tím, že primátor pronesl některé nactiutrhacné výroky (7. 8. 1720): „*My níže podepsaní známo činíme tímto vysvědčením vůbec přede všemi, obzvláště pak tu, kdež toho potřeba ukazuje, že jsme od začátku až do konce dne 7. July léta přítomného 1720 ráno mezi sedmou a osmou hodinou, jenž byl den nedělní, v domě našeho pana primátora Tomáše Reynolda přítomni byli, když pan rychtář ložní Krystián Zeitz do jeho domu přišel a pana primátora samého třetího do Třeboně se strojícího žádal, aby Jeho Milosti panu hejtmanu jeho pacholka provinění a Salve Venia obtěžkání jedné městské dcerky a sirotka ohlásil a oznámil. Pan primátor jeho dobrou capitoulou potkal a pravil, jak pak, pane rychtáři, můžete takového svého domácího přestupníka trestati, poněvadž sám celý noci hejříte a jako sviňák a grobián krom povinnosti se ožíráte. Šelmou ale neb hunchutem v domě a méněji na ulici jej nikoliv nenazval a slovy těmi na cti dokonce neurazil, aniž jemu netykal. Že tomu tak a nejináče jest, to my k našemu svědomí bereme a v čas nastalé potřeby toho tělesně potvrditi odporni nejsme.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34.*

částečně ospravedlňovalo. Také muži z třeboňského panství se snažili zdůrazňovat ve svých výpovědích především své předchozí počestné jednání. V ohrožení se ocitala hlavně čest řemeslníků, protože jim hrozil postih ze strany cechů. Případné opakované provinění pak mělo zřejmě pro obě pohlaví mnohem horší následky, protože fakticky usvědčovalo dotyčné z lehkomyšlnosti a posouvalo jejich sociální status blíže směrem k nepočestnosti. Infamia facti byla v těchto případech téměř nevyhnutelná.³⁰⁴

---

³⁰⁴ Srov. Walter HARTINGER, *Rechtspflege und Volksleben. Zur Funktion des Rechts im absolutischen Bayern*, in: Konrad Köstlin – Kai Detlev Sievers (edd.), *Das Recht der kleinen Leute. Beiträge zur Rechtlichen Volkskunde. Festschrift für Karl-Sigismund Kramer zum 60. Geburtstag*, Berlin 1976, s. 50-68, zde s. 64-65.

IV. Obranné strategie žen a mužů obviněných ze smilstva

Cílem jednání obtěžkaných žen na třeboňském panství bylo po úmyslném či náhodném prozrazení jejich těhotenství především pokusit se získat zpět svoji čest, která byla v myšlenkovém světě raně novověkých lidí do značné míry ztotožněna s jejich panenstvím.³⁰⁵ Kateřina Filková si proto stěžovala na jistého Jiříka Tylmona, „*ktorej mou dceru násilně o její čest připravil.*“³⁰⁶ Podobně líčil obavy své dívky z nelegitimního otěhotnění i soukenický syn Jakub Černovský: „*Že ji o čest připravím, sám potom pryč odejdu a ona do smrti že kurvou zůstane.*“³⁰⁷

Při pokusech o obnovení své cti používaly obviněné ženy různé formální i neformální obranné strategie, jejichž cílem bylo co nejvíce ospravedlnit jejich jednání v očích okolí. Také muži však museli svá provinění nějakým způsobem obhájit, případně usilovali i o odvrácení nepříjemného obvinění. Obranné strategie raně novověkých mužů i žen mohly být i ve vzájemném souladu, a to především tehdy, když společným cílem provinilého páru bylo dosáhnout manželství, které bylo ohroženo různými vnějšími okolnostmi. Častěji je ale možné sledovat různé rozpory v jejich výkladu událostí, protože muži se leckdy snažili své otcovství popřít nebo alespoň zpochybnit. Užité strategie se samozřejmě lišily případ od případu, ale je možné vysledovat určité stálé rysy, které byly jejich součástí.³⁰⁸

Ideálním případem byla situace, kdy muž i žena sice byli nuceni čelit obvinění ze smilstva, ale oba se k tomuto přečinu přiznali a usilovali o uzavření manželství, které by jejich jednání následně legitimizovalo. V některých případech se dokonce ženy přiznaly, že k otěhotnění došlo úmyslně, protože jim vrchnost či rodiče odpírali sňatek se stálým partnerem. V případě otěhotnění ženy se totiž pravděpodobnost uskutečnění sňatku, často i několikanásobně, zvyšovala. Tuto motivaci ke svému jednání zmínila i dcera drahotěšického pastýře Kateřina: „*Nic mně nikdy nedal, tolikež mně vždy sliboval s velkým přísaháním a se zaklínáním, že*

³⁰⁵ Blíže R. BECK, *Illegitimität*, s. 135-138; S. BURGHARTZ, *Rechte Jungfrauen*, s. 175-176.

³⁰⁶ Srov. stížnost, jež byla adresována vrchnímu hejtmanu třeboňského panství (nedatováno, pravděpodobně poslední desetiletí 17. století), SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 32.

³⁰⁷ Tamtéž, sign. IB 5BP 31, (9. 6. 1685).

³⁰⁸ K obranným strategiím a jejich typologii blíže U. GLEIXNER, *Das Mensch*, s. 69-117.

si mě vezme a pravil, když mě tak nemůže dostat, že shledá, zdaliž mě jemu potom nedají.“³⁰⁹ Následný sňatek byl nakonec výhodný pro všechny strany. Žena si zachovala svůj sociální status, podobně jako její rodiče, kteří na něm mohli být, v případě že by nešťastnice zůstala svobodná, také poškození. Jejich předešlé odpírání sňatku někdy bývalo i vlivem nátlaku vrchnosti přehodnoceno. Taková strategie byla přitom využívána především tehdy, když se sňatkem nesouhlasili rodiče dívky.³¹⁰ Podobným způsobem však bývaly zpětně legitimizovány i vztahy, se kterými hlavně kvůli nedostatečnému majetkovému zázemí poddaných nesouhlasila samotná vrchnost.³¹¹ Ta pak usilovala o to, aby byla ušetřena starostí,

---

³⁰⁹ Obviněným byl Martin „Šveska“, poddaný pana hraběte Gabriána z Brandelínu, který byl „v o[v]číně knížekladským hamlknechtem.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 33, (11. 7. 1716). Podobně Alžběta Janová odpovíděla na otázku, proč byla svému svůdci po vůli: „Z příčiny tý, neb sme přes devět let sebe milovali a on povídal, že jestli zde dovolení nedostane, že to dále pohledávati bude, aby mě dostati mohl.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 42, (1. 6. 1735). Také Alžběta, dcera zemřelého pastýře Marka z Lomnice, vyznala, že Václavovi Kovářovi ze vsi Záhoří k tělesnému skutku svolila, „protože sliboval, že nejsnáze tudy mě dostati moci bude.“ Tamtéž, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 32, (27. 5. 1698). Kateřina Dvořáková z Branné také viděla ve svém těhotenství s Urbanem Kanděrou ze Suchdola východisko ze situace, kdy stále nemohli dostat konsens (10. 10. 1722): „Ich bin ihme derentwegen zu willen gewesen, weil er mir die zukünfftige ehe versprochen, und mir auch schon verdriesslich war durch so lange Jahre vor eine Magd zu dienen, sonst haben wir uns auf schon einander durch 2 Jahr hero getreü geliebet.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34.

³¹⁰ Alžběta Suchánková líčila záporný postoj svých rodičů ke sňatku s Pavlem Hrdličkou (7. 3. 1691): „Er hette mich ja geheurathet, aber meine Eltern haben es nicht wollen zu lassen.“ Tamtéž, sign. IB 5 BP 32.

³¹¹ Srov. případ Voršily Laštovkové, která byla opakovaně „zmrhána“ od Antonína Kočvary (30. 4. 1723): „Dieweilen wir einander dergestalten noch beständig liebten, dass umb die nichtgestattete vorhero verlangte heürat sehr zu herzen gienge, als haben wir bey unserer obzwar seltenen zusammen kunfft die stärke und hefftig mit unserer liebe nicht überwinden können, sondern seynd wiederholt durch die menschliche gebrechlichtes in die vorherige fleischl. sünd gerathen, und gott beleydiget, wesshalben dann, und zu fernern entgehung unserer dies fällig müssethatt, meine gnädigste obrigkeit ich gang dem khost anflehe, umb mildeste heürats bewilligung weillen wir einander schon woln uns zu ernahren.“ Samotný Kočvara sliboval, že se dokáže o rodinu postarat: „Ich wolte mich schon darumben bewerben, in deme ich so wohl als auch sie bey starken cräftn

kteře jí kařd takov „zmrhan“ dívka přinřela. O tom, jak velmi rozřřen byl mezi lidmi zvyk řeřit přpadn třhotenstv následnou svatbou, svědčí i výpověď Matouře, syna nebořtka Koktavho z Novosedel, jenř byl tzn, zda byla jeho okolí znm skutečnost, že řije se řenou, s nř nebyl oddán: „Vdřli ovřem o neboř[ce] i tejto, že moje řeny oddvan nejsou. Neříkali, aniř nedomlouvali mn dokonce nic, toliko to pravili, jestli Dorota obtřk, co budeme dřlati. J se zasmál, co jin dřlj, sem řekl.“³¹² Vzhledem k nemořnosti třmto často dlouhotrvjcm vztahům zabránit, stejn jako kvůli dalřm nepříjemnostem, kteře z nich mohly vzejít, například s ohledem na cechovní přsluřnost provinilých muř, proto bylo pro vrchnost nakonec vhodnř, kdyř k pořadovanmu sňatku svolila.³¹³

Provinilci také někdy doufali, že si pprostřednictvm třhotenstv a sňatku mohou pomoci i k určitému hmotnému zajiřtn do budoucna. Jako velmi pravdřpodobn

---

bin, die nahrung mit d handarbeit zu suchen, wie ich dann mich befleissen wolte, nach und nach umb eine eigene oder aber nur gemein chalupen zubesorgen.“ Tamtř, sign. IB 5BP 35. Konsens jim byl skuten pot udlen. Podobn prokazoval svoje majetkové mořnosti uřivit budouc rodinu i bratr bořileckho rychtře Adam Koubele, kteř usiloval o sňatek s Marinou Burřovou z Peleřovic (11. 9. 1723): „*Ich habe zwar von vieh nicht vill, sondern was ich mir bey meinen Bruder, von meinem lohn erspahret, wird gegen 40 fl. baaren gelds ertragen, wo von schon als dann trachten werde, mir eine challupen zu erkauffen, aus mich mit ihr Mariana zu ernähren.“* Tamtř, sign. IB 5BP 35. Také oni dostali po vystn trestu svolen ke sňatku.

³¹² Tamtř, sign. IB 5BP 32, (27. 3. 1693).

³¹³ Srov. zdvodnn udlen konsensu synovi veselskho mlynře Jakubu řiřkovskmu a dceři tamnho spoluradnho Julin Christanov (Vdeň 22. 2. 1726): „*...Johann Ssisskowsky des herrschafflichen mllers zu Wesely leiblicher sohn Jacob a Juliana Christianin eines dasigen raths verwandten tochter bereits zum drittenmahl geschwängert, sondern auch keine hoffnung seye, dass dieses albereit durch fünf jahre in unkeuřschheit lebende paar davon abstehen wird, umb nun ferner derley sündliche thaten zuverhtten, daheru bewilligen wir gnädigst, womit ihr ihnen den erforderlichen heuřraths consens von ambt aus könnet ertheilen lassen, anbey, wann etwa die müller zunfft ihme Ssischkowsky als einen ausgelehrneten müller, wegen verbter unkeuřschheit das handwerck zulegen gesinnet wäre, so wollen wir solches auff keine weise geschehen lassen, indeme diese menschliche schwachheit, in welche derselbe verfallen ist, nicht verdienet, mit derley geschrffen straff angesehen zuwerden, auch diese arth solche menschliche schwachheit zu anthen, ihr werdet daheru bey sich eraignen mgenden fall dem bemelten Ssisskowsky hierinfalls von ambts wegen beyzustehen, und ihme zu beschzen wissen.“* Tamtř, sign. IB 5BP 38.

se totiž jeví možnost, že tito lidé měli snadnější přístup k různým opuštěným usedlostem či pracovním místům. Svoje žádosti a prosby přitom zdůvodňovali především svým mládím a slibovali, že v případě jejich přidělení budou pilně pracovat a snažit se uživit budoucí rodinu.³¹⁴

Jestliže lidé neviděli šanci, že by se jim mohlo podařit dosáhnout sňatku na panství, ze kterého pocházeli, mohli se pokusit o jeho uzavření i jinde, což se však dělo v rozporu s nařízeními vrchnosti. Některé páry tak odcházely na jiná panství, často i na Moravu nebo do okolí Vídně, kde viděly snazší příležitost k uskutečnění sňatku.³¹⁵ Existenci takové strategie je však možné prokázat jen tehdy, jestliže se

---

³¹⁴ Srov. žádost Matěje Bíny a Salomeny Vaněčkové k hejtmanu panství o svěřeni poustevny po udělení svolení ke sňatku (19. 5. 1717): „*Jeho Milosti pane hejtmane nám milostivě nakloněný, že s tímto mým poníženým a šetrným memoriálem incomodírovati prasumírují, za odpuštění poslušně prosím. Kterak před některým časem byvše já pro moji skrz Matěje Bínu pošlou poklisku od mé milostivé vrchnosti trestána, za to já ponížené poděkování Vaší Milosti činím, jse ráčili ke mně tak milostivě nakloniti a nadjmenovaného Bínu k tomu míti, poněvadž skrz něho k pádu jsem přišla, bych zase povstala, kdežto von již volen jest mě sobě vzíti. Z té tehdy příčiny Vaší Milost poníženě a poslušně prosím a žádám, že se ke mně tak milostivě nakloniti a své povolení v tom dáti ráčíte, bychme tím spíš coppulírovaný mohli býti, neb já se ho ještě obávám, že ho lidi svedou. Taky za to šetrně žádáme, poněvadž ještě mladý, silný jsme, že by nám bylo na nic bejt v podružství, kdyby ráčili nás někam dáti za hájiče neb za pasáka, kde by se Vaší Milosti líbilo aneb místo bylo. Neb jest on opáčeněj Bína devět let ve dvořích panských za pacholka sloužil, dobrou povědomost s dobytken zacházeti má, za kteroužto velkou milost nám prokázanou za Vaší Milost jak my, tak i rodiče naši, na svých nehodných modlitbách povinně se odsluhovat zakazujem, jsme a zůstáváme.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 33.

³¹⁵ Městská rada Dolního Bukovska informovala hejtmana Duschera o zadržení Matěje Dobše a Roziny Chrastinové, kteří se měli pokusit utéci na Moravu. Zároveň její psaní svědčí i o již zmiňovaném zvyku zbavovat se takových nepohodlných mužů odvedením na vojnu (18. 11. 1715): „*Vaší Milosti poslušně pravdivou zprávu činíme, kterak Matěj, syn Martina Dobše ze vsi Svinů, proti šestému přikázání božskému Rozinu, dceru vlastní Jakuba Chrastiny, předešle spolosousedu našem městys Dolního Bukovska, nyní toliko obytným u nás, obtěžkal. Napotom již některou neděli od otce svého ze Svinů pryč odešel a semotam se protuloval. Dne včerejšího, jenž bylo 17. listopadu, s nadepsanou Rozinou Chrastinovou potajemně do městys pozdním časem přišel, majíce oba spolu své věci při sobě, on k tomu rušnici. Jak se z obouch vyrozumívá, do Moravy pryč z panství odejítí oumyslu byli. Naslechnouce o tom úřad purkmistrský, jej vzali a do arestu dáti*

jejich záměr kvůli něčemu nezdařil nebo se po vstupu do manželství vrátili zpět na panství, ke kterému příslušeli.³¹⁶ Zde pak byli nuceni se zodpovídat nejen z deliktu smilstva, ale také z nedovoleného opuštění panství bez vědomí vrchnosti.

Prvotním impulsem pro opuštění panství přitom nemuselo být vždy jen těhotenství dívky, ale také třeba snaha získat lepší obživu. Lorenc Tomek ze Zborova proto údajně utekl s již jednou „zmrhanou“ Magdalenou, dcerou podruha z Kaliště z hlubockého panství, v létě roku 1726 do Rakous: „*Die grosse noth hat mich gezwungen, dass ich von der herrschafft bin weggangen, und habe meine nahrung in öesterreich gesucht, allwo ich übern ganzen sommer mit meiner jezigen zuhalterin geblieben.*“ Zpátky se vrátili s dvanácti týdny starým dítětem, což svědčí o tom, že v době útěku již byla Magdalena těhotná. Po vystání trestu, kdy měl Lorenz Tomek nuceně pracovat čtyři týdny v železech na rybníku Hrádeček a Magdalena měla odevzdat čtyři libry příze, byl však páru udělen konsens.³¹⁷

Případný útěk navíc v sobě mohl nést pro dívky i riziko, aby se jich v průběhu cesty jejich „souložník“ nezbavil jako důkazu svého provinění. V tehdejší do značné míry anonymní společnosti nemusela být totiž ani tato možnost nepravděpodobná, čehož se obávala i Žofie Šťastná, kterou přemlouval k útěku pacholek Jakub, s nímž sloužila ve Veselí: „*On mně dále žádného manželstva nesliboval, ani mně žádného ouplatku nedal, tím méněji dáti slíbil. Toliko jenom žádal, abych jeho neprozradila, že pudeme spolu k Moravě a tam, že se oddati dáme. Já ale myslíce, že by on mě třebas na cestě zabil, s ním jsem jíti nechtěla.*“³¹⁸ Přesto však někdy byla podobná

---

neuminuli, kterého Vaší Milosti představujem. Z kterého dáleji vyrozuměti ráčí a poněvadž rekruty potřebujem a dostati nemůžem a ves Sviny již qvantum (!) své zaopatřeno majíce, kdyby za městys naše vzatý býti mohl, prosíme.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 33.

³¹⁶ Dorota Tkadlecová z Cepu utekla z třeboňského panství s Jozefem Němcem z Mazelova, protože „*er hat mich beredet ich solle mit ihme weggehen, weiln er wüste das wir allebede unsers unzimlichen wandels halber bestraffet werden, dörrften, er wolle sich nachgehends in der frembde mit mir copuliren lassen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 39, (3. 8. 1727). Dotyčný však ani po návratu nejevil zájem si dívku vzít a ona se tak musela spokojit se zaplacením křtu a příspěvkem na výchovu dítěte (psaní hejtmana vrchnosti, 14. 8. 1727).

³¹⁷ Tamtéž, (26. 4. 1727).

³¹⁸ Tamtéž, sign. IB 5BP 34, (18. 8. 1718).

strategie úspěšná, zvláště když cesta páru směřovala do míst, kde žili někteří příbuzní či známí. Ti mohli poskytnout provinilcům potřebnou záchrannou sociální síť a pomoci i s přípravami sňatku.³¹⁹

V případě, pokud nepřicházela svatba v úvahu, bylo pro ženu důležité, aby alespoň prokázala, že k pohlavnímu styku svolila až poté, kdy jí byl dán od dotyčného muže slib manželství.³²⁰ Někdy se dokonce dívky odvolávaly na existenci svědků takového slibu, což jejich výpovědím dodávalo nejen na důvěryhodnosti, ale zároveň to svědčilo i o skutečnosti takové praxe. O slibu

---

³¹⁹ Tak tomu bylo v případě Voršily Jankové a Franze Zahradníka, kteří se nechali tajně oddat ve Vídni. Provinilá žena přitom zdůvodňovala motivaci jejich jednání právě nesouhlasem vrchnosti se sňatkem kvůli nedostatečnému majetkovému zázemí (11. 3. 1723): „*Dass ich mit dem Franz Zahradnik von Suchenthal zu Wienn in der Stephans kirchen mich ohne der obrigkeitl. erlaubnus, habe copuliren lassen. Wir seynd zwar auff der wienner reys bey ein ander gewesen, jedoch kann ich es mit meinem guten gewiesen betheüern, dass ich vor der copulation meinem anjezigen ehemann auff keine weis fleischl. zugehalten habe, und eben weillen wir keine erlaubnus von unser. gnädigsten obrigkeit zur heürath erlangen kunten, und wir einander doch dergestalten trew geliebet haben, das uns gleichsamb nicht mögl. gewesen, ohne ein ander zuleben, so haben wir aus dieses mittel erdacht, und uns zu Wienn copuliren lassen.*“ Zmiňovala i vydatnou pomoc tamních příbuzných při vyřizování sňatku: „*Meiner mutter schwester Mann, Hans Pauer genant, so zu Wienn ein tagwercker in der Landstrassen ist, hat uns darzu verholffen, und bey dem herrn pfarrer so viel ausgewürcket, doch die uncosten habe ich mit meinem anjezigen Mann bestritten.*“ Franz Zahradník její výpověď v podstatě potvrdil a svoje jednání zdůvodňoval i snahou o znovuobnovení cti své ženy: „*Es hat mich hierzu nichts anders bewogen, als das umständige bitten, und weinen meines anjezigen weibs, damit ich sie hinwiederumben, vermittels der ehe zu Ehren bringen solle. Es ist zwahr wahr, das ich nicht recht gethan habe, da ich ohne meiner gnädigen obrigkeit verwiesen von hier entwichen, und mich zu Wienn copuliren habe lassen, allein ich habe mir nicht anderster zuhelffen gewust in dene meine gnädigste obrigkeit mir die heürath, wegen mangel der eigenen Nahrungs gelegenheit nicht gestaltn wollen, sonsten aber, so lang wir nicht mit einand copuliret worden seyn, haben wir uns wegen der sünd auff der reyse von der unordentl. beywohnung allerdings enthalten.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 38.

³²⁰ Salomena Dvořáková z Neplachova vysvětlovala, že k skutku svolila (14. 5. 1738): „*Když jsme se chtěli a on mně též sliboval, že si mě vezme.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 40. Podobně Rozina Sedláčková (13. 3. 1728): „*Er hat mir bieshero nichts geben, sondern die Ehe versprochen.*“ Tamtéž.

manželství, který jí byl dán před jejím otcem, ve své výpovědi mluvila i Dorota „Kruhovková“: „*Nic dokonce mně nikdy nedal, tolikež mně vždy sliboval, že jestli mě zavede, že mě chce zase z toho vyvésti a ještě poslední svátek velkonoční mně pravil, jestli jej jeho pán ze služby propustí, že si mě vezme. To taky jmému otci před svátky Květnou nedělí třikráte rukou daní, že si mě vezme, slíbil.*“³²¹

Prokázání tohoto slibu sice ženě nezajistilo mírnější trest ze strany vrchnosti, pravděpodobně ale přispívalo k určité legitimizaci jejího chování v očích obyvatel místa, odkud pocházela.³²² Až do doby tridentského koncilu totiž, jak již bylo výše zmíněno, dostačoval k uzavření manželského svazku právě vzájemný slib spojený s výměnou dárků. Samotný církevní obřad se stal pro legitimizaci sňatku nutností až v době potridentské. Povědomí o dostatečnosti vzájemné výměny slibů však ve venkovské společnosti pravděpodobně ještě poměrně dlouho přetrvávalo.³²³ Podobně tomu bylo i s praxí vyměňování dárků jako důkazů daného slibu. Ženy na třeboňském panství se ještě v první polovině 18. století u výslechů zmiňovaly o různých předmětech, které měly obdržet jako zástavu.³²⁴ Výjimkou je dokonce i

---

³²¹ Tamtéž, sign. IB 5BP 34, (14. 4. 1719). Alžběta Hybšová se dožadovala sňatku s Pavlem Pinzem (4. 1. 1726): „*Er hat mir nichts geben, hat mir auch nichts versprochen, da ich ihme aber bekennet habe, dass ich schwanger seye, hat er vor seinem Vatter und andern leüthen mehr, alhier in Zalsjh mir versprochen, dass er mich heürathn will.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 38. Magdalena Pešková ve svém dopise vrchnímu hejtmanu panství dokazovala existenci manželského slibu (nedatováno, okolo roku 1730): „*A sliboval, jak [v] soukromí, tak před bratrem mým, že do smrti můj býti žádá a sobě vinšuje.*“ Tamtéž, IB 5BP 41.

³²² Srov. S. BREIT, „*Leichtfertigkeit*“, s. 99-112; P. KLAMMER, „*In Unehren beschlaffen*“, s. 100-130.

³²³ Srov. R. BECK, *Illegitimität*, s. 125; J. C. BOLOGNE, *Svatby*, s. 141-177; R. VAN DÜLMEN, *Fest der Liebe*, s. 67-106; J. GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*“, s. 49-82.

³²⁴ Děvečka Kateřina ze vsi Klikova na novobystřickém panství, která sloužila u rychtáře Kanky ve Veselí, tak sama ve vrchnostenské kanceláři v Třeboni obžalovala jeho syna Jana, zmínila jí danou zástavu a požadovala sňatek i pod pohrůžkou sebevraždou (9. 4. 1687): „*Při čase svatého Václava v létu již jminulém 1686 v stájích kravských přišel za mnou a žádal mě v tom, abych jemu po vůli byla. Sliboval mně, že mě sobě za manželku vezme a zařikal se, aby jej, chraň Bože každého, všichni čerti vzali, že jinak neudělá. Na to mně košili ze sebe dal, abych mu věřila. Dala jsem se mu namluviti a svolila jsem mu k skutku na slámě v chlívu kravském, tu mě o moje panenství přistrojil.*

vlastní krví podepsaný slib jednoho z mužů, což však lze dát do souvislosti s jeho povoláním písaře a z toho plynoucím vyšším společenským postavením. Ludmila Vaňásková měla totiž toto psaní obdržet společně s prstenem od písaře Jana Waltra: „*Wann er mir nicht so gut wortte gegeben, und anbey beständig versprochen erfolgl. mich nicht nur mit einem Ring wechsel, sondern auch schriefftl. versichert hätte, so wäre ihme gewiess. nicht zu willen gewesen.*“³²⁵ Waltr sice u výslechu tvrdil, že mu Ludmila prstýnek ukradla, existenci psaní ale popřít nemohl: „*Ich habe ihr nichts versprochen, noch gegeben, sondern sie hat mir ein guldenes Ringel selbsten weggenommen. Dass ich ihr die Ehe versprochen, und die gegebene versicherungsschrift mit meinem eigenen blut unterschrieben, ist wahr.*“³²⁶

Rainer Beck v této souvislosti poukazoval na určitý výměnný obchod mezi mužem a ženou. Ženy, které svolily k pohlavnímu styku až po vyčtení slibu manželství, stály před soudem, aby si jeho dodržení vymohly. Panenství nemohla žena, která by chtěla dále být považována za počestnou, jen tak darovat, protože představovalo určitou materiální hodnotu, která si vyžadovala výměnu. Muž měl v budoucnu jeho ztrátu nahradit uzavřením sňatku se ženou, již o ně připravil. Sexuální vztah tak spadal do počátku vzniku nové ekonomické jednotky.³²⁷

Velmi důležité bylo pro ženy z třeboňského panství, pokud si je muži nemohli vzít či nepřiznali existenci manželského slibu, aby alespoň prokázaly jejich otcovství. Pro komunitu, ve které se matka nacházela, byl „známý“ otec jistě přijatelnější než „neznámý, cizí“. Je velmi pravděpodobné, že dítě, ke kterému se přihlásil muž, jenž byl pevnou součástí sociální sítě v dané obci, mělo později kvalitnější sociální status i lepší vyhlídky na uplatnění než potomek „cizího“ vojáka

---

A já od něho neupustím, když je mně manželství sliboval, mě o čest připravil, necht' mě z toho vyvede, do čeho je mě uvedl. Raději než od toho upustím, do stavení jeho půjdu a tam sobě smrt udělám. Nebo když jsem od jeho otce ze služby šla, vyprovázeje mě až k Dušákovi před matkou mou mně sliboval, že jináč neučiní, než že mě sobě vezme.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 31.

³²⁵ Tamtéž, sign. IB 5BP 36, (28. 7. 1724). Tamtéž, sign. IB 5BP 36.

³²⁶ Tamtéž. O vyšším společenském statusu Jana Waltra svědčí zkušenost, že mu vyslýchající vykali, s čímž se je dále možné setkat jen u ženatých či vdaných osob.

³²⁷ Blíže R. BECK, *Illegitimität*, s. 135-136.

či tuláka, který si v sobě nesl otcovu „cizost“. Ta vyvolávala v lidech opovržení, odsouzení i strach. Podobně se zřejmě nahlíželo i na ženu, která se zapletla s mužem, jenž nebyl součástí její sociální sítě, nebo jí sice byl, ale otcovství mu nebylo možné prokázat a pro její okolí tak zůstával „neznámým“. Jestliže se muž k otcovství přiznal, či mu bylo prokázáno, tak bylo navíc jeho povinností podílet se finančně na výchově dítěte a na zaplacení jeho křtu. Někdy dokonce ženy požadovaly, aby si jejich „souložník“, pokud by nebyl ochoten toto splnit, nechal dítě u sebe. Poukazovaly na jeho lepší majetkové poměry i předešlé sliby podobně jako podruhé „zmrhaná“ Helena Leháčková, která chtěla, aby si Šimon Kodada vzal v případě, že si ji nevezme, k sobě dítě na vychování: *„Ich verlange von ihme nichts anderes, als dass er sein versprechen vollziehe und mich heürathe, im fall aber dieses nicht geschehen sollte, mag er ihme das kind nehmen, und selbiges aufferziehen, gestalten ich ohne deme von meinen freunden genugsam verfolget werde, und sonst von niemanden eine hülfte zugewarten habe.“*³²⁸

Případná platba přitom mohla znamenat pro platícího, jak vyplývá z prvního pohledu na obhajoby obviněných mužů, značnou finanční zátěž. Otázkou zůstává, do jaké míry v těchto případech skutečně šlo o nemožnost uspokojit finanční požadavky žen nebo naopak jen o projev neochoty.³²⁹ Uskutečnění platby však v Beckově pojetí znamenalo i stvrzení určitého výměnného obchodu mezi mužem a ženou, čímž byl její skutek částečně legitimizován. Pro Beckovo vnímání sexuálního styku jako určité obchodní transakce hovoří i případy, kdy ženy

---

³²⁸ Tamtéž, sign. IB 5BP 38, (25. 5. 1726). Srov. i případ Voršily Šebelkové, která se odvolávala nejen na sliby Matouše Babky, ale i dalších členů rodiny (19. 11. 1717): *„Wann er mir das jehnige gibt undt haltet wz er mier voran verschriebener massen versprochen, darmit werde ich zufrieden sein, indehme auch seine schwester die hauswürthin mich versichert das sie mich bies das Kindt erwachset bey sich betreyen wird, in dem wider wann die dieses nicht halten woltn verlange ich das er mier wor meinen ehren krantz, undt zu unterhaltung des Kindts 30 (kop grošů míšeňských) erlegen solle.“* SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 33.

³²⁹ Jan Buzek (26. 5. 1693): *„...a já jí za to 20 zlatých, kterých sem se zadlužil a až posavad dlužen sem, vysázal. Z těch peněz odchování dítěte přislíbila dáti 15 zlatých...“*, SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 32; Jiří, *„vlastní syn Šimona Císaře“* (29. 4. 1734): *„...peněz nemám, abych jí mohl zaplatit.“* Tamtéž, sign. IB 5BP 42.

výslovně požadovaly podíl z majetku svého „souložníka“. Ludmila Dudová, která měla být „zmrhána“ od vojáka Václava Hlaváčka, si tak dělala nárok na část z jeho údajného dědictví: „*Poněvadž má míti v Vysokym Mejtě po svejch starších dědictví pohledávati, tehdy žádám, aby mě z pravenýho dědictví spokojil a milostivá vrchnost mně v tom nápomocna bude.*“³³⁰ Finanční vyrovnání přesto nebylo vnímáno jako plnohodnotné s případným uzavřením sňatku hlavně z toho důvodu, že nedocházelo k úplnému „narovnání“ cti provinilé dívky.³³¹

Řada žen se také pokusila řešit svoji situaci neformálními prostředky, pokud možno bez vědomí vrchnosti. O existenci těchto obranných strategií je však možné se dozvědět jen tehdy, pokud z nějaké příčiny ztroskotaly. Některé ženy se tak snažily vyjednat si hmotnou náhradu se svým „souložníkem“ samy nebo za pomoci

---

³³⁰ Tamtéž, sign. IB 5BP 34, (21. 7. 1721). Podobně Mariána Korbelová, která byla opakovaně obtěžována od černínského poddaného „*Jacoba Picolominiho*“, požadovala v případě, že by si ji nevzal, jako náhradu krávu (9. 12. 1726): „*Ich verlange weiter nichts mehr als dass er mich heüerathe, und soferne nicht, muss er mir vor die zwey kinder weiln und sonst niemand der rechts vater ist, eine khue geben, damit ich sie ernähren könnte.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 38. Podruhé „zmrhaná“ Kateřina Švejdová si přímo dělala nárok na podíl na usedlosti ve Štěpánovicích po uprchlém Pavlu Třetinovi (listopad 1724) : „*Wann er gleichwohlen zuruck kommen, oder eingebracht werden solte, so stehe ich halt darauff dass er mich entweder heürathen, oder befriedigen sollet, wann er aber nicht zuruckkommen solte, so thue demütigst bitten, mir einen theill, von seinen auff den třzetinischen grund zu Sstiepanow zusuchen habenden wehrungen zuschreiben zulassen, damit ich wenigst das verhoffende kinde tauffen, und den h. geistl. bezahlen kunte.*“ Tamtéž, IB 5BP 36.

³³¹ Magdalena, dcera cihláře Jiřího Peška, ve své žádosti vrchnímu hejtmanu třeboňského panství požadovala splnění manželského slibu (nedatováno, okolo roku 1730): „*Jinak sobě pomoci nevědouce, mně splácti jest chtěl. Já ale jemu za odpověď dala, že já svý poctivosti jemu do konce jsem neprodávala, anobř to, co jest slíbil, by splnil. Jestli jsem jemu byla prve milá, bych byla dosavad, což on dokonce učiniti nechtěl. Já pak jsem se ucházela k svý milostivý vrchnosti panu hejtmanu, kdež ale i milostivá vrchnost mě k tomu měla, bych peníze přijala, což učiniti jsem nechtěla, anobř jenom podle slibu o osobu jsem stála. Z té tehdy příčiny vzácně urozenému panu k nohám padám, poslušně žádajíce, by se nade mnou a nad mejma rodiči, kteří dlouhá léta Vysoce Osvícené Knížecí Milosti věrně slouží, smilovati ráčili a mě v takový hanbě věčně nezanechali, anobř satisfacti podle slibu nahoře psaného Mikoláše učinili.*“ Tamtéž, sign. IB5 BP 41.

příbuzných či prostředníků.³³² Výměnou mu většinou nabízely jeho uchování v anonymitě, samy mohly naopak doufat ve vyšší finanční vyrovnání, než jaké by jim přisoudil vrchnostenský soud. Při uplatňování této strategie lze přitom vysledovat dvě její základní varianty. První možností bylo, že provinilé ženy nabízely svému „souložníkovi“ výměnou za hmotné odškodnění svůj odchod na jiné panství či alespoň do jiné, pokud možno co nejvíce vzdálené, vesnice, kde zároveň mohly, pokud tam měly nějaké své příbuzné, využít záchranné sociální sítě. Cílem bylo uniknout z dosahu sociální kontroly, přičemž po porodu a uplynutí určitého času se dívka mohla vrátit zpět, ať už s dítětem či bez něho. Jan Kratochvíl, zámecký podstarší z Cepu, vypovídal v této souvislosti na Mariánu Bendlovou. Neopomenul přitom zdůraznit i své údajné obavy o ještě nenarozené dítě: „*Nikdyž jsem jí nic nedal a také ode mě nežádala nic podobného. Však když již na sobě znamenala, že obtěžkána jest, žádala ode mě pět zlatých, s těmi, že půjde pryč. Já pak se obávaje, aby budoucně buď z bázně, aneb hanbou dítě k záhubě nepřišlo, nechtěl jsem jí nic dáti. Po některém čase žádala ode mě tři zlaté míti, že mě neprozradí, ale že na jiného někoho řekne a mě že v tom zatají.*“³³³

---

³³² Rychtář ve Veselí nad Lužnicí Václav Iligner ve svém psaní hejtmanovi panství oznamoval (11. 5. 1724): „... dle nařízení Vaší Milosti Jiříka, syna Tomáše Paseka u svaté Maří Magdaleny třeboňské poddaného, nyní u mě v službě pozůstávajícího, arestem jsem zaopatřil. Tomu se divím, že Mariana Švejdová o něm nic věděti nechce...neb u něho zde byla a s ním o vinu obtěžkání svého jest se urovnala a dva zlatý peněz od něho míti žádala. On ale jí jeden zlatý třicet krejcarů složil a třicet krejcarů pozůstal a ty nyní odsílá. Víc se podvoliti nechce, však já jeho arestem zaopatřeného mám.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 38. Urban „Jausek“ v jiném případě poukazoval u výslechu na skutečnost, že se již s Mariánou Kazdovou, podle svého názoru, vyrovnal (29. 8. 1731): „*Ich habe ihr zwar dazumahlen, als ich mit ihr die unkeüschheit begangen habe, nichts gegeben, allein nach einiger zeit hat sie mir sagen lassen, wann ich mich mit ihr abfinden will, soll ich kommen, nach deme ich nun zu ihr in hoff gekommen bin, hab ich sye befraget, wie viel sie dann vor d nacht lager begehret? Welche 4(zlaté) verlanget, dessen mich aber geweigert, dass ich derselben so viel nicht geben könnte, endlich ist es auf einen gul. kommen, den ich ihr auch durch den damahligen knecht Anton Koczanda welcher anjezo bey d. fiesch parthey ist, geschickt hab, versprochen habe ich ihr nichts.*“ Jmenovaná však tvrdila, že od prostředníka žádné peníze nedostala. Tamtéž, sig. IB 5BP 41

³³³ Mariána Bendlová se ke všemu přiznala: „*Znám, že jsem pryč jíti myslila a jeho zatajiti v tom mýnila, ale on mně nic dáti nechtěl a pryč jíti zbraňoval. Znám, já sem sobě to sama smyslila, aby*

Tato strategie samozřejmě byla využívána i ze strany provinilých mužů, kteří se snažili za pomoci různých slibů i výhrůžek dosáhnout toho, aby žena pokud možno nenápadně načas opustila panství. O to se pokusil i řemeslník Pavel Hrdlička, který měl přemlouvat děvečku Annu z Drahotěšic: „*Když pak svatý Jan přišel, já na sobě znamenala, že těhotná jsem. Tu on mě prosil, abych odešla pryč, aby se to na něj neproneslo. A když on se vožení, abych předce k němu pro kus chleba přicházela, tak lahodně odbejval, já jeho uposlechla a odešla jsem pryč a zůstávala jsem na Žimuticích až do tohoto času.*“³³⁴ Pokud se však žena nechala uchlácholit takovými sliby a netrvala na hmotném vyrovnání ještě před svým odchodem, mohlo ji po jejím návratu čekat i nepříjemné překvapení v podobě zprávy, že se její „*souložník*“ zatím stačil oženit.³³⁵ Ve výslechových protokolech je však možné setkat se i s případy, kdy naopak ženy učinily překážku sňatku svého bývalého „*souložníka*“, a to do té doby, než byly jejich požadavky uspokojeny.³³⁶ Pokud to z různých

---

mně toliko tři zlaté dal, že na něho nepovím, ale na Čápa, tovaryše sladovnického, že budu praviti.“ Udávala také, že chtěla jít do Trhových Svinů, kde měla příbuzné, nebo k Jindřichovu Hradci. Tamtéž, sign. IB 5BP 31, (19. 12. 1686).

³³⁴ Tamtéž, sign. IB 5BP 31, (9. 1. 1690).

³³⁵ Zuzana Strusková z Novosedel vznesla v tomto smyslu stížnost na kováře Josefa Černého z Fráhelže, který ji měl odeslat po zjištění jejího těhotenství pryč z panství a ona až po svém návratu zjistila, že se mezitím stačil oženit (31. 5. 1734): „*Er hat mir nichts geben, sondern als ich ihme nicht zu willen seyn wollen, und ihme gebettm mich in das unglück nicht zubringen, hat er sich höchst verschworen, dass er mich als ohne dis sein vermeinte liebte, ehelichen wolle. Ja ich hab ihm es angedeiüt(naznačit) dass mich nicht recht befinde, er hat es aber nicht glauben wollen, und hat mich noch selbsten in die dienste auf Neühaus zu gehen beredet, und daselbsten bies ersten sontag nach ostern zu verbleiben bestimmet, nachwelcher zeit er mich so dan ehelichen wollen, weilen ich mich aber unrecht befinden bin ich aus dem dienst an Josephi gegangen, und mich gerathen weegs auf Wittingau begeben, mein verbrechen selbsten angedeitet, und in arrest geblieben.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 42.

³³⁶ Kateřina Sádecká žalovala na tkadlece Pavla Pokorného, který ji pod slibem sňatku obtěžkal, ale následně chtěl uzavřít manželství s jinou dívkou (2. 10. 1716): „*Že tímto ponížným spisem Vaši Milost zanášeti se osměluju, ponížně za odpuštění prosím a žádám. Nemajíce se kde po bohu všemohoucím na tomto světě (ač jsem se velmi provinila) nežli k své milostivé a laskavé vrchnosti utéci [v] příčině této, což vše před bohem i před světem přiznat se musím. Neb sem k takovému pádu*

důvodů neudělaly, ačkoli o chystané svatbě věděly, jejich situace se po pozdním prozrazení těhotenství také značně komplikovala.³³⁷

Druhou možností pak bylo uvedení nepravého otce u výslechu. Badatele při práci s výslechovými protokoly z tohoto období jistě zarazí poměrně vysoký počet případů, kdy obviněné dívky jmenovaly jako své „*souložníky*“ různé neznámé vandrovní, vojáky a podomní obchodníky, tedy jednorázové známosti, které byly v očích soudobé společnosti nepřijatelné. Stejně je může zarazit i zapřísahání jejich údajných obětí jako třeba Voršily Drobilové: „*Ich keine Lugen, sondern die pure Wahrheit rede, und ist keiner an meiner Schwängerung Ursach als der hier angesagte Zeüghandler aus Schlesien.*“³³⁸ Ačkoli k takovým kontaktům určitě také docházelo, vysvětlení jejich častého výskytu v těchto pramenech je mnohem

---

schýlena byla, že jsem o svoji čest a dvakráte k zmrhání přišla. Nyní ale podruhý s jedním kalcovského řemesla jménem Pavla Pokorného a až posavade po něm chlapce mám. Kterýž mně sliboval, že si mě vezme, ale nyní majíc jinou sobě namluvenou a tuto příští neděli má mít kopulaci. Kdež já sem v to kročila a jemu překážku učinila i takovou radu od velebného pana děkana soběslavského dostala, abych já se k své milostivé vrchnosti utíkala, že on spíš je nebude kopulírovat, až to k urovnání přide. Ačkoliv jest on řemeslník, však v žádném cechu nejni, nýbrž jen po jednotách své řemeslo practicíruje, však poddaný jest Jeho Milosti knížecí lobkovského, k Planej přináležející. Dálejší já toho nežádám, aby on si mě za manželku pojal, jen to aby mně na chlapce některej peníz zanechal. Ode křtu ač sice zaplatil tam v Planej, neb sem tam slehla, ale víceji mně nic nedal. Kterýžto nechce žádných peněz dáti, nežli abych mu chlapce dala, že ho u sebe živiti bude. Nechtíce já tomu svolit, aby on chlapce do jinší poddanosti měl uvédst, poněvadž já k zdejšímu panství poddaná jsem, aby i chlapec byl. Vedle čehož Vaši Milost poníženež proboha prosím, aby se ke mně chudej poddanej tak laskavě naklonit a milostivě nařídít, aby velebný pan děkan jeho spíš nekopulíroval, až on se se mnou urovná a k vyživení chlapce některej peníz zanechá. Dyž se to stane, víc jemu žádné překážky činiti nebudu.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 33.

³³⁷ Agnes Čánová z Ledenic například neučinila překážku sňatku svého „*souložníka*“ Václava Veselého s dcerou místního hrobníka Voršilou Halíkovou (nedatováno): „*Weiln mich derselbe gebetten hat, ich möchte aus dieser sach nichts machen, und seinem glück nicht hinderlich seyn, ich hätte mich nicht zu fürchten, dass ich schwanger werde, und hat mich derselbe diesfalls noch nicht befriediget.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 41.

³³⁸ Tamtéž, sign. IB 5BP 34, (30. 9. 1722). Kateřina Šindelářová udávala jako otce dítěte obdankovaného vojáka, který v létě roku odešel do Prahy hlídat ovoce (9. 11. 1729). Tamtéž, sign. IB 5BP 40.

jednodušší. Provinilé ženy, někdy z vlastní iniciativy, častěji pod nátlakem mužů, přisoudily vinu na svém těhotenství právě takovému neznámému cizinci nebo muži, který se již například z důvodu svého odvedení k vojsku na panství v době výslechu nevyskytoval.³³⁹

Zde se nabízí i možnost pohledu do myšlenkového světa tehdejšího člověka. Usedlí lidé si totiž velmi dobře uvědomovali, že právě tyto osoby se pohybovaly nejen mimo pevné sociální sítě, ale také mimo dosah mocenských složek. V jejich mysli se mohla zrodit imaginativní postava, kterou zasadily do soudobé reality. Její tělesná neexistence se vyslychajícím, kvůli jejímu údajnému neusedlému způsobu života, jen velmi špatně dokazovala.³⁴⁰ Svět reality se tu tak prolínal se světem fikce. Ulrike Gleixner v této souvislosti dokonce hovořila o „úspěšném stereotypu neznámého vojáka.“³⁴¹ Tato strategie, která v některých případech umožnila mužům vyhnout se potrestání od soudu, však byla i vyslychajícím na třeboňském panství velmi dobře známá. O tom svědčí jejich pohružky a projevy nedůvěry vůči výpovědím žen, které se snažily takovým způsobem vypovídat.³⁴²

Případy tohoto typu jsou však samozřejmě prokazatelné jen tehdy, pokud byla tato obranná strategie použita neúspěšně a vyšla najevo třeba z důvodu nedodržení

---

³³⁹ Mariána Chrastinová (prosinec 1723), která se měla dopustit s vojákem Andreasem Dobrým: „*Er hat mir keine ruhe pflegen zulassen, und gesaget, ich solte mich der schwängerung halber nicht fürchten, dass eine so leicht nichts geschehen wird, sonzten aber muss ich gestehen, dass er mir bereits bies 6 1/2 (zlatých) unterschiedl. zeit gegeben, worvon ich auch die Tauffgebühr befriediget, und hat mir anbey noch versprochen, wann ich ihm bey seinen herrn Huln (?) nicht verrathen werde, dass er mir nach seiner möglichkeit helfen will, sollte ich ihm aber verrathen, so wurde er braw gestraffet, und ich thätte gar nichts bekommen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 35.

³⁴⁰ Pod pojmem „neusedlí“ jsou v této práci rozuměni lidé, kteří nebyli začleněni do lokální společnosti. Postrádali vztah k jakékoli autoritě, jež byla nadřazena „usedlým“ obyvatelům, nebo tímto dojmem alespoň na ostatní navenek působili. Srov. P. HIML, *Zrození vagabunda*, s. 340.

³⁴¹ Blíže U. GLEIXNER, *Das Mensch*, s. 110-114. Srov. i M. SCHEUTZ, *Alltag*, s. 367.

³⁴² Srov. například výhrůzku pronesenou k Alžbětě Malíkové, která se své provinění snažila svést na Václava Dolejška ze Svozné, který byl odveden za rekrua (19. 4. 1736): „*Du ehrvergessene hurr, mache du aus mir keinen Narren, und bekenne die wahrheit, sonst werde dich auff unangenehme weis sie wahrheit pfeiffen lehrnen?*“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 42.

slibu muže.³⁴³ Ve výslechových protokolech se je možné setkat s těmito typy výpovědí především u žen, které byly „zmrhány“ vícekrát, což je další argument pro předešlou hypotézu.³⁴⁴ Nic na tom nemění ani skutečnost, že vyznání provinilých žen se v prepisech výslechů jeví i dnes jako velmi emotivní.³⁴⁵ Vzhledem k tomu, že tato obranná strategie byla užívána především v případech, kdy byli skutečnými provinilci ženatí muži, bude jí větší pozornost věnována v další části práce.

Zcela jinou obrannou strategii, která měla vést k zachování jejich cti, zvolily ženy, které se po zjištění svého těhotenství a nemožnosti uzavření sňatku se skutečným viníkem pokusily své provinění zakrýt rychlým vstupem do manželství s jiným mužem. Jejich přestupek vyšel najevo většinou jen v případě, pokud datum narození dítěte výrazně neodpovídalo datu uzavření sňatku. Veruna Prepšová tak udržovala jistý čas známost s Tomášem „Cykánem“. Později se rozešli, ale Veruna brzy začala pociťovat příznaky těhotenství. Nikomu se ale nesvěřila a rychle se provdala za Tomáše Koláře. Dítě se bohužel pro ni narodilo příliš brzy po sňatku a

---

³⁴³ Srov. Markéta „Kotilyn“ (8. 1. 1718): „*Ja, ich bin von dem vorigen herrn haubtmann Duscher befraget worden, wer derjenige seyn, der mich geschwängert hat. So hab ichs dazumahlen auff den Antonj, des h. primators knecht allhier geschoben. Ich habe weder mit ihme Antonj, noch mit keinem andern, auser allein mit dem Simon gesindiget, deme zu gefallen ich auch, die that auff obigen Antonj lughafft geschoben habe.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34.

³⁴⁴ Dvakrát „zmrhaná“ Ludmila Drnová vinila ze svých obtěžkání právě neznámého vojáka a potulného obchodníka s voly (nedatováno): „*Ein soldat, der bey uns in denen kriegszeiten in quartier gelegen. Ein oxsen handler als ich vorn Jahr bey dem richter zu Gross Pořizhan gedienet ist über mir nacht (?) er gegen Neühaus oxsen kauffen gegangen, über nacht zu mir kommen, dem ich zu willen gewesen, und ist Vatter zu dem kind.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 40.

³⁴⁵ Srov. výpověď podruhé „zmrhané“ Mariány Strouhové o údajném smilníkovi (5. 10. 1728): „*Ein gewisser abgedanckter soldat von Ledenitz unwissend dessen tauff u[nd] zunahmens ist ungefehr 12 wochen vor weyhenachten in dem dorff Gillowicz sambten herumbgegangen, und bey dem Loyda alda allwo ich dazumahlen in der herberg ware, über nacht geblieben, und mit mir dieses laster nur einmahl begangen, von welcherzeit als dann ich ihme nicht mehr gesehen habe. Ich förchte mich dessen gar nichts, und wäre nicht werth dass mich der erdboden traget, wann es anderst ist, als d dieser abgedanckter soldat allein mein zuhalter seye, und wann mir der hencker den kopf abschlagen sollet, so kan ich nit anderst reden.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 40.

Tomáš Kolář Veruninu léčku prohlédl. Sama Veruna později svůj čin zdůvodňovala: „*Nesměla jsem nic řícti, bála jsem se, že bita budu a myslila jsem, že mně to tudy projde.*“ Její muž na rozchodu netrval, ale požadoval: „...*von povídá můj muž, jestli mě Cykánek vočistí a na dítě vychování dá, že se mnou přece hospodařiti bude. Však dítě aby sobě Cykán choval.*“³⁴⁶ Stížnost na provinilou ženu v takových případech většinou podával podvedený muž nebo členové jeho rodiny, kteří žádali i hmotné odškodnění.³⁴⁷

---

³⁴⁶ Tamtéž, sign. IB 5BP 34, (1. 3. 1721). Srov. i případ Lucie Kotkové ze Zborova, která byla obtěžkána od Jana Tomka, po zjištění svého těhotenství se však vdala za tamního vdovce, sedláka Jana Valentu. Po jejím předčasném porodu vše vyšlo najevo a Valenta podle svědectví provinilého Tomka žádal náhradu (21. 3. 1721): „*Když ona se mu přiznala, že by se mnou tělesně hřešila, tehdy on k mému hospodáři do příbytku přišel a mě netoliko dobře zplísnil, ale i taky ode mě peněz 10 kop grošů míšeňských žádal. Nedal sem mu nic dokonce a nemám taky co, pro chudobu. Lidi praví, že dítě nenávidí, ji ale že předce miluje, krásně se s ní častěj vadí.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34.

³⁴⁷ Srov. informaci o provinění vdovy Voršily Žahourové, na kterou podal stížnost Jan Wolf z Drachova. O celém případě dala hejtmanovi třeboňského panství zprávu městská rada Veselí nad Lužnicí (27. 4. 1685): „*Před Vaši Milost poslušně (ačkoliv nevděčně) přednášíme a za odpuštění žádáme. Voršila, pozůstalá vdova se šesti dětmi po nebožtíku Václavovi Žahourovi ve vsi Drachově k zdejšímu záduší náležející, majíc u sebe čeledína aneb pacholka Václava Jílka, ze vsi Plastovic rychtářového syna k panství hlubockému následující, minulý rok v službě, kterýž docházejícího léta miníce sobě ji za manželku vzíti, toho při nás, aby od Jeho Vysoce Osvícené knížecí Milostivé vrchnosti naší nejmilostivější z téhož panství propuštěn býti mohl, pohledával. Jakož v jeho žádosti ponížený memoriál k Jeho Vysoce Osvícené knížecí Milosti jsme učinili, ale od pana hejtmana téhož panství hlubockého odpovědi jsme poděleni byli, že jsouce on s již jinší prohlášen a z panství zběhl, nižádným způsobem propuštěn, ani ji za manželku vzíti nemůže. A ihned do arestu dán a o masopustě s jinší oddán byl. Zatím Jan Wolf z týž vsi Drachova při docházejícím masopustu tuž Žahourku sobě namluvil a za manželku vzal. Nyní se k nám uchází, že ona přikázání šestý boží přestoupila, nad svou poctivostí i nad dětmi se zapomenula a s týmž pacholkem Jílkem hřešice, od něho obtěžkána jest. S ní býti nechce, jakož se nám v to přiznala, kdežto ihned do vězení jest dána.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 31. Podobně vznesl stížnost Matouš Houdek za svého syna Matěje proti Matěji Douchovi, který měl obtěžkat u něho sloužící Mariánu Želiborovou, již si Matěj vzal za manželku (1704): „*Velikou lítostí pohnutý při Jeho Milosti proti Matějovi Douchovi stížnost sobě védsti musím, kterak Mariánu, pozůstalou dceru po nebožtíkovi Jiřím Želiborovi, která u něho v službě zůstávala, ji obtěžkajíc, tak zlehčenou za ouřadu jeho v příbytku svém k potvrzení v stav svatého manželstva z ruky své za poctivou pannu Matějovi synu mýmu odevzdával. My však o takové*

Podobně riskantní obrannou strategii zvolily ženy, které líčily, že ke svému těhotenství přišly vinou násilného skutku. Jejich jednání přitom bylo motivováno převážně snahou dosáhnout „narovnáni“ své, v důsledku otěhotnění poškozené, cti. Takové řešení ostatně připouštěl již Koldínův zákoník.³⁴⁸ Ten dokonce pamatoval i na v současné době těžko pochopitelnou možnost, že znásilněná dívka mohla, v případě jejího zájmu, uzavřít s provinilým mužem manželství.³⁴⁹ Riziko této

---

nešlechtemosti nic nevědouce, po některym krátkym čase teprva, že živý plod nese, jsme seznali. Na ni doptáni činili, kdo by s ní vinen byl, což ona zapřítí nemohouce vyznala na Matěje Douchu. Poněvadž já skrz takový synu mému učiněný podvod jak před tou nešťastnou svatbou, tak o svatbě, ano až do té chvíle co v koutě leží, o všechno se starati musel a živiti musím. Z příčiny té Vaši Milost pro odplatu boží ponížene a poslušně žádám, že mně chudobnému a zarmoucenému člověku tu Milost prokázati a jeho Matěje Douchu, čím tak dle smluv svatebních ji ouřadu svýho naddotčený Mariány poctivost panenství zanášel, to taky aby splniti a složiti hleděl.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 32.

³⁴⁸ „*Ta pak panna aneb žena poctivá, kterážby násilí trpěla: poněvadž takové bezpráví proti její vůli se jí dalo, má od práva na své cti opatřena býti, aby tím od žádného potomně dotýkána nebyla.*“ J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, čl. M. XXXV., s. 310.

³⁴⁹ „*Jestli žeby ta panna aneb žena, kteráž z násilí sobě učiněného na někoho svobodného žalovala, k takovému svému násilníku před saudem dobrovolně přistaupila a sobě ho za manžela vzíti chtěla: má jí toho příno býti. Avšak nicméně, pro opatření její na poctivosti, ten násilník vězením aneb peněžitau pokutau od práva ztrestán bud'. Dítky pak jejich, v témž manželství potom zplozené, za pořádné držány bud'te.*“ Tamtéž, čl. M. XXXVI., s. 310. Srov. případ Roziny Stroblové z Radostic, která u výslechu vypovídala o údajném znásilnění od Řehoře Chmelaře, syna mlynáře poddaného borovanskému klášteru (24. 4. 1691): „*Er hat bey der nacht, wie ich schon habe abgemahlen, bey der Stuben, alwo das Schloss abgelassen gewesen angeklopft, warauf ihme ein kleines dienstmensch aufgemacht, hierüber hat er mich aus der Stuben, umb ihme ein frembdes Malter auf die Mühle zu schütten geiagt, hernacher ist er mir nachgefolget, undt nachdeme ich das malter aufgeschüttet, mit gewaldt unter einerstiegen in der obern mühle (das ich mir auch eine grosen beüle aufm Kopf aufgeschlagen) niedergeworffen, undt der gestaldt genötigter weise mit mir verfahren, das auch also gleich S. V. das bluth von mir geschossen, unndt ich also schier in ohnmachten ligen geblieben. Ich habe gar nicht schreyen können, aus lauter schrocken, des mir angethanen gewaldts.*“ Přesto se nebránila případnému sňatku, pokud by s ním dotýčný souhlasil: „*Ja wan er mich mit guten will heürathen, weilen er mich so gewahlthätig im fahl gebracht, wan es aber mit wiederwillen geschehen solte, wolte ich lieber nur in drey tagen ein bitten Brodt essen.*“ Řehoř Chmelař naopak obviňoval dívku, že mu sama dala ke skutku příčinu a vzít si ji odmítl: „*Weilen sie mir keinen frieden gegeben, und nicht allein diesmahl sondern oft mit allerley*

strategie však samozřejmě spočívalo v tom, že jen výjimečně se byl nějaký muž ochoten z důvodu hrozícího trestu smrti ke znásilnění přiznat.³⁵⁰ Navíc i samotná žena mohla své znásilnění těžko prokázat, důvěryhodnost jejího svědectví byla přitom závislá hlavně na jejím předešlém chování.³⁵¹ Pokud jí bylo učiněno násilí,

---

gelegenheit nachgestrebet.“ Podle zprávy z 26. 5. 1691 se s ní měl vyrovnat 20 zlatými. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 32. Sňatek požadovala po stárkovi Josefu Drdákovi navzdory údajnému znásilnění i Terezie Ouzká, dcera truhláře z Novosedel (31. 3. 1738): „*Když jsem já do toho mlejna vždy, jak jsem už povídala, mlít chodila a on tam za stárka skoro pět čtvrtí léta sloužil, tak sem se s ním seznámila a on mě hned k tomu přived. Já věru sem jemu příčinu k tomu nedala, nebo jsem jej prosila hlasitě, aby mně to nedělal a též jsem se bránila. On mě předci přemohl a mě na lavici povalil a nemohouce se ubrániti, jemu jsem po vůli býti musela. Ležel tam jeden sedlák a nějaký pacholek, já je ale žádného neznám. Též když jsem jej pro boha prosila, aby mně svět nekazil a se jemu bránila, oni nic slyšeti a spáti mušeli, nebo jich ani cítiti nebylo. Poněvadž mně sliboval, že mě vyhostí a sobě vezme, teda podle svědomí to splniti musí, nebo mně prál, že mě zase i s dítětem očistí a živiti chce.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 43.

³⁵⁰ „*A protož kdožbykoli na pannu aneb na vdovu poctivau mocí sáhl, ji jal, s sebau zavezl aneb zavedl, a potom jí násilí učinil: ten takový každý násilník mečem ztrestán, a byl-li by z osob lehkých, tehdy do kola vpleten býti má.*“ J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, čl. M. XXXI., s. 308.

³⁵¹ „*Sic jináč nevěstkám a jiným nepoctivým ženám při takových věcech věřiti se nemůže, aby se jim jaká od koho násilí dáti měla a mohla; poněvadž předešle, poctivosti své nešetříce, s mnohými smilniti přivykly.*“ Tamtéž, čl. M. XXXII II., s. 310. Srov. přímluvu Kateřiny Filkové u hejtmana panství za její stejnojmennou dceru, která měla být znásilněna od Jiříka Tylmona (okolo roku 1704): „*Milostivý pane, pane hejtmane, Vašnosti poníženež žádám a pro Boha prosím, že mně za zlé míti neráčíte. Co se pak dotýče mé žádosti, a to v příčině Jiříka Tylmona, kterej mou dceru násilně o její čest připravil, a to v jeho domě takovej kvalt učinil, což ona před vzáctnejm úřadem, dyž jej vyslejšali, do vočí jemu mluvila, že ji poručil do sklepa, aby jej odemkla, že on neumí a ji tam zavřel a skutek s ní učinil.*“ Městská rada však měla na věc poněkud jiný názor a v obraně na tuto stížnost poukazovala především na předešlé nedobré chování provinilé dívky: „*Byvše na tom pozůstaveno Vaší Milosti v známost uvéstí a Kateřiny, vlastní dcery Jana Filka spolu souseda našeho, její pád (pro který ona se do arestu dostala) vyjeviti. Že ale matka její k Vaší Milosti dřívěji s memoriallem se utekla (a nás předešla), v kterým stížnost proti Jiříkovi Tylmonovi vede, an by její napředpsané dceři násilí učinil a ji o její čest připraviti měl, z něho důstatkem jsme vyrozuměli. Ačkoliv proti všemu svědomí dokládá, že jest ji o její čest a poctivost připravil, však se pamatovati bude, že často psaná dcera její před třemi lety, která s jistým tovaryšem mlynářským v skutku smilnym postižena, za tou příčinou pro její nešlechetné chování skutečně arestem kupříkladu jinym*

měla to oznámit svým blízkým či ve vrchnostenské kanceláři co nejdříve po uskutečnění skutku. Zároveň byly vyslychajícími vítány i různé krvavé šrámy či podlitiny, které měly svědčit o tom, že se dívka bránila. Žádoucí byla pokud možno i svědectví na pomoc přivolaných svědků.³⁵² Mělo se tím předejít vzniku různých křivých obvinění či snížit pravděpodobnost toho, že budou ženy svá obtěžkání svádět místo skutečných viníků na různé neznámé tuláky či vojáky, jak již bylo zmíněno výše. Obraz vojáka v očích soudobého obyvatelstva tak především vlivem těchto výpovědí získával pro dnešního badatele značně záporné rysy.³⁵³

---

tři neděle trestána byla. Nicméně na to všechno zapomenouce, tak jak smilniti přivykla a nad poctivostí se zapomněla, od 27. Aprilis svého času nemaje (do skutečného pádu a obtěžkání), jak se přiznává, přišla. A hned jak se tyto dni do arestu dostala, při právě rychtérním zase nečistého mlynářského tovaryše se vyznala, nyní ale při ouřadu v místě radním Jiříkem Tylmonem se zastírá, že by ní vinen byl, vyznává.“ Dívka byla nakonec potrestána několikátýdenním arestem a její „souložník“ byl pokutován. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 32.

³⁵² Srov. článek M. XXXII. Koldínova zákoníku: „*Panna pak aneb žena v takovém neslušném násilníka svého předsevzetí, tj. tehdáž, kdyžby popadena aneb mocí k skutku hanebnému nucena byla, má křičeti a za pomoc křikem lidí žádati. Neb jestli žeby nekřičela, ale mlčela: tehdy v domnění by byla, že jest k skutku sama dobrovolně povolovala. Ale má křičeti aneb hned znamení svého násilí a porušení lidem předložiti a ukázati. A provedla-li by potomně před právem takový křik svůj i podávení svého znamení, jakožto ukrvavení, zedrání aneb strhání na sobě raucha: tehdy žalubu svau proti násilníku obdrží.“* Dále i článek M. XXXIII.: „*Však jestli žeby se které panně aneb ženě násilí dalo v místě dalekém a od lidí vzdáleném, jako v lese, na poli, na vinici, v místech pod zemí, tj., v sklepích, v pinvicích (!) a v jiných k těm podobných, v nichžto by křik a hlas její od žádného slyšán býti nemohl: tehdy táž panna aneb žena, byla-li by osoba poctivá a vždyckny po vseckny časy dobře zachovalá, a znamení jistá porušení aneb násilí svého žeby hned po takovém bezpraví lidem předložila, na takové své ublížení taužila, naříkala aneb plakala, aneb svého násilníka lidem z toho místa utíkajícího aneb jdaucího ukazovala, a to by potom také před právem provedla, takový její průvod při právě s dotvrzením její přísahy proti násilníku jejímu postačí; a násilník v té při padne.“* J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, s. 309.

³⁵³ Dorota Herafová, která sloužila u hospodáře Vojty v Lužnici, tak své obtěžkání dávala za vinu neznámému vojákovvi, jenž byl „v kvartýru“ u jiného místního hospodáře Brůžka a měl ji znásilnit (16. 8. 1686): „*Ten tejdén po veliké noci (= Velikonocích) měla hospodyně sobě poručeno, aby tomu vojáku, jenž u Brůžka kvartýr měl, podušku dala. Pro ni on sám již času nočního, jsa opilý, přišel a na hospodyně s hurtem, aby mu podušku dala, křičel. Ona povlak na ni daje, jemu ji přinesla, aby*

Soudobé soudy ostatně také často přicházely s propuštěnými nebo invalidními vojáky či osobami z jejich okolí do kontaktu, přičemž je vždy viděly jako možné násilníky či kriminálníky.³⁵⁴ O skutečném každodenním životě těchto lidí je však doposud známo jen velmi málo.³⁵⁵ Také kriminální akta nabízejí v tomto ohledu jen mozaiku ze života těchto neusedlých, vrchností pronásledovaných lidí. Jako „*obdankovaný*“ voják byl současníky hodnocen člověk, který již dosloužil nebo nadále nemohl vykonávat svoji službu. Byl mu proto udělen právní „*abschied*“ nebo písemné potvrzení o tom, že byl ze služby čestně propuštěn.³⁵⁶ Tento řádný „*abschied*“ opravňoval svého vlastníka k přijímání podpory a zároveň mu též dovoľoval žebrot. Protože nešlo o žádný pevně daný právní formulář s jednotnou formou, putovala v raném novověku po venkově řada lidí, která se vykazovala falešnými „*abschiedy*“, přičemž bylo jen stěží možné rozlišit pravé majitele od nepravých. Tato skutečnost byla zároveň jedním z důvodů stálé nedůvěry venkovského obyvatelstva vůči těmto potulným vojákům. Ti nabízeli všude, kudy putovali, usedlým obraz své chudoby; bylo s nimi nakládáno podobně jako s potulnými žebráky. V případě dopadení byli posíláni podle domovského principu

---

sobě ji vzal, ale on ji nésti nechťice, když všelijak v domě sobě u hospodáře mého počínal. Musila jsem já jemu ji nésti k Brůžkovi a tam líhal s druhým vojákem na kolníku. Nemálo sobě počínal, takže jsem já s tou poduškou napřed na ten kolník vlézt musila a on za mnou též na kolník vlezl. Hodil mě na postel, kdež s druhým vojákem líhal, strče mně hlavu do podušky, hned mocně se mnou vůli svou provozoval.“ O pochybnostech vyslychajících svědčila výzva vznešená k Dorotě: „*Raději se přiznej, s kým jsi vinna, neb přijde na těžší?*“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 31.

³⁵⁴ Srov. Ernst SCHUBERT, *Mobilität ohne Chance. Die Ausgrenzung des fahrenden Volkes*, in: Winfried Schulze, *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität*, München 1988, s. 113-164, zde s. 162 an; Katrin LANGE, *Gesellschaft und Kriminalität. Räuberbanden im 18. und frühen 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1994, s. 106. Vysokého zastoupení propuštěných vojáků ve zlodějských bandách na přelomu 17. a 18. století si všiml U. DANKER, *Räuberbanden*, s. 249 an.

³⁵⁵ Blíže Geoffrey PARKER, *Der Soldat*, in: Rosario Villari (ed.), *Der Mensch des Barock*, Frankfurt am Main 1997, s. 47-81.

³⁵⁶ Carsten KÜTHER, *Menschen auf der Strasse. Vagierende Unterschichten in Bayern, Franken und Schwaben in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Göttingen 1983, s. 73-76.

zpět do své rodné obce, případně, pokud měli platné papíry, byli ponecháváni svému dalšímu osudu.³⁵⁷

Samozřejmě k případům znásilnění žen těmito lidmi v této době docházelo, jejich skutečný počet však bude nepochybně nižší, než by mohlo na první pohled vyplývat z dochovaných výslechových protokolů.³⁵⁸ Řada žen totiž své skutečné

---

³⁵⁷ M. SCHEUTZ, *Alltag*, s. 362-373.

³⁵⁸ Dorota Přesličková z Bukovska vinila ze znásilnění neznámého vojáka, který s ní měl učinit skutek, když šla s nůši s hrnci do Týna nad Vltavou (23. 8. 1723): „*Má bejti voják, měl kord a já měla na sobě nůši hrnců a ruce za traky, nemohla jsem se ubránit. Jak živa jsem jej neviděla, ani s ním nemluvila. Byl mladý, šaty měl bělavý, vejložky červený a vlasy kudeřavý jako paruka. Ptal se mě, odkad sem, já ze strachu velkého pravila, co se mě ptáš, já sama nevím, odkud sem. Nemohla sem křičet, zacpal mně hubu, okrva[ve]na sem nebyla, ani šaty nebyly na mně roztrhaný, neb sem měla šaty dobré na sobě.*“ Vyslýchající však jejímu tvrzení nevěřili, což je patrné z jejich nedůvěřivé otázky: „*To nejni pravda, aby jeden člověk sám bez tvoje vůle tebe mohl násilně obtěžkati, pověz tehdy pravdu bez ublížení tvé duše sice tobě skrze tvoje zapírání větší hanbu uděláš nebo tvé vyznání není k víře podobné?*“ Ještě 24. srpna 1723 bylo zaznamenáno, že Dorota byla již potřetí vyslýchána, ale její výpověď byla stále nedůvěryhodná. Postupem času upadl do podezření její strýc Jiřík Steiner, u kterého sloužila. Přesto byla 28. srpna Dorota poslána k výslechu do Třeboně, protože podle Bukovských: „*U nás jen nepravdy mluvila.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 35. Na neznámého vojáka sváděla své obtěžkání i Helena Benešová ze Slověnic (20. 8. 1725): „*An palm monntag bin ich von Žimutiz von meinen freünd Veit Cardasch mit arbess und grauppen nach haus gegangen, und da ich auff die wesseller strassen, so nachr Budweis weiset, gerathen, lage allda ein mir unbekandter soldat, welchr sein pferd in dessen auff der seithen angebundener gehabt, wie ich endl gegen ihne gekommen, gabe ihme einen guten morgn, nachdeme er mir gedancket, hat ich derselbe von d erden auffgehebet, und mich rücklichen zu boden geworffen, welcher mich auch solcher gestalten abgemathet, und beym hals fest gehalten, dass ich mich seiner nicht erwähren können. Die nothzuchtigung geschahe unterhalb Radoniz in dem waldl so bis in die schwamberg. felder gehet, auff der sogenannten alten strassen. Er hat nichts anders geredet, als über mein vielfältiges bitten und meinen öffters das worth mordio wiederholet.*“ Popsala přitom i údajný vzhled vojáka a jeho koně: „*Er war dick und gross von persohn weises kleid mit rothen auffschlägen anhabend, längl roth und fettes gesichts, schwarze augen, langen schwarzen haar, auch ein kleinen schwarzen barth, folgl auch einen hiersch fänger an der seithen. Das pferd war ein schimmel, darauff hatte er einen schwarzen sattel, mit gelber decken.*“ Přesto se její výpověď setkala s neskrývanou nedůvěrou, pro nedostatek důkazů však měla být podle nařízení z 1. 9. 1725 zatím propuštěna z arestu. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 37.

znásilnění opravdu oznámila a jeho průběh vyslychajícím poměrně detailně popsala, pravého viníka ale nahradila takovouto neznámou fiktivní osobou. Motivovaný přítom byly zřejmě především slibem hmotného vyrovnání za zatajení pravého otce, protože pachateli byli v těchto případech často ženatí hospodáři dívek.

Násilné chování mužů směrem k ženám přítom bylo v této době běžným a do určité míry tolerovaným jevem.³⁵⁹ Je zajímavé, že dívky toto násilné jednání často zdůrazňovaly až tehdy, když k němu došlo v souvislosti s jejich následným opuštěním a zanecháním v takřka bezvýchodné situaci.³⁶⁰ Jistě přítom nelze tvrdit, že by šlo jen o problematiku typickou pro nižší společenské vrstvy.³⁶¹ Sexuální i fyzické násilí bylo totiž v hierarchických vztazích mezi mužem a ženou tolerováno právě na základě vztahové konstelace, kdy měli manželé či hospodáři právo,

---

³⁵⁹ Svědčí o tom i výpověď Mařenky Červenkové, která sloužila v městysu Lišov jeden a čtvrt roku jako kuchařka u Matěje Hrdličky. Jeho syn Václav se do ní brzy zamiloval a všemožně se snažil, aby mu byla po vůli. Používal přítom slibů i násilí: „Vím, že do dvacetkrát se to stalo, neb jsem mu říkávala, že mě k tomu pádu přivedl. Jsouce sirotek, kdo mě v té věci zastane! On mně pravil, já tě zastanu, já tě z toho vyvedu, aby mě všichni čerti vzali, kde je kterej, a když jsem jemu po vůli hned bejti nechtěla, tehdy mě fackoval a se mnou se muckal, až jsem jemu svolila.“ Násilně s ní zacházel i za jiných okolností: „Mimo něho žádného jiného, neb když jsem někdy s jinou dosti prostou osobou aneb formanem mluvila, též když mně kterej připil, tehdy mě asi čtyřikrát fackoval, až mně z nosu krev tekla, pravíce, nemáš na mně samým dosti.“ Skutečnost, že dívka i přesto požadovala sňatek, může svědčit o tom, že takové jednání pokládala za odpovídající dané situaci. Tamtéž, sign. IB 5BP 33, (14. 2. 1715). Srov. výpověď ženatého hospodáře Mikuláše Dukáta z Ponědrážky, který obtěžkal děvečku Dorotu Křížkovou. V průběhu vyšetřování přišla řeč i na to, proč tolik bil svoji vlastní ženu. Jeho odpověď svědčí o tom, že také považoval násilí na ženě za zcela normální (17. 6. 1697): „Aus dieser uhrsach, das sie mir das mensch, welches ich vorhero geschwängert vorgeworffn, undt wan ich bis weilln mit meinen mitnachbahrn ein trunkh bier gethan, darwieder gemurmblet. Jedoch hab ich sie so unchristlich niehmahls gepriegelt, wie mir vorgewendet wirdt.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 28.

³⁶⁰ U. GLEIXNER, *Das Mensch*, s. 109-110; Andrea GRIESEBNER, „Er hat mir halt gute Wörter gegeben, dass ich es thun solle“. *Sexuelle Gewalt im 18. Jahrhundert am Beispiel des Prozesses gegen Katharina Riedlerin und Franz Riedler*, in: Michael Weinzierl (ed.), *Individualisierung, Rationalisierung, Säkularisierung. Neue Wege der Religionsgeschichte*, Wien – München 1997, s. 130-155; M. HOHKAMP, *Häusliche Gewalt*, s. 281-299.

³⁶¹ Pro počátek 17. století blíže Josef HRDLIČKA, *Jindřichohradecké měšťanky na přelomu 16. a 17. století*, Česko-slovenská historická ročenka 2001, s. 221.

v očích některých současníků dokonce povinnost, jejich „vzdorné“ a „rebelující“ manželky a děvečky přivádět k rozumu právě pomocí násilí.³⁶² Pokud nepřekročili všeobecně uznávanou míru, bylo toto násilí vnímáno jako legitimní. Problém však nastává ve chvíli, kdy je položena otázka, jaké formy a jaká míra násilí již překračovaly křehkou hranici mezi legitimním a ilegitimním? V této souvislosti se lze zřejmě přiklonit k tezi Michaely Hohkamp, podle které byla rozhodujícím důkazem pro skutečnost, že míra násilí překročila únosnou mez, případná zmínka o krvavém zranění ve výpovědi žalující ženy.³⁶³ Z důvodu obtížné prokazatelnosti těchto násilných skutků však některé ženy násilí jim učiněné tajily a doufaly, že zůstane bez následků v podobě nechtěného těhotenství. Z jejich okruhu často pocházely nešťastnice, které po následném zjištění těhotenství zvolily ty nejriskantnější obranné strategie, jež je mohly dovést až na popraviště. Jim ale bude věnována pozornost až v další části práce.

Obranné strategie mužů obviněných z otcovství na třeboňském panství naopak směřovaly k úplně jinému vylíčení obrazu ženy, se kterou se měli nelegitimně stýkat. Cílem bylo pozměnit ho do té míry, že před vyslychajícími náhle nestála žena v roli nevinné oběti, ale naopak lehkomyšlná, sexuálně nenasycená svůdkyně, která si za své neštěstí mohla jen a jen sama. Muži proto často poukazovali na aktivní chování ženy „dobyvatelky“, která právě svoji aktivitou porušovala očekávané a tolerované vzorce chování žen, podle nichž měla být ona svedenou obětí.³⁶⁴ Zdůrazňována a jako polehčující okolnost pro muže tak byla vnímána

---

³⁶² Blíže Ralf PRÖVE, *Gewalt und Herrschaft in der Frühen Neuzeit. Formen und Formwandel von Gewalt*, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 47, 1999, s. 792-806.

³⁶³ M. HOHKAMP, *Häusliche Gewalt*, s. 281-299; TÁŽ, „Grausamkeit blutet, Gerechtigkeit zwackt“, in: Magnus Eriksson – Barbara Krug-Richter (edd.), *Streitkulturen. Gewalt, Konflikt und Kommunikation in der ländlichen Gesellschaft (16. – 19. Jahrhundert)*, Köln – Weimar – Wien 2003, s. 59-80.

³⁶⁴ Srov. střet těchto představ například na případě Juliány Štěrbové a Matěje Joužana. Juliána, která byla již předešle „zmrhána“ od Františka Vondráta ze Štěpánovic, se stylizovala do role Matějovi oběti (1723): „*Dahe ich bey dem königsberger Mayerhoff S. V. die schwein gehüttet, er Mathei aber die herrschafftli.r feld früchten gewachet, habe wir pflegen zusammen zuekommen, und weilen er mir lang keine ruhe geben wollen, und mich zur erden niedergeworffen hat, was habe ich also mit*

skutečnost, že to byla právě konkrétní žena, která muži nadbíhala, sváděla ho a pohlavní styk s ním vykonala u něho v jeho příbytku, nebo v hospodářství, kde sloužil. Touto aktivitou totiž narušovala monopol mužů na takové jednání v této oblasti.³⁶⁵

Jelikož muži mohli v důsledku existence sociální kontroly jen stěží popřít intimní styky s danou osobou, museli nalézt jiné obranné strategie, pomocí nichž by se obvinění bránili. Přenesení zodpovědnosti na někoho jiného, tedy udání více „souložníků“, bylo jednou z nejužívanějších. Uvedením jiných mužů bylo zároveň zpochybněno počestné chování dívky, která se tak mohla ocitnout ve velmi obtížné situaci.³⁶⁶ Ne vždy bylo nutno označit možného otce konkrétním jménem.³⁶⁷

---

ihme thuen sollen, ich habe mich genueg seiner gewehret, es hat aber nichts helfen wollen bies er gleich wohlen die thatt mit mir zwischen dener wachalter stunden bey dem opatowiczzer teucht bey tags zeit vollzogen, wenn es aber zum ersten beschehen ist, weiss ich mich eigentl. nicht mehr zuerinnern, allein es scheint mir bald nach denen vergangenenen pfingstfeyertägen gewesen zuseyn.“

Naopak Matěj vše sváděl na aktivní chování ženy, která ho měla ke skutku svést, když mu měla vybírat vší: „*Da ich dieses Jahr bey dem königsberger mayerhoff die herrschafft.e feld früchten gegen Domanin gewachet, und unter einem eychen baum gesessen, so ist die Juliana Sstierbin von Zallin, welche dazumahlen die herrschafft S. V. schwein in dem gesünierten oppatowitzer teücht gehüttet hat, zu mir gekommen, und gleich sich neben mier niedergesetzt, und da ich zu ihr gesaget, sie solte mir ein wenig S. V. lausen, ist sie auch nicht entgegen gewesen, mir es zuthun, wehrenden lausen aber hat sie mich öffters pflegen zuküzeln, und allerhand anzeigen zur lieb zu geben, bis ich endlich auch mich mit ihr ins (?) eingelassen, und sie gar fleischl. erkannt habe.“* SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 38. Provinilec, který si nechtěl Juliánu vzít, byl nakonec z rozhodnutí vrchnosti z 15. 12. 1723 povinen zaplatit jí čtyři zlaté. Tamtéž, sign. IB 5BP 35.

³⁶⁵ Vavřina Mertl rezolutně odmítl vzít si za manželku Žofii, která se v době pohlavního styku zdržovala u třeboňského jednotáře. Nabídl ji však alespoň hmotné vyrovnání s odůvodněním, že „*chce jí vedle své chudoby raději dáti peněz 3 zlaté a jednu krávu, aby tím odbyta byla, poněvadž sama toho jejího pádu příčina jest a jeho za sebou vodila.“* Tamtéž, sign. IB 5BP 31 (2. 3. 1682). Janek, syn rychtáře z Kolence, vyznal o místě skutku (1. 7. 1688): „*U mého otce o velikonočních svátcích jsouce opilý, sama ke mně přišla a k tomu příčinu dala.“* Tamtéž. Vít „Zyka“ tvrdil (8. 10. 1725): „*...ona jest sama s tím skutkem vinná, že nechtěla beze mě z hospody jíti a pětkrát pro mě se vrátila.“* Tamtéž, sign. IB 5BP 37.

³⁶⁶ Vít „Zyka“ se tak bránil, ačkoli přiznal pohlavní styk, vzít si Evu Veselou slovy (8. 10. 1725): „*Nejni ode mě obtěžkána, ach nevezmu, nemohu sobě ji vzíti, že s jinšíma obcovala...“* Tamtéž. Jiří,

V případech, kdy sváděli obvinění muži otcovství na různé tuláky a vojáky, bylo zřejmě velmi důležité, jakou pověst měla konkrétní dívka v rámci komunity. Zatímco dobrá pověst ženu vůči takovým obviněním do jisté míry chránila, špatná ji naopak činila zranitelnější. Dobré pověsti se jistě netěšila Mařena, děvečka Jiřího Zemana z městysu Mezimostí, o které její hospodář sám vypověděl, že: „...v pravdě se sice s každým, buď známý, neb ne, hned stovaryšila.“ Také hospodářka s ní příliš dobře nevycházela: „Já jsem ji dost trestala. Ona mně zle odmlouvala a říkala, abych sobě své děti trestala a byla bych ji pustila, jsem stará, neměl by byl kdo dělati a jiné jsem hned neměla.“³⁶⁸ Právě špatná pověst se zřejmě Mařeně nakonec stala osudnou. O sedm let později se totiž opět objevila před vyslychajícími v Mezimostí. V tu dobu už to ovšem byla třikrát „zmrhaná“ a na okraji společnosti se pohybující žena.³⁶⁹

Podobným způsobem se při sledování stejného cíle někteří muži snažili zpochybnit i panenství dívek v době, kdy s nimi měli vykonat pohlavní styk.³⁷⁰ Ve výslechových protokolech byl proto kladen značný důraz i na zjištění doby, kdy došlo k pohlavnímu styku mezi provinilými. Pokud se totiž následně čas porodu

---

„vlastní syn Šimona Císaře“, se bránil nařčení (29. 4. 1734): „Já nemohu vědět, voni povídají, že za ní taky chodíval zálu[ž]ského Kundráta pacholek.“ Tamtéž, sign. IB 5B P42. Vojtěch Landa (1. 3. 1734): „Nemůže bejt jinej s ní vinen než ten pacholek, s kterým ona sloužila u Brousků v městě...“, Tamtéž. Blíže k uplatňování této strategie P. KLAMMER, „In Unehren beschlaffen“, s. 112-121.

³⁶⁷ Franta Vrchota se hájil slovy (17. 4. 1737): „...ona se honívala po Chlumě a běhávala za hejduky.“ Tamtéž.

³⁶⁸ Tamtéž, sign. IB 5BP 34, (5. 1. 1722).

³⁶⁹ Tamtéž, sign. IB 5BP 40 (7. 10. 1729).

³⁷⁰ Jan Kanta z Lužnice zpochybnil panenství dívky (1688): „Tak lehce mně to přišlo, jako bych do pastuší trouby vstřčil.“ Tamtéž, IB 5BP 31. Podobně i Urban Perkaus z Kojákovic (1687): „Já sem nebyl ten první, který bych jí byl její poctivost vzal.“ Tamtéž. Lékárník Matyáš Pražák se bránil nařčení z obtěžkání Zuzany Baderové (29. 4. 1722): „Ich habe zwar mit ihr Susanna, nach deme sie am 7. septembris 1721 fruhe umb 5 uhr, ohne mieder, zu mir in die apotheken selbst gekommen und mich zur fleischlichen zuhaltung animiret, stehend einmahl zuthun gehabt, die aber ihre jungfrauschafft nicht mehr gehabt, weder von mir geschwängert worden.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34. Srov. U. RUBBLACK, *Magd*, s. 217.

neshodoval s datem uskutečnění pohlavního styku, potvrzovalo to mužovu výpověď a celý, někdy už zdánlivě vyřešený, případ mohl být znovu otevřen.³⁷¹

Snaha mužů nalézt spolupachatele mohla vést až k tvorbě určitých fiktivních stereotypních příběhů, kdy se snažili vložit do určitých konkrétních situací právě jeho domnělou postavu. Nelze vyloučit, že někteří takto vytvořeným příběhům skutečně věřili a smyšlenky se pro ně staly určitou formou subjektivní pravdy.³⁷² Jakub Novotný, který byl obviněn z obtěžkání Evy Žaludové, se sice přiznal k pohlavnímu styku s dotyčnou, ale otcovství popřel: „...*neb ona to s jinšim páchala. Dyž je byla na jistej svatbě v Břilicích, já šel domu a ona s náky to činila na cestě. Jeho sem pak neznal.*“ Později však vyšlo najevo, že tím tajemným mužem, který doprovázel Evu Žaludovou domů, byla jistá „*Kočvarova dcera*“.

---

³⁷¹ Bartoloměj Čečka sice u výslechu přiznal, že měl pohlavní styk s dcerou pastýře Agnes, snažil se však své otcovství svést na mlynářského vandrovního (nedatováno): „*Ich bekenne zwar dass ich mit ihr fleischl. gesündigt habe, jedoch aber solle sie Agnes zugleich auch einem gewiessen müllergesellen, so der wanderschaft nachgegangen, und bey meinem stieffvatter über eine nacht verblieben ist, fleischl. zugehalten haben, welches sie selbst so wohl in gegenwart des richters, als beeder geschwohrnen gestanden hat.*“ Navíc uváděl právě i nesprávný čas uskutečnění pohlavního styku: „*8 tag vor allerheylichen ist es zum erstenmahl bey meinem stieffvatter auffn heüboden in der nacht geschehen, nachgehends annoch zweymahl, und zum anderten zwar am fest allerheyl., zum dritten und lezten mahl aber, umb Martini herumb.*“ Agnes se samozřejmě při konfrontaci bránila: „*nicht 8 tag vor jüngst verschiedenen fest allerheylichen, sondern kurz vor s. Bartholome, zum erstenmahl fleischl. gesündigt hat, welches er aber anfangs starck negirte, doch endlich so weit sich heraus gelassen, dass er eigentl. nicht wiessen kann, wie lang es vor mehrgedl. fest allerheyl. gewesen seyhe.*“ Výpověď Bartoloměje ostatně nepotvrdili ani jím udávaní svědci: „*Bey verhör des zablater richters und der daselbstigen geschwohren ist der Bartholome stieff sohn gedl. zablater richters Mathias Čzečka in lügen stecken blieben, weillen sie allerdiengs negirten, dass sie Agnes vor ihnen gestehen, und aussagen hätte sollen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 35. Srov. U. GLEIXNER, „*Das Mensch*“, s. 81.

³⁷² Srov. Martin RHEINHEIMER, *Chudáci, žebráci, vaganti*, Praha 2003, s. 147. Dánský historik tu přiblížil způsoby tvoření takových fiktivních příběhů na životě raně novověkých Cikánů. Ti se z důvodu toho, aby se při výsleších nezapletli do rozporů, snažili držet – pokud to bylo bezpečné – pravdy, kterou proplétali falešnými údaji, aby jim jejich výpověď co nejméně uškodila. Vytvořili si tak životopis, který se častým vyprávěním stal zvláštní formou subjektivní pravdy, v níž se hranice skutečnosti a fikce stíraly.

Zásluhou tohoto odhalení je však možné rekonstruovat proces tvorby takového fiktivního příběhu. V Jakubově myšlení došlo k prolnutí světa reality, který byl podepřen zkušenostmi, a světa fikce. Šlo o klasický příběh této doby. Při určité příležitosti se sešlo větší množství lidí, kteří pravděpodobně konzumovali alkohol. Taková setkání samozřejmě poskytovala i možnost případného seznámení. Při zpátečních cestách mnohdy docházelo k překračování norem soudobé společnosti. Toho všeho si byl Jakub dobře vědom a byla to pro něho součást jeho každodennosti. Do skutečných kulis si jen dosadil místo „*Kočvarovy dcery*“ fiktivní postavu, která se měla chovat podle jím očekávaného vzorce chování. Příběh dovyprávěl k jemu vyhovujícímu rozuzlení. Bohužel pro něho se později ukázalo, že se v ranním šeru spletl a zaměnil ženu za fiktivního muže.³⁷³

Pokud se však obviněným mužům nepodařilo nějakým způsobem zpochybnit obraz ženy jako nevinné oběti v očích vyslychajících, museli obrátit svoji obhajobu ke své vlastní osobě. Právě oslabení těla muže v době skutku mu totiž mohlo sloužit jako do určité míry polehčující okolnost. Případná opilost mohla znehodnotit manželský slib a zároveň částečně ospravedlnovat chování provinilce. Odolnost vůči alkoholu měla být vedle síly, tvrdosti k sobě i druhým a sexuální potence podle některých výzkumů jednou z konstituujících kategorií mužskosti v raném novověku. Přílišná opilost naopak zbavovala muže rozumu.³⁷⁴ Vliv alkoholu mohl dokonce na určitou dobu smazat rozdíly v sociálním postavení, po vystřízlivění se však vše vracelo do původního pořádku.

Do velmi nepříjemné situace se zásluhou nadměrného holdování alkoholu dostal Vojtěch Landa ze vsi Řípce. Tento padesátiletý vdovec se na posvícení v Soběslavi

---

³⁷³ Tamtéž, sign. IB 5BP 42 (7. 1. 1733). O možnosti, že se mohl podobný příběh opravdu udát, svědčí výpověď Franty Vrchoty ze stejné doby (17. 3. 1737): „*O jarmarce na svatého Jil[j]í byla muzika u Šoulů. Jak jsem s ní šel domů, byl jsem opilej. Na cestě v lese jsme ten skutek páchali.*“ Tamtéž.

³⁷⁴ Michael FRANK, *Trunkene Männer und nüchterne Frauen – zur Gefährdung von Geschlechterrollen durch Alkohol in der frühen Neuzeit*, in: M. Dinges (ed.), *Hausväter, Priester, Kastraten. Zur Konstruktion von Männlichkeit in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Göttingen 1998, s. 194.

seznámil v tamní hospodě s jistou Rozinou z Drahotěšic, která ho po čase obvinila, že s ní tělesně hřešil a označila ho jako otce svého dítěte. Vojtěch Landa, který se měl u výslechu tomuto nařčení bránit, si však kvůli naprosté opilosti údajně téměř nic nepamatoval. Rozina se navíc ve svém okolí netěšila nijak valné pověsti, což naznačují i otázky vyšetřujících. Sám Landa si toho byl dobře vědom. Jedna z jeho odpovědí svědčí o tom, jak lehce mohl alkohol na určitou dobu smazat rozdíl v odlišném sociálním postavení: *„Já nevím dokonce, kterak je ona jse mě přichytila, neb jsem byl všečen již opilý. Truňk jsem já jí ovšem snad potom dal, poněvadž při mně seděla.“* Později si rozdílnost v sociálním postavení obou osob již velmi dobře uvědomoval: *„... a kdybych nebyl opilej byl, já bych ji nebyl u sebe trpěl, ale tak nic nevím, jak je se mě přichytila, ani nemohu řícti, že jsem to nejmenší s ní spáchal.“* Zároveň ale využil svoji opilost i ke zlehčení svého provinění.³⁷⁵

Alkohol se v průběhu roku konzumoval ve zvýšené míře především během konání různých posvícení, poutí a jarmarků. Při těchto příležitostech se setkávala řada navzájem si neznámých lidí, kterým se naskýtala možnost případného seznámení, navázání kontaktů a rozšíření vlastní sociální sítě. Alkohol přitom často pomáhal překonávat jak obavy z poznávání neznámého, tak i zábrany před normami společnosti. Právě poukazování na opilost a následnou neschopnost ovládat své chování v době skutku bylo v očích mužů významnou polehčující okolností.³⁷⁶ Slib manželství, který dali před vykonáním skutku nešťastné dívce, tak někteří sváděli právě na toto alkoholové poblouznění. Někdy dokonce přiznávali, že jeho složení jim bylo pouze prostředkem k tomu, aby přiměli dívku k povolnosti, jak přiznal i

---

³⁷⁵ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 42, (1. 3. 1734).

³⁷⁶ Ženatý hospodář Pavel Mráček omlouval své cizoložství s děvečkou Barborou (25. 6. 1688): *„Znám se k tomu, že jsem se toho dopustil, jse jednoho času podroušilý, však tomu tak hrubě dávno není a podruhý zase v několika dnech též jsem byl podroušilý a ona mně příčinu dala.“* Tamtéž, sign. IB 5BP 27. Omlouvání svého činu opilostí však bylo zcela běžné i u svobodných mužů. Jistý Lukeš Smejkal ze Slověnic popíral, že by slíbil těhotné děvečce manželství (4. 1. 1687): *„Nemohu se za jisto pamatovati, leda kdy jsem byl opilý.“* Tamtéž, sign. IB 5BP 31. Podobně se snažil zlehčit své počínání i Josef Heraf z Lužnice (13. 12. 1727): *„Ob ich würcklich schuldig bin ihrer schwangerschaft, kann ich nicht wissen, ohngerachtet ich mit ihr fleischlichen gesündiget, weiln ich jedesmahlen berauscht gewesen.“* Tamtéž, sign. IB 5BP 39.

Bernard Kráva, jenž obtěžkal Voršilu Korbelovou ze vsi Hlíny: „*Je pravda, že jsem jí manželstvo sliboval jen pro tu příčinu, aby mně k skutku byla povolná.*“³⁷⁷

Obrannou strategií, kterou by bylo možné přirovnat k rychlému provdání žen za někoho jiného, byl u mužů útěk z panství.³⁷⁸ Také zde šlo o mimosoudní vyřešení situace, kdy cílem jednání bylo vyhnout se hrozícímu trestu.³⁷⁹ Je pozoruhodné, že společnost na útěku často těmto provinilcům dělala jiná žena, což byl i případ svůdce Kateřiny Jiříkové: „*On již před třema neděli s jinou děvečkou, jmenovitě Mařou Drobilkou ze Slověnic, pryč odešel a svou paní dobře obloupil.*“³⁸⁰ Výhodou samozřejmě bylo, pokud měl dotyčný v místě, kam uprchl, nějaké příbuzné či známé. Měl tak k dispozici pevný základ, na kterém začal budovat v novém místě svůj nový sociální status. Mohl se přitom opřít právě o existenci sociální záchranné sítě, kterou tvořili jeho známí v dané lokalitě, jejichž zásluhou se stal rychleji její

---

³⁷⁷ Tamtéž, sign. IB 5BP 31, (17. 8. 1689). Pavel Šafránek také nepopíral, že slíbil Kateřině Bednářové sňatek, ale dodržet tento slib i kvůli mládí dívky odmítal (listopad 1726): „*Ich habe ihr nichts gegeben sondern wohl die ehe versprochen, jedoch keine gedanken gehabt sie zu heüerathen, wie ich es auch unmöglich thuen kann als ein alt erlebter mann, aus ursachen weiln sie, nachgehends als ein junges freches mensch mit mir nach ihren belieben verfahren wolte, mithin ich in meinen alten tagen wenige Ruhe mehr zu geniessen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 38

³⁷⁸ Ludmila Salabová si stěžovala na Josefa Chýnu (1717): „*Er hat sich vor 8 tagen bey der nacht unsichtbahr, und darvon gemacht, ohne mir das geringste davon zusagen, und weis ich weiter nicht, wo er hinkommen ist.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 33.

³⁷⁹ Matouš „Maniaura“ přivedl do jiného stavu hned tři děvečky – Dorotu Jindrovou a sestry Evu a Kateřinu Kořínkovou. Prvně jmenovanou dokonce opakovaně. Dívky se nechaly uchlácholit jeho sliby manželství, čehož později velmi litovaly. O tom, jak lákavá pro ně byla možnost sňatku, svědčí i povzdech Doroty Jindrové u jednoho z výslechů (6. 5. 1724): „*Tot' sem já ubohá arcí nevěděla, že jest on takový podvodník, sice bych jemu po vůli nebyla.*“ Matouš „Maniaura“, který se právem obával potrestání, utekl z panství, ale brzy se navrátil zpět (15. 1. 1724): „*Já sem až ke Znojmu šel a sem a tam chodil, ale neměl sem nikdež žádného stání. Až sem zase do Horusic přišel k tomu sedlákovi, kde sem prve sloužil. On pro mě košel přišel, dal mě do želez a vedli mě sem. Báł sem se toho, že mě do vězení daji, však sem zasejc zpátky do služby přišel.*“³⁷⁹ Tamtéž, sign. IB 5BC 18. Kateřina Jiříková z Horusic tak mohla také jen žalovat na svého „*souložníka*“ (27. 9. 1722): „*Já se v sobotu mýmu hospodáři svěřila, že mě obtěžkal, nebo on, když navětril, že by jatý a do arestu vsazený býti jměl, pr[c]hl tu noc na neděli.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34.

³⁸⁰ Tamtéž, (27. 9. 1722).

součástí. Pokud však byl v dané obci neznámým, proces jeho integrace probíhal většinou o poznání pomaleji.³⁸¹ Vyhnout se potrestání se mohlo muži podařit také v případě, kdy se dal naverbovat k vojákům.³⁸² Případný útěk z panství však neznamenal, že by dívka byla zcela bez nároku na odškodnění, které mohla požadovat po ostatních členech jeho rodiny. Úspěšnost žaloby pak zřejmě závisela na tom, jakou měla dívka v rámci vesnice pověst a zda její nároky podpořila i všudypřítomná sociální kontrola.³⁸³

---

³⁸¹ Matouš Koktavý z Novosedel „odloudil“ z třeboňského panství děvečku Judu a odešel s ní do vsi Poličan u Kutné Hory, kde již v té době pobýval jeho bratr Šimon. Tamtéž, sign. IB 5BP 32 (27. 3. 1693).

³⁸² Vrchní hejtman o Jakubu Kubátovi, který měl obtěžkat Barboru Urbanovou, informoval vrchnost, že „*die flucht und das soldaten leben zu Pilsen ergrieffen hat.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 37 (26. 1. 1725). Vít „Zyka“ pak odpíral vzít si Evu Veselou slovy (8. 10. 1725): „*Já nákladu na svatbu žádného nemám, raději smrt podstoupím anebo se na vojnu dám.*“ Tamtéž. Podruhé „zmrhaná“ Alžběta Prošková vypovídala, že se s ní provinil hlubocký poddaný s křestním jménem „Mathias“ (6. 7. 1725): „*Sein zunahmen und heimat ist mir unbewusst. Er ware eine kurze zeit beym Řzehak im unseren dorff in diensten, entlich aber wie die reüter zu Sobieslau geworben haben ist er, unter sie vor ostern gegangen.*“ Tamtéž.

³⁸³ Žofie Veselá měla být podle svého svědectví obtěžkána od Josefa Herafa, u jehož otce sloužila v Lužnici (6. 2. 1730): „*Er hat mir zwar wohl versprochen, dass mich derselbe heürathen wird, ich habe ihn aber allzeit zumb gottes willen gebetten, er solle mich zu ruhe lassen, indeme er schon mehr Menschen umb ihre Ehre gebracht, und mich auch darumb bringen, als dann aber gleichwohlen nicht heürathen wird, allein er hat von seinem üblen vornehmen gar nicht abstehen wollen, sondern mich mit beständiger versprechenen künfftiger ehe überwunden, sonsten aber wegn d fleischl. zuhaltung gar nichts geben.*“ Potom, kdy ho informovala o svém těhotenství, prý provinilec i z návodu svého otce utekl: „*Ja, ich habe es ihme angedeütet gleich nach der ersten thatt, da mir meine monnaths blühe ausgeblieben ist, worauff er mir geantwortet, ich thue mich dessen genueg fürchten, dass ich abermahlen in arrest kommen werde, ich hätte aber nicht geglaubet, dass hieraus etwas entstehen solte. Dass weiss ich nicht, er ist den letzten weyhenachts feyertag von seinem Vatter entloffen, und seithero nicht mehr zuruck kommen, und wie ich vorgestern von dem Kodim einem bauern eben aus diesem dorff Lužnicz vernommen habe, so solle mein zuhalter von seinem Vatter verschicket worden seyn, und ihme 50 fl. mitgegeben haben.*“ I z toho důvodu požadovala dívka, aby ji případně odškodnil jeho otec: „*Ich habe es ihm nicht geheissen, dass er weeglauffen solle, und weiln der Vatter denselben verschickt hat, als mag er ihme auch wied. herstellen, od. anstatt seiner die tauff gebühr bezahlen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 41.

Někdy však muži sice pohlavní styk s dívkou přiznali, zároveň se ale netajili tím, že si ji v žádném případě nevezmou, protože se jim nelíbí její vzhled či povahové vlastnosti. Odvolávali se přitom například na ošklivost, hádavost, stáří či žárlivost provinilkyň.³⁸⁴ Jindy se bránili tím, že sice s dotyčnou ženou činili, ale až poté, co jim slíbila, že neotěhotní. Sami sebe tak i v takovém případě pasovali do role podvedené oběti.³⁸⁵ Pro ženy tak bylo alespoň důležité, že se muži ke styku

---

Podobně vrchnost nebránila Agnes Zlamkolové ze Suchdola, aby pokud se bude shodovat čas jejího porodu s informacemi, které uvedla při výslechu, vymáhala náhradu u matky uprchlého Josefa Bárty ve Vídni (26. 2. 1730): „*Als derselbe die nachricht überkommen, dass die von ihme fleischlich erkante Agnes leibl. tochter des Jacob Zlamkola baurens im dorff Suchenthal sich schwanger befinden solle, sich von der mit der flucht in Mahren, laut eüres berichts vom 13tn expirantis salviret. als seynd wir zwar nicht entgegen, dass ihr von dessen hier in der Leopoldtstadt subsistirender Mutter die derzuhalterin versprochene 20 fl. vermittelst eines schreibens abfordern požadovat möget, dabey aber gleich wohl diese unverschämte buhlerin mit daselbsten gewöhnlicher straff zu abbüsung ihres lasters belegt werden solle, ihr habet im übrigen seiner zeit an uns noch zuberichten, was von des fornicatoris Mutter für eine antwort etwa erfolget.*“ Tamtéž.

³⁸⁴ Václav Vachovský z Hrdlořez si odmítl vzít za ženu Kateřinu Korandovou ze stejné vesnice, ačkoli jí předtím slíbil manželství (14. 4. 1692): „*Ja, das bestehe ich, aber heürathen mag ich sie nicht, weiln sie gar bös ist, und hielte mich vor nichts.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 32. Na žárlivost Anny Turnovské se odvolával Vít Brabenec, dívka mu dokonce měla vyhrožovat sebevraždou (30. 9. 1697): „*Ja ich habe ihr zwar die Ehe versprochen als ich aber neulich nicht zu haus wahr, so hat sie mir übelgewunschen, undt gefluchet, das ich andern huren nachgehe, worauff ich nicht einmahl gedacht, undt wie ich abendts heimbkommen legte ich mich zum lemmer knecht, da khame sie, hat mich wied gescholten, undt als ich ihr gesagt, d. ich sie nit haben will, undt wan sie nit forthgehet schlagen wolte, hat sie getrohet sich zu erhemken.*“ Tamtéž. Mikoláš Flutka z Vítína si nechtěl vzít kvůli stáří Markétu Hronkovou, která sloužila v Mezimostí (19. 6. 1726): „*Heüerathen kann ich sie nicht, weiln ich jung und noch nicht im stande bin selbige zu ernähren, wohingegen sie alters halbe fast meine mutter sein könte, die befriedigung stelle dem ausspruch meinen gnädigsten obrigkeitl anheimb.*“ Markéta, která byla poddaná k panství Kardašova Řečice, měla být podle výslechu o 15 let starší než on. Tamtéž, sign. IB 5BP 38.

³⁸⁵ Srov. psaní vrchnímu hejtmanu ze Soběslavi, které informuje o provinění mlynářského syna Martina Záruby s Evou Pastejřovou z Vítína (27. 12. 1725): „*Kterej tak dalece nezapírá, že s ní ten zlej oučinek tejden před svatým Janem posledně spáchal. Však že se jemu před oučinkem sama přiznala, když jí pravil, jestli by otěhotnila, ona nato, aby se nebál, že se jí nic nestane. Že to již předešle s jedním pacholkem u jejího švagra practicírovala a nic se jí nestalo. I taky potomně*

s nimi přiznali, čímž jejich dítě získávalo do budoucna částečnou legitimitu a zároveň jim museli muži přispět na výchovu dítěte. Ani vrchnost však neměla takovou moc, aby donutila provinilého, pokud se vzpíral, k sňatku s obtěžkanou dívkou.

Muži leckdy volili raději hmotné vyrovnání s obtěžkanou ženou v naději, že v budoucnu uzavřou manželství s movitější dívkou. Právě svými i jejími nedostatečnými majetkovými poměry zdůvodňovali svoji neochotu uzavřít s ní sňatek. Tovaryš Vít Krump se v tomto ohledu o případném sňatku s Veronikou Salátovou vyjádřil jasně: „*Nein, sie nicht, dan sie hat nichts, unndt ich des gleichen, aber des herrn Kunfften tochter begehre ich zu heürathen.*“³⁸⁶ Často navíc muži odkazovali na nesouhlas svých rodičů či příbuzných, který byl formulován podobně jako v případě Vojtěcha Salaby: „*Ich habe ihr zwar nichts gegeben, wohl aber die ehe versprochen, weilln es aber mein vatter nicht zulassen will, so kann und mag ich sie auch nicht mehr heürathen.*“³⁸⁷ Zda šlo přitom o skutečný stav věcí, nebo spíše o šikovnou záminku, lze případ od případu jen stěží zodpovědět.

---

poznal, že již pannou nebyla.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 37. Prokop „z nepořádného lože pocházející“ byl obviněn ze zbití Doroty Urbanové a obtěžkaní její nevlastní dcery Anny. U výslechu udával jako důvod ke skutku: „*O svátcích předešlých svatodušních první skutek jsem s ní jměl a ji sobě vzíti jsem připověděl a potom suma dvacetkráté jsem co činiti jměl. Poněvadž mně macocha její Dorota Urbanová ujistila, že dcera její žádných dětí jmíti nebude.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 40. Podobně se bránil i Vít Kudrna, který se měl dopustit pohlavního styku s Magdalenou Navarovou z Líšnice (17. 1. 1736): „*Es wird nicht alle wochen geschehen seyn, und ist sie mehr mir, als ich ihr nachgegangen, dann sie hat mich auch versichert ich solte mich nichts beförchten, es wird bey ihr nichts verfangen, dass ihr es die zieggeiner waar gesagt hätten.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 42.

³⁸⁶ Tamtéž, sign. IB 5BP 32, (21. 1. 1692). Vít Kříha z Mazelova sice přiznal své tělesné kontakty s Zuzanou Holou a hlásil se i k otcovství dítěte, na dotaz vyslychajících, zda si míní dívku vzít, však odpověděl (12. 3. 1718): „*Nemíním, raděj budu ještě sloužit.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 33.

³⁸⁷ Dotyčný si odmítal vzít kvůli nesouhlasu svého otce Alžbětu Vojtovou. Tamtéž, sign. IB 5BP 37, (nedatováno, okolo 1725). Lukáš Holý dokonce zmiňoval nesouhlas své matky se sňatkem s Voršilou Dudkovou (24. 3. 1723): „*Ich habe ihr zwar die ehe versprochen, allein es hatt wed. sie, noch ich einige mitteln, und meine mutter will es auch nicht zulassen, dass ich sie heürathe.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 36.

Nejzazší možností vyřešení sporu bylo složení tělesné přísahy, tak zvaného juramentu.³⁸⁸ Přistupovalo se k ní v případě, že žena trvala na svém obvinění, ačkoli muž ho rezolutně popíral. Po podrobném vysvětlení, jaké následky by její lživé složení mohlo pro obviněného mít, byl dotyčný dotázán, zda stále trvá na jejím vykonání. V případě jeho kladné odpovědi a po jejím uskutečnění byl muž očištěn a měl být považován za nevinného.³⁸⁹ Jindy však byla právě jeho neochota složit jurament, takové případy přitom nebyly vůbec výjimečné, vnímána jako přiznání. Přítomnost posvátna v rámci světského soudu je totiž v této době nezpochybnitelná. Provinilec si byl velmi dobře vědom, že případná křivá výpověď by měla vliv i na

---

³⁸⁸ Blíže M. SCHEUTZ, *Frühneuzeitliche Gerichtsakten als „Ego“ – Dokumente*, s. 119-126.

³⁸⁹ Srov. jurament Tomáše Podzimka, který popřel, že by se měl stýkat s Mariánou Šedivou (asi 1717): „*Já Tomáš Podzimek, jinak Kubeš, přísahám panu bohu všemohoucímu, důstojné matce boží i od počátečního hříchu nepoškrvněné panně Marii, též všem milým svatým božím. Jakož mě Mariana Šedivá nařekla, že bych s ní po třikráte tělesně hřešiti, následovně ji obtěžkati byl měl, že tomu nikoliv tak v skutku nejni a já se podobných tělesných hříchův nikdá s ní nedočinil, méněji ji obtěžkal. Nebo co ona v té příčině proti mně mluví a svědčí, jest pouhá křivá a lživá věc, což já tuto na svou duši беру. K tomuž mně dopomáhej dobrota božská, matka boží a od počátečního hříchu nepoškrvněná panna Maria i všichni svatí boží.*“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 33. Na své nevině s Kateřinou Pikausovou trval i mlynářův syn Jiří Hölpffl, který byl v případě nutnosti ochoten složit jurament (22. 12. 1722): „*Ja ich bin uhrbüettig ein körperliches jurament, von es verlangt wirdt, abzulegn, das ich mit ihr nichts gehabt hab.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34. Srov. i případ mlynářského tovaryše Václava Zmrhala, který byl obviněn, že obtěžkal Alžbětu Šoustalovou z Dolní Knížeklády. Tento skutek však popíral a chtěl složit tělesnou přísahu (29. 2. 1724): „*...přísahám jse očistiti, ale i smrt podstoupit mohu, že s tou škaredou osobou vinen nejsem.*“ Vzhledem k tomu, že v průběhu dalšího vyšetřování trvali oba obvinění na svých tvrzeních, byl Václav Zmrhal nucen 23. března 1724 skutečně složit jurament: „*Já Václav Zmrhal přísahám panu bohu všemohoucímu, blahoslavené a od počátečního hříchu vždy nepoškrvněné panně Marii, matce boží, i všem božím svatým. Kterak jsouce vod jisté osoby Alžběty, dcery Šoustalové z Knížeklády, nařknut a obviněn, že bych s ní tělesně obcovati a ji obtěžkati měl, ačkoliv ona v examenu svém vždy na tom stála a při společném vyslejšání mně do očí falešně mluvila. Já pak naproti tomu, že s ní nejsem vinen a nic takového s ní jsem činiti neměl, tak jak jsem při vyslejšání i jí do očí popíral, tak až dosaváde popírám a pravím, že s ní tím skutkem vinen nejsem, mocí přísahy této se očišťuji. Tak mi toho pomáhej pan bůh všemohoucí, v trojici jediný, blahoslavená a vždy nepoškrvněná panna Maria, matka boží a všickni boží svatí, amen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 36.

jeho vyhlídky na život věčný. Většinou proto zřejmě dotyční volili raději přiznání, než aby vydávali v nebezpečí tuto naději.³⁹⁰

Raně novověké soudy ale byly také místem, kde na povrch prostřednictvím různých gest vyplývaly emoce obviněných, přičemž i ty je nutné vnímat jako vědomou či nevědomou součást jejich strategie, která měla zapůsobit na vyšetřující a přesvědčit je o nevině či alespoň o lítosti zúčastněných.³⁹¹ Pláč, smích, kletby, nadávky, přísahy či odvolávání se na svědectví svatých patřily k prostředkům symbolické komunikace u soudu. Vlastní výslech nebyl omezen jen na otázky a odpovědi, ale byl zároveň příležitostí k ovlivnění vyslychajících tímto způsobem.³⁹²

Vyslychání také při líčení předešlých událostí většinou neopomněli zdůraznit své údajné záporné pocity při přestoupení normy, což mělo opět přispět k jejich stylizaci do role nešťastného kajícího se hříšníka v očích okolí.³⁹³ Ostatně tato role

---

³⁹⁰ Například Voršila Švecová z Radostic vinila Matouše Čutku z toho, že ji pod slibem manželství obtěžkal, ale následně se k tomu nechtěl znát a dokonce jí měl vyhrožovat (17. 10. 1724): „*Er hat mir zwar nichts gegeben wohl aber versprochen, dass er mich heürathen werde, nun aber will er hiervon nichts hören sondern, so viel ich von leüthen vernehme, hat er sagen sollen, er wolle mich mit dem messer erstöchen, wan ich zu ihm kommen solte.*“ Obviněný mlynářský syn skutečně před vyslychajícími jakékoli kontakty s žalující Voršilou popíral (2. 11. 1724): „*Ihr herrn, ich höre dass ich von einer gewissen huren angeben worden seye, als wann ich mit ihr was zu thun gehabt hätte, ich hab aber mein lebtage mit ihr nichts dergleichen vorgehabt. Ich künne sie weither nicht nur dass sie dorth bey uns in der mühl zumahln hat pflegen.*“ Dokonce tvrdil, že je ochoten pro potvrzení pravdivosti svého tvrzení složit i jurament. Na následné otázky, zda již někdy tělesnou přísahu skládal a zda ví, co její složení obnáší, však odpověděl záporně. Poté co mu byly podmínky a úskalí juramentu vysvětleny, se raději přiznal. Předtím prý vše zapíral z toho důvodu, že si byl jist, že dívka se pohlavně stýkala i s jinými osobami: „*Weil ich weiss, dass ich allein mit ihr nicht schuldig bin, dann sie hat sich kurtz vor diesen, vor denen leüthen hören lassen, dass 4 zuhalter darzu seyn.*“ Matouš Čutka byl následně odsouzen k peněžnímu vyrovnání s Voršilou Švecovou. Tamtéž.

³⁹¹ Blíže Susanna BURGHARTZ, *Zeiten der Reinheit – Orte der Unzucht. Ehe und Sexualität in Basel während der Frühen Neuzeit*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1999, s. 178-184.

³⁹² M. SCHEUTZ, *Alltag*, s. 71-85.

³⁹³ Srov. výpověď Kateřiny Židové, vdovy po Lukáši Židovi ze Štěpánovic, která přiznala svůj pohlavní styk s Jiřím Zmrzlým, jenž zemřel již před zahájením vyšetřování, ale zároveň zdůraznila (1724): „*Ich habe ihme genueg schwehr und zwar mit weinend. Augen in die fleischl. Thatt eingewilliget.*“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 37.

od nich byla v průběhu konání výslechu vyžadována.³⁹⁴ Provinilci se rovněž snažili vylíčit v protikladu k sobě své protějšky v co nejhorším světle a také k tomu využívali popisů jejich chování. Je velmi zajímavé, že při konstituování záporného obrazu toho druhého hrál často v dochovaných výslechových protokolech na třeboňském panství důležitou roli jeho smích.³⁹⁵

S výše zmíněnými obrannými strategiemi mužů a žen obviněných ze smilstva se lze setkat ve většině zkoumaných případů. Je nutné zdůraznit, že nebyly užívány jednotlivě a izolovaně, ale naopak docházelo k jejich různému mísení, které se lišilo případ od případu. Muži například ospravedlňovali své jednání nejen aktivitou ženy, ale zároveň i svojí opilství. Cílem výpovědí však bylo pokaždé dosáhnout pokud možno co nejmenšího potrestání v případě mužů nebo naopak co největšího ospravedlnění svého jednání a v důsledku toho i znovuoobnovení cti v případě žen. Pro přiblížení jednotlivých obranných strategií přitom nebylo považováno za bezpodmínečně nutné zjistit, zda v konkrétním případě mluvil dotyčný „pravdu“. Mnohem důležitější je, že vylíčené jednání považoval za pravděpodobné a možné, a proto ho předestřel vyslychajícím. Svoji vlastní výpověď tedy sám hodnotil jako dostatečně věrohodnou. Právě zkoumání příběhů, které byly předkládány vyslychajícím, tak může podle mého názoru vést k bližšímu poznání každodenního života venkovanů v raném novověku a také k výzkumu témat, k nimž jinak nemáme dostatek jiných pramenů.

---

³⁹⁴ Srov. otázky vyšetřujících typu (25. 6. 1695): „*Kdo jest pak k temuž hřichu ponejprv příčinu podal?*“ Tamtéž, IB 5BP 27.

³⁹⁵ Srov. výpověď vdovy Voršily „*Witonin*“ z Fráhelže, která měla být obtěžkána od neznámého mlynářského tovaryše (15. 11. 1727): „*Nicht, das mündeste hat er mir gegeben, sondern, nach deme ich über ihn gefluchet habe, mit vorsaz dem müller seine sträffliches unternehmen fruhe anzuzeigen, hat er gelacht, und sich fruhe verlohren.*“ Tamtéž, IB 5BP 38.

V. Obranné strategie žen a mužů obviněných z cizoložství

Významný podíl na celkovém počtu těchto případů měl delikt jednoduchého cizoložství, kdy se ženatí hospodáři dopustili tohoto skutku se svými svobodnými děvečkami. Jak vysvítá z výslechových protokolů, ne vždy svolily ženy k pohlavnímu styku dobrovolně.³⁹⁶ Z některých výpovědí nepřímo vyplývá, že některé dívky mohly i případný pohlavní styk se svým zaměstnavatelem vnímat jako nedílnou povinnou součást své služby.³⁹⁷ Navíc i ostatní obyvatelé venkova pravděpodobně v této době byli ochotní spíše tolerovat, pokud se dívka dopustila pohlavního styku se svým zaměstnavatelem než s někým, kdo byl neznámý a cizí. Proto také Zuzanu Hnádkovou její „souložník“ prosil, když ji přemlouval k odchodu z Třeboně a opatřil jí i falešný „pass“: „*Aby nepovidala, že jest se s cizím mužem dopustila, že by neměla nikdež místa, ale aby řekla, že jest u toho pána sloužila, jak pas vysvětluje a s tím pánem si to uhonila.*“³⁹⁸

V myšlenkovém světě těchto žen měl významné místo strach před mocí jejich hospodáře, který je mohl v případě jejich odmítnutí propustit a způsobit jim nemalé existenční problémy. Proto tyto dívky leckdy dávaly přednost možnému riziku nemanželského otěhotnění před aktuálnějším nebezpečím propuštění ze služby.

---

³⁹⁶ Kateřina Vaníčková tak o okolnostech skutku se svým hospodářem Jiřím Haladou, u kterého sloužila v Kojákovcích, vypověděla: „*Die wochen vor der Creützwochen dieses Jahrs, als sein Weib nacher Zell auf die wohlfartt gangen, ist er mir immer nachgangen, und hat mir kein ruhe gelassen, endlich bey der mitten genohmen, und nachts in die stueben ins beth geworffen, und ungeacht ich ihme mit handt undt füesen hin weg gestossen, ...,mich dennach zur übel that bezwungen, das erstemahl.*“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB5 BP 28, (1. 12. 1698). Srov. i D. TINKOVÁ, *Předcházet či trestat?*, s. 40.

³⁹⁷ Terezie Spinková na otázku vyslychajících: „*Pročpak jsi mu k skutku povolovala?*“, odpověděla: „*Jako čeledín.*“ Na upozornění, že čeledín přece „*není povinen zle činit*“, pak reagovala slovy: „*Arcyť že nejni, však ale chtěla-li sem s nim dobrou vůli míti, musela sem a chasa i mladý pán, když mě s ním mohli zavřít, mívali z toho radost.*“ Tamtéž, sign. IB 5BC 10, (15. 2. 1737). Terezie Spinková však během výslechu čelila obvinění mnohem závažnějšímu, když se musela bránit podezření z infanticidia.

³⁹⁸ Tamtéž, sign. IB 5BP 27, (28. 6. 1690).

Jednání těchto děveček navíc bylo často motivováno i různými hmotnými výhodami a úplatky, kterým se za své svolení ke skutku těšily.

Od mužů velmi často využívanou strategií byl i v těchto případech cizoložství, možná poněkud překvapivě, slib manželství daný dobývané ženě. Dívky si přitom samozřejmě byly velmi dobře vědomy, že jejich hospodář je ženatý, ale přesto udávaly jako důvod svého souhlasu se skutkem právě slib, že si je vezme po smrti svojí ženy. Například Zuzana Ševcová tvrdila, že ke skutku svolila, protože „*der Wiktora hat mir versprochen, dass er mich nach seines schon alterlebten und kranckenden weibs tod, heürathen wollen...*“³⁹⁹ Tato jejich obranná strategie přitom byla do značné míry opodstatněná. Pokud se dívce podařilo prokázat, že jí byl opravdu takový slib dán, částečně to zřejmě legitimizovalo její jednání v očích venkovské společnosti. Dívka se ocitala v požadované roli svedené podvedené oběti, která svolila k pohlavnímu styku s výhledem na možný budoucí sňatek. To vše opět svědčí o tom, že ještě v této době, dlouho po Tridentském koncilu, měl v očích venkovanů ústní slib manželství poměrně velkou váhu.⁴⁰⁰

Ženatí muži, kteří se snažili své jednání obhájit, proto používali naopak jako často užívanou obrannou strategii právě různé poukazy na aktivní chování ženy,

---

³⁹⁹ Slib přiznal i obviněný Jan Viktora: „*Ich habe ihr es freyhlich versprochen, fals mein weib ehender als ich storben solte, dass ich sie heürathen wolle.*“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 28, (okolo r. 1700, nedatováno). Apolonie Bažilová z Novosedel byla „*zmrhána*“ od ženatého pastýře Řehoře Nalezeného (okolo r. 1710, nedatováno): „*Er hat zu mir in die hütten pflegen zukommen und daselbst so lang mit mir spass zutreiben, bies er mich verführet hat, ich habe ihm anfangs öffters deshalb ausgemachet, er hat aber gar nichts darnach gefraget, gegeben hat er mir sonst nichts, wohl aber versprochen, wann ich schwanger werden solte, das er mir 10 fl. geben, und nach seines Weibs tod, welche shon alt ist, heürathen wolle.*“ Své jednání se přitom snažila obhájit i tím, že tehdy ještě údajně netušila, jak těžkého hříchu se dopouští: „*Ich weiss selbst nicht wie ich mich in diesen fall so verlohren habe, und wann ich die schwere der diesfälligen sünd verhero so gewust hätte, wie anjezo, so hätten ihn lieber wollen steinigen, als fleiss zuwillen seyn.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 33

⁴⁰⁰ Srov. J. DIBELKA, *K novým možnostem*, s. 39-52; J. GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*“, s. 49-82. Pro prostředí německy mluvících zemí R. BECK, *Illegitimität*, s. 125; S. BREIT, „*Leichtfertigkeit*“, s. 99-112; R. van DÜLMEN, *Fest der Liebe*, s. 67-106; P. KLAMMER, „*In Unehren beschlaffen*“, s. 100-130.

kteře se nemohli ubráníť, a kteřá je měla v podstatě svěst. Pastýř Matouš se tak stavěl u výslechu do role svedené oběťi od své děvečky Kláry: „*Na den svatého Matěje, když jsem chtěl z domu jít, tlačila se na mě z jedny straně a já se jí vyhnul na druhou stranu a ona opět se na mě tlačila. Než vrátil jsem se do světnice a ona žena má se ptá, proč jsi nešel, dal jsem jí odpověď, mám dveře zasekané.*“ Tehdy údajně ještě dívce odolal, ale nakonec mu prý bez jakéhokoli nátlaku „*k vůli byla, a to tolikrát, kolikrát jsem chtěl stoje nebo leže.*“⁴⁰¹ Proto měla ve výslechových protokolech významné místo otázka, na jakém místě a za jakých okolností se pohlavní styk odehrál. Především chování dívky přitom bylo podrobováno důkladnému rozboru. Vedle poukazů na nepatřičné aktivní chování žen především ženatí muži často obhajovali své jednání odkazem na svoji opilost v době vykonání tělesného skutku.⁴⁰²

Provinilci přitom někdy navíc také ospravedlňovali svůj skutek tvrzením, že jejich manželka již je stará, nemocná, nebo že nechtěla plnit své manželské povinnosti.⁴⁰³ Je přitom zajímavé, že i podle svědectví některých provinilých

---

⁴⁰¹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 27, (18. 11. 1690).

⁴⁰² Tak vypovídal hodinář Bartoloměj Stockher z Třeboň, kde a za jakých okolností vykonal poprvé tělesný skutek se svojí děvečkou Mariánou Milotovou: „*Hinter der haus thüer, in ihrer muetter haus, als ich einmal gegen abend aus dem Würthshaus berauscht gegangen und sie zwischen der haus thüer gestanden, da hatt sie mich zu sich hineingeruefft.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 27, (31. 10. 1682). Podobně hospodář Pavel Mráček omlouval své cizoložství s děvečkou Barborou: „*Znám se k tomu, že jsem se toho dopustil, jse jednoho času podroušilý, však tomu tak hrubě dávno není a podruhý zase v několika dnech též jsem byl podroušilý a ona mně příčinu dala.*“ Tamtéž, (25. 6. 1688).

⁴⁰³ Řehoř Nalezený tak svedl svoji nevěru právě na stáří a nemoc své ženy (okolo roku 1710, nedatováno): „*Ich weiss nicht, doch vermeyne über 50 Jahr schon, ich hab sie als Wittib mit 2 kindern geheürathet, ich aber habe nur ein einiges kind mit ihr erzeigt so noch leben thuet. Mein Weib ist halt schon alt, und ungesund, mann ich dazumahlen in meiner jugend ehe ich meine jezige Weib geheürathet habe, es besser verständen und gedachtes mein weib mich nicht hierzu selbst beredet hatte, so wolte gewies anjezo sie nicht mehr heürathen, sondern lieber mir eine junge nehmen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 35. Srov. podobný způsob výpovědí provinilých mužů v rakouském městečku Perchtoldsdorf. Andrea GRIESEBNER, *Physische und sexuelle Gewalt – ein*

děveček věděly manželky hospodářů často o těchto sexuálních vztazích svých mužů. Přesto zůstávaly v pasivní pozici a trpně snášely jejich jednání, někdy snad právě i vzhledem k výraznému věkovému rozdílu a případné bezdětnosti jejich manželství.⁴⁰⁴ Před očima vyslychajících se mohly vynořit různé skrývané konfliktní situace v některých manželstvích, přičemž se zdá, že někteří muži pravděpodobně považovali odpírání tělesného skutku za dostatečný důvod k ospravedlnění jejich cizoložného jednání. Je zajímavé, že v dochovaných pramenech pro třeboňské panství se naopak nelze setkat s opačným tvrzením, kdy

---

Malefizverbrechen? Strafrecht und Gerichtspraxis im Erzherzogtum Österreich unter der Enns im 18. Jahrhundert, in: M. Eriksson – B. Krug-Richter (edd.), *Streitkulturen*, s. 81-124, zde s. 118.

⁴⁰⁴ Rozina Blažková, která sloužila u Věnceslava Kaláta v Přesece, tak svědčila, že hospodyně na ní její těhotenství pozorovala (10. 11. 1691): „*Sie hat es ja verspühret, weilen sie mirs ins gesicht gesagt, wie wir getroschen, unndt ich mich nicht recht bucken können, das ich beiner im bauch habe, ich aber habe darauf stille geschwiegen.*“ Stejně tak líčila i reakce samotného Věnceslava na občasné výčitky své manželky: „*Bieschweilen hat er stillgeschwiegen, bieschweilen hat er gesagt, du bist gar alt.*“ Její výpověď o své ženě potvrdil i samotný hospodář: „*Sie hat es vermercket, eben damahls, wie wir unter der schupfen bey sammen gewesen, unndt hat uns allen beeden hierumb zu geredet. Bieschweilen habe ich still geschwiegen, bieschweilen habe ich gesagt, formalia sunt. Mein Gott ihr seyet schon alt, unndt habt euer leben lang solcher sachen gnug genossen, unnd zu diesem, ich habe schon zwey witfrauwen, unndt mit keiner nichts, so muss ich gleich wohl sehen, ob ich bey einer andern was machen kan.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 32. Podobně zdůvodňoval neplodnost své ženy svoji nevěru s Mariánou Vondráškovou zhruba čtyřicetiletý Ondřej Holický z Horního Miletína, zmiňoval i svoji opilost (1723, blíže nedatováno): „*Ich habe mit meinem weib keine kinder erzeüget, und ist bereits gegen 60 Jahr alt, selbte hat vor meiner 3 männer gehabt, und keine kinder mit ihnen gezeüget. Es hat mich hierzu nichts anderst, als der trunck veranlastet.*“ Jeho žena prý o všem věděla, ale nijak aktivně proti nim nezasáhla: „*Sie saget, dass ich dermahlen eins, vor gott wegen diesen verbrechen werde Rechenschafft geben müssen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 38. Právě s přihlédnutím k udávané opilosti a ke stáří jeho ženy byl Ondřej Holický odsouzen ke třem týdnům veřejných prací na Opatovickém rybníku a ke složení pokuty šesti zlatých do důchodu panství. S Mariánou se měl vyrovnat čtyřmi zlatými a jedním strychem obilí (rozsudek je datován 16. 3. 1723). Tamtéž, sign. IB 5BP 35.

by žena zdůvodňovala své cizoložství nezájmem o sexuální život ze strany svého muže.⁴⁰⁵

V dochovaných pramenech z této doby se však lze setkat i s případy cizoložných párů, které se se svojí láskou netajily, a jejichž jednání bylo motivováno právě vzájemnou náklonností. Ženatý Leopold Beneš ze vsi Břilice přiznal svůj vztah s Rozinou Prokúpkovou z třeboňského panství a vyznal se i ze své zamilovanosti: „*Na dobré mé svědomí беру, když jsem té osoby neviděl, byl jsem na mysli všečen jako zmámený, a když jsem ji spatřil, hned nějak jako přinuceně jsem ji milovati a s ní nepořádně tělesně zhřešiti musil...*“⁴⁰⁶

Pokud však svobodná žena v cizoložném vztahu otěhotněla, čekalo ji do budoucna mnoho problémů. Samotné obvinění z cizoložství bylo totiž mnohem vážnější než obvinění ze smilstva, a tak ženy leckdy podléhaly nátlaku svých ženatých partnerů či jejich blízkých a používaly obranné strategie, které jim byly v podstatě vnuceny. Jednou z nich byl odchod gravidní ženy na jiné panství, kdy jí byla často slíbena hmotná podpora výměnou za to, že neprozradí pravé jméno otce dítěte. Právě skutečnost, že raně novověká společnost byla do značné míry anonymní, skýtala v těchto případech příležitost k uskutečnění různých léček, které měly vést k zatajení ženatého otce dítěte.⁴⁰⁷ Tato strategie byla sice užívána i

---

⁴⁰⁵ Řadu příkladů, ve kterých ženy požadovaly oddělení od stolu a lože z důvodu toho, že jejich manžel „není muž“ či „není ve stavu plnit manželskou povinnost“, naopak ve svém výzkumu o možnostech rozvodu v katolickém Bavorsku v 17. a v 18. století předestřel Rainer BECK, *Frauen in Krisen. Eheleben und Ehescheidung in der ländlichen Gesellschaft Bayerns während des Ancien régime*, in: Richard van Dülmen (ed.), *Dynamik der Tradition*, Frankfurt am Main 1992, s. 137-212, 288-300.

⁴⁰⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 27, (5. 2. 1688).

⁴⁰⁷ Kněz Matěj Benedikt Boleloucký z Nového Města pražského roku 1673 svědčil o tom, jak se stal obětí podobného podvodu a nevědomky pokřtil dítě, které vzešlo z nemanželského lože (30. 5. 1673): „*Skutečně vysvědčuji, že léta Páně 1672 dne 28. Marty Markéta Cezarová porodivši syna u jedny sousedy naší, totiž u Straků, by v svém hříchu sebe i svého cizoložníka zatajila, nastražila jest ke mně člověka sprostého sedlského v témž domě podruha Jana Doplakala. Ten ke mně na faru přišel a že jemu pán Bůh s jeho manželkou synáčka dáti ráčil, za pokřtění jeho žádal. Od křtu (maje sobě odevzdáno od Markéty Cezarovy jeden rejnský) toliko 45 krejcarů zaplatil. Dítěti při svatém křtu dáno jest jméno Jan František, mateře jméno zapsáno jest v knihách zádušních Markéta, podvodného otce jméno napsáno*

v případě dívek obviněných ze smilstva, v této situaci je však možné se s ní setkat

---

není. Protož že jak jest na ně došla zpráva, že by křest podvodný byl, pana Staňka rychtáře sebou sem vzal, k Strakovům do domu vešel, ji v koutě ležící navštívil a hned z osoby poznal, že takový chrapoun takové mladici asi 16 nebo 17 léta se nešikuje. Chtěje tehdy pan rychtář naddotčeného Doplakala do šatlavy vzíti a on to věda, že se s nohami poradil a z domu pryč prchl. Pan rychtář jeho komoru jemu zapečetil. Otce toho domnělýho od té doby ani pan rychtář, ani já sem víceji neviděl. Toho času již po křtu svatém druhý den od jiných domácích i také od Markéty Cézarové jistou sem zprávu dostal, žeby zmrhání jejího a otcem dítěte býti měl jeden z pánův sousedův třeboňských, a to z prostředku pánův radních.“ Skutečnost, že otcem dítěte byl opravdu ženatý třeboňský radní Adam Štolendr nechtěně potvrdila ve svém psaní sestře, které se dostalo do rukou vyslychajících, i samotná Markéta Cézarová. Její list je zároveň cenným svědectvím o tom, jak mohla vypadat každodennost skrývající se provinilé dívky, ačkoli lze předpokládat, že dívka měla o něco vyšší sociální status než většina ostatních provinilkyní. Zároveň v něm Markéta brojila i proti svému bratrovi Janovi, který se pokoušel bránit čest její i celé rodiny a zároveň se snažila o uskutečnění různých opatření, aby Štolendr zůstal neprozrazen. Právě její aktivní role v celém příběhu ho dělá do značné míry výjimečným (30. 5. 1673): „Dobryho zdraví ti vinšuji má sestro Marie. Nemohla sem tě pomínouti, abych tě neměla tím kratičkým psaníčkem navštívit, kterak se máš, sili zdráva. Já sem zdráva, než vždycky sem celá melankolická a velký starosti stran Štolendra, jak je s nim. Psaní sem dostala, já v něm nemohu hrubě rozumět. Já pravím tak, abys nic neříkala bratrovi, kde sem, kdyby se tě ptal, víš-li o mně. Řekni tak, že jsem jela do Slyzka [!] a nepovídej mu. Já tě prosím, já mu nevěřím Johanesovi, ani se ho neprosím, aby se von o mě staral, ani žádnýho jinýho. Jak pravím, abys žádnýmu neříkala, že je von tím vinen, já tě prosím, nevěř žádnýmu. Lidi jsou falešný, voni by mu přáli velký neštěstí. Jeho vlastní přátelé na lžici vody by ho utopili, voni by ho z kůže slékli. Klára na něj nevraží, že by vona ráda podíl sama dostala. Já vod něho nic nežádám, von je mi prve dosti dal. Já se divím bratrovi, že se von tak vo to ujímá, já se ho nebojím, nechť se von sám vo sebe stará. Štolender krásně on na mě laje nebo mi kurev nadává a nebo se mi vysmívá. On to nejschvále říká, aby na něj neměli důmnění, já nic nedbám. Pros bratra, ať to bláznovství nechá, ať ho nedává do šatlavy, aby se v hrdlo styděl, vosel jakejs. Prosím tě, je-li Štolendr ještě v Praze, dojdi k němu a pozdrav ho nastokráte vode mě a pověz mu všechno všudy, co vo něm rozprávěji, aby se nepřiznal dokonce, mě tak brzo nedostanou, já se nepřiznám. Prosím tě, dojdi k tej ženě, která má to dítě, aby je žádnýmu nevolázala, pozdrav ho vode mě. Dojdi k tomu příkrývači a řekni mu, že ho skazuji pozdravit, že ho prosím pro Boha, aby nic neříkal vo Štolendrovi, aby zapověděl jeho dceři, aby nic neříkala, že ji prosím proboha. Já tam nepřijedu dokonce, ať mě nečeká, bylo by hůřeji, voni by na mě chtěli věděti. Řekni Štolenderovi, že sem mu do Třeboně poslala psaní na počtě, aby mi poslal odpověď, že ho prosím, aby mi poslal nějaký peníze do Vídně, aby se na mě ptal, tam jak je ten zlatej tomu dal, von ví dobře, komu ho dal, aby brzo do Vídně přijel, já bych ráda byla. Tej kurvě Ance dala sem prostěradlo, aby nic neříkala, jestli je co říkala, vem jí je zas.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 27.

mnohem častěji.⁴⁰⁸ Také zde však nelze vždy tvrdit, že ve chvíli, kdy odešla provinilá dívka z panství, o ni ztrácel její „souložník“ automaticky zájem. Naopak to mohl být leckdy právě on, kdo dívku po nějakém čase dovedl zpět na panství, třeba i ze strachu, aby se dívka jejich dítěte násilně nezbavila. Zmiňovaný pastýř Matouš vypovídal, jak od něho obtěžkaná děvečka Klára, ve chvíli, kdy upadla do podezření z těhotenství, raději odešla do Křenovic, kde měla necelý týden pobývat a mlátit u místního sedláka. On sám se prý ale brzy obával o její další osud, a tak ji zase odvedl domů: „Z Křenovic jsem ji zase domů vedl, ona sice nechtěla a plakala, předce potom šla. Bál jsem se, že někam zajde.“⁴⁰⁹

Podobně se někdy pomocí různých úplatků, slibů či výhružek pokoušeli muži i různí jejich příbuzní přimět obtěžkané ženy, aby z otcovství obvinily někoho jiného. Ty pak udávaly jako otce různé neznámé vandrovní, tovaryše či vojáky.⁴¹⁰

---

⁴⁰⁸ Rozina Prokúpková vypověděla: „...když jsem již znamenala, že jsem těhotná, tehdy jsem jemu pověděla a on mně pravil, abych šla odtud pryč a dal mně na cestu 30 krejcarů.“ Tamtéž, IB 5BP 27, (5. 2. 1688). Zuzana Hnádková: „Dne 7. Máje přijdouc k nám, na mně seznal, že se mnou dobře nebude. Přinesl mně pass a pravil mně, abych šla, kdekoliv se mohu schrániti, že on mě neopustí. Kdekoliv zůstávati bude, abych jemu psala.“ Tamtéž, (rok 1690, přesná datace chybí). Podobným způsobem jako Zuzany se později písař Plevka snažil zbavit i další své „souložnice“ Heleny Golfingerové (21. 1. 1692): „Erstlich hat ers betaurt undt bitterlich geweinet. Ja, freylich hat er mir gesagt, ich solte von hier weggehen, undt ihn in khein ungluckh bringen.“ Na cestu jí měl dávat osm zlatých. Tamtéž.

⁴⁰⁹ Tamtéž, (18. 11. 1690).

⁴¹⁰ Právě pastýř Matouš vyprávěl o své obtěžkané děvečce Kláře (18. 11. 1690): „Já jsem se jí ptal, jestli ta věc přijde na světlo, co řekneš, odpověděla, že na vojáky řekne a já jsem s tím pokojen byl.“ Tamtéž. Justýna Danielová z Novosedel vyznala na Mikuláše Dukáta, u kterého sloužila v Ponědrážce (18. 11. 1690): „Dal mi lahodný slova a pravil, že mně nebude škodnej, že pár volův prodá a že mně zaplatí, abych na něho nepověděla. Jak živa s žádným [jiným], ale hospodář pravil, abych to na vojáka dnes nebo zejtra pověděla.“ Tamtéž. Zuzanu, dceru Matěje Švece ze vsi Vlkovic, měl přemlouvát ženatý hospodář Jan Viktora, u kterého sloužila a který ji podle její výpovědi obtěžkal: „...dass ich es nicht auff ihn, sondern auff den unbekanthen soldaten gestehen solle, dann er hat so wohl die schand als straff geforchten.“ Tamtéž, IB 5BP 28, (okolo r. 1700, nedatováno).

Jak již bylo zmíněno výše, pro takové případy používá německá historiografie termín úspěšný stereotyp neznámého vojáka.⁴¹¹

S vdanými ženami, které se provinily cizoložstvím, se je možné v pramenech setkat především tehdy, když již se svými muži dlouhou dobu nežily. Tato skutečnost přitom mohla být zapříčiněna různými důvody. Jedním z nich bylo přílišné násilí páchané na ženě ze strany muže a vypovídala o něm i Anna Novotná, když vysvětlovala, proč odešla od svého manžela Benedikta: „*Pro jeho velikou přísnost jsem obstáti nemohla, neb mě bíval, přede mnou vše uzamykal, jak v létě, tak v zimě na roboty mě posílal.*“⁴¹² Venkovská společnost sice tento jev do určité míry tolerovala, pokud však překročil jistou hranici, žena mohla od svého muže odejít. V případě, že pak s někým jiným navázala milostný poměr, hrozilo jí nebezpečí, že bude z cizoložství obviněna.

Častěji se však stávalo, že vdané ženy zůstávaly samy z důvodu dobrovolných i nedobrovolných odchodů jejich manželů do vojska.⁴¹³ Po čase pak navazovaly nové známosti, aniž by často věděly cokoli o osudu svých manželů. Pokud následně otěhotněly, byly pochopitelně obviněny právě z cizoložství, přičemž ovšem mohl být i v průběhu procesu jejich skutek překlasifikován na pouhé smilstvo, jestliže se objevil někdo, kdo přinesl hodnověrné svědectví o tom, že jejich muž již nežije.⁴¹⁴

---

⁴¹¹ Srov. Ulrike GLEIXNER, „*Das Mensch*“, s. 110-114; Martin SCHEUTZ, *Alltag und Kriminalität*, s. 367.

⁴¹² SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 28, (2. 3. 1706). Podobně vypovídala o důvodech svého útěku od manžela i Alžběta Cihlová ze Bzí: „*Weiln mein mann ein schlechter würrth gewesen, was in der challupen gewesen ist, alles vertrag, und wann ich ihm darumbn zu geredet, mich er schräcklich zu schlagen pflegen.*“ Tamtéž, sign. IB5 BP 27, (9. 10. 1684).

⁴¹³ Eva Němečková tvrdila: „*Bratr mého manžela, který přišel z vojny, navedl mého manžela, aby se na vojnu dal, a když měl jíti můj manžel na mlat, vzal sebou pecen chleba, pravíce mně, opatruj tě Pánbůh. Já jemu tím způsobem odpověděla a od té doby jsem ho neviděla.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 28, (19. 10. 1724).

⁴¹⁴ Dorota Houdková, jejíž manžel byl roku 1706 v Lomnici nad Lužnicí odveden na vojnu, se bránila nařčení z cizoložství: „*Měla jsem manžela Prokopa na vojně, o kterém bratranec můj mně povídal, kterej z vojny přišel, mě ujistil, že jest umřel.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 27, (18. 3. 1713).

Právě špatná informovanost o osudu jejich manželů značně komplikovala vyhlídky těchto žen na případný další sňatek; naopak je leckdy dovedla až před soud.

Vzácněji se lze setkat i s případy mužů, kteří odešli od své ženy nebo jí byli opuštěni již před mnoha lety. Také jim, zpravidla kvůli jejich údajné neinformovanosti o tom, zda je jejich bývalá žena ještě naživu, hrozilo obvinění z cizoložství. Cílem jejich obhajob pak většinou bývalo prokázat, že jejich žena již nežije a dosáhnout tak překlasifikování svého skutku na delikt smilstva.⁴¹⁵ Bylo by jistě zajímavé zjistit, jakým způsobem reflektovalo jejich provinění okolí, které bylo se situací těchto lidí obeznámeno.

Samotný zločin cizoložství nebyl v tomto období na třeboňském panství trestán zdaleka tak přísně, jak přikazovala soudobá norma. Poddaní byli většinou trestáni několikátýdenním arestem kombinovaným s nucenými pracemi ve prospěch

---

⁴¹⁵ Srov. případ dvaatřicetileté Salomeny Křížkové, která byla obtěžkána od více jak šedesátiletého Tomáše Bruzela z Novosedel, jemuž „*sein eheweib schon vor etlich und zwanzig Jahren entlasten, ohne zu wiessen, ob solche noch lebe, oder aber schon gestorben seye, fleischlich gesündiget habe.*“ Tomáš Bruzel se ve své výpovědi ve snaze zmenšit své provinění pokoušel především přesvědčit vyslyšající, že jeho bývalá žena již musí být dávno mrtvá. Poukazoval i na její údajné předešlé špatné chování, když se snažil vysvětlit příčiny jejího odchodu (22. 5. 1721): „*Ich bin freylich verheürathet, allein ich weiss nicht wo mein weib anjezo ist, dann sie ist von mir in $\frac{3}{4}$ jahr gleich nach der hochzeit weeggegangen, und wird shon bies 30 Jahr seyn, das ich mit ihr nicht wandle, noch weis, ob sie zudato lebe, oder aber bereits gestorben seye, ohngeachtet ich mich dessen genueg erkundiget, und nach geforshet habe. Ich weiss nicht eigentlich aus was ursachen mein weib von mir entwichen seye, ich glaube wohl dass dieses die haubtursach war, das man sie einigen gestohlenen garrns beschuldiget hat, welche sie nich freyledig standes dem dazumahlig neüsatler nachbahr Peter mlinařz nun seel. gestohlen, solcher diebstahl aber nicht ehender hervorgekommen, als bies ich sie shon geheürathet habe, und sie war shon über 40 Jahr alt, da sie von mir entlassen ist, dann ich habe sie als Wittib geheürathet.*“ Slib manželství daný Salomeně však rezolutně popřel a důrazně si ji odmítl, a to i v případě pokud by se prokázala smrt jeho bývalé ženy, vzít: „*Wie hätte ich ihr dann die ehe versprechen können, in deme ich nicht ehender heürathen kann, bevor mir nicht eigentlich bewust, ob sie mein weib bereits shon tod seye, und wann ich auch ihres tods versichert wäre, so wolte ich gleich wohlen, das alte absheüliche thier nicht heürathen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34.

panství.⁴¹⁶ Viník byl potom nucen složit pokutu do městského důchodu a podílet se na křtu a budoucím vychování očekávaného dítěte podle svých majetkových možností. Mohl být také zbaven úřadu, pokud nějaký vykonával. Ženy pak byly někdy nuceny stát či pracovat na veřejném prostranství, které mohlo představovat třeba náměstí nebo vchod do kostela, kde byly vystaveny zraku a posměchu ostatních.⁴¹⁷

V případě, že se podvedené protějšky nebránily tomu, aby se provinilci vrátili do manželského svazku, byla ale patrná snaha tyto případy příliš nerozšiřovat na veřejnost. Pro vnímání závažnosti cizoložného skutku tedy nebyla rozhodující sama jeho skutková podstata, ale spíše způsob, jakým jej přijalo bezprostřední okolí pachatelů, a to zejména jejich již zmiňované podvedené manželské protějšky.⁴¹⁸ Výjimkou přitom nebylo, že se za zmírnění trestu pro provinilého muže přimlouvali i členové městské rady z městečka, z něhož pocházel.⁴¹⁹ Tato skutečnost může

---

⁴¹⁶ Srov. P. Matlas, *Dvojím metrem*, s. 298-302.

⁴¹⁷ Tak byl cizoložník Matěj Doucha potrestán 7. března roku 1690 tím, že musel zaplatit pokutu 10 zlatých a byl zbaven úřadu konšela v Lomnici. V případě, že by se navíc jeho „souložnici“ Zuzaně Novotné narodilo živé dítě, měl být povinen zaplatit mu křest a podílet se na jeho výživě 2 strychy žita, menším množstvím pšenice a 2 žejdlíky másla. Na podzim měl pak Zuzaně vydat jednu dvouletou jalovičku. Zuzana byla odsouzena k tomu, aby v poutech tři dny zametala a čistila náměstí. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 27.

⁴¹⁸ Pro hlubocké panství prokázal tuto skutečnost P. MATLAS, *Dvojím metrem*, s. 303.

⁴¹⁹ Městská rada Soběslavi se například přimlouvala za ženatého hrnčíře Jakuba Hrdličku, který měl „zmrhat“ děvečku Zuzanu Vejsadovou. Z obsahu její prosby navíc vyplývá, že taková přímluva nebyla v této době nijak výjimečná (15. 2. 1693): „*Jakouž tak žádost Jakub Hrdlička pro jeho prohřešení v příčině jemu od Vaší Milosti na 20 zlatých vysazené pokuty na nás skládá, to z přiloženého spisu jeho vyrozuměti ráčíte. Jest ovšem tomu tak, že v tyto nynější těžký časy pro velikou drahotu sousedé naši tu největší nouzi trpí a mnozí ani Božího daru (leč ovesný neb ječný) v domě nemají. Jako i tento Jakub Hrdlička opravdově se svou manželkou, která se na každý den do kouta strojí i s dětmi, což nám dobře povědomo jest, těžce se živí. A protož abyste tyto těžký časy milostivě povážiti a z tý pokuty, pokudž by jináče býti nemohlo, na 5 neb 6 zlatých condemnrovati sobě oblíbiti ráčili, za něj se přimlouváme. Pravda sice jest, že hrubě často (račte odpustit) na Vaši Milost přímlyvy skládáme, ale že ještě tentokráte ex naturali clementia nás oslyšeti neráčíte, se těšíme. A poněvadž zdejší dva mistři (jsouc bez toho samo oba dobře zkalení) z pouhého záští a nenávisti jemu pokoje dáti nechtějí, nýbrž co sou tak oba*

svědčit i o určité toleranci soudobých lidí vůči těmto mravnostním deliktům. Pro vrchnost bylo zatajení případu také výhodné, protože ušetřila značné prostředky, které by vynaložila na konání nákladného soudního procesu. Peníze získané od provinilců mohly posloužit k různým opravám či jiným potřebám panství.⁴²⁰

Výzkum pramenů zabývajících se cizoložstvím umožňuje sledovat rodinu nikoli v její ideální podobě, ale naopak v okamžiku, kdy je její vlastní existence ohrožena. Rodina přitom byla v této době základní výrobní a společenskou jednotkou každé jihočeské vesnice i poddanského města či městečka. Ženatí muži a vdané ženy se ve venkovské společnosti těšili mnohem větší vážnosti než jejich svobodní vrstevníci. Muži zastávali nejrůznější funkce v místní samosprávě a ve společenském životě. Zároveň jim příslušelo odlišné oslovení; neženatým mužům a neprovdaným ženám se až do vysokého stáří tykalo a oslovovali se křestním jménem.⁴²¹ Ideální obraz rodiny hlásaný normou i z místní kazatelny se však ve výslechových protokolech dostává do kontrastu s realitou každodenního života. Právě za využití trestně právních pramenů je možné do budoucna zkoumat konflikty v rámci raně novověké rodiny a možnosti jejich řešení.

---

zbytečně utratili, na něm takové zbytečný outraty vynahražené míti žádají. Račte se k němu také tak milostivě nakloniti a poněvadž jest tu v Třeboni hlavní cech spokojil, by ti naši dva mistři jemu pokoj dali, per decretum milostivě naříditi, za to služebně žádáme.“ Žádosti městské rady však vyhověno v tomto případě nebylo. Hrdličkovi bylo jen dovoleno rozložit dvacet zlatých do několika splátek, do roka měla být ale pokuta splacena. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 27.

⁴²⁰ Srov. peníze, jež byly složeny před městskou radu v Lomnici, a které byly zřejmě věnovány na opravu kostela v Lomnici, jak vyplývá z jejího návrhu a vysvětlení, že „...při chrámě Páně našem svatého Jana Křtitele veliká chudoba jest, stolice sešlý, na zemi cihly vylámaný a veliké správký potřebuje.“ Tamtéž, (7. 3. 1690).

⁴²¹ Blíže J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 270-271. K problematice rodiny srov. i Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1996.

VI. Raně novověké individuum v síti sociální kontroly na venkově

VI.1 Principy fungování sociální kontroly

Raně novověký člověk nežil ve vzduchoprázdnu, ale pohyboval se v určité komunitě, která mu v případě ohrožení měla zajistit poskytnutí pomoci. Byl tedy součástí určité sítě vztahů, ale na oplátku od něho bylo požadováno, aby jednal v některých situacích očekávaným způsobem. Pokud se tak nechoval, hrozilo, že mu bude v nastalé krizové situaci pomoc odmítnuta. Na jeho chování přitom měla dohlížet rodina, sousedé i ostatní obyvatelé, kteří tak vykonávali funkci sociální kontroly. Tímto termínem rozumím souhrnné označení procesů a mechanismů, kterými společnost nutí své členy k takovému chování, které je v jejím rámci považováno za žádoucí. Toho je dosaženo vnitřní kontrolou, kdy jedinec považuje společenské normy chování současně za měřítko, které je mu přirozeně vlastní, a vnější kontrolou udělováním pozitivních a negativních sankcí. Sociální kontrola probíhá při každodenní interakci, v malých skupinách a během procesu socializace.⁴²² Nutno podotknout, že dohled byl, a to především v případě rodiny, i v jejím vlastním zájmu. V případě provinění proti normám soudobé společnosti, kterým bylo například vykonání nějakého mravnostního deliktu, se totiž v ohrožení ocital nejen sociální status provinilce, ale zároveň i jeho příbuzných a dalších lidí z jeho okolí.

Typickým místem, kde byla sociální kontrola vykonávána, byla hospoda, jež byla místem jakéhosi přechodu mezi veřejným a soukromým životem soudobého individua.⁴²³ Hostinec byl v raném novověku i později místem setkávání obyvatel

---

⁴²² J. JANDOUREK, *Sociologický slovník*, s. 131. S pojmem sociální kontrola v tomto smyslu pracoval například M. RHEINHEIMER, *Chudáci*, s. 77 an.

⁴²³ Ann TLUSTY, „Privat“ oder „öffentlich“? *Das Wirtshaus in der deutschen Stadt des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: Susanne Rau – Gerd Schwerhoff (edd.), *Zwischen Gotteshaus und Taverne. Öffentliche Räume in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Köln – Wemar – Wien 2004, s. 53-73, zde s. 53. K problematice hospod v raném novověku existuje poměrně obsáhlá literatura. Srov. Beat KÜMIN – Ann TLUSTY (edd.), *The World of the Tavern. Public Houses in Early Modern Europe*, Aldershot 2002; Gisela VÖLGER – Karin VON WELCK (edd.), *Rausch und Realität. Drogen im Kulturvergleich*, Reinbek bei Hamburg 1982; Norbert SCHINDLER, *Widerspenstige Leute. Studien zur Volkskultur in*

vesnice, přičemž se zde scházeli všichni lidé bez rozdílu stavů, chudí stejně jako bohatí, řemeslníci i sedláci. Sedávali ovšem odděleně u různých stolů, o což musel dbát hostinský. Lidé sem přicházeli za jídlem a pitím, za zábavou, hrou a tancem, a především se zde dozvídali různé novinky a zajímavosti.⁴²⁴ Sál hostince byl proto ideálním místem k šíření pomluv, znevážení něčí dobré pověsti nebo dokonce i k veřejnému zostuzení, po kterém mohl následovat soudní proces. Nezanedbatelnou roli při tom hrál alkohol, kterým ovšem na druhou stranu vyzyvatel nezřídka omlouval svůj nactiutřačný výrok a soud ho jako vysvětlení akceptoval.⁴²⁵

Základním smyslem hospodské komunikace bylo totiž „pití“, od něhož se odvíjel charakter pobytu v krčmě, hry a zábava. Pití samo o sobě přestupkem nebylo, dokud nepřesáhlo individuálně danou míru, pro jejíž pochopení nejlépe sloužily hodnotící přívlastky v ustálených slovních spojeních: „*bezpotřebné vysedávání*“, „*přílišné pití*“, „*ranní opíjení*“, „*hrubě opilý*“ či „*zhovadilé opilství*“. Ve všech městských i venkovských hospodách byla k dostání kromě piva i pálenka a víno. Jestliže pití piva vrchnost tak často nekritizovala, konzumaci tvrdšího alkoholu, z něhož neměla žádný zisk, naopak pravidelně odsuzovala. Množství zkonsumovaného pití bývalo značné. Dva, tři litry vína, k tomu piva nepočítaně a navrch pálenka, nebyvaly ničím zvláštním.⁴²⁶

---

der frühen Neuzeit, Frankfurt am Main 1992; Ann TLUSTY, *Bacchus and Civic Order. The Culture of Drink in Early Modern Germany*, Charlottesville 2001.

⁴²⁴ V hospodě například vyšlo najevo smilstvo mezi Jakubem Šerovským ze Ševětína a Alžbětou „*Scheidovou*“, která sloužila u jeho otce. Podle vyznání Alžběty (8. 7. 1738): „*Wie ich mit dem Jacob in die scheüern umb strohe gegen abend gegangen und alda gesindiget, so ist des Trnka knecht über uns gekomen unter den gesündl im wirthshaus verathen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 43.

⁴²⁵ Srov. R. VAN DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 22.

⁴²⁶ Aleš STEJSKAL, *Hospody posledních Rožmberků*, DAS 16, č. 4, 1996, s. 13. K instituci hospod v tomto období srov. TÝŽ, *Instituce hospod v sociální teorii a praxi rožmberského dominia (1550-1611)*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, Prostějov 1997, s. 376-408.

Samotné pití bývalo prokládáno rituálem připíjení.⁴²⁷ Jeho podstatu sice není třeba vysvětlovat, ale vzhledem ke „zrovnoprávňujícímu“ ovzduší krčem, se připíjení stávalo často jedním ze sporných okamžiků komunikace. Normativní prameny sice o ničem takovém samozřejmě nehovoří, ale v celé řadě zjištěných hospodských emocí končících násilím byla příčinou nevyjasněná momentální pozice člověka v jeho lokálním prostředí. Aktéři se přitom málokdy prali kvůli politice, ale zajímaly je samozřejmě spíše jejich nevěrné ženy, lokální moc, „dobrý původ“ či právě postavení jedince ve venkovské komunitě. Účast v hospodě byla, především pro muže, důležitá nejen v praktickém, ale i symbolickém smyslu. Právě to, že chodil do hospody, patřilo k jednomu z projevů maskulinity. Právo chodit do hospody bylo stejným právem jako například nosit zbraň.⁴²⁸

Typickým rysem hospody v této době bylo také prolínání veřejného a soukromého prostoru. Krčma bývala přirozenou součástí domu, ve kterém hledání striktní hranice mezi privátním a veřejným není příliš účelné, protože sami aktéři ji nechápali jako příliš důležitou. Důkaz o prostupování sfér mohou poskytnout i dobové sémantické ekvivalenty pro „chození do hospody“ čerpané ze soudních akt. Jít do hospody neznamenal nic jiného než jít vlastně na sousedskou návštěvu. „Být v sezení“, „být v truňku“, „mít krčemní schůzi“ mělo stejný význam jako „být u někoho v příbytku“, „pozvat někoho na pivo svý“, „jít k sousedu na víno“ nebo „pozvat někoho k sobě na večerí“. „Být v sezení“ zároveň znamenalo, že se k hostům připojil některý z rodinných příslušníků, aby se naplnil smysl návštěvy. Návštěvník krčmy byl v první řadě chápán jako „přítel“ a pokud nebyl „přespolní“, byl přijímán v rámci zrovnoprávňujícího hospodského přátelství jako „soused.“ Jedním z nejcitlivějších zásahů do života domácností – krčem bylo stanovování uzavíracích hodin. Hospody měly zavírat nejčastěji mezi devátou a jedenáctou hodinou večerní. Otevírací hodina obvykle stanovena nebyla – pilo se po práci,

---

⁴²⁷ Blíže Václav BŮŽEK, *Přípítek ve společnosti raného novověku*, in: Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 189-213.

⁴²⁸ Srov. M. FRANK, *Trunkene Männer*, s. 198.

leckdy však už od samého rána. Před mší a po dobu jejího sloužení se sice měly hospody zavírat, realita každodenního života však byla zcela jiná.⁴²⁹

Podobným způsobem byl místem vykonávání sociální kontroly pravděpodobně i kostel, kam lidé také často přicházeli především kvůli získání různých nových zpráv, takže raně novověký kostel by dnešního člověka zřejmě překvapil svojí nezvyklou hlučností. Vzájemná konkurence mezi kostelem a hospodou ale byla vrchností často nahlížena jako do značné míry pokořující, protože opilí návštěvníci bohoslužeb tu leckdy usínali nebo dokonce zvraceli. Jiné naopak mohla povzbudit předchozí návštěva hospody k hlasitým projevům nevole vůči knězi či samotné církvi.⁴³⁰ Situace se mohla leckdy vyhrotit až k násilným pŕtkám, a to dokonce nejen na hřbitově, který většinu raně novověkých kostelů obklopoval, ale i mezi zdmi kostela. Přesto však byla bohoslužba hlavně jednou z nejdůležitějších veřejných událostí v životě raně novověké společnosti. Právě návštěva kostela ji totiž do značné míry konstituovala. Její uskutečnění bylo vnímáno jako určitá forma sebe prezentace jedince i jeho rodiny. Stejně tak místo, které jedinec v rámci bohoslužby v kostele zaujal, potvrzovalo jeho sociální status v rámci vesnice, který byl prostřednictvím každé návštěvy kostela vždy znovuobnovován.⁴³¹

---

⁴²⁹ Srov. nařízení poddanského Uhřiněveského řádu, který byl vydán za Jana Adama z Lichtenštejna mezi lety 1684-1707, který prikazoval: „*Item dne nedělního a v kázání slova božího šenkování páleného a piva přístně se jak krčmářům tak i jiným všem zapovídá; a kdož by se přede mší nebo v kázání opil, tehdy ten s tím, kdo je šenkoval, má 3 dni v kabátě seděti a pokuty 4 libry vosku dáti.*“ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 23, s. 501. Srov. i Poddanský řád panství Novohradského z roku 1636: „*V kostele když se služby boží dějí, v neděli páně a v jiné zasvěcené svátky, aby žádný páleného nepil, ani pítí všelijakého nešenkoval. Kdožby se pak toho dopustil a tak nezachoval v jednom i v druhém, a od rychtáře neb od koho koliv jiného shledán byl: takový každý z trestání obecního aby nevycházel, až by k záduší 1 libru vosku a rychtáři 2 groše české dal.*“ Tamtéž, s. 141.

⁴³⁰ Srov. opět nařízení poddanského Uhřiněveského řádu: „*Správce církevního jeden každý aby v náležitě uctivosti měl a jeho nezlehčoval, ani se s ním vadil, pod skutečným trestáním.*“ Tamtéž, s. 501.

⁴³¹ Blíže Andreas HOLZEM, *Kirche – Kirchhof – Gasthaus. Konflikte und öffentliche Kommunikationsräume in westfälischen Dörfern der Frühen Neuzeit*, in: S. Rau – G. Schwerhoff (edd.), *Zwischen Gotteshaus und Taverne*, s. 449-461, zde s. 456-458.

S nelibostí vídala vrchnost i představitelé obcí místa, kde byla sociální kontrola vykonávána jen s obtížemi nebo vůbec. Právě zde totiž viděla nebezpečí možného přestupování norem. Z tohoto důvodu si také stěžoval purkmistr a rada Veselí nad Lužnicí hejtmanu panství Zelenkovi na nepravosti, které se měly údajně odehrávat v opuštěném domě vdovy Anny Wipplové: „Z kterýchžto examinův patrně viděti jest, kterak nešlechtný skutky v domě paní Anny Wipplové se od fornikantův páchaly. Anobrž také v témž domě od cizí čeládky schůzky se činějí a nešlechtnosti se provozují. Jako i nebezpečenství ohně, takové schůzky a nepřítomnosti hospodáře i hospodyně se co obávati jest, nebo paní Wipplová svůj dům prodati, v něm sama bydleti aneb aspoň nějakého hospodáře a ředitele domu zaopatřiti se spěčuje.“⁴³²

Důležitost a existenci sociální kontroly lze doložit i z informovanosti vyslychajících, kteří při výsleších většinou právě z různých řečí, fám a klepů, které, jak říkali, se donesly k jejich sluchu, dobře věděli, kam mají směřovat výslech a na koho vznést podezření.⁴³³ Zde lze zdůraznit právě existenci určitého propojení mezi vrchnostenskou kanceláří a rychtáři či členy rad různých obcí na panství, od kterých měla být informována o konkrétních případech.⁴³⁴ Toto propojení však nefungovalo vždy ideálním způsobem; naskýtal se tu také poměrně velký prostor pro případnou korupci.⁴³⁵ Vzhledem k tomu, že také rychtáři měli povinnost právě o těchto

---

⁴³² SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 35, (9. 9. 1723). Představitelé obecní samosprávy měli hrát důležitou roli při nahlašování vdov, které pak vrchnostenské kanceláře nutily k opětovnému vstupu do manželství. Srov. S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 78.

⁴³³ Srov. výzvu vyslychajících k ženatému hospodáři Lukáši Petříkovi z Vitína, aby se přiznal k cizoložnému skutku s děvečkou Zuzanou Bulovou, „Sonsten wirst du mit lebhaften zeügen überwissent werden?“, na níž odpověděl Petřík: „Ich weiss wohl, dass die leüthe hiervon reden, allein beweissen können sie gleichwohlen nichts.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 39, (20. 1. 1724).

⁴³⁴ Vrchnost někdy dokonce rychtáře motivovala příslibem hmotné odměny za případné udání provinilce (Řád poddanský na panství Uhříněveském starší 1684-1707): „Cizoložstva aneb zmocnění kdo by se dopustil, má, jakž o tom práva vyměřují, beze vsí milosti ztrestán býti. Rychtáři toho práva, který o tom na kancelář náš oznámí a to přetrhaje, z statku toho hřešícího 1 kopa grošů českých dána býti má.“ J. KALOUSEK, *Řády selské*, AČ 23, s. 501.

⁴³⁵ Například Markéta Křížová z Ledenic označila za otce svého nemanželského dítěte tamního pekaře Vojtěcha Hansbaura. Později však při výslechu u městské rady v Ledenicích svoji výpověď

nelegitimních vztazích vrchnost informovat, je možné právě jejich úřad hodnotit jako jeden z možných informačních kanálů.⁴³⁶ Z důvodu nezbytnosti obrany vlastní

---

odvolala a vyznala na neznámého muže z Českých Budějovic. O nějaký čas později na vrchnostenské kanceláři v Třeboni již ale opět trvala na tom, že otcem měl být Vojtěch Hansbaur a svoje předešlé vyznání vysvětlovala (22. 2. 1727): „*To se stalo z té příčiny, poněvadž když jsem do Ledenic přišla a jsouce tázána na příčinu mého obtěžkání, jsem oznámila pravého otce, pekaře tamního, kterýžto radním pánům často i ten den potom vědrem piva krky prolil. Hned když jsem z domu radního vyšla, mě z Ledenic vypovídali a na mě bez toho již dost souženou udeřili. Obzvláště ale kovář přede mnou nohou v radní sednici dupal a plísnil, že hrůza vypovědění. Já jsouce plna strachu a nemajíce sice žádného přítele v městečku, který by se o mně byl zastal, obávala jsem se, abych nebyla vyhnána tam odtud. Poněvadž jsem se vždy čekala do kouta, na to velké jich radních sužování jsem na jiného vyřekla, totiž na nějakého pana z Budějic, kterého já sama jak jsem živa neznala. To když páni radní uslyšeli, mě přemluvili, abych se s tím pekařem o tu jemu vzatou čest urovnala a jej odprosila, což sem já také učinila a jemu před ouřadem odpustila. Však to se jenom z nadepsané příčiny stalo, aby mě totiž z Ledenic nevypovídali. Neb když jsem jemu do očí před ouřadem mluvila, že on a žádný jiný otec nejni, celá rada na mě se otočila a jeho se zastávala. Načež on také spolíhaje, sebe klel a zapíral, tak že nejni možné vypovědění. Což když jsem viděla, že se téhož pekaře sami páni ujímají a mě z městečka vypovídají, nevěděla jsem sobě kterak pomoci. Musela jsem sobě takovou věc vymysleti, nicméně mym dobrým svědomím žádného jiného viniti nemohu, toliko často jmenovaného pekaře.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 39.

⁴³⁶ Ne vždy však rychtáři tuto svoji povinnost plnili, jak vyplynulo například z případu Matyáše Salaby, který měl obtěžkat Alžbětu Vojtovou z Dynína. V průběhu vyšetřování vyšlo najevo, že již zhruba před třemi roky, když sloužil u místního rychtáře, obtěžkal Alžbětu Koubovou ze stejné vesnice, jejíž dítě zemřelo stejně jako ona nedlouho po porodu (nedatováno, okolo roku 1725): „*Die tauff gebühr von dem kind habe ich dem bossilezer herrn pfarrer von meinem lohn mit 2 fl. bezahlet, auff die begrabnuss des kinds aber habe ich einen halben thaler, und zwar der verstorbenen Elisabeth Vattern gegeben.*“ Tehdy prý navíc po prozrazení svého přečinu utekl: „*Sondern wie der ambts zettel an den richter gekommen, so habe ich gleich gemercket, auch von denen hauskindern vernohmen, dass es mich anbetrieff, weshalben ich zeit. die flucht von dannen genommen.*“ Po svém brzkém návratu však především nebyl od rychtáře nijak trestán, což svědčí opět o tom, že psaná norma nebyla vždy důsledně dodržována: „*Er hat mir weiters nicht gar viel, wohl aber gesaget, weilen ich vorhin bey ihm in diensten gestanden, so solte ich nur ferners bey ihm bleiben, und ich wäre ihme gewies und sicher genueg, wann noch ferners wegen meines verbrechens etwas geanthet werden solte, warumb er aber dieses gdig. obrigkeit anhero nicht berichtet hat, das weiss ich nicht.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 37. Srov. i poznámku hejtmana k případu Terezie Ouzké z Novosedel (31. 3. 1738): „*Diese fornicantin ist wegen ihrer hohen*

cti se pak úředníci dozvídali řadu informací o konkrétních případech i od bezprostředně zúčastněných osob.⁴³⁷

Milostné vztahy na venkově většinou nepodléhaly utajení, najevo ale vyšly až tehdy, když došlo k nějakému problému a situaci bylo nutné řešit institucionálně. Ne vždy lze přitom existenci sociální kontroly prisuzovat jen pozitivní účinky, protože leckdy vedla k přijetí neformálních opatření, které situaci postižených ještě zhoršilo. Příkladem mohou být případy, kdy byli muži propuštěni ze služby právě v důsledku podezření, že měli v daném místě udržovat nelegitimní sexuální vztahy. Ve chvíli, kdy vyšlo později najevo těhotenství provinilé dívky, byli dotčení obvykle již jen těžce dopátratelní.⁴³⁸ Podobně mohli být po rozhlášení těhotenství

---

schwangerschaft nacher haus entlassen worden und komt wiederumbn herein zu citiren wann sie aus 6 wochen gekommen seyn wird. Der richter wegen diesfälliger spätn anzeügung soll auch bestraffet werden.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 43.

⁴³⁷ Blíže R. BECK, *Illegitimität*, s. 130. Autor zmiňuje ve své studii i existenci agentů vrchnosti, kteří byli placeni podle toho, kolik se jim podařilo vypátrat delikventů. Na existenci sociální kontroly se ve své výpovědi odvolával například i Jakub Popelář z Boru, který byl za své služby v Lomnici obviněn, že „zmrhal“ také tam sloužící Lucii Lamačovou z Ponědrážky (14. 4. 1725): „*Ich hab zwar mit ihr gesündiget, ob sie aber von mir schwanger worden, dass weiss ich nicht, dann sie hat auch pflegen gleich wie nur einen gewiesen frembden unterthan nahmens Geörg, welcher bey dem Tančzik zu Lomnicz gedienet, vor 8 tagen aber bey seinem würth hinter der thür urlaub genommen hat, selbst nachzugehen, mit deme sie eben so wenig guetes, als mit mir gestieffet haben werde. Hat doch der lomnizer primator selbst saget, dass sein haus gesiendl sie einmahl sehen hätten sollen, über des Tančzik garten zaun abends zu hinzusteigen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 37. Podobně se odvolával na svědectví jiných vesničanů i Václav Zmrhal, který se bránil obvinění od Alžběty Šoustalové (8. 3. 1724): „*Oni povídají kolikeří, že na kolik jich pravila. I taky její sestřenice Ančka Kalcovic z Dolejšky povídala u nás mému pantatíkovi i paní matce, že jí to jeden mlynářský udělal, když tam byl vandrem. Říkají mu Tomáš a je nejnčko v Purkarci v díle, že ona se jí přiznala. Povídala u nás Rozína Veselkovic, dcera taky z Dolejšky, že vona jich pět jmenovala a na jednoho že do smrti nepoví. Pastejřova syna, co je na ovčíně knížekladskym jmenovala a toho tovaryše mlynářského, více nevim, nejmenovala jich více, jen tak pravila, že jich pět bylo.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 36.

⁴³⁸ Srov. svědectví týnského mlynáře, který se měl o tom, že jeho prášek obtěžoval při mletí Annu Škardovou z Čenkova, dozvědět od své děvečky. Poté vyšlo najevo dívčino těhotenství a její matka se snažila neformálně vše vyřešit, což však podle mlynáře vedlo jen k úprku provinilého práška

dívky poslání pryč muži třeba i členy vlastních rodin. Na nevlastní matku svého „souložníka“ Josefa Ctibora, kterého si její manžel jako vojenské dítě osvojil, si stěžovala v tomto smyslu Kateřina Hrušková: „*Die alte Ztiborin wie dises Ruchbahar war. Hat ihn gleich versteket, und darnach gar weg verschiket, dass ich bishero von ihne nichts weis, wo er sich dermahlen befündet.*“⁴³⁹ Sítem sociální kontroly mohli propadnout a dopadení unikat dokonce i lidé, po kterých pátrali venkované za tímto účelem speciálně vyslaní.⁴⁴⁰

Naopak možnosti utajení mravnostních deliktů byly na raně novověkém venkově poměrně malé. Jednání, které se odchylovalo od očekávaných vzorců, totiž bylo venkovskou společností velmi dobře registrováno, a to také v oblasti sexuálních vztahů. Někteří autoři dokonce tvrdí, že v otázce závažnějších odchylek od psané normy, byla reflexe těchto provinění ze strany vrchnosti i většiny venkovského

---

z panství (26. 1. 1718): „*Von dieser sach ist uns weitter nichts bekand, als das den vergangen Sontag die mutter der Anna Sskardin in die Mühl gekommen und auff dem Adalberth Prassek gefragt, ihme vor allen gesagt, du hast mir meine Tochter schön zugericht. Ich weis gahr wohl das du durch gehast, zahl auffs wenigste von der kindts tauff, worauff der bueb gleich feüerdath worden, und ihr dieses laugnen wollen, der altknecht mit andern mühl purschen ihme Adalberth ausgelacht, und gemeldet weillen du so leichtfertiger Mentsch bist kanst dein glückh weiter suchen, und ihme entlassen, er Adalberth aber dem altknecht gestanden das er zweymahlen mit ihr gesündigtet hatte, den andern tag darauff sich unsichtbahr gemacht.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34.

⁴³⁹ Tamtéž, sign. IB 5BP 43, (2. 12. 1738).

⁴⁴⁰ Srov. zprávu z Dolního Bukovska o marném pátrání po vdovci Tomáši Hruškovi, který obtěžkal „souložníci“ svého na vojnu odvedeného syna Markétu Šedivou (22. 6. 1720): „*Vaší Milost ponížené žádáme, by ráčili nám milostivě odpustiti, že se osmělujem Vaší Milost tímto poníženým psaníčkem zaneprázdnovati v příčině této, stranu toho přestupníka a krve przníka Tomáše Hrušky. Abychme jej se doptati mohli a dobře zaopatřeného Vaší Milosti odeslali, po dostání takového milostivého poručení od Vaší Milosti ihned jsme jednoho, jménem Mikoláše Pečenku, po něm odeslali do Moravy, který v Telči, v Moravských Budějicích a na mnohejch místech hledal, nic se ho doptati nemohl. Tak dnešního dne okolo hodin sedmi před večerem zpátkem přišel, a tak beze všeho meškání schválně Vaší Milosti poníženě zprávu dáváme. Až posaváde na mnohých místech jsme žádali uctivě o takovym bezbožnym člověku, kdyby se někde zahodil, by se nám vědomost dala, neb se všude na všechny strany ptáme, nebo velkou starost toho máme.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 34. Srov. k problematice uprchlých poddaných B. ŠINDELÁŘ, *Zbíhání*, s. 101-126; M. TOEGEL, *Zbíhání*, s. 191-226. Nově J. GRULICH, *Motivace migrací*, s. 275-284; TÝŽ, *Selský grunt*, s. 555-568.

obyvatelstva téměř totožná, přičemž odchylkám bude pozornost věnována dále.⁴⁴¹ Ke vzniku podezření přitom stačilo pouhé porušení zaběhnutých zvyklostí. K obvinění z cizoložství vedla i taková záminka, když byla dvojice osob opačného pohlaví přistižena v noci osamocena na nějakém místě. Dorota, dcera zemřelého „*Hannse Geörga*“, byla nařčena ze spáchání tohoto skutku, „*protože jsem těchto nedávných dnů v rezidenci Jeho Milosti knížete v obydlí Pattirovém, s ním [Pattirem] času nočního, potmě jsouc, nalezena byla.*“⁴⁴²

Hřešící páry se proto musely vyhnout všudypřítomné sociální kontrole, kterou měly vykonávat všechny osoby v jejich okolí. Právě tento dohled každého nad každým měl minimalizovat nebezpečí překračování soudobých norem. Výslechové protokoly podávají svědectví o řadě různých drobných léček, které umožňovaly udržovat důvěrný styk mezi provinilci.⁴⁴³ Do jisté míry lze snad hovořit i o určité toleranci k těmto nelegitimním sexuálním vztahům v rámci vesnice, a to především mezi čeládkou.⁴⁴⁴ Ta však většinou končila v okamžiku odhalení těhotenství

---

⁴⁴¹ Srov. R. BECK, *Illegitimität*, s. 130.

⁴⁴² Tamtéž, IB 5BP 27, (11. 10. 1687). Dorota však vysvětlovala celou událost tak, že jen od dotyčného požadovala splacení části půjčených peněz.

⁴⁴³ Poté již se nabízel možnost k uskutečňování podobných plánů, jaké vymyslel například ženatý třeboňský písař Tomáš Plevka, aby se mohl intimně stýkat se Zuzanou Hnádkovou: „*Po Vánocích ve dvou nedělích přijdouce on k nám mně takový znamení dal, abych se věděla jak zpravit, když na okno kámen položí a já jej uhlídám, abych ihned za ním na půdu šla, že on mě tam očekávati bude, což jest se stalo.*“ Jindy zase „*pod vopatovskou hrází, když jsme spolu šli na procházku, on mně pravil, že mně udělá znamení – na hrázi kříž, a když na ten kříž přijdu, abych sešla z hráze dolů a že ho tam najdu, a tak šel napřed. Já pak přijdouc na to znamení, s ním jsem se pod tou hrází shledala a tam se též toho skutku se mnou dopustil.*“ Tamtéž, IB 5BP 27, (rok 1690, přesná data chybí).

⁴⁴⁴ Voršila „*Ruthová*“, která sloužila u faráře v Bošilci, tak vypovídala, že o jejím vztahu s tamním pacholkem ostatní děvečky věděly, nic ale neprozradily, protože také takový poměr udržovaly (7. 1. 1735): „*Er hat beym herrn pfarrer zu Boschilletz gedienet, und ich bin auch da gewesn, habe ein und andes zu arbeithen geholffen, wo dann wir öffters nächtlicher weile auff dem boden zusammen gekommen, und allda das werck der unzucht 4mahl vollzogen haben, das erstemahl ist es 14 täge vor heil. Joannis des tauffers geschehe. Der h. pfarrer hat davon nichts gewust, wohl aber dessen dienstmenscher, welche jedoch nichts gesagt, weillen auch ihre freüere nach ihnen dahien gekommen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 42. Na existenci určité solidarity mezi děvečkami lze usuzovat

provinilé dívky. Zároveň se je však možné výjimečně setkat i s případy, kdy sociální kontrola zcela selhala.⁴⁴⁵

Velmi riskantní strategii zvolily právě ty ženy, které se rozhodly své těhotenství skrývat. Pokud svobodná dívka dokázala před svým okolím, které vykonávalo sociální kontrolu, své „obtěžkání“ až do poslední chvíle tajit, zachovala si rovněž naději, že její pověst zůstane nepoškozena. Podmínkou však bylo, aby se po následném porodu dokázala zbavit hlavního důkazu svého provinění – čerstvě narozeného dítěte. Častěji však šlo v těchto případech spíše o co nejdelší utajování nelegitimního těhotenství, které bylo motivované strachem z reakce rodičů, příbuzných i vesnické komunity, bez nějakého záměrného plánování následné vraždy.⁴⁴⁶ Samy obviněné, někdy však i svědkyně, vypovídaly o řadě drobných „lstí“ – přehrnování šatů přes břicho, monologů o „vodnatelnosti“ či předstírání

---

i z případů, kdy s nimi provinilkyně měly sdílet dokonce stejné lůžko, ale přesto údajně nic nezpozorovaly. Těhotná Rozina Jirátová z Radostic tak bránila Magdalenu Randlovou ze Štěpánovic, se kterou sloužila v Myslotíně (17. 1. 1736): *„Sie hat guth geschlaffen, und nicht gewust, dass er bey mir ware.“* Tamtéž, sign. IB 5BP 42.

⁴⁴⁵ Srov. psaní městské rady Dolního Bukovska hejtmanu, které se týkalo Mariány Píchové (26. 4. 1734): *„Týká se Václava Píchy, souseda našeho, který bez manželky na sedm let hospodařil s Mariánou, dcerou nejstarší. Mimo nadání jeho šestý boží přikázání přestoupila, což mezi lidmi žádné důmnění ani řeči přeslejšchati nebylo. Až hodina aneb čas k porodu přicházela, tak do těžký nemoci upadla, že ani o sobě nevěděla, též také se zpovídati nemohla. Nýbrž pan farář svaté poslední pomazání jí dal, nato v té nemoci synáčka porodila a ihned v pánu usnula. Souložníka nevyjevila, poněvadž mluvit nemohla, dítě až posaváde na živě jest.“* Odpovědí jim byla poněkud nedůvěřivá reakce hejtmana, který navrhoval další postup v případě, přičemž zmiňoval zřejmě i nejobvyklejší řešení (27. 4. 1734): *„Poněvadž ale to jse tak lehce věřiti nemůže, aby na ní žádnéj její těhotenství nebyl znamenal, nebo ona někomu jse nebyla svěřila. Pročež nato bedlivěj jse vyptáte, jestli ji kdo v takovém podezření měl, nebo ona komu o tom co řekla, též kdo k Píchovům chodil, nebo ji následoval, nebo jestli Pícha nějakého pacholka má a ona s ním nějaké srozumění měla.“* Tamtéž, sign. IB 5BP 42.

⁴⁴⁶ Mariána Mikulášová vyznala (30. 1. 1734): *„Nepověděla sem žádnýmu. Já jsem se obávala mého otce, že bych jej skrz to zarmoutila.“* Tamtéž, sign. IB 5BC 10. Svůj vztah s Vítem Friedem, se kterým sloužila v Lomnici, tajila před svým otcem i Mariána Pešková (7. 1. 1735): *„Er hat nichts davon gewust, sonst er uns beede zusammen gepriegelt hätte, und ich darff ihme anjetzo weder ins gesicht kommen.“* Tamtéž, sign. IB 5BP 42.

menstruace, kdy dívky demonstrativně nosily prád prádlo některé své družky, aby „ženské viděly“.⁴⁴⁷ Všechny tyto techniky přitom sloužily k co nejdelšímu utajování těhotenství před zvědavými pohledy zejména ženské části populace.⁴⁴⁸ O tom, že tato strategie mohla být někdy úspěšná, svědčí skutečnost, že se je možné setkat s případy dívek, kterým se těhotenství dařilo určitou dobu skrývat i před jejich nejbližší rodinou. Ta se o něm dozvěděla právě až od ostatních obyvatel vesnice.⁴⁴⁹

Horší bylo, pokud se na dívčino nelegitimní těhotenství přišlo v čase její služby u některého hospodáře, protože hrozilo nebezpečí, že by podezření mohlo padnout i na něho a čest domu se tak ocitala v nebezpečí. Pokud takový hospodář fungoval jako spolehlivý článek všudypřítomné sociální kontroly, dotyčnou dívku sám udal rychtáři či vrchnosti. Poměrně často se je možné ale setkat i s případy jejího selhání, kdy byla děvečka po prozrazení těhotenství propuštěna ze služby a poslána pryč. Hospodář byl v takových případech motivován většinou právě snahou neuvádět čest svého domu v nebezpečí.⁴⁵⁰ Zároveň mohl být v případě prozrazení

---

⁴⁴⁷ Alžběta Suchánková tvrdila, že její matka nemohla nic tušit o tom, že je těhotná (7. 3. 1691): „*Nein, sie hat nichts mercken können, weilen ich meine hembdter allezeit alleine gewaschen.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 32. Podobně vypovídala o skrývání těhotenství před svou matkou i Helena Gollfingerová (21. 1. 1692): „*Sie hatt nichts vermerckhn khönnen, dann ich habe mich allezeith umb d blueth bewerben, undt meine hembder darmit bemakhelt.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 27.

⁴⁴⁸ Blíže D. TINKOVÁ, *Hřích*, s. 319-321.

⁴⁴⁹ Rozina Stroblová na otázku, jak dlouho tajila své těhotenství před svými rodiči, odpověděla (24. 4. 1691): „*Bies zu endt der fastnacht, da haben sie es von andern Leüthen erfahren, das ich schwanger seye.*“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 32.

⁴⁵⁰ Dorota Štěpánová zdůvodňovala svůj odchod ze služby sice spory se svou hospodyní, je možné ale uvažovat i o jiných příčinách jejího propuštění (4. 9. 1692): „*Wie wirthin hat mir vorgehalten ich könnte ihr die arbeith mit wasser tragen, ohne schaden, nicht versehen. Freylich hat sie erkhendt das ich schwanger bin, weilen ihr das andere mensch, so neben mier gedient, dieses vertraut. Weillen sie in der wäsche geschehen, das meine zeith ausenblieben.*“ Tamtéž. Ještě zajímavější je případ Alběty Soukupové ze Slavošovic, která se během své služby intimně stýkala s Martinem Herdou z Kramolína (5. 12. 1698): „*Er ist iederzeith zu unsern knechten gangen, welche ihme bey der nacht das hintere thor auffgemacht haben, und weilln wür alles gesindl auff dem heuboden gelegen, so ist selbiger eben hinauff khommen, und als dan mit mir bekant worden, und so lang nachgangen, biess mich selbiger, mit versprechung, das er mich heyrathen will, überredet, dass ich*

vystaven i obvinění, že nedostatečně dohlížel na chování svých služebných. Z dochovaných poddanských řádů je ostatně patrné, že právě on byl vnímán jako ručitel za chování svých dětí a čeládky i za jejich správnou katolickou výchovu, přičemž jim měl jít svým životem příkladem.⁴⁵¹ Tohoto nebezpečí si byl vědom i

---

ihme zu willen bin worden, und hat der selbe mir meine jungfrauschafft umb vergangenen Laurenti benohmen, und habe mit selbign nicht mehrers, in allen nur 3mahl zu thuen gehabt.“ Potom, co zjistila, že je těhotná, ale odmítla své těhotenství skrývat a čekat, než dostane Herda zhost a povolení si ji vzít. Sama si nasadila čepec, čímž se stala nepohodlnou pro rodinu, u které sloužila. Byla proto ze služby propuštěna: *„Ja! Ich habe es ihme gleich offenbahret, so bald ich meine zeith verlohren, welcher sich hierüber erschrecket, und zu mir gesagt, wan ich nur, biess auff weynnachten warthen könnte, er wolle sich zum Closter loss machen, und mich als dan heyrathen, weillen aber meinen gewiessen nach, in welchen mich, vor eine Jungfrau zu gehen, und nicht zu sein, beschwerter befunden, länger nicht verbergen wolln, noch können, sonder offenbahren müssen. Es hat mein herr noch frau nichts darvon gewust, biess ich von mir selbsten, die hauben aufgesetzt, und ich als dan ihnen es offenbahret, über welches die frau zu mir gesagt, du bestia, warumb bekennest du es sobald, hast du doch keinen bauch noch an dir: der herr aber, hat mich, umb willen, dass zwischen der herrschafft keine unruhe gemacht, möchte werden, nacher Lischaw zu einem schreiber in diensten geben wollen, weillen ich aber dahin zu gehen nicht in willens gehabt, so hat er zu mir gesagt, du sacramentische bestia, weil du nicht dahin gehen wilst, so gehe mir aus dem Haus, und gehe hin, wo du wilst, damit ich mich dir keine ungelegenheit habe, über welches ich als dan von ihme weeg, und zu dem Wondra in die Vorstadt gangen bin, und noch biess dato mich bey demselben auffhalten thue.“* Tamtéž.

⁴⁵¹ Srov. Řád poddanský městečka Poličky z roku 1719: *„Co se dítek a čeládky dotýče, jest sice v prvním artikulu podotknuto, kterak rodičové a hospodářové je k dobrému vésti skutečně mají. A to aby tím horlivěji zachovááno bylo, vždy dále se ostře nařizuje a poroučí, aby všickni bez rozdílu k tomu dítky i čeládku nabízeli, aby vstana ráno modlitbu Páně, pozdravení angelské a jiné modlitby katolické k pánu Bohu vysílali, za požehnání práce téhož vzývali; když spat jíti mají, nápodobně aby se pokleknouc na kolena pánu Bohu poroučeli, za skonání dne v dobrém zdraví děkovali. In summa aby všeho, co proti pánu Bohu, jeho přikázáním svatým a dobrému řádu čelícího by bylo, vystříhati se snažili, bližnímu svému v ničemž neškodili, na cti a dobrém jménu neutrhovali, oplzlosti, ožralství, smilstva, cizoložstva, zlého tovaryšstva, hry, tance bezbožného a jiných všech těm podobných rozpustilostí jak hospodářové, dítky i čeládka se nedopouštěli, mají rodičové a hospodářové na sobě dobrý příklad ukázati, a sami tak a nejináče se chovati, pána Boha se báti a jeho milovati.“* Poddanský řád zároveň poukazyval i na důležitou roli paměti a klepů ve vesnické společnosti: *„Naproti tomu když jen jednou nějaká ohyzdnost*

Pavel Mareš, sedlák ze vsi Zvíkova, který vypovídal ohledně údajného vztahu svých služebných – pacholka Pavla Tomka a děvečky Evy Maděrové: „*Das kann ich nicht wissen, sonst ist er im stall, die Magd aber in der stuben gelegen.*“ Snažil se tedy zdůraznit, že prostory ke spaní byly u nich oddělené, což ho mělo ospravedlňovat proti možnému nařčení z nedostatečného dohledu nad svou čeládkou. Jeho manželka Voršila výpověď hospodáře potvrdila, přičemž zpochybnila i Evino tvrzení, že byla donucena k pohlavnímu styku s Pavlem Tomkem násilím: „*Das kann sie nicht sagen, und wann ich es schon mit meinem mann nicht in die in hof gegen der stuben uberstehende cammer hätte schreyen hören können, so hätte es doch meines manns mutter hören müssen, die in der vorhaus cammer, nahe der stuben pflaget zuliegen. Sie hat zwar erzehlet, dass sie von dem knecht keine ruhe haben könne, jedoch ohne von der unkeüschen thatt das mündeste zugedencken.*“⁴⁵² Výtkám podobného typu ze strany vrchnosti museli čas od času čelit na třeboňském panství i radní poddanských městeček.⁴⁵³

---

na koho přijde, tu ani potomci tak lehce a snadně smazati nemohou; poněvadž čas nemlčí, a obecni rozprávka se spokojiti, ani lidé sobě úst zašiti nedají.“ J. KALOUSEK, *Řády selské*, AČ 24, s. 123.

⁴⁵² Tamtéž, sign. IB 5BP 37, (nedatováno, okolo roku 1725). Podobně se obhajoval ve svém psaní vrchnosti ševětínský farář „*Schwantz*“, protože ačkoli dohlížel na to, aby u něho přespávali sloužící muži i ženy oddělené, přesto došlo k obtěžkání jeho děvečky. Zároveň plánoval i zostření případného postihu pro provinilce do budoucna (29. 12. 1732): „*Auch die leichtfertigkeit benächtigt sich des menschen fleisses und vorsichtigkeith, wie bey meinem sonst einfältigen knecht, und liederlichen dienstmenschen zuesehen. Da die knecht d. Jahr hindurch nachts im stall, die menschen aber in der stueben verschlossen worden, und dennoch, leyder, zwey zuesamben ins laster des fleisches gerothen, und zum fall khommen, welche ich dem richter ausgefolget und hiemit zue der obrigkeitlichen straff eingeschickt werden mit diesem bericht d. das leichtfertige mensch zur allem annoch beständig sich hören lass: že obyčejnou smrtí neumře, neb sama nožem neb jináč smrt sobě udělá, a jako vždy se zdálo, že deset počítat neumí, tak se nyní sama zastávala a každému zle mluvila, že bych nikdy nebyl věřil, ist also wohl mehr schuldig, alls der kherll, sye glaubt vielleicht der straff also zue entgehen, wie ihrige schwester vor einigen Jahren, so desgleichen gefallen, und des arreests verschonet worden. Ich meines theills hätte ziell schadens leiber gelietten als d. dieses geschehen währe meinem geystlichen haus, da schon in die 26 Jahr vielles gesindl gehabt, und nichts dergleichen erlebet. Das aber diese die ersten und letzten sein, verhoffe, weillen*“

Vrchnost chtěla být informována také o takových vztazích, kterým stál v cestě zdravotní stav provilců; také to se často dělo prostřednictvím sociální kontroly vykonávané vesničany. Cílem bylo především zabránit vstupu do manželství lidem, kteří trpěli nějakou pohlavní chorobou.⁴⁵⁴ Postižení muži byli proto často odváděni,

---

ich gewies bey eintretung des dienstes allen versprechen will, sofern was dergleichen geschehen sollte, von dem lohn kheinen xr. zuegeben.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 41.

⁴⁵³ Srov. psaní hejtmána panství městské radě v Lomnici nad Lužnicí, které se týkalo „zmrhané“ Voršily Dudkové a uprchlého Lukáše Píchy, v němž ji zároveň varoval (16. 2. 1731): „*Budoucně páni mně laskavý na to bedlivý pozor dají, by jse čeládce podezřelá schůzka nedopouštěla, a kdyby více jse vzniklo, že by některá zdejší poddaná tam skrze jiného poddaného k pádu přišla, čeládka sem poddaná do služby tam jse více nepropustí. Také ti, které skutečně tam sloužejí, pro uvarování více zlého a hříchu ze služby jse vyzdvihnou, dle čehož jse pak zachovati věděti budou.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 41.

⁴⁵⁴ Alžběta Kasalová z Horusic se dopustila s tamním Vavřincem Nouzou. V průběhu vyšetřování se zjistilo, že Nouza trpí „*francouzskou chorobou*“. Tímto názvem byl v této době nejčastěji označován syfilis. Svoje onemocnění potvrdil i sám Nouza, který se snažil vyslychající přesvědčit, že jej dostal ze vzduchu (12. 2. 1738): „*Ja ich habe sie gehabt, und hab es noch. Ich habe es schon 2 Jahr lang. Gott weis villeicht von der lufft.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 43. Srov. i případ vysloužilého vojáka Antonína Häusslera, kterého obvinila již jednou „zmrhaná“ Kateřina Šindelářová z Drahotěšic, že ji měl obtěžkat pod slibem manželství. Häussler sice vylíčil vyslychajícím dopodrobna okolnosti jejich seznámení skrz manželku soběslavského soudního posla, jakýkoli pohlavní styk s Kateřinou však rezolutně popřel (14. 12. 1729): „*Als ich zwey wochen nach ostern anheüer von Prag, allwo bey meinen schwager, welcher ein thor schütz im schloss ist, gewesen, wieder zuruck nacher Pzehořzow gekommen, hat mich der herr creysshauptmann Nettoliczky von darumben zu Sobieslau in die schachtley setzen lassen, weillen ohne bey jemanden mich anzumelden, fort gangen bin, und da etliche tag im arrest gewesen, sagte die gerichts dienerin zu mir, mein Antonj ihr seht miserabl aus, wann ihr heürathen wollet, wäre eüch viel besser, darauff ich sagte, wehr wird mich heürathen hab ich doch kein stuck gutten rocks, nach diesem sprache die dienerin, ich weiss von einem weib, welche zwar eine hur, jedoch gleichwohlen dabey ein guttes weib und wirthin ist, die wurde eüch also gleich die ehe gelübdnus zusagen, schikte dennoch umb die Catharina Ssindelařzin, und da sie gekommen, stellten solche mir vor, welche da ja mich ersahe gleich ihren willen darein gabe, ich aber habe diesfalls kein wort verlohren, nachgehents, wie ich in 2 tagen darauff des arrests entlassen worden bin, habe den sambstag vor denen heil pfingstfeyertagen mir 3 lib. fleisch gekauffet, und solches nach haus tragn wollen, wie ich aber bey des Wodakn haus vorbegegangen, hat mich die Wodackin, welche mit gedl.er Catharina*

pokud to jinak jejich zdraví dovolovalo, k vojsku, čímž se panství zbavilo člověka, který mohl být možným šířitelem nákazy.⁴⁵⁵

VI.2 Kultura mladých

Ve vesnické společnosti byly zřejmě uznávány takové mimomanželské vztahy, které byly v souladu s kodexem ctnostného jednání, který uznávali soudobí vesničané. Důležité bylo, aby po sexuálním spojení mohla následovat případná svatba, podobně jako těhotenství mělo být legitimizováno pozdějším sňatkem. Počítalo se s určitým předsrozuměním zúčastněných aktérů, jež mělo být zárukou případné legitimizace mimomanželského vztahu. Rozdílné pojmání ctnostného jednání však mělo za následek, že chování, které uznávali obhájci norem a které

Ssindellařzin vorm haus gestanden, gefraget, was ich trage, darauff sagte ich fleisch, nach diesem sagte die Wodakin, gebt es der Catharina sie wird es eüch siedn, ich habe mich überreden lassen und gabe es dahin, den folgenden tag komme zum Wodacken, und essete das fleisch mit der Catharina im vorhaus allein miteinander, mithin solcher gestalt bin mit ihr bekant worden, zuvor aber habe sie niehmahl gesehen. Ja noch einmahl und zwar den andten pfingstfeyertag, da sie mich zum essen eingeladen, bin dahin gekommen, und haben mitsamben wieder suppn und schwammen gegessen.“ V tomto případě zřejmě fungovala sociální kontrola bezchybně, protože Häussler zmínil ve své výpovědi jednoznačně i důvody, proč se přestal s Kateřinou stýkat i od koho byl varován: *„Auser diesen bin nimmer mehr dahin gegangen, weillen mir es der stadtrichter verbohtn, meldende ernänte Catharina hätte die so genante franczosen krankkheit.“* Snad i ze strachu, že by mohl být obviněn, že pohlavní nemocí také trpí, byl ochoten svoji výpověď případně potvrdit buď složením tělesné přísahy nebo i vykonáním zpovědi: *„Sie redet dieses höchst falsch, und kann es auch mit gutten gewiesen nicht sagen, ich aber bin bereith ein jurament abzulegen, und will gleich zur beicht und communion auff dieses gehen, das mit ihr nichts im geringsten ungebührliches vorgehabt habe.“* Tamtéž, sign. IB 5BP 40.

⁴⁵⁵ Srov. případ Martina Halady, který měl obtěžkat Kateřinu „Pažin“ z Novosedel, což sám u výslechu potvrdil. V průběhu vyšetřování však u něho byla zjištěna pohlavní choroba, a to vedlo hejtmana panství při návrhu trestu pro dotyčného k jasnému závěru (1. 5. 1727): *„Die liederlichkeit dieses pusch ist daraus abzunehmen, weillen er umlängst an der S. V. so genanten frantzösischen krankheit durch der herrschl. chyrurgo ist curiret worden, zu mahlen auch (?) seiner künfftigen besserung schlechte hoffnung zu machen, als taugete derselbe am besten zu einem recrouten, falls die recruitirung erfolgten solte.“* Ze srpna téhož roku se dochovala i zmínka, že provinilý Halada přestál čtvrtletní trest nucených prací na dole v Ratibořicích. Tamtéž, sign. IB 5BP 39.

bylo v opozici ke společenským způsobům vesnické mládeže, se do jisté míry nepřekrývalo se způsoby namlouvání, jež ještě na začátku 18. století často považovali za legitimní tehdejší vesničané. V tomto období přechodu je proto možné setkat se v různých evropských regionech s prameny, které dosvědčují, že venkovská společnost již měla osvojené v procesu namlouvání takové vzorce chování, jež byly v souladu se soudobými normami. Na druhé straně ale není výjimkou ani výskyt takových pramenů, které spíše odkazují ke tradiční kultuře mladých („Jugendkultur“) a jednání aktérů v nich přiblížené stojí oproti normou požadovanému chování spíše v opozici.⁴⁵⁶ Výjimkou přitom není ani situace na třeboňském panství.

Důležité přitom je nenechat se zmýlit dochovanými zprávami o neřestném chování tehdejší mládeže a brát stále v úvahu, že vždy šlo o prameny církevní či vrchnostenské provenience, které sledovaly jasný cíl, jímž bylo pokud možno co největší potlačení neoficiální kultury mladých. Při bližším pročítání soudobých pramenů, které se zmiňovaly o kultuře mladých, je proto nápadný výskyt stále stejných hanlivých přívlastků, jimiž byla v těchto písemnostech označována. Nešlo tedy až tak o popis skutečného jednání, ale spíše o zápornou interpretaci různých prvků nechtěné kultury v očích soudobých představitelů majetnějších skupin obyvatelstva.⁴⁵⁷

Sbližování mladých lidí ve sňatkovém věku mělo v této době svůj specifický rytmus. Nejjobecnější příležitost k němu pak nabízely různé sváteční dny, kdy docházelo k rituálnímu setkávání mládeže. Především mladí muži se setkávali v hospodách, kde se věnovali společnému popíjení či hrám. Ženské části populace sice nikdo účast v hostincích nezakazoval a nepovažoval její přítomnost za nevhodnou v případě doprovodu mužů, osamělé hloučky popíjejících žen byly ale

---

⁴⁵⁶ Blíže E. SHORTER, *Die Geburt der modernen Familie*, s. 147 an.; Karl Robert Villehad WIKMAN, *Die Einleitung der Ehe. Eine vergleichende ethno-soziologische Untersuchung über die Vorstufe der Ehe in den Sitten des schwedischen Volkstums*, Abo 1937.

⁴⁵⁷ R. BECK, *Illegitimität*, s. 139.

zřejmě značně ojedinelé.⁴⁵⁸ Následně se pak vydávali muži na neorganizované toulky po vsi, které mohly v očích elit upomínat na nebezpečí možného povstání,⁴⁵⁹ nebo byly alespoň v rozporu k v 17. a 18. století požadovanému ideálnímu topoi mravného a disciplinovaného chování.⁴⁶⁰ Popíjení a hraní, hlavně ale hlasité potulování mladých mužů po vesnici bylo zároveň reprezentací mužnosti, demonstrací síly, ale také výrazem mužské sexuality.⁴⁶¹

Poté zamířili mladíci jednotlivě či v malých skupinách pod otevřená okna vesnických dívek, kde se věnovali hře, která spočívala ve výměně různých slov. Zde si cvičili svoji zručnost v namlouvání druhého pohlaví, v jeho vyzývání i odmítání, stejně tak šlo ale o dosažení úspěchu a úcty uvnitř kolektivu vesnické mládeže. Takové slovní hry zřejmě byly pro tehdejší muže a dívky dostatečně přitažlivé a pestré, aby se jim vydrželi věnovat i poměrně dlouhý čas, a to bez rizika ohrožení vlastní cti. Mladí se setkávali, navazovali různé známosti, které pak

---

⁴⁵⁸ Zvláště populárními hosty raně novověkých hospod měly být „neřestné ženy“ – „merhyně“. Dlužno poznamenat, že nebyly ani zdaleka podobné emancipovaným římským kurtizánám, Aretinově literární či Romanově obrazové pornografii. Blíže A. STEJSKAL, *Hospody*, s. 12.

⁴⁵⁹ Elitami rozumím souhrn jedinců zastávajících vedoucí pozice v systému nebo v subsystémech, jejichž rozhodování v této roli může mít významné důsledky pro celou společnost nebo pro daný subsystém. Tito lidé zaujímají své pozice na základě sociálně akceptovaných kvalifikací (nebo kvůli příslušnosti ke šlechtě, vlastnictví kapitálu nebo pro svůj výkon). Příslušníci elit přispívají k udržení nebo změně sociálních struktur a norem, popřípadě svou prestiží ovlivňují i ta jednání, na kterých se sami přímo nepodílejí. Blíže J. JANDOUREK, *Sociologický slovník*, s. 72.

⁴⁶⁰ Právě v těchto nočních toulkách viděla vrchnost jednu z možných příčin konání nepravostí a snažila se jim zabránit (srov. Řád poddanský na panství Uhříněveském starší 1684-1707): „*Jakož noční schůzky od pacholkův a děveček, kdežto mnoho oplzlého, a obzvláště chlípnosti se koná, k sousedu jednomu neb druhému pod trestáním se zapovídají.*“ J. KALOUSEK, *Řády selské*, AČ 23, s. 509. Srov. i Zřízení Meziříčské městské (1630): „*Lání, zlořečení, hromování i všeliké hry, tance, bitky a rvačky, též noční povyky se zapovídají, s tím dalším oznámením, aby takovým hráčům, kdebykoliv postiženi byli, rychtář peníze pobral, a hospodáře i s nimi do šatlavy dal, jako i jiné zlodějce, tanečnický, rváče, bitce a noční povykyčínící vězením přidržel.*“ Tamtéž, s. 105.

⁴⁶¹ M. FRANK, *Trunkene Männer*, s. 195.

postupem času mohly upadat nebo se naopak zintenzivňovat.⁴⁶² Tato setkání, jež se odehrávala na veřejnosti pod dohledem ostatní venkovské mládeže, mohla ale právě u vnějších pozorovatelů, které představovaly elity, vzbuzovat nelibost a nesouhlas. Přesto ale pravděpodobně většinou nezasahovala do roviny dnešního pojmání sexuální intimity.

Dokud však alespoň částečně platily tyto tradiční formy chování, také postel nebyla jen místem sexuálního setkávání. Komůrka ke spaní a postel byla sice již tehdy od vně stojícího pozorovatele sledována s podezřením, ale ve skutečnosti se tam mohlo odehrávat něco zcela jiného, než odpovídá naším dnešním představám či se nám to snaží vnucovat některé soudobé texty. „*Fensterln gehn*“ mohlo znamenat nejen ono řečnění mladých mužů směrem nahoru k oknu, navázání spojení mezi venkem a vnitřkem, mezi ulicí a komorou, jež bylo ohraničeno právě „jen“ výměnou slov, ale zároveň sloužilo i k tomu, aby mužům umožnilo přístup do komůrky dívky. O tomto průniku ostatně informují i některé dochované výslechové protokoly, protože šlo o umožnění vstupu jak do komory, tak i do postele dívky.⁴⁶³

---

⁴⁶² Kolektivní večerní návštěvy se přitom odehrávaly v řadě různých forem. Známé jsou například schůzky mládeže, k nimž docházelo v zimních měsících v domácnostech, kde se předlo. Jejich účelem nebyla jen práce, ale zároveň i snaha se družít a bavit. Blíže Hans MEDICK, *Spinnstuben auf dem Dorf. Jugendliche Sexualkultur und Feierabendbrauch in der ländlichen Gesellschaft der frühen Neuzeit*, in: Gerhard Huck (ed.), *Sozialgeschichte der Freizeit. Untersuchungen zum Wandel der Alltagskultur in Deutschland*, Wuppertal 1980, s. 19-49.

⁴⁶³ Blíže U. GLEIXNER, *Das Mensch*, s. 203-205. Srov. případ sklenáře Jana Prechsla, který vehementně popíral, že by obtěžkal služebnou na zámku v Třeboni, Alžbětu Kamenickou. Odvolával se přitom i na existenci sociální kontroly, která měla jeho obhajobu podpořit. Důležitou úlohu v celém případě mělo i okno komůrky Alžběty Kamenické, jež oddělovalo prostor veřejný a soukromý a na němž do určité míry založil Prechsl svoji výpověď (30. 3. 1719): „*Ich bin der Vatter nicht, es muss wer anders seyn, es ist des h. wirtschaftschreibers gewester schreiber jung Mikesch bey ihr in der nacht hinterm tisch gelesen, und hat wein getruncken, ich hab ihm 2mahl allda gesehen durchs fenster, und des wirtschaftschreibers köchin pflegte mir zusagen, das ich von meiner braut einen schönen nuzen haben werde, dass, wann er Mikesch sie nach Haus begleitet, er niehemals ehend als erst fruhe zuruck komme, sie köchin, wie ich glaube, heisst Mandusch, wo sie aber jetzt ist? Weis ich nicht. Sonstn zwar, wann ich viellmahls umb 11 auch 12 uhr in d. nacht vom verstorbenen kauffmann nacher haus gangen bin, ist sie noch beym fenster gestanden, und wann ich sie befragte, was sie so lang mache, gabe sie mir zur*

Muži, kteří se odvolávali ve snaze zbavit se obvinění z otcovství na to, že viděli s provinilou dívkou v posteli jiného muže, zároveň odkazovali i na praxi, která v této době ještě existovala a jež jim musela být známá. Mohlo totiž jít i o tradiční formu návštěvy, kdy muž a žena leželi oblečení vedle sebe bez toho, aby muselo dojít k nějakému bližšímu tělesnému kontaktu.⁴⁶⁴ Počestnost těchto vztahů přitom

---

antwort, sie seye erst jezo herunter gekommen, hätte dem Ferdinand geräuchert, und ihme den Nabel eingeschimret, es sagte auch zu mir die gutscherin, lieber Hans, lieber Hans, unsere Elisabet verliehret sich zum öfftern ausn beth, und kommt nicht, bis sie sich fruhe ankleyden solle.“ Alžběta Angerová, na jejíž svědectví se Prechsl odvolával, však jeho vyznání nepotvrdila, naopak zdůraznila špatnou pověst provinilce (24. 4. 1719): *„Darum, weiln der glaser Hansl sich auf mich beruffen, samb ich ihme gesagt haben solle: Hansl, Hansl, in unserm haus gehet es übel zu, unsere Elisabet verliehret sich aus dem beth, und kommt nicht ehender als erst fruhe, wann sie sich ankleyden soll, ihr herren, das ist nicht wahr, darüber kann ich gleich einen ayd ablegen. Wie wäre dann sie durch mich zum fall gekommen? Hab ich ihr dann nicht gerathen, d. sie ihme, weiln er ein lauter hurer ist, lassen solle. Da sie mich aber umb gottes willen gebetten, die hände zusammen geschlagen, d. ich umb ihme gehen, und ihme, in der nacht zu ihr zum fenster zu kommen, sagen solle, so habe ich mich lassen bereden, jedoch aber weder auf ihn, noch auf sie einen bösen argwohn gehabt.“* Angerová také potvrdila, že si Prechsl k oknu přivilil velký kámen, ze kterého měl údajně s Alžbětou celé noci rozmlouvat: *„Der Hansl hat solche selbst herzu gewelzet, und die Elisabeth pflegte mir selbsten auch zu sagen, d. er Hansl bis fruhe, da er auf die teicht gegangen, bey ihr gewesen, und bey so thanen fenster mit ihr geredet habe, ich habe sie nit gehüttet, bey fenster wird ihr wohl nichts geschehen seyn, umb das hab ich mich nit gefürchtet.“* SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 34.

⁴⁶⁴ Na tuto praxi odkazoval ve své rozsáhlé práci i K. R. V. WIKMAN, *Die Einleitung der Ehe*. Podobně Jean-Louis FLANDRIN, *Repression und Change in the Sexual Life of Young People in Medieval and Early Modern Times*, *Journal of Family History* 2, 1977, s. 202. V každodenním životě však docházelo i k přestupování těchto nepsaných pravidel a s provinilci se je možné setkat právě v dochovaných výslechových protokolech. Srov. výpověď Judity Bláhové z Drahotěšic (5. 10. 1689): *„Chodil kolikráte okolo oken v noci a tenkrát mě pro boha prosil, že nemůže k mistru domů, kde se tkalcovství učil, že jsou jej zavřeli. Já mu otevřela a nemyslila jsem na nic takového. Zase jsem lehla a on se kne mně položil. Tak jsme dlouho rozprávěli spolu, až jsme se tělesně poznali.“* Řehoř Vaněk se sice ke skutku přiznal, ale vyslychajícím předložil zcela jiný popis průběhu události: *„Znám se k tomu, že jsem s ní tu neděli před svatým duchem tělesně zhřešil. Jdouce z hospody opilý, na dveře jsem, kdež ona u sestry zůstávala, zatloukl. Ona mně hned otevřela a položil jsem se podle ní a tu jsem skutek s ní tělesný spáchal. Znamenal jsem na ní, že je již byla skrze jiného poškrvněna.“* SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 31.

nebyla zaručena prostřednictvím vrchnostenského dohledu, ale právě vnitřními pravidly venkovské společnosti, které neumožňovaly uskutečnění pohlavního styku do té doby, než byla potvrzena další perspektiva případného vztahu. Na konci 17. a v první polovině 18. století zůstávaly ještě některé komory takovému přístupu otevřené, jinde však již byl vstup mladým mužům zakázán. Společným rysem obou variant ale bylo odmítání předmanželského sexuálního styku.

K intimním sexuálním kontaktům mohlo dojít teprve tehdy, když se pár zasnoubil. Tehdy došlo k vzájemné výměně manželského slibu. Prohlubování vzájemného vztahu mezi mužem a ženou bylo neformálním procesem, který mohl trvat bez nějaké veřejné reprezentace i několik let. Po čase vzájemného poznávání, kdy docházelo ke zdrženlivým stykům, byl vztah buď završen následným sexuálním stykem a svatbou, nebo naopak došlo k rozpadu možné budoucí ekonomické jednotky. Vlastní proces namlouvání se přitom v čase vyvíjel a zasahovali do něho kromě užších rodin obou zúčastněných i další obyvatelé vesnice, kteří pozorovali, komentovali a v nejistých případech i zasahovali do chodu věcí. Navazovaná známost měla být v ideálním případě v souladu se zájmy a pohledem rodičů, kteří měli často rozhodující vliv na její další osud. Právě oni leckdy rozhodovali o možném uskutečnění případného sňatku. Důležité proto pro každý pár bylo, aby svůj společný sexuální život odložil do té doby, než došlo k předsrozumění rodičů a jejich okolí s jejich vztahem. Pokud tuto podmínku muž a žena nedodrželi, vystavovali se nebezpečí, že se mohou v případě těhotenství ženy dostat do konfliktu se soudobými platnými normami.⁴⁶⁵

VI.3 Reflexe pohlavního styku a těhotenství

Z řídkých zmínek v pramenech určitě nelze vyvozovat úroveň znalostí o pohlavním styku v soudobé vesnické společnosti. Detailní rozbor tohoto tématu nebyl ve výsleších běžný a vyšetřující spíše zajímalo, kdy se obvinění začali intimně stýkat a kolikrát se tímto způsobem poznali. Samotný průběh milostného aktu však většinou zůstával stranou jejich zájmu. Znalost a použití alespoň primitivních

---

⁴⁶⁵ R. BECK, *Illegitimität*, s. 146.

antikoncepčních praktik je přitom možné v těchto případech očekávat. Lze ji vyvodit především ze zklamaných povzdechů obtěžkaných žen, že jim jejich „souložník“ sliboval, že jim nic nebude.⁴⁶⁶ Alespoň znalost coitu interruptu byla tedy u mužů, kteří již měli určité milostné zkušenosti z manželství, pravděpodobně dosti rozšířená. Svoje povědomí o podstatě početí někteří prokazovali i při svých obhajobách, tak jako podle svého vyznání již patnáct let ženatý Václav „Kadeřávek“, kantor v Ledenicích, který se bránil nařčení z otcovství od Doroty Podlaskové: „...dass kann ich mit guetem Gewiessen sagen, dass sie keinen Saamen von mir empfangen.“⁴⁶⁷

Pro vyslychající i provinilce byla mnohem důležitější odpověď na otázku, zda byla dívka v době vykonání pohlavního styku ještě pannou. Šlo tu o jakési splnutí sexuality a ekonomie – ztráta, jíž dívka utrpěla, měla být kompenzována případným sňatkem nebo alespoň hmotným vyrovnáním.⁴⁶⁸ Dívky proto u výslechu někdy popisovaly fyzické stavy, které měly provázet ztrátu jejich panenství, čímž se snažily zároveň prosadit své nároky na odškodnění.⁴⁶⁹ Naopak muži zpochybňovali jejich výpovědi, protože se pokoušeli právě těmto požadavkům ubránit.⁴⁷⁰

---

⁴⁶⁶ Mariána ze vsi Hůrek obvinila faráře, u kterého sloužila, že ji nutil (1685): „Abych jse k němu položila, že mně nic škoditi nebude, že já s ním neotěhotním.“ Tamtéž, sign. IB5BP31. Podobně Markyta, děvečka z Novosedel vypověděla na syna rychtáře z téže vesnice (4. 12. 1688): „Přišel za mnou a sliboval, že mně nic nebude.“ Tamtéž. Magdalena Bezemková vypověděla, že jí Vojtěch Havelka sliboval (12. 1. 1714): „Er sagte zu mir: ich solle mich nicht fürchten, es wird mir nichts geschehen, dann er habe mit seinem weib auch keine kinder.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 28.

⁴⁶⁷ Markyta Žáková, která se dopustila cizoložství se sedlákem Matějem Havlem, tvrdila: „Na to sem se spolíhala, že mně Havel říkával, že se podařiti nemůže, když semeno své tam kde náleží, nepustí.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 27, (25. 6. 1695) . Tamtéž, sign. IB 5BP 39, (nedatováno, asi okolo roku 1724). Srov. dobový vědecký diskurs o vnímání podstaty těhotenství, který přiblížila Daniela TINKOVÁ, *Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby*, DAS 26, 2004, č. 1, s. 7-11.

⁴⁶⁸ Blíže R. BECK, *Illegitimität*, s. 136.

⁴⁶⁹ Anna, která sloužila v „Urtinovském dvoře“, odpověděla na otázku vyslychajících, zda ji pacholek Lukeš „našel“ pannou (4. 1. 1687): „Arci že je našel, nebo druhej den ani téměř choditi jsem nemohla a vždy mě těžko a mdlo bylo.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 31. Káča Dvořáková popisovala ztrátu svého panenství (31. 12. 1720): „Doma u nás, mlel u nás

K velmi zajímavým problémům patří i otázka, jak žena poznala, že je těhotná a jak se změnilo její chování v době po tomto zjištění. Za jasný příznak těhotenství většina žen považovala absenci očekávané menstruace.⁴⁷¹ Jindy rozpoznala budoucí matka své těhotenství až při prvních pohybech dítěte.⁴⁷² Právě vnímání vlastního plodu bylo pro ženu, která se ocitla u výslechu, většinou něčím novým, nezvyklým. Stav pro ni dosud neznámý a tajemný se tedy snažila racionalizovat a přirovnat ho k něčemu, co z každodenního života dobře znala.⁴⁷³

Zde se nabízí zajímavé srovnání se světem soudobé šlechty. Také ve šlechtických domácnostech se vnímání těhotenství soustředilo právě na jeho nejviditelnější příznak, tedy na růst objemu břicha: „*I já se svým břichem zdráva i čerstva sem i to děťátko ve mně,*“ s uspokojením sdělovala Anna Hradecká z Rožmberka v květnu 1556 svému choti. Právě břicho, které „*již co těsto kyne*“, jak psala znovu o dva roky později, bylo srozumitelným a viditelným symbolem očekávané plodnosti v očích zvědavých pozorovatelů ženského i mužského pohlaví.

---

z treboňského panství Venclů syn z Matečného. Já sem šla mlejn spravovat, von mě popadl a hodil mě na zem a zmocnil se mě. Spáchal se mnou skutek a jak sme to učinili, hned se na mně červené ukázalo. Potom sme se posadili u vohnišťe ve mlejně a rozprávěli sme. An pravil, jak není lípěj, jako dobře dělat. Já mu pravila, kdyby co bylo, von pravil, jak je lípěj, kdybychme se mohli v dobrým dostat. Já mu pravila a co kdyby bylo co hotovýho, an nic neříkal, stáhl ramena.“ Tamtéž, sign. IB 5BP 40.

⁴⁷⁰ Jan Kratochvíl z Cepu popřel, že by Mariána Bendlová byla pannou (19. 12. 1686): „*Nemohu tomu odpírati, nýbrž že jsem se toho z křehkosti těla dopustil, se přiznávám. Ale však panenství při ní Mariáně jsem nenalezl, což na mé dobré svědomí беру.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 31. Také Jan Kanta z Lužnice zpochybňoval panenství s ním provinilé dívky (1688): „*Tak lehce mně to přišlo, jako bych do pastuší trouby vstrčil.*“ Tamtéž. Podobně i Urban Perkaus z Kojákovíc (1687): „*Já sem nebyl ten první, který bych jí byl její poctivost vzal.*“ Tamtéž. Srov. U. RUBLACK, *Magd*, s. 217.

⁴⁷¹ Mariána Mikulášová tak vypověděla: „*K svatodušním svátkům jsem zvěděla, že jsem těhotná, když jsem nedostala mého měsíčního času.*“ Tamtéž, sign. IB 5BC 10, (4. 10. 1715).

⁴⁷² Srov. vyznání Veruny Hlučné (28. 4. 1737): „*Hned jsem otěhotněla a nevěděla jsem, že jsem těhotná, až když sem cítila živý. To bylo první neděli postní.*“ Tamtéž.

⁴⁷³ „*Justýna z Lomice*“ na dotaz, zda v sobě „*cítí živý plod*“, odpověděla (30. 6. 1707): „*Když já pak tomu nerozumím. Někdy, když kleknu nebo lehnu, teda se ve mně, jako by buchtu d'ál, hne.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 33.

Za neklamný počátek gravidity pak bylo považováno přerušení menstruačního cyklu. Nejranější fáze, kdy se ještě přesně nevědělo, zda se skutečně jedná o očekávané těhotenství nebo o fyziologickou poruchu ženského organismu, se označovala ve šlechtickém prostředí na prahu novověku jako „naděje“. Slovo to bylo velmi výstižné, vždyť biologické pokračování rodu představovalo jeden z pilířů nadgeneračního myšlení tehdejší aristokracie.⁴⁷⁴ Před vyšetřujícími však většinou stanuly dívky, pro které gravidita naopak znamenala zmar jejich vlastních nadějí na slibnou budoucnost. Řada žen tak nepřestala během výslechů tvrdit, že netušila, že je těhotná.⁴⁷⁵ Buď proto, že údajně již mnohem delší dobu nemenstruovala, nebo naopak tvrdila, že menstruace nikdy neustala.⁴⁷⁶

Ženy, jejichž čest byla ve vážném ohrožení, se proto někdy uchýlovaly k různým abortivním praktikám. Některé přitom udávaly, že činily z návodu svých trestu se obávajících protějšků. K potratu měl například děvečku Zuzanu Hnádkovou navádět podle jejího tvrzení ženatý písař Tomáš Plevka: „*Tu středu před Zelenym čtvrtkem, dal mně nějaký prášek v písku a poručil mně, abych jej každý ráno v teplým pivě v slanym užívala, že jistě vode mě všecko pryč musí, kterého sem užívatí nechtěla.*“⁴⁷⁷ Zdá se, že abortivní schopnosti některých rostlin (svlačec či routa) byly mezi venkovskou populací poměrně známé, jakkoli obviněné ženy zdůvodňovaly

---

⁴⁷⁴ Srov. Václav BŮŽEK, „*Ty naděje budou každý čtyři neděle.*“ *Těhotenství očima šlechty na prahu novověku*, DAS 23, 2001, č. 3, s. 8-13; TÝŽ, *Těhotenství ve šlechtické domácnosti na prahu novověku*, Česko-slovenská historická ročenka 2001, s. 169-178.

⁴⁷⁵ Juliána, „*dcera panského puštáka*“ (24. 10. 1715): „... *tolikež že baba praví, že jsem těhotná. Já ale nevím, jsem-li, nebo ne.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 33.

⁴⁷⁶ D. TINKOVÁ, *Předcházet či trestat?*, s. 41.

⁴⁷⁷ Obviněný písař samozřejmě vše popřel: „*Že sem toho dne, jakž ona praví, tu středu před Zelenym čtvrtkem jí prášek dáti měl, ani to na srdce mé čas života mého nevstoupilo, čemuž já jak před Bohem, tak před světem protestýruji a za nepravdu pokládám.*“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 27, (28. 6. 1690). Srov. výpověď Voršily, poddané kláštera v Třeboni, jíž měl obstarat prostředky k vyvolání abortu její „*souložník*“. Žena se však od něho přemluvit nenechala (24. 7. 1679): „*Der Wentzl Mahler habe ihr das pulfer gegeben, undt gesagt sye solle es nid. rindtsfleisch suppen einnehmen, das sye hernach ihr gewöhnliche zeith zeith widerumb und wie zuvor bekhamen wirdt. Neyn, sye hette es nie einnehmen wollen, sondern theils d. Mahlerin alher, undt den überigen theil, dem Stattrichter übergeben.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 31.

jejich užívání dvojznačnou odpovědí, že „jen“ chtěly, aby „*se jim navrátily červené květy*“.⁴⁷⁸ Jistě také věděly, že tento účel může splnit i fyzická námaha či pouštění žilou. Nejběžnějšími způsoby pokusů o potrat bylo zvedání těžkých břemen, napařování v horké vodě, tlačení na břicho, skákání z výšky a pití nápojů, které měly vyvolat krvácení.⁴⁷⁹ Právě nepřímé dotazy vyslychajících po případných abortivních praktikách jsou velmi cenným pramenem.⁴⁸⁰ Také tehdy měla být v těhotenství velká pozornost věnována stravě. Nedoporučovaly se proto tučné a těžké pokrmy jako semena bobů, jáhly, hovězí maso, mléko, sýr, ale naopak kuřata, skopové a telecí

---

⁴⁷⁸ Tamtéž, s. 40. Srov. případ, který přednesl konšel Pavel Klusáček ze Svinků (31. 12. 1738): „*Že Prošek ze Svinků svou dceru, kterej on jest vočímem zastával, že není sama druhá, po svatém Tomáši ale už nechtěl ji víc zastávat. Ukázalo se, že jest těhotná, její sestra šla do Soběslavě, kupovala chvojku a povídala její matka Klusáčkovéj, že jí líky dává a přeci že jí platno nic není. Prála, že jí ty líky dává pro zástavu, což jí Klusáčková zbraňovala, aby to nedělala, poněvadž jí nic neschází a jídlo šmakuje. Očím se dal slyšet před Valentou, že když jel do Budovic se pšenicí, že koupil červený víno, co víc, to neví. Od myslivce vyhnanínského k Bechyni patřícího, když pro křen u Proška byl, žádal jej aby mu zajičtího sádla prodal, pro Mariánu, že v ní koule rostou, on myslivec jim ale nic nedal, prál, že ho nemá.*“ Následně předvolaný František Prošek tuto výpověď potvrdil: „*Vína žejdлік že užívala, do kterého jí šafránu, hřebíčku a květu každého za krešly močili, a tak to víno vypila. Rozkvašek lízala, též z hrachu vodu pila, to vše poněvadž svůj čas neměla. Zaječí sádlo jí též radila tamní Cábová, aby užívala, že jí čas přinese, však jej nemohla dostat.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 43.

⁴⁷⁹ Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticidia v pramenech k předstatistickému období*, Historická demografie 15, 1991, s. 33.

⁴⁸⁰ Kateřina „*Krlingková*“ musela čelit otázce (20. 6. 1699): „*Jaké to bylo koření, co si od jedný rybníkářky koupila? Zač? Kdy a kde a jak jí říkají, neb kde se zdržuje?*“ Svoji odpovědí však podobné zvěsti kategoricky popřela: „*Jak živa nižádného koření sem nekupovala a taky s rybníkářkami žádných řečí nemívala, méněji jakou radu neb koření od nich kupovala. Kdo takovou zprávu dal, omylně přednesl.*“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 9. Naopak Alžběta Pisková přiznala, že se o nápravu své „*zástavy*“ pokusila (8. 1. 1704): „*Jenom jedenkrátě sem sobě vejce na medě strojila. Též mně radili, abych vodu z hrachu, když se vaří, pila, abych kvas lízala, já však nemohla ani kvasu cítiti.*“ Tamtéž, sign. IB 5BP 32. Mařena, dcera podruhyňě Lucie z Mezimostí, byla podobně obviněna, že pro svou „*opravu*“ užívala zaječí sádlo a koření (5. 1. 1722). Tamtéž, sign. IB 5BP 34.

maso, slepičí vejce a rozličné kaše.⁴⁸¹ Tím by snad mohla být vysvětlena skutečnost, proč byl mnoha druhům jídel v této době přisuzován abortivní charakter a bylo možné se s nimi setkat ve výslechových protokolech z daného období.

---

⁴⁸¹ Miroslava MELKESOVÁ, „... ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní...“ *Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století*, Historický obzor 10, 1999, s. 126.

VII. Závěr

Při práci s trestně právními prameny bylo v této disertaci, v českém prostředí pro zkoumanou problematiku poměrně nově, využito především historickoantropologické metodologie, přičemž inspirace byla hledána především v západoevropské historiografii. Ve středu zájmu stanuli konkrétní muži a ženy, kteří byli na třeboňském panství v období přelomu 17. a 18. století obviněni z různých sexuálních deliktů. Vlastním cílem práce bylo přiblížit se prostřednictvím jimi užívaných obranných strategií k obecným vzorcům chování a jednání soudobých venkovanů a pokusit se o náhlednutí do jejich myšlenkového světa. Během svého života v rámci venkovské každodennosti zároveň museli dbát o to nejcennější, co raně novověký člověk vlastnil – o svoji čest.

Raně novověké soudy měly být hlavním místem společenské produkce pravdy, takže první zdání by mohlo svádět k tomu, že práce s trestně právní agendou třeboňského panství, která se vázala k problematice mravnostních deliktů, bude záležitostí jednoduchou, snad až formální. S drobnými rozdíly ale z desítek protokolů vystupovali stále stejní nebo velmi si navzájem podobní muži a ženy. Cesta k hlubšímu poznání jednání a obranných strategií provinilců byla proto možná až po jejich důkladné dekonstrukci, jejímž předpokladem byla dvojnásobná analýza, která se ptala nejdříve po struktuře testu a potom po obsahovém významu jednotlivých slov. Při systematickém porovnání většiny protokolů, především těch vzniklých ve vrchnostenské kanceláři, pak bylo patrné jejich silné ztvárnění osobou písaře. V samotném výslechovém protokolu je přitom možné rozlišit čtyři časové roviny, které lze rekonstruovat pomocí kategorií významu a času. Tyto čtyři roviny se následně v textu sloučily v určitou fiktivní časovou a prostorovou rovinu, jejímž výsledkem je vlastní text protokolu, který měl odpovídat byrokratickým požadavkům.

Při výzkumu zkoumané problematiky by historik, pokud je to možné, neměl vystačit jen s trestně právní agendou. Pro případné srovnání a doplnění získaných poznatků se mu nabízejí především evidenční prameny, z nichž nejdůležitější jsou v tomto případě pravděpodobně matriky. Matrika narozených dochovaná pro zkoumané období pro třeboňské panství se však bohužel ukázala jako velmi obtížně

využitelná, protože matky svobodných dětí tu sice byly zapsány samostatně na jejím závěru, ale jen pod svými křestními jmény, což značně komplikovalo jejich identifikaci. Okrajově byly využity alespoň pozemkové knihy panství.

V centru zájmu práce se ocitli konkrétní lidé, kteří se vlivem různých okolností, které jejich skutky provázely, nějakým způsobem dostali do konfliktu se soudobou normou či s očekávanými vzorci chování. Právě tato skutečnost je, byť někdy jen načas, dostala do nepříjemného postavení, kdy byli nuceni bránit svoji čest a s ní úzce spojený sociální status. Čest neboli „*dobrá pověst*“ byla tím nejcennějším, co jedinec v této době měl. Byla předpokladem pro utěšené vztahy se sousedy, podmínkou pro úspěch v zaměstnání, pro dobrou sňatkovou politiku i možné získání úřadu v městské nebo vesnické společnosti. Zakládala sociální status každého jednotlivce jak v rámci jeho sociální skupiny, tak v rámci obce. Čest byla sice závislá na ekonomických možnostech a společenském postavení, měla ovšem i svébytnou hodnotu sahající za sociální a ekonomický rámeček. Čest a počestnost raně novověkých žen byla přitom úzce svázána s jejich tělem. Samotný sexuální styk s mužem neznamenal ještě neodvolatelný krok k její ztrátě v případě, že po vykonaném skutku následoval sňatek. Jestliže tomu však tak nebylo, situace takových žen se nejen na třeboňském panství značně vyostřila. Provinění dívky navíc neohrožovalo jen její osobní čest, ale mohlo mít záporný vliv i na hodnotu cti její rodiny a známých. Neplánované otěhotnění mohlo vést až k jejímu vyhnání z domova či vydědění. Pohlavní styk s dívkou, která již byla v minulosti „*zmrhaná*“ nebo byla nižšího sociálního postavení, mohl být velmi nebezpečný i pro řemeslníky, protože jim hrozil postih ze strany jejich cechu, který jim mohl obstatit řemeslo, než se celá situace vyřešila, případně je dokonce z něho úplně vyloučit.

Cílem obrany provinilých žen proto bylo dosáhnout alespoň částečné legitimizace svého jednání, která byla především v případě deliktu smilstva spjata s institucí manželství. K tomu používaly ženy různé formální i neformální obranné strategie, jejichž cílem bylo co nejvíce ospravedlnit své jednání v očích okolí. Také muži však museli svá provinění nějakým způsobem obhájit, případně usilovali i od odvrácení nepříjemného obvinění. Ideálním případem byla situace, kdy muž i žena

sice byli nuceni čelit obvinění ze smilstva, ale oba se k tomuto přečinu přiznali a usilovali o uzavření manželství, které by jejich jednání následně legitimovalo.

V případě, pokud nepřicházela svatba v úvahu, bylo pro ženu důležité, aby alespoň prokázala, že k pohlavnímu styku svolila až poté, kdy jí byl dán od dotyčného muže slib manželství. Prokázání tohoto slibu sice ženě nezajistilo mírnější trest ze strany vrchnosti, pravděpodobně ale přispívalo k určité legitimizaci jejího chování v očích obyvatel místa, odkud pocházela. Velmi důležité bylo pro ženy z třeboňského panství, pokud si je muži nemohli vzít či nepřiznali existenci manželského slibu, aby alespoň prokázaly jejich otcovství. Pro komunitu, ve které se matka nacházela, byl „známý“ otec jistě přijatelnější než „neznámý, cizí“. Řada žen se také pokusila řešit svoji situaci neformálními prostředky, pokud možno bez vědomí vrchnosti. O existenci těchto obranných strategií je však možné se dozvědět jen tehdy, pokud z nějaké příčiny ztroskotaly.

Obranné strategie mužů obviněných z otcovství na třeboňském panství naopak směřovaly k úplně jinému vylíčení obrazu ženy, se kterou se měli nelegitimně stýkat. Cílem bylo pozměnit ho do té míry, že před vyslychajícími náhle nestála žena v roli nevinné oběti, ale naopak lehkomyšlná, sexuálně nenasytá svůdkyně, která si za své neštěstí mohla jen a jen sama. Muži proto často poukazovali na aktivní chování ženy „dobyvatelky“, která právě svoji aktivitou porušovala očekávané a tolerované vzorce chování žen, podle nichž měla být ona svedenou obětí. Jelikož muži mohli kvůli sociální kontrole jen stěží popřít intimní styky s danou osobou, museli nalézt i jiné obranné strategie, pomocí nichž by se obvinění bránili. Přenesení zodpovědnosti na někoho jiného, tedy udání více „*souložníků*“, bylo jednou z nejužívanějších. Ne vždy bylo nutné označit otce konkrétním jménem. V případech, kdy sváděli obvinění muži otcovství na různé tuláky a vojáky, bylo zřejmě velmi důležité, jakou pověst měla dívka v rámci komunity. Podobným způsobem se při sledování stejného cíle někteří muži snažili zpochybnit i panenství dívek v době, kdy s nimi měli vykonat pohlavní styk. Ve výslechových protokolech třeboňského panství byl proto kladen značný důraz i na zjištění doby, kdy došlo k pohlavnímu styku mezi provinilými. Pokud se totiž doba porodu neshodovala s datem údajného početí, potvrzovalo to mužovu výpověď a celý

případ mohl být znovu otevřen. Snaha mužů nalézt spolupachatele mohla vést až k tvorbě určitých fiktivních stereotypních příběhů, jejichž obdoba je doložitelná i ve výpovědích raně novověkých neusedlých obyvatel Království českého.

Jestliže se obviněným mužům nepodařilo nějakým způsobem zpochybnit obraz ženy jako nevinné oběti v očích vyslychajících, museli obrátit svoji obhajobu ke své vlastní osobě, přičemž se dotyční často odvolávali na svoji opilost v době vykonání pohlavního styku. Pro přiblížení jednotlivých obranných strategií jsem nepovažoval za bezpodmínečně nutné zjistit, zda v konkrétním případě mluvil dotyčný „pravdu“. Mnohem důležitější je, že vylíčené jednání považoval za pravděpodobné a možné, a proto ho předestřel vyslychajícím. Svoji vlastní výpověď tedy sám hodnotil jako dostatečně věrohodnou.

Další obrannou strategií byl u mužů i útěk z panství, při kterém jim často dělala společnost jiná žena. Výhodou, někdy snad až nutností, přitom bylo, aby měl dotyčný v místě, kam uprchl, nějaké příbuzné či známé. Poté se mohl opřít o existenci záchranné sociální sítě v dané lokalitě. Muži se vyhýbali potrestání také tím způsobem, že se nechali naverbovat k vojákům. Násilného verbování ostatně využívala k zbavení se nepohodlných poddaných i vrchnost.

Nejzazší možností vyřešení sporu bylo pak pro obě pohlaví složení tělesné přísahy – juramentu. Protože si byli provinilci dobře vědomi skutečnosti, že případná křivá výpověď by měla vliv i na jejich vyhlídky na život věčný, nebylo vůbec neobvyklé, že se zdráhali jurament složit. Tato neochota pak byla vnímána jako přiznání.

Významný podíl na celkovém počtu případů měl i delikt jednoduchého cizoložství. Poněkud překvapivým se ukázalo zjištění, že i v těchto případech byl jako prostředek jak přimět ženu k povolnosti často užíván od ženatých mužů slib manželství. Provinilci někdy navíc také obhajovali svůj skutek tvrzením, že jejich manželka již je stará, nemocná, nebo že nechtěla plnit své manželské povinnosti. Před očima vyslychajících se vynořovaly různé více či méně skryvané konfliktní situace v některých manželstvích, přičemž se zdá, že někteří muži pravděpodobně považovali odpírání tělesného skutku za dostatečný důvod k ospravedlnění jejich cizoložného jednání. V dochovaných pramenech pro třeboňské panství se naopak

nelze setkat s opačným tvrzením, kdy by žena zdůvodňovala své cizoložství nezájmem o sexuální život ze strany svého muže.

S vdanými ženami, které se provinily cizoložstvím, se je možné v pramenech setkat především tehdy, když již se svými muži dlouhou dobu nežily. Tato skutečnost přitom mohla být zapříčiněna různými důvody. Jedním z nich bylo přílišné násilí páchané na ženě ze strany muže, které ji mohlo přimět k odchodu od něho. Venkovská společnost sice tento jev do určité míry tolerovala, pokud však překročil jistou hranici, žena mohla od svého muže odejít.

Častěji se však stávalo, že vdané ženy zůstávaly samy z důvodu dobrovolných i nedobrovolných odchodů jejich manželů do vojska. Jejich případné otěhotnění pak bylo hodnoceno jako cizoložství nehledě na to, že v některých případech nebylo vůbec jisté, zda je jejich manžel ještě živý. Samotný zločin cizoložství však nebyl v tomto období na třeboňském panství trestán zdaleka tak přísně, jak přikazovala soudobá norma. Poddaní byli většinou trestáni několikátýdenním arestem kombinovaným s nucenými pracemi ve prospěch panství. Rozdílná oproti trestu za smilstvo byla většinou jen jeho délka. V případě, že se podvedené protějšky nebránily tomu, aby se provinilci vrátili do manželského svazku, byla navíc patrná snaha tyto případy příliš nerozšiřovat na veřejnost. Pro vnímání závažnosti cizoložného skutku nebyla rozhodující sama jeho skutková podstata, ale spíše způsob, jakým jej přijalo bezprostřední okolí pachatelů.

Raně novověký člověk byl součástí určité sítě vztahů, ale na oplátku se očekávalo, že bude jednat v některých situacích očekávaným způsobem. Pokud se tak nechoval, hrozilo mu, že mu bude v případné krizové situaci pomoc odmítnuta. Na jeho chování přitom měla dohlížet rodina, sousedé i ostatní obyvatelé, kteří tak vykonávali funkci sociální kontroly. Typickým místem, kde byla sociální kontrola vykonávána, byla i na třeboňském panství hospoda a kostel. S nelibostí naopak vídala vrchnost i představitelé obcí místa, kde byla sociální kontrola vykonávána jen s obtížemi nebo vůbec.

Důležitost a existenci sociální kontroly lze doložit i z informovanosti vyslychajících, kteří při výsleších většinou právě z různých řečí, fám a klepů, které, jak říkali, se donesly k jejich sluchu, dobře věděli, kam mají směřovat výslech a na

koho vznést podezření. Zdůraznit lze právě existenci určitého propojení mezi vrchnostenskou kanceláří a vedoucími představiteli obcí, od kterých měla být informována o konkrétních případech.

Možnosti utajení mravnostních deliktů byly na raně novověkém venkově poměrně malé. Jednání, které se odchylovalo od očekávaných vzorců, totiž bylo venkovskou společností velmi dobře registrováno, a to také v oblasti sexuálních vztahů. Hřešící páry se proto musely vyhnout všudypřítomné sociální kontrole, kterou měly vykonávat všechny osoby v jejich okolí. Do jisté míry lze ale snad hovořit i o určité toleranci k těmto nelegitimním sexuálním vztahům v rámci vesnice, a to především mezi čeládkou. Ta však většinou končila v okamžiku odhalení těhotenství provinilé dívky. V rámci vesnické společnosti byly zřejmě akceptovány takové mimomanželské vztahy, které byly v souladu s kodexem ctnostného jednání, který uznávali soudobí vesničané. Důležité bylo, aby po sexuálním spojení mohl následovat případný sňatek, podobně jako těhotenství mělo být legitimizováno pozdějším sňatkem. Počítalo se s určitým předsrozuměním zúčastněných aktérů, jež mělo být zárukou případné legitimizace mimomanželského vztahu. Navazovaná známost měla být v ideálním případě v souladu se zájmy a pohledem rodičů, kteří měli často rozhodující vliv na její další osud. Právě oni leckdy rozhodovali o možném uskutečnění případného sňatku. Důležité proto pro každý pár bylo, aby svůj společný sexuální život odložil do té doby, než došlo k obeznámení rodičů a jejich okolí s jejich vztahem. Pokud tuto podmínku muž a žena nedodrželi, vystavovali se nebezpečí, že se mohou v případě těhotenství ženy dostat do konfliktu se soudobými platnými normami.

Z řídkých zmínek v pramenech nelze vyvozovat úroveň znalostí o podstatě pohlavního styku v soudobé vesnické společnosti. Znalost a použití alespoň primitivních antikoncepčních praktik, především coitu interruptu, je ale možné v této době očekávat. Pro všechny zúčastněné byla mnohem důležitější odpověď na otázku, zda byla dívka v době vykonání pohlavního styku ještě pannou. Z toho důvodu dívky někdy u výslechů popisovaly fyzické stavy, které měly provázet ztrátu jejich panenství, čímž se zároveň snažily prosadit své nároky na odškodnění. Zajímavým problémem je i otázka, jak ženy poznaly, že jsou těhotné. Za příznak

těhotenství většina z nich považovala absenci očekávané menstruace, některé z nich až první pohyby dítěte. Graviditu, která pro ně byla novým a nezvyklým stavem, se často snažily racionalizovat a přirovnat ji k známým jevům z jejich každodenního života.

Ženy, jejichž čest i budoucí život byly ve vážném ohrožení, se někdy uchýlovaly i k různým abortivním praktikám, a to také z návodu svých protějšků nebo členů rodiny a známých. Abortivní schopnosti některých rostlin stejně jako důsledky fyzické námahy či pouštění žilou byly v této době mezi venkovskou populací již poměrně známé. Tyto hříšnice se ale vystavovaly nebezpečí mnohem většímu, než jim hrozilo za prokázané smilstvo, protože v případě odhalení mohla jejich cesta směřovat až na raně novověké popraviště.

Dochovaná trestně právní agenda vedená o těchto případech tak historikovi nabízí nejen pohled na konkrétní osudy provinilců, ale i možnost přiblížit se k myšlenkovému světu raně novověkého venkovana, jeho hodnotovému žebříčku a poznat strategie jednání, které soudobí venkované užívali, aby v případě ohrožení ubránili svoji čest, jež zakládala jejich sociální status v rámci vesnického mikrokosmu. Nezbytně nutné je však mít stále na paměti nejen výhody, ale také omezení, které vyplývají z práce s výslechovými protokoly.

Seznam zkratek

AČ	Archiv český
ČČH	Český časopis historický
ČsČH	Československý časopis historický
ČČM	Časopis Českého muzea
ČL	Český lid
ČMM	Časopis Matice moravské
DAS	Dějiny a současnost
HD	Historická demografie
HO	Historický obzor
JIH	Journal of Interdisciplinary History
JM	Jižní Morava
JSH	Jihočeský sborník historický
SAP	Sborník archivních prací
SH	Sborník historický
SOA	Státní oblastní archiv
SSH	Středočeský sborník historický
SVPP	Sborník vlastivědných prací z Podblanicka
Vs	Velkostatek
ZHF	Zeitschrift für historische Forschung

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny:

Státní oblastní archiv Třeboň, Velkostatek Třeboň, sign. IB 5BP 27-47, sign. IB 5 BC 9-11, sign. IB 5BC 18.

Státní oblastní archiv Třeboň, Velkostatek Třeboň, Okresní soud Třeboň, Pozemková kniha vsi Cep, č. 44.

Státní oblastní archiv Třeboň, Velkostatek Třeboň, Pozemková kniha Suchdola nad Lužnicí, č. 18.

Vydané prameny:

BARTOŠÍKOVÁ, J. (ed.): *Krevní kniha městečka Morkovic*, Studie Muzea Kroměřížska 91, 1992, s. 115-148.

BIČÍK, Z. (ed.): *Knihy smolné*, Hradec Králové 1969.

BISINGEROVI, M. a Z.: (edd.): *Kutnohorský manuál práva útrpného 1521 – 1571 (smolná kniha)*, Práce z Okresního archivu v Kutné Hoře, 1987.

CIRONIS, P. (ed.): *Knihy černá neb smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573 – 1630 s přílohou pozdějších čarodějnických procesů*, Rokycany 1994.

DOSKOČIL, K. (ed.): *Berní rula. 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí, osad a samot k berní rule*, Praha 1953.

EHRENBERGER, J. (ed.): *Výpisky ze Smolné knihy města Solnice*, Časopis Českého muzea 21, 1847, s. 608.

FRANCEK, J. (ed.): *Chlumecké hrdelní příběhy*, Praha – Litomyšl 1993.

HRDLIČKA, J. (ed.): *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003.

JÍLEK OBERPFALCER, F. (ed.): *Jazyk knih černých, jinak smolných*, Praha 1935.

JÍLEK OBERPFALCER, F. (ed.): *Vyznání na mučidlech. Texty ze starých knih černých, jinak smolných*, Praha 1937.

JIREČEK, J. (ed.): *Práva městská království českého a markrabství Moravského spolu s krátkou jejich sumou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, Praha 1876.

- KALOUSEK, J. (ed.): *Řády selské a instrukce hospodářské (1350-1626, 1627-1698, 1698-1780, 1781-1850, 1388-1779)*, Archiv český 22-25 a 29, Praha 1905, 1906, 1908, 1910 a 1913.
- KOLÁR, J. (ed.): *Mezi kronikářstvím a zábavnou prózou. (Třeboňské paměti Vavřince Benedikta Mecera)*, Strahovská knihovna 4, 1969, s. 111-151.
- KOKOŠKOVÁ, Z. – SEDLÁČKOVÁ, H. – ZAHRADNÍKOVÁ, M. (edd.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Bechyňsko 1-3*, Praha 1997.
- LÁNY, E. P. (ed.): *Kniha černá, jinak smolná města Smidar 1631 – 1729*, Liberec 1948.
- LÁNY, E. P. (ed.): *Knihy černé, jinak smolné při hrdelním soudu v městě Bystrém od r. 1625*, Liberec 1946.
- LÁNY, E. P. (ed.): *Knihy smolné založené léta 1588 (Dobruška)*, Liberec 1947.
- LÁNY, E. P. (ed.): *Smolná, jinak černá kniha města Solnice 1569 – 1721*, Liberec 1948.
- MARADA, M. (ed.): *Smolná kniha města Lipníka*, Sborník Státního okresního archivu v Přerově 2, 1994.
- MAREŠ, F. (ed.): *Popravčí kniha pánův z Rožmberka*, Praha 1878.
- PÁNEK, J. (ed.): *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617-1751*, Praha 1977.
- POHL, J. (ed.): *Kniha černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630*, Rokycany 1911.
- RENNER, J. (ed.): *Knihy černé královského města Rakovník*, Rakovník 1927.
- ROEDL, B. (ed.): *Smolné knihy města Loun*, Sborník Okresního archivu v Lounech 6, 1993.
- STRAKA, J. (ed.): *Z tábořské knihy černé*, Tábor 1937.
- ŠTARHA, I. – SKUTIL, J. (edd.): *Letovická kniha naučení*, Vlastivědná ročenka Okresního archivu v Blansku 1973, s. 81-120.
- VAŇKOVÁ, V. (ed.), *Smolná kniha města Dvora Králové nad Labem, Krkonoše – Podkrkonoší* 1972, s. 138-149.
- VERBÍK, A. – ŠTARHA, I. – KNEŠL, E. (edd.): *Černá kniha města Velké Bíteše*, Brno 1979.

VERBÍK, A. (ed.): *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Uherské Hradiště 1970.

VERBÍK, A. (ed.): *Krevní kniha městečka Bojkovic*, Uherské Hradiště 1971.

VERBÍK, A. – ŠTARHA, I. (edd.): *Smolná kniha velkobítešská 1536 – 1636*, Brno 1973.

Seznam použité literatury:

ALFING, S.: – SCHEDENSACK, Ch.: *Frauenalltag im frühneuzeitlichen Münster*, Bielefeld 1994.

AMMERER, G.: *Heimat Strasse. Vaganten im Österreich des Ancien Régime*, Wien – München 2003.

AUDI, R. (ed.): *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge 1995.

BACHTIN, M. M.: *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha 1975.

BECK, R.: *Frauen in Krisen. Eheleben und Ehescheidung in der ländlichen Gesellschaft Bayerns während des Ancien régime*, in: van Dülmen, R. (ed.), *Dynamik der Tradition*, Frankfurt am Main 1992, s. 137-212, 288-300.

BECK, R.: *Illegitimität und voreheliche Sexualität auf dem Land. Unterfinning, 1671 – 1770*, in: van Dülmen, R. (ed.): *Kultur der einfachen Leute*, München 1983, s. 79-111.

BECK, R.: *Unterfinning. Ländliche Welt vor Anbruch der Moderne*, München 1993.

BECKER, P.: *Leben und Lieben in einem kalten Land. Sexualität im Spannungsfeld von Ökonomie und Demographie. Das Beispiel St. Lambrecht 1600-1850*, Frankfurt am Main 1990.

BEHRINGER, W.: *Gegenreformation als Generationskonflikt oder: Verhörprotokolle und andere administrative Quellen zur Mentalitätsgeschichte*, in: Schulze, W. (ed.), *Annäherung an den Menschen in der Geschichte (Selbstzeugnisse der Neuzeit 2)*, Berlin 1996, s. 275-293.

BEHRINGER, W.: *Weibliche Kriminalität in Kurbayern in der Frühen Neuzeit*, in: Ulbricht, O. (ed.): *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit*, Köln 1995, s. 63-81.

- BENDLAGE, A. – SCHUSTER, P.: *Hüter der Ordnung. Ürger, Rat und Polizei in Nürnberg im 15. und 16. Jahrhundert*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 82, 1995, s. 37-55.
- BLAUERT, A. – SCHWERHOFF, G.: *Crime and History. The German Workshop „Historische Kriminalitätsforschung in der Vormoderne“*, Crime, Histoire et Sociétés 2, 1998, s. 137-140.
- BLAUERT, A.: *Sackgreifer und Beutelschneider. Die Diebesbande der Alten Lisel, ihre Streifzüge um den Bodensee und ihr Prozess 1732*, Konstanz 1993.
- BOLOGNE, J. C.: *Svatby. Dějiny svatebních obřadů na zábavě*, Praha 1997.
- BREIT, S.: *„Leichtfertigkeit“ und ländliche Gesellschaft: voreheliche Sexualität in der frühen Neuzeit*, München 1991.
- BRÜGGEMEIER, F. J. – KOCKA, J. (edd.), *„Geschichte von unten – Geschichte von innen“. Kontroversen um die Alltagsgeschichte*, Hagen 1985.
- SCHNYDER-BURGHARTZ, S.: *Alltag und Lebensformen auf der Basler Landschaft um 1700. Vorindustrielle, ländliche Kultur und Gesellschaft aus mikrohistorischer Perspektive – Bretzwill und das obere Waldenburger Amt von 1690 bis 1750*, Liestal 1992.
- BURGHARTZ, S.: *„Geschlecht“ und „Kriminalität“ – ein fruchtbares Verhältnis?*, in: Jaun, R. – Studer, B. (edd.), *weiblich – männlich. Geschlechterverhältnisse in der Schweiz: Rechtsprechung, Diskurs, Praktiken*, Zürich 1995, s. 23-31.
- BURGHARTZ, S.: *Leib, Ehre, und Gut. Delinquenz in Zürich Ende des 14. Jahrhunderts*, Zürich 1990.
- BURGHARTZ, S.: *Rechte Jungfrauen oder unverschämte Tochter? Zur weiblichen Ehre im 16. Jahrhundert*, in: Hausen, K. – Wunder, H. (edd.), *Frauengeschichte - Geschlechtergeschichte*, Frankfurt am Main 1992, s. 173-183.
- BURGHARTZ, S.: *Zeiten der Reinheit – Orte der Unzucht. Ehe und Sexualität in Basel während der Frühen Neuzeit*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1999.
- BURKE, P.: *Historie jako sociální paměť*, in: týž (ed.), *Variety kulturních dějin*, Praha 2006, s. 50-66.
- BURKE, P.: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005.

- BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J.: *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997.
- BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (edd.): *Paměť urozenosti*, Praha 2008.
- BŮŽEK, V.: *Přípitek ve společnosti raného novověku*, in: Nodl, M. – Tinková, D. (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 189-213.
- BŮŽEK, V. – KELLER, K. – KOWALSKÁ, E. – PÁLFFY, G.: *Společnost zemí habsburské monarchie 1526-1740 v české, maďarské, rakouské a slovenské historické vědě posledního desetiletí*, Český časopis historický 104, 2006, s. 485-526.
- BŮŽEK, V.: *Těhotenství ve šlechtické domácnosti na prahu novověku*, Česko-slovenská historická ročenka 2001, s. 169-178.
- BŮŽEK, V.: „Tý naděje budou každý čtyři neděle.“ *Těhotenství očima šlechty na prahu novověku*, Dějiny a současnost 23, 2001, č. 3, s. 8-13.
- BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: *Věk urozených, šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002.
- CERMAN, M.: *Bohemia after the thirty years' war: some theses on population structure, marriage and family*, Journal of Family History 19, 1994, s. 149-175.
- CERMAN, M.: *Gutsherrschaft vor dem „Weissen Berg“*. *Zur Verschärfung der Erbuntertänigkeit in Nordböhmen 1380 bis 1620*, in: Peters, J. (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997, s. 91-109.
- CERMAN, M.: *Mitteleuropa und die „europäischen Muster“*. *Heiratsverhalten und Familienstruktur in Mitteleuropa, 16.-19. Jahrhundert*, in: Ehmer, J. – Hareven, T. K. – Wall, R. (edd.), *Historische Familienforschung. Ergebnisse und Kontroversen*, Frankfurt am Main – New York 1997, s. 327-346.
- CERMAN, M. – MAUR, E.: *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650-1730*, Český časopis historický 98, 2000, s. 737-774.
- CERMAN, M. – ZEITLHOFER, H. (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*, Wien – München 2002.
- CERMAN, M. – LUFT, R. (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*, München 2004.

- ČECHURA, J.: *Broumovská rebelie*, Praha 1997.
- ČECHURA, J.: *Černínové versus Kysibelští*, Praha 2003.
- ČECHURA, J.: *Kriminalita a každodennost v raném novověku. Jižní Čechy 1650-1770*, Praha 2008.
- ČECHURA, J.: *Selské rebelie roku 1680*, Praha 2001.
- ČERNÁ, L.: *Smilnice a matky vražednice. Svobodné matky v 17. a 18. století*, České Budějovice 2008 (diplomová práce FF JU).
- ČERNÝ, V.: *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.-XIX. Století*, Praha 1930.
- DANKER, U.: *Räuberbanden im Alten Reich um 1700. Ein Beitrag zur Geschichte von Herrschaft und Kriminalität in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1988.
- DARNTON, R.: *Das grosse Katzenmassaker. Streifzüge durch die französische Kultur vor der Revolution*, München 1989.
- DIBELKA, J.: *K novým možnostem studia trestněprávní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650-1750)*, Český časopis historický 106, 2008, s. 19-53.
- DIBELKA, J.: „*Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?*“ *Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí*, in: Maur, E. – Grulich, J. (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, Historická demografie 30, 2006 – suplement, s. 189-204.
- DIBELKA, J.: *Obranné strategie „zmrhaných“ žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století*, Historická demografie 31, 2007, s. 5-20.
- DIBELKA, J.: *Příběh Johany Peřkové. Každodenní život tulačky a zlodějky v první polovině 18. století*, in: Bůžek, V. – Dibelka, J. (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007, s. 315-332.
- DIBELKA, J.: *Tajemství rodiny Hlučných. Obranné strategie žen obviněných z infanticidia*, Dějiny a současnost 29, 2007, č. 9, s. 37-39.
- DINGES, M.: *Der Maurermeister und der Finanzrichter. Ehre, Geld und soziale Kontrolle im Paris des 18. Jahrhunderts*, Göttingen 1994.

- DINGES, M.: *Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte. Eine Sémantik im Übergang von Ancien Régime zur Moderne*, Zeitschrift für historische Forschung 16, 1989, s. 409-440.
- DINGES, M.: *Frühneuzeitliche Justiz. Justizphantasien und Justiznutzung am Beispiel von Klagen bei der Pariser Polizei im 18. Jahrhundert*, in: Mohnhaupt, H. – Simon, D. (edd.), *Vorträge zur Justizforschung*, Bd. 2, Frankfurt am Mainz 1993, s. 269-292.
- DUDÁČEK, K. – FIALOVÁ, L. – RÉPÁSOVÁ, M. – SLÁDEK, M.: *On using the 1661-1839 lists of subjects the Třeboň dominion to study the age of the population*, Historická demografie 13, 1989, s. 63-71.
- EIBACH, J.: *Städtische Gewaltkriminalität im Ancien Régime. Frankfurt am Main im europäischen Kontext*, Zeitschrift für Historische Forschung 25, 1998, s. 359-382.
- ELIAS, N.: *O procesu civilizace I-II*, Praha 2007.
- FIALOVÁ, L. – HORSKÁ, P. – KUČERA, M. – MAUR, E. – MUSIL, J. – STLOUKAL, M.: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996
- FLANDRIN, J.-L.: *Späte Heirat und Sexualleben*, in: Honegger, C. (ed.): M. Bloch, F. Braudel, L. Febvre u. a., *Schrift und Materie der Geschichte, Vorschläge zur systematischen Aneignung historischer Prozesse*, Frankfurt am Main 1977, s. 272-310.
- FOUCAULT, M.: *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 2000.
- FRANCEK, J. – ŠIMEK, T. (edd.): *Hrdelní soudnictví českých zemí. Soupis pramenů a literatury*, Zámrsk – Pardubice 1995.
- FRANCEK, J.: *Dějiny loupežnictva*, Praha 2002.
- FRANCEK, J.: *Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*, Praha 2000.
- FRANCEK, J.: *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 1999.
- FRANK, M.: *Dörfliche Gesellschaft und Kriminalität. Das Fallbeispiel Lippe 1650-1800*, Paderborn 1995.
- FRANK, M.: *Trunkene Männer und nüchterne Frauen – zur Gefährdung von Geschlechterrollen durch Alkohol in der frühen Neuzeit*, in: Dinges, M. (ed.),

- Hausväter, Priester, Kastraten. Zur Konstruktion von Männlichkeit in Spätmittelalter und Früher Neuzeit, Göttingen 1998, s. 187-212.
- FRICKE, T.: *Zigeuner im Zeitalter des Absolutismus. Bilanz einer einseitigen Überlieferung*, Pfaffenweiler 1996.
- FUCHS, R.-P.: *Ehrkämpfe. Injurienprozesse in der Frühen Neuzeit und ihre Interpretationsmöglichkeiten*, Rheinisch – westfälische Zeitschrift für Volkskunde 42, 1997, s. 29-50.
- GINZBURG, C.: *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000.
- GLEIXNER, U.: „Das Mensch“ und „der Kerl“. *Die Konstruktion von Geschlecht in Unzuchtsverfahren der Frühen Neuzeit (1700-1760)*, Frankfurt am Main 1994.
- GLEIXNER, U.: *Geschlechterdifferenzen und die Faktizität des Fiktionalen. Zur Dekonstruktion frühneuzeitlicher Verhörprotokolle*, Werkstatt Geschichte 11, 1995, s. 65-70.
- GREARY, P.: *Paměť*, in: Le Goff, J. – Schmitt, J.-C. (edd.), *Encyklopedie středověku*, Praha 1999, s. 464-474.
- GRIESEBNER, A.: „*Er hat mir halt gute Wörter gegeben, dass ich es thun solle*“. *Sexuelle Gewalt im 18. Jahrhundert am Beispiel des Prozesses gegen Katharina Riedlerin und Franz Riedler*, in: Weinzierl, M. (ed.), *Individualisierung, Rationalisierung, Säkularisierung. Neue Wege der Religionsgeschichte*, Wien-München 1997, s. 130-155.
- GRIESEBNER, A.: *Konkurrierende Wahrheiten. Malefizprozesse vor dem Landgericht Perchtoldsdorf im 18. Jahrhundert*, Wien 2000.
- GRIESSINGER, A.: *Das symbolische Kapital der Ehre. Streikbewegungen und kollektives Bewusstsein deutscher Handwerksgesellen im 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main – Berlín – Vídeň 1981.
- GRULICH, J.: *Historická demografie a dějiny rodiny v Evropě a v České republice po roce 1950*, *Historická demografie* 26, 2002, s. 123-146.
- GRULICH, J. – ZEITLHOFER, H.: *Lebensformen und soziale Muster in Südböhmen im 16. und 17. Jahrhundert*, *Jihočeský sborník historický* 66-67, 1997-1998, s. 43-64.

- GRULICH, J. – ZEITLHOFER, H.: *Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení*, Historická demografie 22, 1998, s. 79-105.
- GRULICH, J. – ZEITLHOFER, H.: *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století (Příspěvek k sociální každodennosti poddaných v období raného novověku)*, Historická demografie 23, 1999, s. 31-84.
- GRULICH, J.: *Motivace migrací a mobility venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 17. až 18. století*, in: Bůžek, V. – Dibelka, J. (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, s. 275-284.
- GRULICH, J.: *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008.
- GRULICH, J.: *Selský grunt a jeho obyvatelé mezi normou a skutečností. Sonda do českých poddanských poměrů v 17. a 18. století*, in: Bůžek, V. – Král, P., *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, s. 555-568.
- GRULICH, J.: „*Slavnostní okamžiky*“ – *svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století*, Historická demografie 24, 2000, s. 49-82.
- GUREVIČ, A. J.: *Nebe, peklo, svět*, Praha 1996.
- HABERMAS, R.: *Frauen und Männer im Kampf um Leib, Ökonomie, und Recht*, in: van Dülmen, R. (ed.), *Dynamik der Tradition*, Frankfurt am Main 1992, s. 109-136.
- HABERMAS, R. – MINKMAR, N. (edd.): *Das Schwein des Häuptlings. Sechs Aufsätze zur historischen Anthropologie*, Berlin 1992.
- HAHN, P.-M.: *Die Gerichtspraxis der altständischen Gesellschaft im Zeitalter des „Absolutismus“*. *Die Gutachtertätigkeit der Helmstedter Juristenfakultät für die brandenburgisch – preussischen Territorien 1675-1710*, Berlin 1989.
- HAJNAL, J.: *European Marriage Patterns in Perspective*, in: Glass, D. V. – Eversley, D. E. C (edd.), *Population in History. Essays in Historical Demography*, London 1965, s. 101-143.

- HAJNAL, J.: *Two kinds of pre-industrial household formation systém*, in: Wall, R. (ed.), *Family forms in historical Europe*, Cambridge 1983, s. 65-104.
- HALBLEIB, H.: *Kriminalitätsgeschichte in Frankreich*, in: Blauert, A. – Schwerhoff, G. (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 89-120.
- HANZAL, J.: *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*, Praha 2004.
- HANZAL, J.: *Přebělohorské poddanské inventáře*, *Český lid* 50, 1963, s. 169-174.
- HANZAL, J.: *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*, *Sborník archivních prací* 14, 1964, s. 39-57.
- HARDTWIG, W.– WEHLER, H.-U. (edd.): *Kulturgeschichte heute*, Göttingen 1996.
- HARTINGER, W.: *Rechtspflege und Volksleben. Zur Funktion des Rechts im absolutischen Bayern*, in: Köstlin, K. – Sievers, K. D. (edd.), *Das Recht der kleinen Leute. Beiträge zur Rechtlichen Volkskunde. Festschrift für Karl-Sigismund Kramer zum 60. Geburtstag*, Berlin 1976, s. 50-68.
- HÄBERLEIN, M.: *Tod auf der Herrentrinkstube. Ehre und Gewalt in der Augsburger Führungsschicht (1500-1620)*, in: Backmann, S. (ed.), *Ehrkonzepte in der Frühen Neuzeit. Identitäten und Abgrenzungen*, Berlin 1998, s. 148-169
- HÄRTER, K.: *Regionale Strukturen und Entwicklungslinien frühneuzeitlicher Strafjustiz in einem geistlichen Territorium: Die Kurmainzer Cent Starkenburg*, *Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde* 54, 1996, s. 111-163.
- HEHENBERGER, S.: *Unkeusch wider die Natur. Sodomieprozesse im frühneuzeitlichen Österreich*, Wien 2006.
- HERGEMÖLLER, B.-U. (ed.): *„Sodom und Gomorrha“. Zur Alltagswirklichkeit und Verfolgung Homosexueller im Mittelalter*, Hamburg 1998.
- HIML, P.: *Die „armen Leüte“ und die Macht. Die Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680-1781)*, Stuttgart 2003.

- HIML, P.: *Milost místo smrti (v procesech s Cikány v Čechách první poloviny 18. století) aneb jak nepočítat s historií*, Dějiny – teorie – kultura 2, č. 1, 2005, s. 7-43.
- HIML, P.: *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestněprávních pramenů*, Opera historica 4, 1995, s. 153-194.
- HIML, P.: *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007.
- HOFFMANN, C. A.: *Strukturen und Quellen des Augsburger reichstädtischen Strafgerichtswesens in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben 88, 1995, s. 57-108.
- HOHKAMP, M.: „*Grausamkeit blutet, Gerechtigkeit zwackt*“, in: Eriksson, M. – Krug-Richter, B. (edd.), *Streitkulturen. Gewalt, Konflikt und Kommunikation in der ländlichen Gesellschaft (16. – 19. Jahrhundert)*, Köln – Weimar – Wien 2003, s. 59-80.
- HOHKAMP, M.: *Häusliche Gewalt. Beispiele aus einer ländlichen Region des mittleren Schwarzwaldes im 18. Jahrhundert*, in: Lindenberger, T. – Lüdtke, A. (edd.), *Physische Gewalt. Studien zur Geschichte der Neuzeit*, Frankfurt am Main 1995, s. 276-302.
- HOHKAMP, M.: *Herrschaft in der Herrschaft. Die vorderösterreichische Obervogtei Triberg von 1737 bis 1780*, Göttingen 1998.
- HOLÝ, M.: *Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650*, Historická demografie 27, 2003, s. 5-35.
- HOLZEM, A.: *Kirche – Kirchhof – Gasthaus. Konflikte und öffentliche Kommunikationsräume in westfälischen Dörfern der Frühen Neuzeit*, in: Rau, S. – Schwerhoff, G. (edd.), *Zwischen Gotteshaus und Taverne. Öffentliche Räume in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Köln 2004, s. 447-461.
- HORNA, R.: *Pranýř. O některých zachovaných pranýřích v našich a okolních zemích*, Praha 1941.
- HORSKÁ, P.: *Česká historická demografie*, Český časopis historický 89, 1991, s. 519-532.
- HORSKÁ, P.: *K historickému modelu středoevropské rodiny*, Demografie 31, 1989, s. 137-143.

- HORSKÝ, J. – SELIGOVÁ, M.: *Rodina našich předků*, Praha 1996.
- HORSKÝ, J. – SLÁDEK, M.: *Rodinné, sociální a demografické poměry v poddanských vsích na panství Třeboň v letech 1586 a 1651*, *Historická demografie* 17, 1993, s. 71-109.
- HORSKÝ, J.: *Studium historického utváření rodiny v 16.-18. století*, *Demografie* 38, 1996, s. 165-172.
- HRBEK, J.: *Absolutismus. Konstrukce a dekonstrukce jednoho historického pojmu*, *Český časopis historický* 105, 2007, s. 643-689.
- HRDLIČKA, J.: *Jindřichohradecké měšťanky na přelomu 16. a 17. století*, *Československá historická ročenka* 2001, s. 217-224.
- HRUBÝ, F.: *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, *Český časopis historický* 33, 1927, s. 21-59, 263-306.
- HULL, I.: *Sex, Marriage and Civil Society in Germany 1750-1815*, Oxford 1995.
- CHOCHOLÁČ, B.: *Grundbücher in Böhmen und Mähren*, in: Pauser, J. – Scheutz, M. – Winkelbauer, T. (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert)*, Wien – München 2004, s. 530-539.
- CHOCHOLÁČ, B.: *Pozemkové knihy – neprávem opomíjený historický pramen*, in: *Historie a současnost veřejné správy*, Brno 1993, s. 8-11.
- CHOCHOLÁČ, B.: *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*, *Český časopis historický* 99, 2001, s. 59-84.
- CHOCHOLÁČ, B.: *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*, Brno 1999.
- INGRAM, M.: *Church Courts, Sex and Marriage in England, 1570-1640*, Cambridge 1987.
- INNES, J. – STYLES, J.: *The crime wave: recent writing on crime and criminal Justice in eighteenth-century England*, *Journal of British Studies* 25, 1986, s. 380-435.
- JANDOUREK, J.: *Sociologický slovník*, Praha 2001.

- JARZEBOWSKI, C.: *Inzest. Verwandtschaft und Sexualität im 18. Jahrhundert*, Köln 2006.
- JIROUŠEK, B.: *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*, České Budějovice 2006.
- JÜTTE, R.: *Abbild und soziale Wirklichkeit des Bettler- und Gaunertums zu Beginn der Neuzeit. Sozial-, mentalitäts- und sprachgeschichtliche Studien zum Liber Vagatorum (1510)*, Köln 1988.
- JÜTTE, R.: *Dutzbetterinnen und Sündfegerinnen. Kriminelle Bettelpraktiken von Frauen in der Frühen Neuzeit*, in: Ulbricht, O. (ed.), *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit*, Köln 1995, s. 117-137.
- JÜTTE, R.: *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, Cambridge 1993.
- KADLEC, J.: *Kláster augustiniánských kanovníků v Třeboni*, Praha 2004.
- KALISTA, Z.: *Tvář baroka*, Praha 1994.
- KALISTA, Z.: *Úvod do politické ideologie českého baroka*, Praha 1934.
- KALISTA, Z.: *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*, Praha 1994.
- KALNÝ A. a kol.: *Soupis urbářů jihočeských archivů II*, České Budějovice 1976.
- KAŠPAR, J.: *Nevolnické povstání v Čechách roku 1680*, Praha 1965.
- KLABOUC, J.: *Staré české soudnictví (Jak se dříve soudívalo)*, Praha 1967.
- KLAMMER, P.: *„In Unehren beschlaffen“. Unzucht vor kirchlicher und weltlicher Gerichtsbarkeit im frühneuzeitlicher Salzburger Lungau*, Frankfurt am Main 2004.
- KNOZ, T.: *Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty*, Brno 2006.
- KOČÍ, J.: *Boje venkovského lidu v období temna*, Praha 1953.
- KOČÍ, J.: *Čarodějnické procesy v době temna*, Dějiny a současnost 2, 1960, č. 3, s. 38-41.
- KOČÍ, J.: *Čarodějnické procesy. Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16. – 18. století*, Praha 1973.
- KOČÍ, J.: *Robotní povinnosti poddaných v českých zemích po třicetileté válce*, Československý časopis historický 11, 1963, s. 331-340.

- KOUTNÁ, J.: *Ženy na scesti. Příspěvek k životu tulaček, zlodějek a taškářek v první polovině 18. století*, Vodňany a Vodňansko 5, 2002.
- KRÁL, P.: *Křtiny, svatby a pohřby. K vzájemné reflexi panovnických a šlechtických přechodových rituálů ve druhé polovině 16. a první polovině 17. století*, in: Bůžek, V. – Král, P. (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003 (= Opera historica 10), s. 439-456.
- KREUZ, P.: *K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech doby předbělohorské*, in: Hrdelní soudnictví českých zemí 16. – 18. století, Praha 1996, s. 63-98.
- KREUZ, P.: *Poprava jako divadlo práva? K otázce právní relevance popravního rituálu v českých městech doby předbělohorské*, in: Bůžek, V. – Král, P. (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice 2000, s. 421-457.
- KRIEDTE, P. – MEDICK, H. – SCHLUMBOHM, J.: *Industrialisierung vor der Industrialisierung. Gewerbliche Warenproduktion auf dem Lande in der Formationsperiode des Kapitalismus*, Göttingen 1977.
- KRIEDTE, P. – MEDICK, H. – SCHLUMBOHM, J.: *Proto-industrialization revisited: demography, social structure and modern domestic industry*, Continuity and Change 8, 1993, s. 217-252.
- KROFTA, K.: *Dějiny selského stavu*, Praha 1919.
- KUBÍKOVÁ, A.: *Panství Třeboň ve světle berní ruly a její revizitace*, Jihočeský sborník historický 55, 1986, s. 144-160.
- KUČERA, J. P.: *Příspěvek k problémům lidového náboženství v 17. a 18. století*, Sborník historický 23, 1975, s. 5-35.
- KÜMIN, B. – TLUSTY, A. (edd.), *The World of the Tavern. Public Houses in Early Modern Europe*, Aldershot 2002.
- KUNZ, L.: *Soupis prací Zíbrtova Českého lidu*, Praha 1960.
- KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997.
- KUTNAR, F.: *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu*, Praha 1948.

- KÜTHER, C.: *Menschen auf der Strasse. Vagierende Unterschichten in Bayern, Franken und Schwaben in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Göttingen 1983.
- KÜTHER, C.: *Räuber und Gauner in Deutschland. Das organisierte Bandenwesen im 18. und 19. Jahrhundert*, Göttingen 1976.
- LANGE, K.: *Gesellschaft und Kriminalität. Räuberbanden im 18. und frühen 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1994.
- LASLETT, P. – WALL, R. (edd.): *Household and family in past time*, Cambridge 1972.
- LASLETT, P.: *The world we have lost*, London 1965.
- LEE, W. R.: *Bastardy and Socioeconomic Structure of South Germany*, *Journal of Interdisciplinary History* 7, 1977, s. 403-425.
- LEE, W. R.: *Bastardy in South Germany: A Reply*, *Journal of Interdisciplinary History* 8, 1978, s. 471-476.
- LEVI, G.: *On Microhistory*, in: Burke, P. (ed.), *New Perspectives of Historical Writing*, Oxford 1991, s. 93-113.
- LÜDTKE, A. (ed.): *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*, Frankfurt am Main – New York 1989.
- MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích IV. Venkovský lid. Národnostní otázka*, Praha 1999.
- MACEK, J.: *Tři ženy krále Vladislava*, Praha 1991.
- MACHNICKI, M.: „*Sie trug stets das Brecheisen unter dem Rock*“ – *aber hat sie es auch benutzt? Zur Rolle der Frauen in Räuberbanden des 18. und 19. Jahrhunderts*, in: Siebenmorgen, H. (ed.): *Schurke oder Held? Historische Räuber und Räuberbanden. Katalog zur Ausstellung des Badischen Landesmuseums Karlsruhe von 27. September 1995 bis zum 7. Januar 1996*, Sigmaringen 1995, 143-153.
- MAISCH, A.: „*Unzucht*“ und „*Liederlichkeit*“. *Sozialdisziplinierung und Illegitimität im Württemberg der Frühneuzeit*, in: Haag, N. (ed.), *Ländliche Frömmigkeit. Konfessionkulturen und Lebenswelten 1500 – 1850*, Stuttgart 2002, s. 279-306.

- MAISCH, A.: „*Wider die natürliche Pflicht und eingepflanzte Liebe*“. *Illegitimität und Kindsmord in Württemberg im 17. und 18. Jahrhundert*, Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte 56, 1997, s. 65-103.
- MALÝ, K.: *České právo v minulosti*, Praha 1995.
- MALÝ, K.: *K českému trestnímu právu 15. – 16. století*, Praha 1962.
- MALÝ, K.: *Trestní právo v Čechách v 15. – 16. století*, Praha 1979.
- MAREŠ, F.: *Paměti Třeboňské a jich spisovatel*, Český časopis historický 2, 1896, s. 346-358.
- MARTIN, H.: *Verbrechen und Strafen in der spätmittelalterlichen Chronistik Nürnbergs*, Köln 1996.
- MATLAS, P.: *Delikt smilstva a jeho postih na schwarzenberském panství Hluboká nad Vltavou*, Archivum Trebonense, 2006, s. 76-96.
- MATLAS, P.: *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, in: Bůžek, V. – Dibelka, J. (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007, s. 291-313.
- MATLAS, P.: *Hrdelní soudnictví na panství Hluboká nad Vltavou (1661-1765)*, Rigorózní práce Historického ústavu Jihočeské univerzity, České Budějovice 2004.
- MATLAS, P.: *Hrdelní soudnictví na panství Hluboká nad Vltavou (1661-1765)*, Sborník archivních prací 57, 2007, s. 3-156.
- MATLAS, P.: *Rychlá cesta na popraviště. Trestní řízení a popravní rituál v Čechách na sklonku 17. století*, Dějiny a současnost 29, 2007, č. 9, s. 40-43.
- MATOUŠ, F.: *Třeboň*, Praha 1974.
- MAUR, E. – GRULICH, J. (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, Historická demografie 30, 2006 – suplement.
- MAUR, E.: *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, Historická demografie 8, 1983, s. 7-44.
- MAUR, E.: *Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 3, 1972, s. 9-80.
- MAUR, E.: *Problémy demografické struktury v polovině 17. století*, Československý časopis historický 19, 1971, s. 839-870.

- MAUR, E. – DOKOUPIL, L. – FIALOVÁ, L. – NESLÁDKOVÁ, L.: *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999.
- MEDICK, H.: *Spinnstuben auf dem Dorf. Jugendliche Sexualkultur und Feierabendbrauch in der ländlichen Gesellschaft der frühen Neuzeit*, in: Huck, G. (ed.), *Sozialgeschichte der Freizeit. Untersuchungen zum Wandel der Alltagskultur in Deutschland*, Wuppertal 1980, s. 19-49.
- MEDICK, H.: *Weben und Überleben in Laichingen 1650-1900. Lokalgeschichte als Allgemeine Geschichte*, Göttingen 1996.
- MELKESOVÁ, M.: „... ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní...“ *Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století*, *Historický obzor* 10, 1999, č. 5-6, 122-128.
- MENDELS, F. F.: *Proto-industrialization: The first phase of the industrialization process*, *The Journal of Economic History* 32, 1972, s. 241-269.
- MERGEL, T. – WELSKOPP, T. (edd.): *Geschichte zwischen Kultur und Gesellschaft. Beiträge zur Theoriedebatte*, München 1997.
- MEUMANN, M.: *Findelkinder, Waisenhäuser, Kindsmord. Unversorgte Kinder in der frühneuzeitlichen Gesellschaft*, München 1995.
- MIKULEC, J.: *Dějiny venkovského poddaného lidu v 17. a 18. století a česká historiografie posledních dvaceti let*, *Český časopis historický* 88, 1990, s. 119-130.
- MIKULEC, J.: *Pobělohorská rekatolizace – téma stále problematické*, *Český časopis historický* 96, 1998, s. 824-830.
- MIKULEC, J.: *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993.
- MITTERAUER, M.: *Familie und Arbeitstellung. Historisch-vergleichende Studien*, Wien – Köln 1992.
- MITTERAUER, M.: *Peasant and non-peasant family forms in relation to the physical environment and the local economy*, in: Richard L. Rudolph (ed.), *The European family and society: Historical studies*, Liverpool 1995, s. 26-48.
- MÜLLER-WIRTHMANN, B.: *Raufhändler. Gewalt und Ehre auf dem Dorf*, in: van Dülmen, R. (ed.), *Kultur der einfachen Leute*, München 1983, s. 79-111.

- MÜNCH, P.: *Grundwerte der frühneuzeitlichen Ständegesellschaft? Aufriss einer vernachlässigten Thematik*, in: Schulze, W. (ed.), *Ständische Gesellschaft und Mobilität*, München 1988, s. 53-72.
- MYŠKA, M.: *Protoindustrializace (Čtvrtstoletá bilance jednoho historického paradigmatu)*, *Český časopis historický* 92, 1994, s. 759-774.
- NEČAS, C.: *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945*, Brno 1981.
- NEČAS, C.: *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945)*, Brno 2005.
- NEČAS, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, Olomouc 1993.
- NEŠPOR, Z. R.: *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Praha 2006.
- NOWOSADTKO, J.: *Die Ehre, die Unehre und das Staatsinteresse*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 44, 1993, s. 362-381.
- OBRŠLÍK, J.: *Nevolnické povstání r. 1775 na Jižní Moravě (K 200. výročí vydání robotního patentu)*, *Jižní Morava* 11, 1975, s. 16-30.
- OESTREICH, G.: *Reichsverfassung und europäisches Staatensystem 1648-1789*, in: týž (ed.), *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Ausgewählte Aufsätze*, Berlin 1969, s. 235-252.
- OGILVIE, S.: *A bitter living. Women, markets and social capital in early modern Germany*, Oxford 2003.
- OGILVIE, S.: *Communities and „the second serfdom“ in early modern Bohemia*, *Past & Present* 187, 2005, s. 69-119.
- OGILVIE, S. – CERMAN, M.: *The position of inmates in seventeenth century Bohemia*, *Histoire sociale* 28, 1995, s. 333-346.
- OGILVIE, S.: *Vesnická obec a tzv. „druhé nevolnictví“ v raně novověkých Čechách*, *Český časopis historický* 107, 2009, s. 46-94.
- PALLAVER, G.: *Das Ende der schammlosen Zeit. Die Verdrängung der Sexualität in der frühen Neuzeit am Beispiel Tirols*, Wien 1987.

- PÁNEK, J.: *Dějiny kriminality a hrdelního soudnictví v evropském kontextu (Středověk a raný novověk)*, in: Francek, J. – Šimek, T. (edd.), *Hrdelní soudnictví českých zemí 16. – 18. století*, Zámorsk – Pardubice 1995, s. 3-14.
- PÁNEK, J.: *Hrdelní soudnictví města Příbramě v 17. a 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního soudnictví v Čechách a k metodice studia jeho dějin)*, *Středočeský sborník historický* 13, 1978, s. 87-195.
- PÁNEK, J.: *Hrdelní soudnictví městečka Čechtice v 17. a 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice smolných spisů)*, *Středočeský sborník historický* 12, 1977, s. 129-181.
- PÁNEK, J.: *Hrdelní soudnictví městečka Neveklova v 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice patrimoniálních trestněprávních pramenů)*, *Středočeský sborník historický* 14, 1979, s. 71-109.
- PÁNEK, J. – PROCHÁZKOVÁ, E.: *Hrdelní soudnictví města Sedlčan v 15. – 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice soudní praxe na lobkovickém dominiu)*, *Vlastivědný sborník Podbrdská* 16, 1979, s. 23-87.
- PÁNEK, J.: *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia)*, *Československý časopis historický* 32, 1984, s. 693-728.
- PÁNEK, J.: *Polizey und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Böhmen und Mähren*, in: Michael Stolleis (ed.), *Policey im Europa der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996, s. 317-331.
- PÁNEK, J.: *Poslední Rožmberk. Životní příběh Petra Voka*, Praha 1996.
- PÁNEK, J.: *Spiknutí rybníkářů proti Petru Vokovi z Rožmberka v roce 1569*, in: Beneš, Z. – Maur, E. – Pánek, J. (edd.), *Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, Praha 1991, s. 245-249.
- PÁNEK, J.: *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, Praha 1998.
- PARKER, G.: *Der Soldat*, in: Villari, R. (ed.), *Der Mensch des Barock*, Frankfurt am Main 1997, s. 47-81.
- PEKAŘ, J.: *Kniha o Kosti I-II*, Praha 1909, 1911.

- PEKAŘ, J.: *Paměti Františka Jana Vaváka*, Český časopis historický 13, 1907, s. 434-439; 22, 1916, s. 192-216.
- PETRÁŇ, J.: *Dějiny hmotné kultury I*, Praha 1985.
- PETRÁŇ, J.: *Nevolnické povstání 1775*, Prolegomena edice pramenů, Praha 1972.
- PETRÁŇ, J.: *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*, Praha 1964.
- PETRÁŇ, J. – PETRÁŇOVÁ, L.: *Rolník v evropské tradiční kultuře*, Praha 2000.
- PETRÁŇOVÁ, L.: *Nové historickoantropologické proudy evropského národopisu (K problémům integrované „historické sociální vědy“)*, Český lid 78, 1991, s. 21-29.
- PEUKERT, D.: *Neuere Alltagsgeschichte und Historische Anthropologie*, in: Süßmuth, H. (ed.), *Historische Anthropologie. Der Mensch in der Geschichte*, Göttingen 1984, s. 57-72
- PHAYER, J. M.: *Sexual Liberation and Religion*, London 1977.
- PLACHT, O.: *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. – 18. století*, Praha 1957.
- PLAUM, B. D.: *Strafrecht, Kriminalpolitik und Kriminalität im Fürstentum Siegen 1750-1810*, St. Katharinen 1990.
- POSPÍŠIL, J.: *Třeboňsko za povstání českého*, Sborník historického kroužku 14, 1913, s. 95-101, 113-140; 15, 1914, s. 1-33, 113-132.
- PROCHÁZKA, V.: *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.
- PROCHÁZKOVÁ, E.: *Hrdelní soudnictví města Benešova v 16. – 18. století*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 21, 1980, s. 211-254.
- PROCHÁZKOVÁ, E.: *Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. století (na základě rozboru ortelních manuálů pražského apelačního soudu)*, Sborník archivních prací 42, 1992, s. 307-410.
- PRÖVE, R.: *Gewalt und Herrschaft in der Frühen Neuzeit. Formen und Formwandel von Gewalt*, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 47, 1999, s. 792-806.
- PSÍKOVÁ, J.: *Rodové katastry uložené ve státním archivu v Třeboni*, Historická demografie 8, 1983, s. 74-80.

- PUMPR, P.: *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2008 (disertační práce HÚ FF MU).
- RATAJOVÁ, J.: *Gender history jako alternativní koncept dějin*, in: Čadková, K. – Lenderová, M. – Stráníková, J. (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006., s. 33-40.
- RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (edd.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v raném novověku*, Praha 2008.
- RHEINHEIMER, M.: *Chudáci, žebráci, vaganti*, Praha 2003.
- RHEINHEIMER, M.: „*In die Erde könnten sie nicht kriechen*“. *Zigeunerverfolgung im frühneuzeitlichen Schleswig – Holstein*, *Historische Anthropologie* 4, 1996, s. 330-358.
- RHEINHEIMER, M. (ed.): *Subjektive Welten. Wahrnehmung und Identität in der Neuzeit*, Neumünster 1998.
- ROUČKA, B.: *Poznámka k mapě hrdelních soudů v Čechách v první a ve druhé polovině 18. století*, *Právněhistorické studie* 3, 1957, s. 115-135.
- RUMMEL, W.: *Verletzung von Körper, Ehre und Eigentum. Varianten im Umgang mit Gewalt in Dörfern des 17. Jahrhunderts*, in: Blauert, A. – Schwerhoff, G. (edd.), *Mit den Waffen der Justiz. Zur Kriminalitätsgeschichte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1993, s. 86-114.
- RUBLACK, U.: *Frühneuzeitliche Staatlichkeit und lokale Herrschaftspraxis in Württemberg*, *Zeitschrift für Historische Forschung* 24, 1997, s. 347-376.
- RUBLACK, U.: *Magd, Metz´oder Mörderin. Frauen vor frühneuzeitlichen Gerichten*, Frankfurt am Main 1998.
- SABEAN, D.: *Das zweischneidige Schwert. Herrschaft und Widerspruch im Württemberg der frühen Neuzeit*, Berlin 1986.
- SABEAN, D.: *Soziale Distanzierungen. Ritualisierte Gestik in deutscher bürokratischer Prosa der Frühen Neuzeit*, *Historische Anthropologie* 4, 1996, s. 216-233.
- SABEAN, D.: *Unehelichkeit: Ein Aspekt sozialer Reproduktion kleinbäuerlicher Produzenten. Zu einer Analyse dörflicher Quellen um 1800*, in: Berdahl R. M. a kol.

(edd.), *Klassen und Kultur. Sozialanthropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung*, Frankfurt am Main 1982, s. 54-76.

SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze království českého. Budějovsko*, III, Praha 1884

SEIDENSPINNER, W.: *Bettler, Landstreicher und Räuber. Das 18. Jahrhundert und die Bandenriminalität*, in: Siebenmorgen, H. (ed.): *Schurke oder Held? Historische Räuber und Räuberbanden. Katalog zur Ausstellung des Badischen Landesmuseums Karlsruhe von 27. September 1995 bis zum 7. Januar 1996*, Sigmaringen 1995, s. 27-38.

SEIDENSPINNER, W.: *Mythos Gegengesellschaft. Erkundungen in der Subkultur der Jauner*, Münster 1998.

SHORTER, E.: *Bastardy in South Germany: A Comment*, *Journal of Interdisciplinary History* 8, 1978, s. 459-469.

SHORTER, E.: *Die Geburt der modernen Familie*, Hamburg 1977.

SCHALLER, J.: *Topographie des Königreichs Böhmen. Budweiser Kreis. Theil 13.*, Praha-Wien 1793.

SCHEFFKNECHT, W.: „Arme Weiber“. *Bemerkungen zur Rolle der Frau in den Unterschichten und vagierenden Randgruppen der frühneuzeitlichen Gesellschaft*, in: Niederstätter, A. – Scheffknecht, W. (edd.), *Hexe oder Hausfrau. Das Bild der Frau in der Geschichte Vorarlbergs*, Sigmaringendorf 1991, s. 77-109.

SCHEUTZ, M.: *Alltag und Kriminalität. Disziplinierungsversuche im steirisch-österreichischen Grenzgebiet im 18. Jahrhundert*, Wien 2001.

SCHEUTZ, M. – WINKELBAUER, T. (edd.): *Diebe, Sodomiten und Wilderer? Waldviertler Gerichtsakten aus dem 18. Jahrhundert als Beitrag zur Sozialgeschichte*, Horn – Waidhofen an der Thaya 2005.

SCHEUTZ, M.: *Frühneuzeitliche Gerichtsakten als „Ego“ – Dokumente. Eine Problematische Zuschreibung am Beispiel der Gamingen aus dem 18. Jahrhundert*, in: Winkelbauer, T. (ed.): *Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*, s. 99-134.

- SCHEUTZ, M.: „Galgenvögel“, *Randständige oder bewunderte Helden? „Kleine“ Räuber im Niederösterreich des 18. Jahrhunderts*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 12, 2004, s. 314-346.
- SCHILLING, H.: *Disziplinierung oder „Selbstregulierung der Untertanen“*. Ein Plädoyer für die Doppelperspektive von Makro- und Mikrohistorie bei der Erforschung der frühmodernen Kirchengeschichte, *Historische Zeitschrift* 64, 1997, s. 675-691.
- SCHINDLER, N.: *Die Ramingsteiner Bettlerhochzeit von 1688/89. Armut, Sexualität und Hexenpolitik in einem Salzburger Bergwerksort des 17. Jahrhunderts*, *Historische Anthropologie* 2, 1994, s. 165-192.
- SCHINDLER, N.: *Widerspenstige Leute. Studien zur Volkskultur in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1992.
- SCHNABEL – SCHÜLE, H.: *Institutionelle und gesellschaftliche Rahmenbedingungen der Strafgerichtsbarkeit in den Territorien des Reiches*, in: Mohnhaupt, H. – Simon, D. (edd.), *Vorträge zur Justizforschung*, Bd. 2, Frankfurt am Mainz 1993, s. 147-173.
- SCHNABEL-SCHÜLE, H.: *Überwachen und Strafen im Territorialstaat. Bedingungen und Auswirkungen des Systems strafrechtlicher Sanktionen im frühneuzeitlichen Württemberg*, Köln-Weimar-Wien 1997.
- SCHNEIDER – FERBER, K.: *Das Achtbuch als Spiegel für städtische Konfliktsituationen? Kriminalität in Augsburg ca. 1348-1378*, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben* 86, 1993, s. 45-114.
- SCHOFIELD, R. S.: *Family structure, demographic behaviour and economic growth*, in: Walter, J. S. – Schofield, R. S. (edd.), *Famine, disease and the social order in early modern society*, Cambridge 1989, s. 279-304.
- SCHREINER, K. – SCHWERHOFF, G.: *Verletzte Ehre. Überlegungen zum einen Forschungskonzept*, in: Schreiner, K. – Schwerhoff, G. (edd.), *Verletzte Ehre: Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Köln 1995, s. 1-28.

- SCHUBERT, E.: *Mobilität ohne Chance. Die Ausgrenzung des fahrenden Volkes*, in: Winfried Schulze, *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität*, München 1988.
- SCHULZE, W.: *Europäische und deutsche Bauernrevolten der frühen Neuzeit – Probleme der vergleichenden Betrachtung*, in: týž, *Europäische Bauernrevolten der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1982, s. 10-60.
- SCHULZE, W.: *Gerhard Oestreichs Begriff „Sozialdisziplinierung in der Frühen Neuzeit“*, *Zeitschrift für historische Forschung* 14, 1987, s. 265-302.
- SCHWALLEROVÁ, J.: *„Život a dobrá cesta jedním krokem kráčeji.“ Čest a každodennost ve Veselí nad Lužnicí v 17. a 18. století*, *Kuděj* 8, 2006, s. 26-45.
- SCHWERHOFF, G.: *Aktenkundig und gerichtsnotorisch. Einführung in die Historische Kriminalitätsforschung*, Tübingen 1999
- SCHWERHOFF, G.: *Köln im Kreuzverhör. Kriminalität, Herrschaft und Gesellschaft in einer frühneuzeitlichen Stadt*, Bonn – Berlin 1991.
- SCHWERHOFF, G.: *Kriminalitätsgeschichte im deutschen Sprachraum. Zum Profil eines „verspäteten“ Forschungszweiges*, in: Blauert, A. – Schwerhoff, G. (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 21-68.
- SIEBENMORGEN, H. (ed.): *Schurke oder Held? Historische Räuber und Räuberbanden. Katalog zur Ausstellung des Badischen Landesmuseums Karlsruhe von 27. September 1995 bis zum 7. Januar 1996*, Sigmaringen 1995.
- SMÍŠEK, R.: *„Dvorská“ kariéra očima knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku*, *Jihočeský sborník historický* 73, 2004, s. 94-120.
- SOMMER, J. G.: *Das Königreich Böhmen statistisch-topographisch dargestellt. Budweiser Kreis. Bd. 9*, Praha 1841.
- SPICKER – BECK, M.: *Räuber, Mordbrenner, umschweifendes Gesind. Zur Kriminalität im 16. Jahrhundert*, Freiburg im Breisgau 1995.
- STEINERT, H. – TREIBER, H.: *Versuch, die These von der strafrechtlichen Ausrottungspolitik im Spätmittelalter „auszurotten“*, *Kriminalogisches Journal* 10, 1978, s. 81-106.

STEJSKAL, A.: *Hospody posledních Rožmberků*, Dějiny a současnost 16, č. 4, 1996, s. 9-13.

STEJSKAL, A.: *Instituce hospod v sociální teorii a praxi rožmberského dominia (1550-1611)*, in: Kokojanová, M. (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, Prostějov 1997, s. 376-408.

STUHLÁ, P.: *Personální tabely duchovních z panství Netolice, Prachatice – Volary, Protivín a Vimperk pro léta 1733 až 1770*, Muzejní a vlastivědná práce 40, 2002, s. 213-224.

SVÁTEK, J.: *Dějiny poprav a katů v Čechách*, Praha 2004

SVÁTEK, J.: *Jak trestali padělatele mincí v Čechách*, in: *Obrazy z kulturních dějin českých I*, Praha 1891, s. 191-214.

SVÁTEK, J.: *K dějinám katů a poprav v Čechách*, in: *Obrazy z kulturních dějin českých II*, Praha 1891, s. 121-215.

SVÁTEK, J.: *Paměti kata Mydláře*, Praha 2004.

ŠEDA, O.: *Matěj Kozka z Rynárce a sekularizace borovanské augustiniánské řeholní kanonie v šedesátých letech 16. století*, JSH 37, 1968, s. 87-97, 133-143, 225-238.

ŠIMÁK, J. V.: *Jak těžiti z farních matrik*, *Od Ještěda k Troskám* 1, 1922/23, s. 135-140.

ŠIMŮNEK, R.: *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418-1472*, Praha 2005.

ŠINDELÁŘ, B.: *K otázce zběhlých poddaných u nás. Přehled opatření proti poddanským zběhům od 13.-18. století*, *Časopis společnosti přátel starožitností českých* 57, 1949, s. 163-175, 214-227.

ŠINDELÁŘ, B.: *Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás*, *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university – C* 17, Brno 1970, s. 89-107.

ŠINDELÁŘ, B.: *K třídnímu pozadí severomoravských a slezských „honů na čarodějnice“ po třicetileté válce*, *Časopis Matice moravské* 95, 1976, s. 265-283.

- ŠINDELÁŘ, B.: *Útěk poddaných z Čech na Moravu po třicetileté válce*, Praha 1985.
- ŠINDELÁŘ, B.: *Zbíhání poddaných v českých zemích po třicetileté válce (několik poznámek a dokumentů)*, Časopis Matice moravské 100, 1981, s. 101-126.
- ŠINDELÁŘ, V.: *Hrdelní příběhy z Prácheňska*, Praha 2006.
- ŠINDELÁŘ, V.: *Hrdelní příběhy Tábořské. Pitaval z města nad Jordánem*, Praha 2004.
- ŠINDELÁŘ, V.: *Zkažená krev*, Praha 2007.
- ŠOLLE, V.: *Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích*, Sborník archivních prací 12, 1962, s. 87-142.
- ŠTĚDRÝ, F.: *Řád selský daný vrchnosti citolibské pro Chlumčany a Lišťany z r. 1608*, Sborník historického kroužku 20, 1919, s. 146-154.
- ŠTEFANOVÁ, D. – ZEITLHOFER, H.: *Alter und Generationsbeziehungen in Böhmen. Zum Ausgedinge in nord- und südböhmischen Dörfern in der Frühen Neuzeit*, in: Ehmer, J. – Gutschner, P. (edd.), *Das Alter im Spiel der Generationen. Historische und sozialwissenschaftliche Beiträge*, Wien 2000, s. 231-258.
- ŠTEFANOVÁ, D.: *Zur Stellung von Witwen in ländlichen Gesellschaft der Frühen Neuzeit zwischen 1558 und 1750*, in: Bůžek, V. – Štefanová, D. (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, České Budějovice 2001, s. 197-217.
- ŠUBRTOVÁ, A.: *Kontracepce, aborty a infanticidia v pramenech k předstatistickému období*, Historická demografie 15, 1991, s. 9-46.
- TILLY, L. A. – SCOTT, J. W. – COHEN, M.: *Women's Work and European Fertility Patterns*, Journal of Interdisciplinary History 7, 1976, s. 447-476.
- TINKOVÁ, D.: *Dobrovolná smrt a elita Francouzské revoluce*, Český časopis historický 95, 1997, s. 1-34.
- TINKOVÁ, D.: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.
- TINKOVÁ, D.: *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální*

kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti, Historická demografie 27, 2003, s. 133- 172.

TINKOVÁ, D.: *Kde začíná a končí okraj? K otázce dekriminalizace v osvícenské době*, in: Bůžek, V. – Král, P. (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, České Budějovice 2006, s. 569-572.

TINKOVÁ, D.: *Předcházet či trestat? Problém infanticidia v osvícenské společnosti*, Český časopis historický 101, 2003, s. 27-76.

TINKOVÁ, D.: *The Suicide, His Body and His Soul In The Age Of Reason*, in: Bůžek, V. – Štefanová, D. (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch – anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, České Budějovice 2001, s. 295-324.

TINKOVÁ, D.: *Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby*, Dějiny a současnost 26, 2004, č. 1, s. 7-11.

TINKOVÁ, D.: *„Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: Čadková, K. – Lenderová, M. – Stráníková, J. (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 19-32.

TLUSTY, A.: *Bacchus and Civic Order. The Culture of Drink in Early Modern Germany*, Charlottesville 2001.

TLUSTY, A.: *„Privat“ oder „öffentlich“? Das Wirtshaus in der deutschen Stadt des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: Rau, S. – Schwerhoff, G. (edd.), *Zwischen Gotteshaus und Taverne. Öffentliche Räume in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Köln – Wemar – Wien 2004, s. 53-73.

TOEGEL, M.: *Zbíhání poddaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. století*, Sborník historický 7, 1959, s. 191-226.

TOMAN, J.: *Poddanské nepokoje a vzpoury na Prácheňsku v letech 1771-1776*, Jihočeský sborník historický 51, 1982, s. 1-14.

- TRUHLÁŘ, J.: *Urbář zboží rožmberského z roku 1379*, Pojednání královské české společnosti nauk, VI. Řady díl 10. Třída pro filosofii, dějepis a filologii č. 3, Praha 1880, s. 54-56.
- TŘEŠTÍK, D.: *Mysli dějiny*, Praha 1999.
- TYWONIAK, J.: *Konopištská rebelie r. 1775*, Benešov 1985.
- ULBRICH, C.: „Kriminalität“ und „Weiblichkeit“ in der Frühen Neuzeit. *Kritische Bemerkungen zum Forschungsstand*, in: Althoff, M.: – Kappel, S. (edd.), *Geschlechterverhältnis und Kriminologie*, Weinheim 1995, s. 208-220
- ULBRICHT, O.: *Die Welt eines Bettlers um 1775. Johann Gottfried Kästner*, *Historische Anthropologie* 2, 1994, 371-398.
- ULBRICHT, O.: *Kindsmord und Aufklärung in Deutschland*, München 1990.
- ULBRICHT, O.: *Kindsmörderinnen vor Gericht. Verteidigungsstrategien von Frauen in Norddeutschland 1680-1810*, in: Blauert, A. – Schwerhoff, G. (edd.), *Mit den Waffen der Justiz. Zur Kriminalitätsgeschichte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1993, s. 54-85.
- ULBRICHT, O. (ed.): *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit*, Köln 1995.
- VACEK, F.: *Urbáře a pozemkové knihy*, *Časopis pro dějiny venkova* 13, 1926, s. 8-31.
- VÁLKA, J.: *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*, Praha 1962.
- VÁLKA, J.: *K typologii „druhého nevolnictví“*, *Historické štúdie* 17, 1972, s. 179-189.
- VÁLKA, J.: *Sedláci a moc I-II*, *Dějiny a současnost* 16, 1994, č. 3-4, s. 27-30, 16-20.
- VÁLKA, J.: „Zrušení nevolnictví“ roku 1781 (*Termín a skutečnost „nevolnictví“ v dějinách a historiografii*), *Jižní Morava* 17, 1981, s. 110-120.
- VAN DÜLMEN, R.: *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*, Praha 2003.
- VAN DÜLMEN, R.: *Die Entdeckung des Individuums 1500-1800*, Frankfurt am Main 1997.
- VAN DÜLMEN, R.: *Fest der Liebe. Heirat und Ehe in der frühen Neuzeit*, in: týž (ed.), *Armut, Liebe, Ehre*, Frankfurt am Main 1988, s. 67-106.

- VAN DÜLMEN, R.: *Frauen vor Gericht. Kindsmord in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1991.
- VAN DÜLMEN, R.: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002.
- VAN DÜLMEN, R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století) I. Dům a jeho lidé*, Praha 1999.
- VAN DÜLMEN, R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) II*, Praha 2006.
- VAN DÜLMEN, R.: *Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale der frühen Neuzeit*, München 1995.
- VAN GENNEP, A.: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, Praha 1997.
- VANĚČEK, V.: *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1914*, Praha 1970.
- VAŘEKA, J. – PETRÁŇOVÁ, L. – PLESSINGEROVÁ, A.: *Mobiliář venkovského domu v Čechách od konce středověku do počátků národního obrození*, Český lid 75, 1988, s. 202-211
- VESELÁ, L.: *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005.
- VOLF, M.: *Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí*, Zprávy Českého zemského archivu 8, 1939, s. 43-108.
- VÖLGER, G. – VON WELCK, K. (edd.), *Rausch und Realität. Drogen im Kulturvergleich*, Reinbek bei Hamburg 1982.
- VOTRUBA, A.: *Zbojník před soudem historie. Stručný přehled střeoevropského bádání o zbojnictví*, Kuděj 8, 2006, s. 69-84.
- WETTMANN – JUNGBLUT, P.: *Der nächste Weg zum Galgen? Studien zur Eigentumskriminalität in Südwestdeutschland 1550-1850*, Saarbrücken 1997.
- WETTMANN – JUNGBLUT, P.: *Von Robin Hood zu Jack the Ripper. Kriminalität und Strafrecht in England vom 14. bis 19. Jahrhundert*, in: Blauert, A. – Schwerhoff, G. (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 69-88.
- WIKMAN, K. R. V.: *Die Einleitung der Ehe. Eine vergleichende ethno-soziologische Untersuchung über die Vorstufe der Ehe in den Sitten des schwedischen Volkstums*, Abo 1937.

- WINKELBAUER, T.: *Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung durch Grundherren in den österreichischen und böhmischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert*, Zeitschrift für historische Forschung 19, 1992, s. 317-339.
- WINTER, Z.: *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I-II*, Praha 1890-1892.
- WRIGLEY, E. A.: *The growth of population in 18th century England. A conundrum resolved*, Past and Present 98, 1983, s. 121-150.
- WUNDER, H.: „*Weibliche Kriminalität*“ *in der Frühen Neuzeit. Überlegungen aus der Sicht der Geschlechtergeschichte*, in: Ulbricht, O. (ed.): *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit*, Köln 1995, s. 39-61.
- ZEMON DAVIS, N.: *Der Kopf in der Schlinge. Gnadensuche und ihre Erzähler*, Frankfurt am Main 1991.
- ZEMON DAVIS, N.: *The Return of Martin Guerre*, Cambridge 1983.
- ZÍBRT, Č.: *Zpráva Jana Jeníka z Bratřic o trestech lidu poddaného ve století 18. a trestech řemeslníků nepoctivých*, Český lid 4, 1895, s. 119-122.
- ZUNKEL, F.: *Ehre, Reputation*, in: Brunner, O. – Conze, W. – Koselleck, R. (edd.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 2, Stuttgart 1975, s. 1-63.

Abwehrstrategien der der Unzucht und des Ehebruchs beschuldigten Männer und Frauen in der Herrschaft Třeboň (Wittingau) an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. Landleute als Akteure des Alltagslebens im Licht der Strafrechtsagenda

Bei der Arbeit mit Strafrechtsquellen wurde in der vorliegenden Dissertation, im tschechischen Milieu für die erforschte Problematik verhältnismäßig neu, vor allem die historischanthropologische Methodologie angewandt, wobei die Inspiration hauptsächlich in der westeuropäischen Historiografie gesucht wurde. Im Mittelpunkt des Interesses standen konkrete Männer und Frauen, die in der Herrschaft Třeboň (Wittingau) an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert verschiedener Sexualdelikte beschuldigt wurden. Das eigentliche Ziel der Arbeit war, durch die von ihnen angewandten Abwehrstrategien an die allgemeinen Verhaltens- und Handlungsmuster der zeitgenössischen Landleute näher zu kommen und sich um die Einsicht in ihre Gedankenwelt zu bemühen. Während ihres Lebens im Rahmen der ländlichen Alltäglichkeit hatten sie nämlich auf das Wertvollste zu achten, was ein frühneuzeitlicher Mensch besaß – auf ihre Ehre.

Die frühneuzeitlichen Gerichte sollten der Hauptort der gesellschaftlichen Wahrheitsproduktion sein, sodass der erste Schein dazu verführen könnte, dass die Arbeit mit der Strafrechtsagenda der Herrschaft Třeboň, die sich auf die Problematik der Sittlichkeitsdelikte bezog, eine einfache, vielleicht bis formale Angelegenheit sein wird. Der Weg zu einer tieferen Erkenntnis der Handlung und der Abwehrstrategien der Schuldtragenden war jedoch erst nach einer gründlichen Dekonstruktion der Verhörprotokolle möglich, deren Voraussetzung die doppelte Analyse war, die zuerst nach der Struktur des Tests und dann nach der inhaltlichen Bedeutung der einzelnen Wörter fragte. In dem Verhörprotokoll selbst sind dabei vier Zeitebenen zu unterscheiden, die mit Hilfe der Kategorien der Bedeutung und der Zeit zu rekonstruieren sind. Diese vier Ebenen verschmolzen folglich im Text in eine gewisse fiktive Zeit- und Raumebene, deren Ergebnis der eigentliche Text des Protokolls ist, der den bürokratischen Forderungen entsprechen sollte.

Im Zentrum des Interesses der Arbeit standen konkrete Leute, die unter dem Einfluss verschiedener Umstände, die ihre Taten begleiteten, irgendwie in den

Konflikt mit der zeitgenössischen Norm oder mit den erwarteten Verhaltensmustern gerieten. Gerade diese Tatsache brachte sie, obwohl manchmal nur für einige Zeit, in eine unangenehme Stellung, als sie gezwungen waren, ihre Ehre und ihren damit sehr eng verbundenen sozialen Status zu verteidigen. Die Ehre oder der „gute Ruf“ waren das Wertvollste, was der Einzelne in dieser Zeit besaß. Sie waren Voraussetzung für erfreuliche Beziehungen mit Nachbarn, Bedingung für den Erfolg im Beruf, für gute Heiratspolitik sowie für möglichen Erwerb eines Amtes in der städtischen oder dörflichen Gesellschaft. Sie gründeten den sozialen Status jedes Einzelnen sowohl im Rahmen seiner Sozialgruppe, als auch im Rahmen der Gemeinde. Die Ehre und Züchtigkeit der frühneuzeitlichen Frauen war dabei eng mit ihrem Körper verbunden. Der Geschlechtsverkehr mit einem Mann selbst bedeutete noch keinen unwiderruflichen Schritt zu deren Verlust in dem Fall, dass der begangenen Tat die Heirat folgte. Wenn es aber nicht der Fall war, spitzte sich die Situation solcher Frauen nicht nur in der Herrschaft Třeboň beträchtlich zu. Die Schuld des Mädchens bedrohte darüber hinaus nicht nur dessen persönliche Ehre, sondern sie konnte auch auf den Wert der Ehre dessen Familie und Bekannten einen negativen Einfluss haben. Eine ungeplante Schwangerschaft konnte bis zu dessen Vertreibung aus dem Haus oder Enterbung führen.

Das Ziel der Abwehr der schuldigen Frauen war deshalb, wenigstens teilweise die Legitimierung ihrer Handlung zu erreichen, die vor allem im Falle des Unzuchtdelikts mit der Institution der Ehe verbunden war. Dazu wandten die Frauen verschiedene formelle sowie informelle Abwehrstrategien an, deren Ziel war, ihre Handlung in den Augen der Umgebung möglichst viel zu rechtfertigen. Auch die Männer mussten jedoch ihre Taten irgendwie verteidigen, beziehungsweise sie bemühten sich auch um die Abwendung der unangenehmen Beschuldigung. Ein Idealfall der Lösung des Vorfalls war so die Situation, als der Mann sowie die Frau zwar gezwungen waren, der Beschuldigung der Unzucht gegenüberzustehen, aber beide gestanden dieses Vergehen und bemühten sich um eine Eheschließung, die ihre Handlung nachfolgend legitimieren würde.

In dem Fall, dass die Heirat nicht in Frage kam, war es für die Frau wichtig, wenigstens nachzuweisen, dass sie in den Geschlechtsverkehr erst dann einwilligte,

als ihr von dem betreffenden Mann ein Eheversprechen gegeben worden war. Der Nachweis dieses Versprechens garantierte der Frau zwar keine mildere Strafe seitens der Obrigkeit, er trug aber wahrscheinlich zu einer gewissen Legitimierung ihres Verhaltens in den Augen der Bewohner des Ortes bei, woher sie stammte. Sehr wichtig war für die Frauen aus der Herrschaft Třeboň, falls die Männer sie nicht heiraten konnten oder die Existenz des Eheversprechens nicht gestanden, wenigstens ihre Vaterschaft nachzuweisen. Für die Kommunität, in der sich die Mutter befand, war ein „bekannter“ Vater bestimmt annehmbarer als ein „unbekannter, fremder“. Eine Reihe von Frauen versuchte auch ihre Situation durch informelle Mittel zu lösen, wenn möglich ohne Wissen der Obrigkeit. Über die Existenz dieser Abwehrstrategien ist es jedoch nur damals zu erfahren, wenn sie aus irgendeinem Grund scheiterten.

Die Abwehrstrategien der der Vaterschaft beschuldigten Männer in der Herrschaft Třeboň zielten demgegenüber zu einer völlig anderen Schilderung des Bildes der Frau, mit der sie unlegitim verkehren sollten. Das Ziel war, dies in dem Maße zu verändern, dass vor den Verhörenden plötzlich keine Frau in der Rolle des unschuldigen Opfers, sondern im Gegenteil eine leichtsinnige, sexuell unersättliche Verführerin stand, die für ihr Unglück nur selbst konnte. Da die Männer wegen der Sozialkontrolle kaum intime Kontakte mit der gegebenen Person ableugnen konnten, mussten sie auch andere Abwehrstrategien finden, mit Hilfe deren sich die Beschuldigten verteidigen würden. Die Übertragung der Verantwortung auf jemand anderen, also die Angabe mehrerer „*Beischläfer*“, war eine der meistangewandten. Nicht immer war es nötig, den Vater mit einem konkreten Namen anzugeben. In den Fällen, wenn die beschuldigten Männer die Vaterschaft auf verschiedene Landstreicher und Soldaten schoben, war es wahrscheinlich sehr wichtig, welchen Ruf das Mädchen im Rahmen der Kommunität hatte. Auf eine ähnliche Weise bemühten sich einige Männer bei der Verfolgung des gleichen Ziels auch, die Jungfernschaft der Mädchen in der Zeit, als sie mit ihnen den Geschlechtsakt begangen haben sollen, in Zweifel zu ziehen. In den Verhörprotokollen der Herrschaft Třeboň wurde deshalb auch auf die Feststellung der Zeit, als es zum Geschlechtsakt zwischen den Beschuldigten kam, beträchtlicher Nachdruck gelegt.

Falls nämlich die Geburtszeit nicht mit dem Datum der angeblichen Empfängnis übereinstimmte, bestätigte es die Aussage des Mannes und der ganze Fall konnte wieder geöffnet werden. Die Bemühung der Männer, einen Mittäter zu finden, konnte bis zur Verfassung bestimmter fiktiver stereotyper Geschichten führen, deren Analogie auch in den Aussagen der frühneuzeitlichen nichtansässigen Bewohner des Königreichs Böhmen nachweisbar ist.

Falls es den beschuldigten Männern nicht gelang, das Bild der Frau als unschuldiges Opfer in den Augen der Verhörenden irgendwie in Zweifel zu setzen, mussten sie ihre Verteidigung zu ihrer eigenen Person wenden, wobei sich die Betroffenen oft auf ihre Betrunktheit in der Zeit des Geschlechtsverkehrs beriefen. Eine weitere Abwehrstrategie war bei den Männern auch die Flucht aus der Herrschaft, bei der ihnen oft eine andere Frau Gesellschaft machte. Ein Vorteil, manchmal vielleicht sogar Notwendigkeit, war dabei, dass der Betreffende in dem Ort, in den er flüchtete, Verwandte oder Bekannte hatte. Dann konnte er sich auf die Existenz des sozialen Rettungsnetzes in der gegebenen Lokalität stützen. Die Männer entzogen sich der Strafe auch so, dass sie sich als Soldaten werben ließen. Gewaltwerbung nutzte allerdings auch die Obrigkeit aus, um die unbequemen Untertanen loszuwerden. Die äußerste Möglichkeit der Lösung des Streits war dann für beide Geschlechter die Ablegung des Leibeides – Juraments. Da sich die Übeltäter der Tatsache gut bewusst waren, dass die eventuelle Falschaussage auch auf ihre Aussichten auf ewiges Leben Einfluss hätte, war es überhaupt nicht ungewöhnlich, dass sie sich weigerten, das Jurament abzulegen. Diese Unwilligkeit wurde dann als Geständnis wahrgenommen.

Einen bedeutenden Anteil an der Gesamtzahl der Fälle hatte auch das Delikt des einfachen Ehebruchs. Als gewissermaßen überraschend zeigte sich die Feststellung, dass auch in diesen Fällen das Eheversprechen als Mittel, wie die Frau zur Nachgiebigkeit zu bringen, oft von verheirateten Männern angewandt wurde. Die Beschuldigten verteidigten ihre Tat manchmal noch mit der Behauptung, dass ihre Gattin bereits alt, krank ist, oder dass sie ihren Ehepflichten nicht nachgehen wollte. Vor den Augen der Verhörenden tauchten verschiedene mehr oder weniger verborgene Konfliktsituationen in einigen Ehen auf, wobei es scheint, dass einige

Männer wahrscheinlich die Verweigerung des Geschlechtsverkehrs für einen genügenden Grund zur Rechtfertigung ihrer ehebrecherischen Handlung hielten. In den erhaltenen Quellen für die Herrschaft Třeboň kann man demgegenüber auf keine gegensätzliche Behauptung stoßen, wenn die Frau ihren Ehebruch mit dem Uninteresse für das sexuelle Leben seitens ihres Gatten begründen würde.

Auf verheiratete Frauen, die Ehebruch begingen, ist in den Quellen vor allem damals zu treffen, wenn sie mit ihren Gatten eine lange Zeit nicht mehr lebten. Diese Tatsache konnte dabei durch verschiedene Gründe verursacht werden. Einer von ihnen war die viel zu große, gegen die Frau begangene Gewalt seitens des Mannes, die sie zum Weggang von ihm bewegen konnte. Die Dorfgesellschaft tolerierte zwar gewissermaßen diese Erscheinung, wenn sie jedoch eine gewisse Grenze überschritt, durfte die Frau ihren Mann verlassen.

Öfter passierte jedoch, dass verheiratete Frauen aus dem Grund der freiwilligen sowie unfreiwilligen Abmärsche ihrer Gatten zum Militär allein blieben. Ihre eventuelle Empfängnis wurde dann als Ehebruch bewertet, abgesehen davon, dass es in einigen Fällen gar nicht sicher war, ob ihr Gatte noch lebt. Der Ehebruch selbst als Verbrechen wurde jedoch in dieser Zeit in der Herrschaft Třeboň bei weitem nicht so streng bestraft, wie die zeitgenössische Norm verordnete. Die Untertanen wurden meistens mit mehrwöchigem Arrest, kombiniert mit Zwangsarbeiten zugunsten der Herrschaft bestraft. Unterschiedlich gegenüber der Strafe für die Unzucht war meistens nur deren Dauer. In dem Fall, dass sich die betrogenen Partner nicht dagegen wehrten, dass die Übeltäter in den Ehebund zurückkehren, war noch dazu die Bemühung ersichtlich, diese Fälle nicht zu sehr in der Öffentlichkeit zu verbreiten. Für die Wahrnehmung des Gewichts der ehebrecherischen Tat war nicht deren Sachverhalt selbst entscheidend, sondern eher die Weise, wie sie die unmittelbare Umgebung der Täter annahm.

Der frühneuzeitliche Mensch war Bestandteil eines gewissen Netzes von Beziehungen, aber im Gegenzug wurde erwartet, dass er in einigen Situationen auf eine erwartete Weise handeln wird. Falls er sich nicht so verhielt, drohte ihm, dass ihm in eventueller Krisensituation Hilfe verweigert wird. Über sein Verhalten sollten dabei die Familie, Nachbarn sowie die übrigen Bewohner Aufsicht führen,

die so die Funktion der Sozialkontrolle ausübten. Typische Orte, wo die Sozialkontrolle ausgeübt wurde, waren auch in der Herrschaft Třeboň Gasthaus und Kirche. Mit Missfallen sahen demgegenüber die Obrigkeit sowie die Gemeindevertreter die Orte an, wo die Sozialkontrolle nur mit Schwierigkeiten oder gar nicht ausgeübt wurde.

Die Wichtigkeit und Existenz der Sozialkontrolle kann auch von der Informiertheit der Verhörenden nachgewiesen werden, die bei den Verhören meistens gerade von verschiedenen Reden, Gerüchten und Klatsch, die, wie sie sagten, ihnen zu Ohren kamen, gut wussten, wohin sie das Verhör richten und gegen wen sie Verdacht vorbringen sollen. Zu betonen ist gerade die Existenz einer gewissen Verknüpfung zwischen der obrigkeitlichen Kanzlei und den führenden Repräsentanten der Gemeinden, von denen sie über konkrete Fälle informiert werden sollte.

Die Möglichkeiten der Geheimhaltung der Sittlichkeitsdelikte waren auf dem frühneuzeitlichen Lande verhältnismäßig gering. Die Handlung, die von den erwarteten Mustern abwich, wurde nämlich von der Dorfgesellschaft sehr gut registriert, und zwar auch im Bereich der sexuellen Beziehungen. Die sündigenden Paare mussten deshalb der allgegenwärtigen Sozialkontrolle ausweichen, die alle Personen in ihrer Umgebung ausüben sollten. Gewissermaßen kann aber vielleicht auch von bestimmter Toleranz gegenüber diesen illegitimen sexuellen Beziehungen im Rahmen des Dorfes gesprochen werden, und zwar vor allem in den Reihen des Gesindes. Die endete jedoch meistens in dem Augenblick, als die Schwangerschaft des Schuld tragenden Mädchens entdeckt wurde. Im Rahmen der Dorfgesellschaft wurden wahrscheinlich solche außerehelichen Beziehungen akzeptiert, die mit dem Kodex der ehrsamen Handlung übereinstimmten, den die zeitgenössischen Dorfleute anerkannten. Wichtig war es, dass der sexuellen Verbindung die eventuelle Ehe folgen konnte, ähnlich wie die Schwangerschaft durch eine spätere Heirat legitimiert werden sollte. Es wurde mit einem gewissen Voreinverständnis der beteiligten Akteure gerechnet, das Garantie der eventuellen Legitimierung der außerehelichen Beziehung sein sollte. Die angeknüpfte Bekanntschaft sollte im Idealfall mit den Interessen und der Ansicht der Eltern übereinstimmen, die oft den

entscheidenden Einfluss auf ihr weiteres Schicksal hatten. Gerade sie entschieden so manchmal über die mögliche Verwirklichung der eventuellen Heirat. Deshalb war für jedes Paar wichtig, sein gemeinsames sexuelles Leben erst auf die Zeit zu verschieben, als es zur Bekanntmachung der Eltern und ihrer Umgebung mit ihrer Beziehung kam. Falls der Mann und die Frau diese Bedingung nicht einhielten, setzten sie sich der Gefahr aus, dass sie im Falle der Schwangerschaft der Frau in den Konflikt mit den zeitgenössischen gültigen Normen geraten können.

Von seltenen Erwähnungen in den Quellen lässt sich das Niveau der Kenntnisse über die Substanz des Geschlechtsverkehrs in der Dorfgesellschaft nicht deduzieren. Die Kenntnis und der Gebrauch wenigstens primitiver Empfängnisverhütungsmethoden, vor allem des Coitus interruptus, sind aber in dieser Zeit zu erwarten. Für alle Beteiligten war die Antwort auf die Frage, ob das Mädchen in der Zeit des Geschlechtsaktes noch Jungfrau war, viel wichtiger. Aus diesem Grund schilderten die Mädchen beim Verhör manchmal physische Zustände, die den Verlust ihrer Jungfernschaft begleitet haben sollen, womit sie sich zugleich bemühten, ihre Ansprüche auf eine Entschädigung durchzusetzen. Ein interessantes Problem ist auch die Frage, wie die Frauen erkannten, dass sie schwanger sind. Für ein Schwangerschaftsanzeichen hielten die meisten von ihnen das Ausbleiben der erwarteten Menstruation, einige von ihnen erst die ersten Bewegungen des Kindes. Die Gravidität, die für sie ein neuer und ungewöhnlicher Umstand war, versuchten sie oft zu rationalisieren und mit bekannten Erscheinungen aus ihrem Alltagsleben zu vergleichen.

Die Frauen, deren Ehre sowie zukünftiges Leben ernst bedroht waren, begaben sich manchmal auch zu verschiedenen abortiven Praktiken, und zwar auch auf Anstiften ihrer Partner oder Familienmitglieder und Bekannten. Die abortive Wirkung einiger Pflanzen, gleich wie die Folgen der physischen Überanstrengung oder der Aderlass waren in dieser Zeit unter der ländlichen Population bereits verhältnismäßig bekannt. Diese Sünderinnen setzten sich jedoch einer viel größeren Gefahr aus, als ihnen für die erwiesene Unzucht drohte, da ihr Weg im Falle der Aufdeckung bis zum frühneuzeitlichen Richtplatz zielen konnte.

Die erhaltene, von diesen Fällen geführte Strafrechtsagenda bietet so dem Historiker nicht nur einen Blick auf konkrete Schicksäle der Schuldtragenden, sondern auch die Möglichkeit, der Gedankenwelt eines frühneuzeitlichen Landbewohners, dessen Werten näher zu kommen und die Handlungsstrategien zu erkennen, die zeitgenössische Landleute anwandten, um im Bedrohungsfalle ihre Ehre zu verteidigen, die ihren sozialen Status im Rahmen des dörflichen Mikrokosmos begründete. Unbedingt notwendig ist es jedoch, immer nicht nur die Vorteile, sondern auch die Beschränkungen zu beachten, die aus der Arbeit mit Verhörprotokollen hervorgehen.